

KÖZÉP-EURÓPAI KÖZLEMÉNYEK
A történelemtudomány, a regionális tudomány,
a földrajztudomány és a gazdálkodás-
és szervezéstudományok művelőinek referált folyóirata

XII. évfolyam 1. szám, 2019/1.
No. 44.

Ezen folyóiratszám
a Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására
105. kiadványa

Jelen folyóiratszám megjelenését támogatta:

PADA

PALLAS ATHÉNÉ
DOMUS ANIMAE
ALAPÍTVÁNY

A megjelenés időpontja:
2019. március hónap

KÖZÉP-EURÓPAI KÖZLEMÉNYEK
A történelemtudomány, a regionális tudomány, a földrajztudomány,
és a gazdálkodás- és szervezéstudományok művelőinek referált folyóirata

---

SZERKESZTŐSÉG

Főszerkesztő:

Prof. Dr. Gulyás László – Szegedi Tudományegyetem

Főszerkesztő-helyettes:

Prof. Dr. Szávai Ferenc DSc – Kaposvári Egyetem, Budapesti Corvinus Egyetem

A Szerkesztő Bizottság tagjai:

a 2018. május 1.–2021. április 30. közötti időszakban

Prof. Dr. Gál Zoltán – KE (Kaposvár) és MTA KRTK, a „**Régiótörténeti Kutatások rovat**” vezetője

Dr. habil. Szabó Pál Péter – Eötvös Lóránd Tudományegyetem,

a „**Regionális tudományi közlemények rovat**” vezetője

Dr. PhD Káposzta József – Szent István Egyetem, a „**Fiatall regionalisták rovat**” vezetője

Prof. Dr. Gazdag Ferenc – NKE, Budapest, a „**Nemzetközi tanulmányok rovat**” vezetője

Hajdú Zoltán DSc – MTA KRTK, a „**Politikai földrajz rovat**” vezetője

Dr. habil. Keczer Gabriella – SZTE, a „**Gazdálkodás- és vezetéstudomány rovat**” vezetője

Dr. PhD Miklós Péter – SZTE, az „**Újragondolt negyedszázad 1919–1944 rovat**” vezetője

Dr. PhD Vizi László Tamás – Kodolányi János Főiskola, a „**Versailles 100 rovat**” vezetője

Dr. PhD. Csüllög Gábor – Eötvös Lóránd Tudományegyetem

Prof. Dr. Majoros István DSc – Eötvös Lóránd Tudományegyetem

Dr. PhD Maruzsa Zoltán – Eötvös Lóránd Tudományegyetem

Dr. PhD Döbör András – SZTE JGYPK

A Szerkesztő Bizottság határon túli tagjai:

Dr. PhD Andrej Tóth – Silesian University in Opava, University of Economics, Prague

Prof. Dr. Nagy Imre – University of Novi Sad, Újvidék

Dr. PhD Tonk Márton – Sapientia EMTE, Kolozsvár

Felelős kiadó:

Egyesület Közép-Európa Kutatására

SZTE Juhász Gyula Pedagógusképző Kar

Elnök: Dr. Gulyás László

Dékan: Döbör András

6727 Szeged, Löwy Sándor utca 37.

6725 Szeged, Boldogasszony sgt. 6

A Szerkesztőség székhelye:

SZTE JGYPK Alkalmazott Társadalompolitikai és Kisebbségpolitikai Intézet

6725 Szeged, Boldogasszony sgt. 6.

A Szerkesztőség levélcíme:

Egyesület Közép-Európa Kutatására, 6727 Szeged, Löwy Sándor u. 37.

A Szerkesztőség e-mail-címe:

laszlo.gulyas65@gmail.com és/vagy gulyas.laszlo@jgypk.u-szeged.hu

ISSN 1789-6339 (nyomtatott)

ISSN 2676-878X (online)

Tördelés:

Kádas Gabriella

Nyomda:

S-Paw, Üllés

KÖZÉP-EURÓPAI KÖZLEMÉNYEK

A történelemtudomány, a regionális tudomány, a földrajztudomány,
és a gazdálkodás- és szervezéstudományok művelőinek referált folyóirata

---

Folyóiratunkkal kapcsolatos fontos információk

- 1. Folyóiratunk lektorált folyóirat.** Valamennyi közlésre benyújtott tanulmányt két PhD vagy Dsc fokozattal rendelkező kollégával lektoráltat a Szerkesztő Bizottság. A tanulmányok csak támogató, pozitív lektori vélemények esetén kerülnek publikálásra. A lektorálás ún. **dupla vak lektorálás!**
- 2. Folyóiratunkat az alábbi szakirodalmi adatbázisok referálják:**
  - 1. MATARKA** (Magyar folyóiratok tartalomjegyzékeinek kereshető adatbázisa)
  - 2. EPA** (Elektronikus Periodika Archívum és Adatbázis)
  - 3. HUMANUS** (Humántudományi Tanulmányok és Cikkek)
- 3. Folyóiratunk a Magyar Tudományos Akadémia IX. Gazdaság- és Jogtudományi Osztályának Regionális Tudományok Bizottsága folyóiratlistáján 2010 és 2016 között C-kategóriás folyóiratként szerepelt.**
- 4. 2017-től folyóiratunk előrelépett, a IX. Osztályon B-kategóriás folyóirat minősítést kapott.**
- 5. Folyóiratunkat a Magyar Tudományos Akadémia II. Filozófiai és Történettudományok Osztályának Történettudományi Bizottsága a Dsc eljárás során A-kategóriás folyóiratként fogadja el.**
- 6. Folyóiratunk a Magyar Tudományos Művek Tárában (MTMT) referált folyóiratként került nyilvántartásba.**
- 7. Folyóiratunk korábbi számai elektronikus formában, teljes terjedelemben az alábbi helyeken érhetők el:**
  - A Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására (VIKEK) honlapján: **www.vikek.eu**
  - SZTE Klebelsberg Könyvtár által működtetett Contenta SZTE Egyetemi Kiadványok repozitóriumban: **<http://contenta.ek.szte.hu/acta/100240>**
- 8. Folyóiratunk évente négyszer jelenik meg, az alábbi időpontokban:**
  - adott évi első szám: **március**
  - adott évi második szám: **május**
  - adott évi harmadik szám: **október**
  - adott évi negyedik szám: **december**

CENTRAL EUROPEAN STUDIES

A REFERENCED JOURNAL OF HISTORY, REGIONAL SCIENCE, GEOGRAPHY,
ECONOMICS AND MANAGEMENT

Our journal was founded in 2008, as a scientific forum of the Virtual Institute for Central-European Research, in close cooperation with the University of Szeged. Four issues are published each year, in March, May, October and December.

Geographically, the topics are focused on Central-Europe, covering the following scientific areas: 20th century history and political-geographical issues, regional science (regionalism and regionalization), economics and business administration.

The journal is headed by an editorial board. Basically, papers are written in Hungarian, with English abstracts. But it is possible to submit papers written in English as well, with the permission of the editor-in-chief. Submitted papers are blind-reviewed by two lecturers.

Editor-in-chief:

László Gulyás – University of Szeged

Deputy Editor-in-chief:

Ferenc Szávai – Kaposvár University, Corvinus University of Budapest

Editorial Board:

Zoltán Gál, Kaposvár University (Kaposvár) – *Regional History Research*

Pál Péter Szabó, Eötvös Loránd University (Budapest) – *Regional Science*

József Káposzta, Szent István University (Gödöllő) – *Young Regionalists*

Ferenc Gazdag, National University of Public Service (Budapest) – *International Studies*

Zoltán, Hajdú, Hungarian Academy of Sciences KRTK (Budapest) – *Political Geography*

Gabriella Keczer, University of Szeged (Szeged) – *Economics and Management Science*

Péter Miklós, University of Szeged (Szeged) – *Rethinked Quarter Century 1919–1944*

László Tamás Vizi, Kodolányi János University of Applied Sciences, (Székesfehérvár) – *Versailles 100*

Gábor Csüllög, Eötvös Loránd University (Budapest)

István Majoros, Eötvös Loránd University (Budapest)

Zoltán Maruzsa, Eötvös Loránd University (Budapest)

András Döbör, University of Szeged (Szeged)

Andrej Tóth, University of Economics (Prague)

Imre Nagy – University of Novi Sad (Novi Sad)

Márton Tonk, Sapientia Hungarian University of Transylvania (Cluj-Napoca)

Published by:

VIKEK – Association for Research in Central Europe, Hungary
and

University of Szeged, Juhász Gyula Faculty of Education, Hungary

Address:

Egyesület Közép-Európa Kutatására Hungary, 6727 Szeged, Lówy Sándor u. 37.

laszlo.gulyas65@gmail.com

and

SZTE-JGYPK Alkalmazott Társadalompolitikai és Kisebbségpolitikai Intézet

Hungary 6725, Szeged, Boldogasszony sgt. 6.

gulyas.laszlo@jgypk.u-szeged.hu

Download from: vikek.eu

HU ISSN 1789-6339 (print)

HU ISSN 2676-878X (online)

Szeged, Hungary

2019 march

CONTENTS

Pál, Szabó–Gergely, Bártfai–György, Kukely: The economic, social and territorial cohesion in Central and Eastern Europe of the XXI. century.....	9
Annamária, Uzzoli: Role of climate change and its public health consequences in the strategic planning of Hungary	27
Tamás, Haffner: Monitoring the attitude of the companies in the Hungarian energy sector in topic of the application of renewable energy resources.....	43
Zsuzsanna, Tóth: Issues and aspects of measuring the catching-up process of the Visegrád countries.....	63
Edit, Lőrinczé Bencze: Dilemmas of nation-building and the establishment of independent state in Croatia.....	79
Zoltán, Kaposi: From Vienna to Szentegát. Manors of the Biedermann family in Southern Transdanubia 1849–1914	101
Tamás, Bakó: Hungarian–Serbian economic relations after the fall of the regime of Milošević	123
Csaba Sándor, Horváth: Role of the railway in the transportation to the Balkan and eastern front in the first year of the great war	139
Attila, Seres: A Hungarian “enclave”. The Hungarian catholic “csángós” in Moldavia in the shadow of greater Romania’s formation.....	155
László, Orosz: The early stages (1917–1920) of the struggle against “jewish media hegemony” of the German movement in Hungary.....	183
András, Döbör: Review of the public and professional background of Mihály Helmeczy, editor of the newspaper entitled „Jelenkor” in the light of contemporary sources	199
Lóránt Baracsi: Some remarks to the issue of activity in real economic activity of Hungarian banks after the Treaty of Trianon	221
Dániel János, Plósz: The key of convergence: Visegrád Plus Cooperation	241
Róbert, Taczmann: New generation payments systems in Europe.....	265

TARTALOMJEGYZÉK

REGIONÁLIS TUDOMÁNY ROVAT

- Szabó Pál–Bártfai Gergely–Kukely György:** Társadalmi, gazdasági és területi kohézió a XXI. század Kelet-Közép-Európájában 9
- Uzzoli Annamária:** Az éghajlatváltozás várható népegészségügyi következményeire való felkészülés megjelenése a hazai stratégiai tervezésben..... 27
- Haffner Tamás:** A magyarországi energiatermelő vállalatok megújuló energiaforrások alkalmazásával kapcsolatos álláspontjának vizsgálata 43
- Tóth Zsuzsanna:** A felzárkózás mérésének kérdései és aspektusai a visegrádi országok esetében 63
- Lőrinczné Bencze Edit:** A nemzetépítés és az önálló államiság megteremtésének dilemmái a rendszerváltó Horvátországban 79

GAZDASÁGTÖRTÉNET ROVAT

- Kaposi Zoltán:** Béctől Szentegátig. A Biederman família uradalmi a Dél-Dunántúlon (1849–1914) 101
- Bakó Tamás:** Magyar–szerb gazdasági kapcsolatok a mилоševići rezsim bukását követően 123

VERSAILLES 100 ROVAT

- Horváth Csaba Sándor:** A vasút szerepe a balkáni és keleti frontra való szállításban a Nagy Háború első évében 139
- Seres Attila:** Magyar „enklávé”. A moldvai csángók Nagy-Románia megalakulásának árnyékában..... 155

SAJTÓTÖRTÉNET ROVAT

- Orosz László:** A „zsidó sajtóhegemónia” elleni küzdelem a hazai német mozgalom sajtójának tükrében korai időszakában (1917–1920) 183
- Döbör András:** Helmeczy Mihály, a Jelenkor lapszerkesztője közéleti és szakmai hátterének vizsgálata a korabeli források tükrében..... 199

GEPOLITIKA ROVAT

- Baracsi Lóránt:** Megjegyzések a magyar bankok Trianon utáni reálgazdasági aktivitásának kérdéséhez 221
- Plósz Dániel János:** A felzárkózás kulcsa: Visegrád Plusz Együttműködés..... 241
- Taczmán Róbert:** Európa új generációs pénzforgalmi rendszerei 265

SZABÓ Pál¹– KUKELY György²– BÁRTFAI Gergely³

¹habilitált egyetemi docens

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Természettudományi Kar, Budapest

associate professor

Eötvös Loránd University, Faculty of Science, Budapest, Hungary

email: szpkact@caesar.elte.hu

²egyetemi adjunktus

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Természettudományi Kar, Budapest

senior lecturer

Eötvös Loránd University, Faculty of Science, Budapest, Hungary

email: kukelygyorgy@yahoo.com

³geográfus

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Természettudományi Kar, Budapest

geographer

Eötvös Loránd University, Faculty of Science, Budapest, Hungary

email: bartfai.terra@prourbekft.hu

**TÁRSADALMI, GAZDASÁGI ÉS TERÜLETI KOHÉZIÓ
A XXI. SZÁZAD KELET-KÖZÉP-EURÓPÁJÁBAN**

*THE ECONOMIC, SOCIAL AND TERRITORIAL COHESION IN
CENTRAL AND EASTERN EUROPE OF THE XXI. CENTURY*

ABSTRACT

As a result of their common economic and social problems, the post-socialist countries were similar in many ways and shared the same interests. Later on however these countries started to diverge due to the different resources and their usage, their different foreign policy and internal affairs, as well as the devaluation and revaluation of the local and location factors. The purpose of this study is to find out to what extent could the Visegrad Group (Poland, Czech Republic, Slovakia, Hungary) and Romania, Bulgaria be considered unified and/or split in terms of their social, economic and territorial aspects and problems. The similarities and differences of these countries are based on statistical database (source: Eurostat and Worldbank) which is built upon twenty social, economic and environmental indicators of the EU2020 targets and ten indicators linked to the territorial cohesion according to the Territorial Agenda. The

results indicate that the differences and the ways of changing of the social and economic fields among the analyzed countries are diverse, hence the heterogeneity is indeed more intense but a stronger cohesion in the social dimension can be noticed. The common dimension of Central and Eastern Europe still prevail somewhat more about the indicators of the territorial cohesion despite the sharp differences in physical and social geography. All of these are worth paying attention to the upcoming discussion of the new EU budget period.

Kulcsszavak: Európai Unió, Kelet-Közép-Európa, társadalmi és gazdasági kohézió, területi kohézió

Keynotes: European Union, Central and Eastern Europe, social and economic cohesion, territorial cohesion

1. Bevezetés

Jelen tanulmány arra próbál választ adni, statisztikai adatokra építve, hogy mennyiben tekinthető még egységesnek és mennyiben tagoltnak Kelet-Közép-Európa „magterülete”, azaz a Visegrádi országok és Románia, Bulgária (továbbiakban V4 + 2), a főbb társadalmi, gazdasági és területi jellemzői tekintetében. A levont következtetések által fogalmazható meg, hogy milyen közös és milyen egyedi területi problémák és célok jellemzik a térséget, melyek a kohéziós politika szempontjából a térségen belüli főbb együttműködési lehetőségek.

A rendszerváltás utáni közös társadalmi, gazdasági problémák sok tekintetben hasonlóvá tették a poszt-socialista országokat, illetve érdekeik is hasonlóak voltak.¹ Egyre több jel mutat ugyanakkor arra, hogy az egykori szocialista országok (közte a V4 + 2) tömbje kezd polarizálttá válni, és a társadalmi, gazdasági kohézió gyengül. Emellett a területi kohézió is változik, ahogy az egyes területi kategóriák átértékelődnek. Felmerül azonban, hogy mit is értünk társadalmi, gazdasági és területi kohézió alatt.

2. A kohézió értelmezése

Az Európai Unió regionális politikájának 1986 óta hivatalosan deklarált célja a gazdasági és társadalmi kohézió megerősítése az integráción belül, majd a Lisszaboni Szerződés (2007) hivatalossá tette mellettük a területi kohéziót is, mint célkitűzést. Ugyanakkor a társadalmi és gazdasági kohézióra nem adtak hivatalos meghatározást az Európai Unióban, és hasonlóan a területi kohézió sem kapott egyértelmű leírást.

A kohézió társadalomtudományi fogalma, értelmezése, dimenziói mind a tudományos, mind a szakpolitikai körökben vita tárgyát képezi.

Összességében, koncentrálna tanulmányunk céljára, az alábbiakat tudjuk megfogalmazni. Amíg társadalmi és gazdasági kohézióról szölkak az EU anyagai, addig egyszerűbb értelmezés volt területi szempontból: lehet beszélni egy településen, régióan, országán belüli társadalmi, gazdasági kohézióról, és az Európai Unió létrejöttével pedig az integráción belülről is. Utóbbi esetében (az unió elemzések tükrében) az országok közötti társadalmi, gazdasági különbségeket mérték, vetették össze, majd mutattak rá a különbségekre, a közeledésre vagy a távolodásra. Ugyanezt az EU regionális szintjén, kifejezetten a regionális politika által kiemelt NUTS2 egységeire is elkészítették. A társadalmi, gazdasági kohézió vizsgálata tehát egyrészt területegységek adatainak összevetése révén oldható meg. Ugyanakkor az igazi EU kohézió mérése az országok egységes adatközlésén alapuló, teljes EU-ra vonatkozó adatbázisok révén is közelíthető, például, ha azt akarjuk kimutatni, hogy a szegény és gazdag EU-állampolgárok közötti jövedelmi különbség nőtt vagy csökkent (alacsony különbség jelentheti a társadalmi kohézió egyik alapját), vagy, hogy az összes EU-beli vállalkozás esetében a vállalatok közötti kereskedelem nőtt vagy csökkent (magas intenzitása a gazdasági kohézió egyik alapja lehet). Összességében pedig célként megfogalmazható a Közösség társadalmi és gazdasági összetartásának erősítése.

Ezek mellé párosult idővel a területi kohézió fogalma. A 2003. évi Harmadik kohéziós jelentés még csak társadalmi és gazdasági kohézióról szölk, de a 2004-es EU Alkotmánytervezet már tartalmazta a területi kohéziót, majd a 2007-es Lisszaboni Szerződés rögzítette hivatalosan, és elsőként az Ötödik kohéziós jelentésben jelent meg 2010-ben. Mi újat hozott ez az addigi szemléletbe? Leginkább zavart, mivel nem lett egyértelműen tisztázva a jelentése, illetve a társadalmi és gazdasági kohézióhoz való viszonya, és igazából máig nem oldódott meg ez a helyzet. Egyrészt nézhetünk úgy rá, mint a nem közigazgatási egységek (EU dimenzióban az országok és NUTS régiókon kívüli térségek) társadalmi, gazdasági (és környezeti) kohéziója (város-vidék, tengerpart-belső területek, hegyvidék-síkság, országhatár két oldala stb.), valamint nézhetünk rá bővebben is, mint területi társadalmi, gazdasági (és környezeti) kohézió, beleértve a mindenféle területi egységek mindenféle szegmenseinek kohézióját. Ehhez további problémát hozott be az EU Európa 2020 anyaga, azzal, hogy kiemelt közös célokat, és ezekhez várja az egyes országok hozzájárulását, valamint rögzítette, hogy a szakpolitikáknak ehhez kell hozzájárulnia. A társadalmi, gazdasági kohézió – eddigi különböző tartalma, ld. kohéziós jelentések – ezután kezdett leszűkülni a kijelölt célkitűzésekre, amelyet a területi kohézió is követett, hangsúlyozva az általános célok területi dimenzióit. Ezek összetettségének és zavarának egyfajta lenyomata a Területi Agenda 2011-ből.

Mindebből számunkra itt a területi kohézió inkább a kérdéses, mivel jelen munkában a társadalmi és gazdasági kohézió alatt azt értjük, hogy mennyire különböznek, illetve hasonlítanak, tartoznak össze az egyes országok a legfőbb társadalmi és gazdasági indikátorok alapján. (Azaz visszanyúlunk az eredeti EU felfogáshoz.)

Az európai tudományos körről elmondható, hogy sok kutató írt a területi kohézióról, és a fogalom divatos frázissá vált.² Egyetértés abban körvonalazódik, hogy nem adható egységes definíció rá, a fogalomnak több dimenziója (tényezője) van, valamint ezen túl egyesek munkáiban a kritikus hozzáállás bukkan fel, a fogalom végtelen gyűjtőhalmaz jellegét hangsúlyozva, vagy épp a régi dolgok újracsomagolását látva benne, és mindössze fogalmi innovációként meghatározva. A hazai területi kutatói kör közelítése eléggé szűkös és részben egyoldalú a fogalom kapcsán (többen leszűkítik a területi fejlettségi különbségek kezelésére, ezek csökkentésének igényére), és egy-két kivétellel nem vert igazán gyökeret a területi kohézió többdimenziós szemléletmódja, nem jellemzők az ilyen című, tárgyú kutatások.³

A hazai területpolitika fogalomrendszerében, az EU hatására, megjelent a területi kohézió, de nincs meghatározva hivatalosan (jogszabály formájában) sem a területfejlesztési törvény fogalomgyűjteményében, sem a kapcsolódó rendeletekben (közte az Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Koncepció fogalomtárában). Ugyanakkor hivatalos minisztériumi anyagokban (pl. NFGM 2009, NGM 2017), pályázatokhoz segédletként, kapunk egyfajta meghatározást rá, amelynek lényege, hogy a területi kohézió egy olyan cél, melynek eredménye a harmonikus, kiegyenlített társadalmi, gazdasági, környezeti, területi fejlődés, és nem merül ki az elmaradott térségek felzárkóztatásában.⁴ Négy dimenzióban fogták meg ezek után a gyakorlatban a területi kohéziót: kedvező területi hatások érvényesítése, hozzájárulás a területi szinergiához, fizikai térfelhasználási elvek érvényesítése, országos területpolitikai célokra való megfelelés.⁵

Ahhoz azonban, hogy mindez az elemzési gyakorlatba is átültethető legyen, a többféle lehetőség közül azt az utat követjük, hogy a V4 + 2 országok esetében országos statisztikai adatokra építkezve teszünk kísérletet egyrészt a társadalmi, gazdasági kohézióról nyilatkozni, rámutatva arra, hogy mely problémák lehetnek közös célok, ezeknek mekkora a támogatottsága, másrészt a Területi Agenda országoktól eltérő területi dimenzióinak adatokkal megfogható jellemzőit vetjük össze, de ezt is országos dimenzióban, mivel a célok, majd a költségvetés kialakítása alapvetően országok közötti tárgyalásokon dől el.

3. Kelet-Közép-Európa differenciálódása

Első lépésben meg kell határozni Kelet-Közép-Európát, mint földrajzi térséget. Többféle felfogás és területi lehatárolás van rá: Közép-Európa keleti része, amely legszűkebb értelemben a Visegrádi négyeket (V4), tágabban vagy a V4-t és Szlovéniát, esetleg Horvátországot, vagy az előbb leírt V4 + 2 országcsoportot jelenti, vagy a kettőt együttesen: V4 + 4 formában. Még tágabban Jugoszlávia további utódállamait és akár Albániát is ide sorolják. A balti államokat és a nyugati fekvésű szovjet utódállamokat (Ukrajna, Moldova, Belorusszia) nem szokták belevenni e körbe. A nyugati tudományos terminológiában az utóbbi időben a CEE mozaikszó terjedt el, amely feloldva Közép- és Kelet-Európa, és amely alatt az Oroszországon kívüli volt szocialista országokat értik. Az EU szakpolitikai terminológiájában a keleti tagállamok kifejezéssel oldják meg a problémát, ahova az új tagállamok közül a volt szocialista országokat sorolják. Mi ebben az esetben a V4 + 2 országcsoporthoz szűkítjük le a területi keretet, mivel ez az országcsoporthoz leginkább közel áll egymáshoz a szocialista múltját és a politikai jelent tekintve.

A térség országai esetében, bár hosszú távon részben eltérő történelmi gyökerekkel, részben eltérő természeti, társadalmi, gazdasági jellemzőkkel rendelkeztek, a szocialista rendszer elfedte az országok közötti társadalmi különbségeket, illetve mesterséges területi munkamegosztást hozott létre. A rendszerváltással „felszabadultak” az erőforrások, jellemzőik demokratikus és piacgazdasági viszonyok közé kerültek.⁶ Innentől – a szabad döntések révén – a „mit csináljunk és hogyan” országspecifikus karaktert ölthetett, kiegészülve az egyes országok különböző bel- és külpolitikai relációival, azaz az országokat a visszatérés a különbözőséghez jellemezte.⁷ Ugyanakkor az 1990-es, átmeneti években számos hasonló problémával küzdöttek (külkereskedelmi irányváltás, versenyképtelen gazdaság, munkanélküliség stb.),⁸ valamint a NATO és EU tagság reménye és célja is összefűzte őket. Ennek ellenére nem tudtak szerves régiót alkotni, mivel nem tudtak egymás számára kölcsönös megoldásokat kínáló partnerré válni.⁹

A 2000-es évekre, az átmenet lezajlásával és az EU-csatlakozással az addigi problémahasonlóság csökkent, és a kapcsolatrendszer gyengült, viszont új formákat is ölthetett, leginkább az EU-n belüli közös érdekérvényesítés (pl. elmaradott országok, régiók) vált fontossá. A szabad útválasztást korlátozta a gyenge hazai gazdasági bázis, így a külföldi tőke beruházásai és az EU támogatásai kényszerpályán tartották a térséget. Ugyanakkor ebben a relációban, a különböző politikai dimenziók mentén elmozdulások voltak (melyik ország éppen melyik nyugatival fűzte szorosabbra a kapcsolatát, vagy egy-egy ország változó politikai vezetése hogyan viszonyult a többi poszt-szocialista országhoz és magához az EU-hoz). Problémát jelentett,

hogy minden vezetés gyors növekedést és fejlődést akart felmutatni, így a látványos, rövid távú beruházások váltak meghatározóvá.

A 2010-es évekre egyre több társadalmi, gazdasági jelenség, illetve mutató tekintetében „nyílt az olló”, kezdtek eltávolodni az országok egymástól (ezt legmarkánsabb formában a GDP/fő országos értékei közötti különbségének változása mutatja). Ugyanakkor több tekintetben megmaradtak közös problémák (pl. elmaradott rurális térségek, a fővárosi régiók kiugró fejlettsége és fejlődése), illetve újak termelődtek (pl. tömeges munkavállalási célú kivándorlás nyugatra). A továbbiakban emiatt megvizsgáljuk, aktuális társadalmi és gazdasági adatok alapján, a térség országainak hasonlóságát és különbözőségét.

A V4 + 2 országok az Európai Unió hat tagországát jelentik, így a tagállamok több mint egyötödét adják (21,4%), ugyanakkor a társadalmi, gazdasági súly ettől elmarad (1. táblázat). A népességsúly, amely a minősített többségű döntéseknél (a tagállami számon túl) számíthat, mindössze 17,7%, gazdasági súlyát tekintve azonban, a történelmi fejlődés eredményeként, a felzárkózás ellenére is, az integráció GDP-jének mindössze 12%-át adja a hat ország.

1. táblázat: A V4 + 2 országok főbb jellemzői
Table 1.: General characteristics of V4 + 2 countries

	PL	CZ	SK	HU	RO	BG	V4 + 2 (%)	EU 28
Terület (km ²)	312 685	78 866	48 845	93 030	238 391	110 912	20,4	4 324 782
Népesség (ezer fő, 2017)	37 973	10 579	5 435	9 798	19 638	7 102	17,7	511 805
GDP (Mrd pps, 2016)	772	268	122	192	339	100	12,1	14 825

Adatforrás: Eurostat

Az egymás közötti méretbeli különbségek már egyfajta megosztottságot tükröznek: Lengyelország 38 és Románia 20 millió fős lélekszáma kiemelkedik, amelyet a közel hasonló méretű Csehország és Magyarország követ (közel 10 millió), majd Bulgária és Szlovákia zárja a sort. Utóbbi négy ország teljes népességszáma elmarad Lengyelország mögött. A GDP súlyok ettől kissé különböznek: Csehország jelentősen megelőzi Magyarországot, míg a kisebb lélekszámú Szlovákia pedig Bulgáriát.

Az országok komplex, általános fejlettségi pozícióját a Human Development Index révén lehet meghatározni (ezen indikátor a várható élettartam, az oktatás és a jövedelem alapján áll össze). Globális szinten hatból öt ország a legfejlettebb kategóriában van, és Bulgária is épp, hogy csak kimarad ebből a csoportból; Csehország 28., Lengyelország 36., Szlovákia

40., Magyarország 43., Románia 50. és Bulgária 56. volt 2016-ban. A poszt szocialista országok hasonlóságát tükrözi, hogy a kifeszített intervallum, azaz a 28. és 56. hely között található a balti államok, Horvátország és Montenegró, és ezen intervallumban nincsenek nyugat-, nyugat-közép- és észak-európai országok. Ugyanakkor a dél-európaiak megjelennek: Görögország (29.), Portugália (41.), Ciprus, Málta (33–33.) ezen rangsor-szakaszban van, sőt, ha a térségből Szlovéniát is bevesszük, amely csak pár helyezéssel van előrébb (25.), mint Csehország, akkor Olaszország (26.) és Spanyolország (27.) is itt található. A V4 + 2 esetében ugyanakkor a HDI azt is tükrözi, hogy napjainkban csak részben egységes ezen ország-csoport: egyrészt más keleti tagállamok beékelődnek közéjük, másrészt a keleti és a déli EU-tagállamok „összekeverednek” a rangsorban.

Ezek után részletesebben megnézzük a vizsgált országcsoport főbb társadalmi, gazdasági és környezeti jellemzőit.

4. Társadalmi és gazdasági kohézió

A V4 + 2 országcsoport társadalmi és gazdasági kohéziójának vizsgálata az Európai Unió országaira vonatkozó adatbázis elemzésen keresztül valósult meg, amely 20 db társadalmi, gazdasági és környezeti dimenziójú indikátort tartalmaz (10 db társadalmi, 7 db gazdasági és 3 db környezeti mutató került kiválasztásra). A vizsgálat az intelligens, fenntartható és inkluzív növekedési célokat meghatározó Európa2020 célkitűzések kulcsindikátoraira alapoz, amely adatok az Eurostat és a Worldbank adatbázisaiból származnak és a 2007. és 2016. közötti időszakot, 10 év időtartalmat ölelnek fel. Az adatbázis az alábbi társadalmi mutatókat tartalmazza: ezer főre jutó teljes népesség változása (%), munkanélküliségi ráta 25 éven aluliaknál (%), felsőfokú végzettségűek aránya 30–34 évesek körében (%), korai iskolaelhagyók aránya (%), internettel rendelkező háztartások aránya (%), ezer főre jutó orvosok száma (fő), születéskor várható élettartam (év), szegénység vagy társadalmi kirekesztettség által fenyegetett lakosság aránya (%), csecsemőhalandósági ráta (fő/ezer élveszületés), társadalmi egyenlőtlenség a jövedelemben (GINI index). A vizsgált gazdasági mutatók a következők: egy főre eső GDP az uniós átlag %-ban, K + F-re költött összeg a GDP arányában (%), foglalkoztatottsági ráta a 20–64 éves korosztály körében (%), munkatermelékenység változása (2010 = 100%), GDP-hez viszonyított bruttó adósságállomány (%), ezer főre jutó vállalkozások száma (db), autópálya sűrűség (km/ezre km²). Míg a vizsgált környezeti mutatók közé az alábbiak tartoznak: üvegházhatású gáz kibocsátás változása (1990 = 100%), megújuló energia részaránya a bruttó energiafogyasztásból (%), egy főre jutó ökológiai lábnyom (ha).

A vizsgálat során egyrészt az időbeli változást figyeltük meg, azaz miként alakultak az országok értékei az uniós átlaghoz és egymáshoz viszonyítva, másrészt relatív szórásértékeket számítottunk, a kezdő és vég időpontra, amelyek révén az országok közötti egyenlőtlenségek nagyságának időbeli változását, utolsó mérhető nagyságát, és így a közöttük feltételezhető érdekközöség alakulását, változását és jelenlegi állapotát tudtuk vizsgálni.

Ha az Európai Unió tagállamai között minden eddigi mutató esetében felállítjuk a rangsort, akkor a 20 mutató tekintetében a vizsgált 10 év alatt (2007–2016) a V4 + 2 országcsoport minden tagjának javult az uniós rangsorban elfoglalt átlagos helyezése. Az uniós rangsorban átlagosan Lengyelország 2,15; Csehország 1,6; Szlovákia 1,6; Bulgária 1,5; Magyarország 0,8 és Románia 0,25 helyet lépett előre.

Egyesével tanulmányozva az indikátorokat a társadalmi mutatók esetében az alábbiak állapíthatók meg a vizsgált országcsoport tekintetében. Az ezer főre jutó teljes népesség változás esetében a V4 + 2 egyik országa sem érte el az Európai Unió átlagot, azonban az országok közötti különbség közepes és mérséklődött. A 25 éven aluliak munkanélküliségi rátája terén az utóbbi években mind a hat tagállam esetében csökkenés volt tapasztalható, a különbség közepes mértékű, és ezzel párhuzamosan kismértékű differenciálódás zajlott le. A felsőfokú végzettségűek aránya a 30–34 évesek körében mutatója a vizsgált országok közül – Bulgária kivételével – jóval gyorsabban nőtt, mint az Európai Unió átlag, azaz jelentős hátrányt sikerült ledolgozniuk, ezen kívül viszont a területi egyenlőtlenség, amely magas értékű, nem változott. A korai iskolaelhagyók aránya esetében fontos kiemelni, hogy a vizsgált mutatók közül Magyarország ebben a mutatóban szenvedte el az egyik legnagyobb pozícióvesztést az európai rangsorban. Továbbá a közepes különbség az országok között úgy állt elő, hogy kis mértékben csökkent a szórás mértéke, azaz enyhe konvergencia zajlott le a vizsgált országcsoport tagjai között. Az internettel rendelkező háztartások aránya terén a térség jelentős részben behozta az uniós átlaghoz képesti nagymértékű lemaradását, illetve markáns közeledés zajlott le a V4 + 2 országok között is, bár a különbség még így is nagy. Az ezer főre jutó orvosok száma tekintetében a vizsgált periódus végén egyedül Bulgária haladta meg az uniós átlagot, de a nagyon csekély területi különbség érdemben nem módosult. A születéskor várható élettartam tekintetében a térség országai igen gyengén teljesítettek, s a vizsgált periódus alatt a hatból négy ország tovább rontott az európai rangsorban elfoglalt helyén. Az országok közötti csekély különbség ezen a téren azonban szintén nem módosult. A szegénység vagy társadalmi kirekesztettség által fenyegetett lakosság arányának vonatkozásában a V4-ek javítani tudtak az európai rangsorban elfoglalt helyükön. A területi egyenlőtlenségek szempontjából nagyfokú konvergencia zajlott le,

ám még így is jelentős különbség mérhető. A csecsemőhalandósági ráta tekintetében, Csehországot leszámítva, a vizsgált országok az európai rangsor utolsó negyedében helyezkednek el és az elemzett időszakban e téren nem következett be a pozitív fordulat, azonban csökkent a különbség a V4 + 2 országok esetében, és alacsony értéket mutat. A társadalmi egyenlőtlenség a jövedelemben (GINI index) terén két részre különült el a vizsgált hat ország: míg Szlovákia, Csehország, Magyarország és Románia az európai rangsor előkelő helyein voltak, addig Lengyelország és Bulgária a rangsor utolsó részében foglaltak helyet; ennek ellenére a leszakadó két országnak sokat sikerült javítani az európai pozícióján. A vizsgált országcsoport tagjai között emellett kismértékű differenciálódás zajlott le, amely aktuálisan magas különbséget mutat.

A gazdasági mutatókra az alábbiak jellemzők. A vásárlóerő-paritáson mért egy főre eső GDP az uniós átlag százalékában mutató esetében élesen kettéválnak a V4 + 2 országok. Lengyelország, Csehország és Szlovákia esetében jelentős előrelépés figyelhető meg az európai pozíciójukat illetően, míg Magyarország, Románia és Bulgária tekintetében stagnálás látható. Ezzel párhuzamosan a makrorégió belüli egyenlőtlenség csökkent, de még így is magas értéket jelent. A K+F-re költött összeg a GDP arányában mutató esetében Románia kivételével minden ország javítani tudott az európai rangsorban elfoglalt helyezésén, ezzel azonban a V4 + 2-n belüli különbségek kis mértékben, de növekedtek, ám így is ezen a téren a leghomogénebb a hat ország. A foglalkoztatottsági ráta a 20–64 éves korosztály körében mutató tekintetében közepes területi különbség van, és a V4 hatalmas javulást ért el az európai rangsorban, ráadásul az országcsoponton belüli egyenlőtlenségek kissé csökkentek. A munkatermelékenység változása (2010 = 100%) mutató esetében Magyarország kivételével a vizsgált térség országaiknak sikerült elérnie a legnagyobb mértékű előrelépést az Unión belül, de markáns divergencia jellemezte a régió belüli, egyébként is magas különbség alakulását. A GDP-hez viszonyított bruttó adósságállomány tekintetében 2007-ben a vizsgált országok polarizált képet mutattak. A gazdasági válságot követően, a megemelkedett adósságállomány ellenére a vizsgált országok jelentősen tudták javítani az európai rangsorban elfoglalt pozíciójukat (Románia kivétel), ráadásul az egyenlőtlenségek is mérséklődtek, ugyanakkor a különbség közöttük az egyik legnagyobb a vizsgált húsz mutató esetében. Az ezer főre jutó vállalkozások száma tekintetében Bulgária kivételével a V4 + 2 összes országa rontott az európai rangsorban elfoglalt helyén. Viszont e téren is enyhe kiegyenlítődésként zajlott le, de még ezzel is itt mérhető a legnagyobb különbség az országok között. Az autópálya sűrűség esetében hazánk kiemelkedik a vizsgált országcsoportból, amelynek tagjai kis mértékben ugyan javítani tudtak a rangsorban elfoglalt helyükön, azonban az

országok közötti területi különbségek tovább nőttek, és közepes értéket mutatnak.

A környezeti mutatókkal kapcsolatban a következő megállapításokat lehet tenni: az üvegházhatású gázkibocsátás változása (1990 = 100%), csökkenése terén a vizsgált térség országai az európai élmezőnybe tartoznak, azonban a V4 + 2 közötti különbségek növekedtek és jelentős értéket mutatnak. A megújuló energia részaránya a bruttó energiafogyasztásból mutató esetében alacsony kezdőértékekről indult a hat ország, ugyanakkor jelentős, ám változó fejlődésen mentek keresztül, így kis mértékű differenciálódás is történt, amellyel a közöttük lévő különbségek közepesre nőttek. Az egy főre jutó ökológiai lábnyom tekintetében a V4 + 2 országok – Csehországot leszámítva – az európai rangsor első 10 helyezettje között vannak (amennyiben a kisebb értéket tekintjük jobbnak), ugyanakkor a vizsgált periódus alatt rontottak pozíciójukon és emellett enyhe fokú konvergencia zajlott le a különbségek tekintetében, de még így is az egyik legkisebb különbség itt mérhető.

Ugyanakkor fontos kiemelni, hogy összesítve a konvergenciára és divergenciára kapott eredményeket, láthatjuk, hogy az országcsoport tagjainak egymáshoz viszonyított területi különbségei a vizsgált társadalmi mutatók tekintetében inkább csökkentek (5 indikátor esetében csökkenés, 3 esetben stagnálás és 2 esetben növekedés), a gazdasági mutatók esetében vegyes kép alakult ki (4 esetben csökkenés, 3 esetben növekedés), míg a környezeti mutatók esetében pedig inkább növekedtek (1 esetben csökkenés, 2 esetben növekedés) (2. táblázat).

Az indikátorok értékei és változásának dinamikája alapján megállapítható, hogy az egyes indikátorok által jelzett társadalmi-gazdasági folyamat kezelésének szükségességében mennyire erős az érdekközösség a V4 + 2 országok esetében: ötnél jelentősen közös, hétnél nagyjából vagy részben közös, viszont nyolcnál gyenge vagy nem jellemző érdekközösség mutatható ki. A megvizsgált mutatók alapján, figyelembevétel az országcsoport jellemzőit is, közös érdekként lehet megfogalmazni az országcsoportot érintő folyamatok közül a népességcsökkenés megállítását, a foglalkoztatottság növelését (a fiatalok körében is), a társadalmon belüli egyenlőtlenségek csökkentését, a társadalom egészségi állapotának, valamint az egészségügyi és az oktatási ellátás javítását, a környezetvédelmet, a megújuló energiákat, a K + F és a közúti közlekedési infrastruktúra erősítését. Ezek közül nőtt az érdekközösség a népességszám, az oktatási infrastruktúra, a foglalkoztatottság, az ökológiai lábnyom és a csecsemőhalandóság terén.

2. táblázat: A V4 + 2 országok főbb jellemzőinek különbsége és ezek változása
Table 2.: The differences of general characteristics in V4 + 2 countries

		Országok közötti különbségek változása		
		Csökcent (közös érdekelttség erősödése)	Nem változott (közös érdekelttség nem változott)	Nőtt (közös érdekelttség gyengülése)
Országok közötti különbségek nagysága*	Nagy (kevésbé közös érdekelttség)	<ul style="list-style-type: none"> - Internettel rendelkező háztartások aránya; - Szegénység vagy társadalmi kirekesztettség által fenyegetett lakosság aránya; - Egy főre eső GDP az uniós átlag %-ban; - GDP-hez viszonyított bruttó adósságállomány; - Ezer főre jutó vállalkozások száma 	<ul style="list-style-type: none"> - Felsőfokú végzettségűek aránya 30–34 évesek körében 	<ul style="list-style-type: none"> - Munkatermelékenység változása (2010 = 100%); - Üvegházhatású gáz kibocsátás változása (1990 = 100%)
	Közepes (részben közös érdekelttség)	<ul style="list-style-type: none"> - Ezer főre jutó teljes népesség változás; - Korai iskolaelhagyók aránya; - Foglalkoztatottsági ráta 20–64 éves korosztályban 		<ul style="list-style-type: none"> - Munkanélküliségi ráta 25 éven aluliaknál; - Társadalmi egyenlőtlenség a jövedelemben; - Autópálya sűrűség; - Megújuló energia részaránya a bruttó energiafogyasztásból
	Kicsi (közös érdekelttség)	<ul style="list-style-type: none"> - Csecsemőhalandósági ráta; - Egy főre jutó ökológiai lábnyom 	<ul style="list-style-type: none"> - Ezer főre jutó orvosok száma; - Születéskor várható élettartam 	<ul style="list-style-type: none"> - K + F-re költött összeg a GDP arányában

Forrás: saját szerkesztés

* Relatív szórás értéke 2016-ban: nagy (> 7), közepes (3–7), kicsi (0–3)

**Relatív szórás értékének változása a vizsgált két év között (2007, 2016)

Mindazonáltal az elemzés alátámasztja azt a feltételezést, hogy több társadalmi, gazdasági és környezeti jelenség tekintetében megosztott a V4 + 2 országok közössége (valahol kedvezőbb, valahol rosszabb az érték), ezért nem feltételezhető, hogy ezekben közös, a társadalmi, gazdasági kohéziót erősítő fejlesztési elképzelések bontakoznának ki. Ugyan-

akkor a kohéziót jelentősen befolyásolja egyfelől, hogy milyen az egyes jelenségek megítélése az EU-n belül, illetve az egyes országokban, mivel hiába rajzolódik ki a vizsgált országok érdekközössége, ha nincs rá támogatás az Európai Unió oldaláról. Másfelől, hiába tűnik ki a közös érdekelttség, ha egy-egy országban a jelenség nem játszik kiemelt szerepet, nem tekintenek rá fejlesztési célként, így nem tud közös fejlesztési elképzelés kibontakozni.

Végezetül, a vizsgált indikátorok teljes EU-rangsorát elemezve, az derül ki, hogy több szempontból sem egységes a V4 + 2 országcsoport, mivel egyrészt más poszt szocialista EU-tagállamok (jugoszláv utódállamok, balti államok), másrészt, főként az elmúlt időszak válságai hatására bekövetkező hanyatlás, vagy a növekedés-fejlődés megrekedése (közepesen fejlettek csapdája) révén stagnáló pozícióba kerülő dél-európai országok megtörik az egységet (sőt, néhány indikátor országlistája már annak előfordulását is mutatja, hogy egy-egy V4 + 2 ország egy-egy jelenségben olyan mértékűt tudott előre lépni, hogy az uniós élbolyba került, maga mögé utasítva számos nyugat-európai országot).

5. Területi kohézió

A Területi Agenda 2020 (TA) helyzetleírása alapján ki tudunk választani olyan, az országtól eltérő területi dimenziókat, amelyek révén a területi kohézió vizsgálhatóvá válik. Az alábbi jelenségeket és indikátorokat vehetjük ez alapján: tenger szomszédsága, domborzati adottságok (átlagos tengerszint feletti magasság), országszomszédságok (EU belső és külső határai), nemzetközi migráció útvonala, valamint globális központ léte (GaWC 2016 rangsora alapján Alfa városa van), városi népesség aránya és változása, nagyvárosi régió részesedése az ország GDP-jéből, a fejlettség regionális különbsége az országon belül és az elmara-dott régiók száma, aránya.

A TA kijelenti, hogy „A tengeri tevékenységek meghatározók az európai területi kohézió szempontjából.” A hat országból három esetben nincs közvetlen érintkezés a tengerrel, ami erős megosztó dimenzió közöttük. Ezt „enyhíti”, hogy Románia és Bulgária a perifériális helyzetű és geopolitikai problémákkal terhelt, belső Fekete-tengerre nyílik, míg Lengyelország sem a fő áramba kapcsolódik bele a széles Balti-tengeri kijáratával. Ugyanakkor ezeknél az országoknál a TA-ban is megjelenő tengerszint emelkedés, a tengeri erőforrások kihasználása (pl. energia-termelés), a tenger világkereskedelmi szerepe, vagy akár a kapcsolódó turizmus (főként délen), és a lehetőségek által nyújtott egyfajta felzárkó-

zási perspektívák rendkívül fontosak, akár maga az EU integrált tengerpolitikája. Ebből a három landlocked ország (CZ, HU, SK) kimarad, sőt nyugatról egyedül Ausztria a partner, például abban, hogy bármiféle fejlesztéspolitikai forma irányuljon a pár elzárt ország tengeri kereskedelembé való intenzívebb bekapcsolására, amivel megvalósulhatna a „szárazföld–tenger kontinuum harmonikus és fenntartható fejlesztése” (TA). (Ennek regionális dimenziója magában az Európai Unióban persze már összetettebb, például: a NUTS 3 régiók mintegy kétharmada nem tengerparti, ahol a terület 61,4%-a, és a népesség 60%-a, a GDP-nek pedig 58%-a van jelen.) A tengerek problémái ráadásul makroregionális stratégiákban is testet öltenek: létező (Balti, Jón-Adria) és tervezett (pl. Fekete-tengeri) makrorégiók alapulnak a tengerhez való kötődésen.

A domborzati adottságok terén a hegyvidék–síkság aránya, mérve például az átlagos tengerszint feletti magassággal (HU: 143, PL: 173, RO: 414, CZ: 433, SK: 458, BG: 472), érdemi különbséget mutat. Hazánk javarésze síkság, dombság, amelyhez hasonló csak Lengyelországra jellemző (de itt a középhegység mellett, délen, magashegység is található). A többi négy ország esetében 400 méter feletti az átlagmagasság, amely Románia esetében éles kontraszttal párosul: a Kárpátok és a keleti, déli alföldek. Ez a TA területi kohéziójának az éghajlatváltozás különböző területi aspektusaihoz, valamint az eltérő táji értékekhez kötődik. Felfogásunkban ez tovább vihető a gazdasági hasznosítás, élethe-
rek stb. közötti különbségekbe, kiemelve a jelentősen eltérő helyi adottságokat, amelyen az adott terület versenyképessége is alapulhat. Az országok közötti különbségek itt azonban nem annyira megosztók, mert egyik országban sem domináns területileg a hegyvidék (szemben például Ausztriával, ahol 900 méter feletti az átlagmagasság). A magashegységek problémái is testet ölhetnek makroregionális stratégiákban: létező (Alpi) és tervezett (Kárpátok – PL, SK, HU) makrorégiók alapulnak hegységhez való kötődésen.

Az országhatárok, szomszédság dimenzió tekintetében nagyjából hasonló, kisebb részt eltérő jellegű a V4 + 2. Magyarország és Lengyelország rendelkezik a legtöbb országszomszédal (7-7), míg Románia, Szlovákia, Bulgária 5-5, Csehország pedig 4 országgal határos. Utóbbi ország V4 + 2-n belüli egyedi helyzetét mutatja, hogy mind a négy szomszédja a schengeni zónába tartozó EU tagállam, így jelentősen elüt a többi országtól. A többi országnál megtalálható az EU külső határa is (Szlovákiánál a legrövidebben, Magyarországnál két országgal, a többinél 3-3 országgal), és maga a Schengeni zóna is megosztó dimenzió, mivel Románia és Bulgária még nem tagja. A határokat a kohéziós politikába az INTERREG CBC kapcsolja be közvetlenül, amelyben a vizsgált or-

szágok, még Csehország is aktívan részt vesz. Ezen belül az egymás közötti (V4 + 2) határ menti kapcsolatokban Szlovákia 3, Lengyelország, Csehország, Magyarország, Románia 2-2, míg Bulgária 1 közös országhatárszakasszal rendelkezik, ami minden országban számottevő részét teszi ki a teljes határhossznak.

A külső határoknál a kapcsolatok jellege változik és eltér. Ahogy a TA fogalmaz: a külső határokon elengedhetetlen a kohézió, mivel a jogi, társadalmi és politikai rendszerek különbözőségének jelentős következményei lehetnek, különösen a migrációt és a kereskedelmet illetően. Ebből kritikus elemmé a migráció vált, de nem a szomszédos országokból, hanem távolabbról. A migráció fő tranzitútvonalai keresztezik a makrotérség déli részét, de ez kifejezetten Magyarországot (és Bulgáriát) érinti, ami megosztja ezen országokat.

Rátérve az öt kiemelt területi társadalmi, gazdasági dimenzióra, az alábbiak állapíthatók meg. A TA a globalizáció és területi hatásainak szerepét, valamint a szereplők, közte a nagyvárosok feladatát hangsúlyozza. Az európai városvizsgálatok kétféle módon közelítenek alanyaikhoz: társadalmi, gazdasági súlyuk, illetve funkcióik száma alapján. A hat ország fővárosai a rendszerváltozás után kezdtek bekapcsolódni az európai városhierarchiába és versenybe. Sokáig másod, harmadrangú szerepük volt, de az elmúlt években lassan megerősödtek, előrébb léptek a hierarchiában. Több friss kutatás Varsót emeli ki, amely például a GaWC mérés alapján már az alfavárosok 3. szintjén van (az európai nagyvárosok közül London az elsők, Párizs a másodikon, és a lengyel fővárossal együtt Frankfurt, Madrid, Moszkva, Milánó, Amszterdam, Brüsszel a harmadikon). Varsó küzd fel magát a globális központok közé, több tekintetben leghagyva már Bécs is (utóbbi az alfavárosok negyedik szintjén van). Mögötte, a bétavárosok első szintjén van Prága, Budapest, Bukarest, míg Pozsony és Szófia pedig a másodikon; utóbbi elmaradottsága, előbbi csekélyebb társadalmi és gazdasági súlya miatt. Az európai nagyvárosok egy másik rangsorában (BBSR 2011), amely a különböző nagyvárosi funkciók számát vette alapul, Budapestet és Prágát emelik ki, valamint a Bécs-Pozsony metropolisztérséget, sőt, a legjobb helyzetű csoportba kerültek; mögöttük a harmadik csoportba került a többi főváros. Ennél azonban a súlyozás elmaradt, és egy funkció pusztán léte (egy elem) is elegendő volt (súlyozás esetén nem kerülhetett volna egy csoportba London, Párizs, Prága és Budapest).

A TA kiemeli, hogy nemzeti szinten a policentrikus területi fejlődés a cél, lehetőség szerint nemzeti szinten el kell kerülni a fővárosok, nagyvárosi térségek és közepes méretű városok közti polarizációt. A nagyvárosi régió súlyát (2. táblázat) tekintve Lengyelország, Varsó külön kate-

góriát képvisel, ahol egy policentrikus városhálózat (és ennek történelmi oka) áll az alacsony adatok háttérében. Magyarország a másik véglet viszont, ahol a V4 + 2 regionális beosztások különbözőségéből eredő torzításon túl, komoly szakadék nyílt a fővárosi térség és a vidék között. Ez a többi 4 ország esetében is probléma, főként a gazdasági koncentráció feltűnő.

3. táblázat: A fővárosi régió súlya a V4 + 2 országai esetében (2014)
Table 3.: The weight of the capital city in the V4 + 2 countries (2014)

%	PL Varsó	CZ Prága	SK Pozsony	HU Budapest	RO Bukarest	BG Szófia
Népesség	8,7	24,2	11,4	30,0	11,4	23,2
Foglalkoztatás	10,5	25,3	13,2	31,9	12,8	26,6
GDP	17,1	35,8	27,7	48,2	27,2	42,8

Adatforrás: Eurostat

A város–vidék dimenzió problémája többször előkerül a TA-ban. Ezen a téren a városi népesség aránya, és ennek változása érdekes, ugyanakkor ennek a mérhetősége (mi számít városnak) nem egészen elfogadható. Emiatt célszerű inkább azt a dimenziót választani, hogy az EU régió tipológiája hova sorolja az egyes egységeket. A V4 + 2 ország esetében a 184 NUTS-3 régió közül 23 városi, 82 átmeneti és 79 rurális. A városi három országban (HU, SK, BG) a fővárost jelenti, Csehországban külön a fővárosi agglomerációt is, Romániában hasonlóan, míg Lengyelországban viszont 15 ilyen egységet érint. Ez az egyedi lengyel területi beosztáson túl tükrözi az ország policentrikus városhálózatát is. Míg a többi országban alig van vagy nincs érdemi ellenpólusa a fővárosnak, Lengyelországban számos van. A rurális és átmeneti térségek relatív száma, aránya viszont közös jelenség, de köztük a különböző indikátorok számottevő különbséget mutatnak (pl. fejlett cseh, lengyel és elmaradott bolgár, román térségek).

Az országon belüli fejlettségi különbségek tekintetében a regionális beosztás mikéntje, azaz a területi egységek méretbeli szóródása és átlaga rányomja bélyegét a területi különbség nagyságára, ami óvatosságra int minket. Az Eurostat kiadványai (pl. Regional Statistical Yearbook) erről pár éve csak vizuális és egyben csalóka információt adnak, mivel csak a terjedelmet, a régiókat és az országos átlagot tüntetik fel országonként, nem számolva egyenlőtlenségi indexet. 2009-es az utolsó közölt információ, amely alapján NUTS2 szinten az egy főre jutó GDP tekintetében (pps) a számított relatív szórás alapján Magyarország, Bulgária, Szlovákia, Románia, Csehország volt az első öt ország az Európai Unióban, ahol a legnagyobbak voltak a regionális gazdasági fejlettségi különbsé-

gek. Lengyelország ezen a téren csak a 12. volt a sorban. A számításokat elvégezve 2015-re, némileg módosult a sorrend, de ugyanezen öt ország áll az élen (egyedül UK kerülhet még be e körbe, a NUTS2 szinten feldarabolt London extremitása miatt), azaz Szlovákia, Románia, Bulgária, Magyarország, Csehország az első öt ország az Európai Unióban, ahol még mindig a legnagyobbak a regionális gazdasági fejlettségi különbségek; mellettük Lengyelország csak a 11. Nagy a hasonlóság ezen a téren.

Végezetül az elmaradott NUTS2 régiókat lehet számba venni. Ezen a téren is rendkívül nagyfokú a hasonlóság: a fővárosi térségen kívül mind egyik régió fejlettsége elmaradt az EU átlag 75%-ától, Bulgária esetében még a főváros is. Ez az a dimenzió, amelyik markáns eleme az EU regionális politikájának és egyúttal összeköti a hat országot.

Ha a teljes EU-ra nézzük az előző jelenségeket, megállapíthatjuk, hogy a mért területi kohéziós jelenségek esetében Magyarországnak a V4 + 2 többi országával – a tagállami viszonylatban, a lassú polarizálódás ellenére – inkább vannak hasonló adottságai, mint a nyugati tagállamokkal. Ehhez a körhöz párosul még Horvátország és Szlovénia, sőt, a balti államokkal – a távolság és több eltérő történeti szál ellenére – is hasonló a helyzet ebben a közelítésben. Azaz a területi kohézió vizsgált dimenziói alapján még kimutatható egy erősebb hasonlóság a V4 + 2 országok között.

6. Összegzés

A V4 + 2 országokat a rendszerváltás utáni közös társadalmi, gazdasági problémák sok tekintetben hasonlóvá tették, és érdekeik hasonlók voltak, ugyanakkor idővel a különböző erőforrások, ezek különböző használata, a változó kül- és belpolitikai utak, a helyi és helyzeti tényezők le- és felértékelődése növelni kezdték a különbséget közöttük. A 2020-es évek felé közeledve így közös és eltérő problémáik is vannak, amelyek ráadásul európai dimenzióban is vagy makroregionális sajátosságok, vagy épp összeurópaiak, és így a különböző EU közös politikákban is, közte a kohéziós politikában is, eltérő érdekeket jelentenek.

Az általunk vizsgált környezeti, társadalmi, gazdasági indikátorok eredményei azt mutatják, hogy az elmúlt tíz évben a V4 + 2 esetében minden országnak, ugyan kis mértékben, de javult az uniós rangsorban elfoglalt átlagos helyezése. Az országcsoporton belüli különbségek változása ugyanakkor egyes képet mutat, mivel tíz indikátornál csökkenés, háromnál stagnálás, míg hét mutató esetében növekedés mérhető, és a kohézió erősödése leginkább a társadalmi dimenzióban figyelhető meg. Ha ezekhez érdekeket párosítunk, akkor kiderül, hogy tizenkét jelenség esetében közös az érdek, míg kettőnél

inkább részleges, hatnál pedig olyan nagyok a különbségek, hogy csekély az érdekközösség.

A területi kohéziós indikátorok vizsgálata kimutatta, hogy a földrajzi tényezők közül a tengerpart, a domborzat léte megosztó (amely akár a tengerpolitikában, akár a makrorégiók tekintetében más közösséget jelenthet). A határok kérdése is részben az, egyrészt maga a schengeni zóna, illetve részben a külső és belső határok közti differencia, viszont a szomszédszámban elég hasonlóak, és a CBC területi együttműködést magában rejtő közös határhosszak terén is. A társadalmi, gazdasági tartalmú indikátorok esetében a fővárosok közötti mennyiségi és minőségi különbségek egyre érzékelhetőbbé válnak, utóbbira Varsó a példa, de a városi hálózatok kiegyenlítettebbnek tűnnek, bár itt a lengyel sajátosság (policentrikusság) fontos differencia. A rurális és városi térségek arányában hasonló kép rajzolódik ki a hat ország esetében, szintúgy az országon belüli fejlettségi különbségekben, valamint az EU szinten elmaradott régiók arányának esetében. Utóbbiak azok, amelyek erősebb területi kohéziót mutatnak a V4 + 2 esetében. Persze az általános kategória elmosza a regionális, lokális sokszínűséget, a régiók, városok egyedi növekedési pályáinak differenciáit. A területi kohézió indikátorai terén, úgy tűnik, jobban érvényesül a kelet-közép-európai közös dimenzió, bár markáns természet- és társadalomföldrajzi eltérések azért vannak. A különböző földrajzi dimenziók (határok, nagyvárosok, tengerpart, magashegység stb.) erősebb vagy erősödő szerepe új érdekcsoportokat generál az integráción belül az országok között, amelyekben elég változó, illetve változékony lehet egy-egy ország, közte Magyarország helyzete is (éppen kívül van egy közösségben és kívül nincs). Végezetül kiemelnénk, hogy érdemes mindezekre odafigyelnünk a közelgő új EU költségvetési periódus tárgyalása esetén.

JEGYZETEK

1. Probáld Ferenc (2007): Kelet-Közép-Európa és Délkelet-Európa. In Probáld Ferenc, Szabó Pál (szerk.) Európa regionális földrajza. Társadalomföldrajz. ELTE Eötvös Kiadó. Budapest. 339–464. old.
2. Zillmer S., Böhme K. (2010): EU Regional Policy – Territorial Cohesion Objective and Realities. p. 25. http://www.regionalstudies.org/events/2010/may_pecs/papers/Zillmer.pdf
3. Szabó Pál, Tóth Balázs I. (2016): Új fogalmak térnyerése a hazai területi kutatásokban és területpolitikában. (Területi versenyképesség, területi kohézió, területi tőke, területi rugalmasság.) In Lengyel Imre, Nagy Benedek (szerk.): Térségek versenyképessége, intelligens szakosodása és újraiparosodása, JATEPress. Szeged. 125–142. old.
4. Nemzeti Fejlesztési és Gazdasági Minisztérium (2009): Kézikönyv a területi kohézióról. NFGM, VÁTI. Budapest. 164. old.

5. Nemzetgazdasági Minisztérium (2017): Területi kohéziós útmutató. NGM. Budapest. 47. old.
6. Illés Iván (2002): Közép- és Délkelet-Európa az ezredfordulón. Dialóg Campus Kiadó. Budapest–Pécs. 362 old.
7. Kiss J. László (2003): Nemzeti identitás és külpolitika Közép- és Kelet-Európában. Teleki László Alapítvány. Budapest. 392. old.
8. Probáld (2007): 346. old.
9. Körösi István (2015): Kelet-Közép-Európa felzárkózásának lehetősége és kilátásai az Európai Unióban. In Felzárkózás vagy lemaradás? Heller Farkas Könyvek (2). Pázmány Press, Budapest. 159–176. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Illés Iván (2002): Közép- és Délkelet-Európa az ezredfordulón. Dialóg Campus Kiadó. Budapest–Pécs. 362 old.
- Kiss J. László (2003): Nemzeti identitás és külpolitika Közép- és Kelet-Európában. Teleki László Alapítvány. Budapest. 392. old.
- Körösi István (2015): Kelet-Közép-Európa felzárkózásának lehetősége és kilátásai az Európai Unióban. In Felzárkózás vagy lemaradás? Heller Farkas Könyvek (2). Pázmány Press, Budapest. 159–176. old.
- Probáld Ferenc (2007): Kelet-Közép-Európa és Délkelet-Európa. In Probáld Ferenc, Szabó Pál (szerk.) Európa regionális földrajza. Társadalomföldrajz. ELTE Eötvös Kiadó. Budapest. 339–464. old.
- Nemzeti Fejlesztési és Gazdasági Minisztérium (2009): Kézikönyv a területi kohézióról. NFGM, VÁTI. Budapest. 164. old.
- Nemzetgazdasági Minisztérium (2017): Területi kohéziós útmutató. NGM. Budapest. 47. old.
- Szabó Pál, Tóth Balázs I. (2016): Új fogalmak térnyerése a hazai területi kutatásokban és területpolitikában. (Területi versenyképesség, területi kohézió, területi tőke, területi rugalmasság) In Lengyel Imre, Nagy Benedek (szerk.): Térségek versenyképessége, intelligens szakosodása és újraparosodása, JATEPress. Szeged. 125–142. old.
- Zillmer, Sabine, Böhme Kai. (2010): EU Regional Policy – Territorial Cohesion Objective and Realities. p. 25. http://www.regionalstudies.org/events/2010/may_pecs/papers/Zillmer.pdf

UZZOLI Annamária

tudományos főmunkatárs

**Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaság- és Regionális Tudományi
Kutatóközpont, Budapest**

senior research fellow

**Centre for Economic and Regional Studies Hungarian Academy
of Sciences, Budapest, Hungary**

email: uzzoli@rkk.hu

**AZ ÉGHAJLATVÁLTOZÁS VÁRHATÓ NÉPEGÉSZSÉGÜGYI
KÖVETKEZMÉNYEIRE VALÓ FELKÉSZÜLÉS MEGJELENÉSE
A HAZAI STRATÉGIAI TERVEZÉSBEN***

*ROLE OF CLIMATE CHANGE AND ITS PUBLIC HEALTH
CONSEQUENCES IN THE STRATEGIC PLANNING
OF HUNGARY*

ABSTRACT

The paper conceptually identifies the socio-economic consequences of climate change with health effects of heat waves. It is virtually certain that the length, frequency and intensity of heat waves will increase in the future. A heat wave is generally defined as a period of several days to weeks of abnormally hot weather. The number of heat extremes has substantially increased across Europe, but temperature thresholds for health impacts differ according to regions and seasons. The health effects of extreme heat waves regarding climate change with its consequences in health care can also be detected in Hungary. The risk of heat-related illness and mortality exists for the whole population, but there are some vulnerable groups. Public health measures need to be implemented to prevent heat-related illness and mortality in local community and institutions.

The aim of this paper is to present the most important results of a research project which were made by qualitative methods. The article contains four main chapters. The primary object is to define the role of climate change in socio-economic processes. Secondly, there are some useful information about the research project and its tasks to analyse local public health consequences of climate change. Thirdly, all experiences of qualitative examinations are based on

---

*A tanulmány a KEHOP-1.1.0-15-2016-00007 „NATÉR továbbfejlesztése” c. projekt támogatásával készült.

interviews and content-analysis. Lastly, the highlights of this paper can help to make some proposals for local decision-making.

Kucsszavak: éghajlatváltozás, hőhullám, népegészségügy, tervezés, Magyarország

Keynotes: climate change, heat wave, public health, planning, Hungary

1. Bevezetés

Az éghajlatváltozás okozta sérülékenység egyik formája a hőmérséklet-emelkedéssel összefüggésbe hozható hőhullámok számának, gyakoriságának és hosszának növekedése. A hőhullámok népegészségügyi kockázataival szembeni védekezés már most kihívást jelent nemzeti, regionális és lokális szinten egyaránt.

Az elmúlt években már számos kutatás és tanulmány bizonyította, hogy a jövőben fel kell készülni a hőhullámok gyakoriságának és intenzitásának növekedésére.¹ Legsúlyosabb társadalmi következményei akár az életminőség romlásához is vezethetnek, de rövid- és középtávon is már várható a hőhullámok miatti megbetegedések és halálozások arányának növekedése. A közvetlen és áttételes egészséghatások mindenkit érinthetnek, de vannak fokozottan sérülékeny társadalmi csoportok (pl. gyermekek, idősek, szegények, krónikus betegek), akiknek ellátása nagyfokú odafigyelést jelent a szociális és az egészségügyi szektor részéről. Maga az ellátórendszer is érintett az éghajlatváltozás következményei által, hisz a hőhullámok idején megnő az igénybevétel, ráadásul ez a nyári szabadságolások idején komoly működési zavarokat okozhat. Mindezek felhívják a figyelmet arra, hogy a hőhullámok egészségkockázataival szembeni védekezés, egyáltalán az egészségügy felkészülésének és alkalmazkodóképességének megerősítése releváns nemzeti stratégiai fejlesztési cél és feladat.

Európa egyes területei, köztük Magyarország is, különösen érintett az éghajlatváltozással összefüggésbe hozható hőhullámok növekvő számával, amely elsődlegesen az átlaghőmérséklet-növekedés következménye. A 2000-es évek eleje óta a hőhullámok több ezer fős halálozással jártak együtt kontinens szerte. Például a 2003-ban következett be a XX. század második felének egyik legforróbb nyara Európában, amely egyértelművé tette a szélsőséges hőmérsékleti viszonyok, így a hőhullámok miatti népegészségügyi intézkedések megújításának szükségességét annak érdekében, hogy megelőzni és csökkenteni lehessen az egészségügy terheit.²

A tanulmány célja egy kutatási projekt keretében elvégzett kvalitatív vizsgálatok legfontosabb eredményeinek bemutatása négy kisebb szer-

kezeti egység segítségével. A vizsgált problémakör/kérdéskör értelmezése után a kutatási projekt rövid ismertetése következik. Az interjúkészítés és a dokumentumelemzés eredményeinek összegzése végül a fő következtetésekhez járul hozzá.

2. Problémafelvetés

Az éghajlatváltozás Kárpát-medencében várható következményeinek egyike az átlaghőmérséklet emelkedése, és ebből fakadóan a nyári hőhullámok számának, gyakoriságának és időbeli lefolyásának növekedése.³ Az eddigi modellezések és előrejelzések alapján Magyarország és az egyes országrészek különösen érintettek: a hőhullámos napok gyakorisága az éghajlati forgatókönyvek alapján 2021–2050 között az ország egész területén 20–70%-os növekedést fog mutatni.^{4, 5} Ráadásul a hőhullámok egészségkockázatai által kiemelten és fokozottan sérülékeny az ország területének 52%-a, amely a lakosság 37%-át fedti le, és területileg legsérülékenyebb az ország középső, keleti és délkeleti része.⁶

A Kárpát-medence régiójára vonatkozó nagy felbontású CarpatClim adatbázis adatainak feldolgozása tízéves átlagokban 1971–2010 között a következőket bizonyította (*1. térkép*):

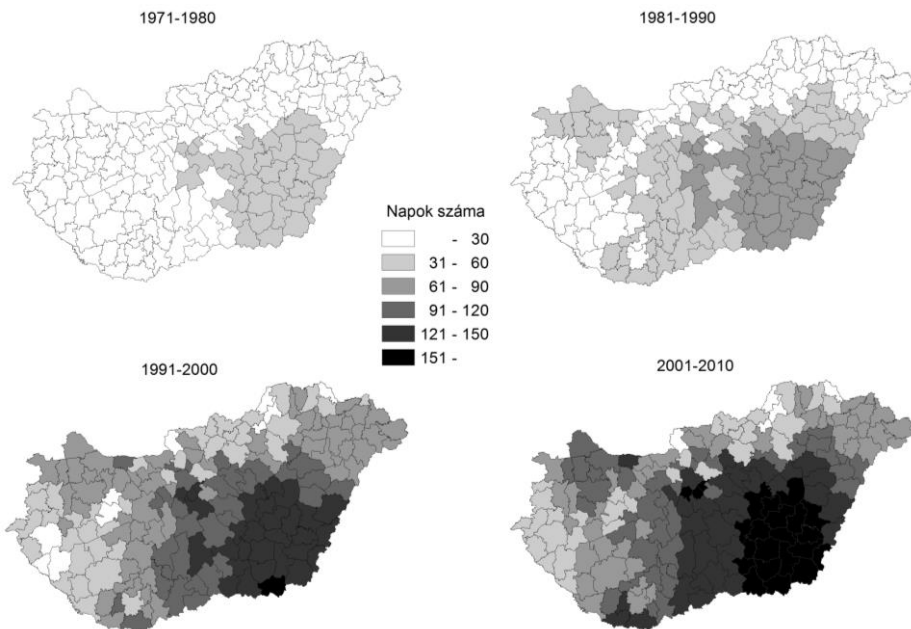
- az elmúlt negyven év alatt folyamatosan és jelentős mértékben növekedett a hőségnapok száma, amikor a napi középhőmérséklet meghaladta a 25° C-ot,
- a hőségnapok számának növekedése az ország minden területét érintette,
- a hőségnapok számának növekedése leginkább az Alföld, legkevésbé a középhegységek területén figyelhető meg,
- olyan területeken is növekedett a hőségnapok száma, amelyek korábban kevésbé voltak kitéve a hőhullámok hatásainak (pl. Északnyugat-Magyarország).

Összességében az éghajlatváltozás, köztük a hőhullámok várható hatásainak jelentkezésével nőhet az egyes területek differenciáltsága, fokozódhatnak a társadalmi-gazdasági különbségek.⁷ Mindezek elkerülése, illetve mérséklése érdekében szükséges a klímaváltozás lehetséges társadalmi-gazdasági hatásaira felkészülni, a kockázatokat megelőzni, és alkalmazkodni a megváltozott feltételekhez. Korábbi vélemények szerint az éghajlatváltozás területi szintű stratégiai integrációjának módja és gyakorlati eszközei kevésbé voltak kidolgozva Magyarországon.⁸ A szerzők meglátása szerint ezekhez megfelelő területi szintű sérülékenységvizsgálat elvégzése szükséges, illetve a megelőzési, alkalmazkodási lehető-

ségek feltárása, amelyek elősegítik a stratégiai tervezési tevékenységben megjelenő intézkedések meghozatalát. Lényegében ennek a tanulmány-nak a főbb megállapításai segítették a most bemutatásra kerülő kutatási projekt meghatározó vizsgálati kérdéseinek és feladatainak kijelölését, amelyek ismertetése a következő fejezetben olvasható.

1. térkép: A hőségnapok – amikor napi középhőmérséklet meghaladja a 25° C-ot – számának növekedése tízéves átlagokban május 1. – szeptember 30. közötti időszakban a járásokban, 1971–2010

Map 1.: Increasing number of hot days – when daily mean temperature is above 25° C – in ten-year averages between 1st May and 30th September at LAU 1 level, 1971 and 2010

Térképeket készítette: Szilágyi D. 2017.

3. A kutatás fő célja és feladatai

A kutatás a KEHOP-1.1.0-15-2016-00007 „NATÉR továbbfejlesztése” c. projekt részét képezi, aminek célja az éghajlatváltozás hazai népegészségügyi következményeinek feltárása. Ennek során fő feladat kvantitatív és a kvalitatív vizsgálati módszerek együttes alkalmazásával elemezni a lakosság sérülékenységét az éghajlatváltozás, különös tekintettel a hőhullámok egészségre és egészségügyre gyakorolt hatásaival szemben (1. ábra). Az első munkaszakaszban a statisztikai elemzések megalapozása kvalitatív technikákkal történt meg, ami különböző sze-

replőkkel készített interjúkat, valamint a stratégiai tervezés dokumentumainak és az aktuális jogszabályoknak a tartalomelemzését jelentette. Ennek a munkaszakasznak a fő feladata volt feltárni a hőhullámok várható egészség hatásaira való felkészülés jogi meghatározottságát, a helyi szintű intézkedések és beavatkozások gyakorlati megvalósulásának lehetőségeit, valamint értelmezni a különböző szektorok együttműködési lehetőségeit a felkészülésben és az adaptációban a releváns kompetenciák definiálásán keresztül. A tanulmány elsődlegesen az első munkaszakasz jelentősebb eredményeit, tapasztalatait egyekszik közreadni.

1. ábra: A kutatási projekt munkaszakaszai
Figure 1.: Workpackages in the research project

Forrás: szerző saját szerkesztése

A második munkaszakasz alapvető vizsgálati feladata volt az ún. éghajlati sérülékenységvizsgálatok gyakorlati megvalósítása. Ez járási szinten a magyar lakosság éghajlatváltozással, leginkább a hőhullámokkal szembeni kitettségének, érzékenységének, alkalmazkodóképességének és sérülékenységének felmérésére irányult. A statisztikai elemzések lehetővé tették egyrészt a sérülékenység komplex megközelítését számos társadalmi-gazdasági indikátor alkalmazásán keresztül, másrészt a sérü-

lékenység területi mintázatának magyarázatát. A sérülékenységvizsgálat a kvantitatív éghajlati hatásvizsgálatok részét képezi, amellyel lehetővé válik a lokális éghajlati hatások társadalmi-gazdasági következményeinek értelmezése, és amelynek során az éghajlatváltozás területi hatásai a kitettség (exposure), az érzékenység (sensitivity), az alkalmazkodóképesség (adaptive capacity) és a sérülékenység (vulnerability) kontextusban definiálhatók.⁹ A harmadik, egyben utolsó munkaszakaszban került sor a kutatás során szerzett ismeretek szintézisére, valamint az összes eredmény és tapasztalat birtokában olyan javaslatok megfogalmazására, amelyek felhasználhatóak a stratégiai tervezésben.

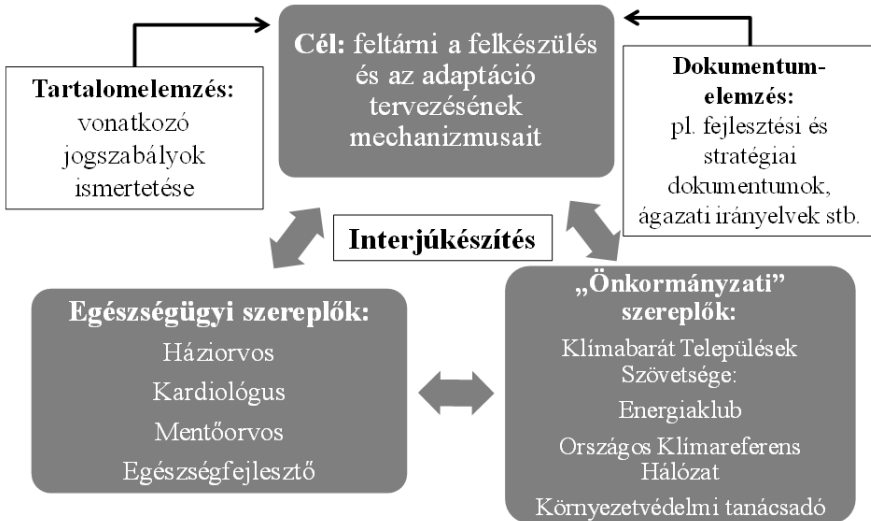
Jelen dolgozat tehát a fentiekben ismertetett kutatási projekt első munkaszakaszában elvégzett kvalitatív vizsgálatok eredményeit összegzi. Ennek során kisebb részben az interjúkészítések során szerzett fontosabb információk összegzése, nagyjából viszont a hazai jogszabályi háttér és stratégiai tervezés dokumentumelemzéséből nyert ismeretek áttekintése történik meg.

2. Egészségügyi és önkormányzati szereplőkkel készült interjúk tapasztalatai

A projekt keretében cél volt a hóhullámokkal szembeni felkészülés (pl. kapacitástervezés) és alkalmazkodás (pl. stratégiai tervezés) folyamatában meghatározó országos és települési szereplők megkeresése és a témában releváns tudásuk, véleményük megismerése. 2017. június–augusztus folyamán összesen kilenc félig strukturált interjú készült el, általában 45–60 perc terjedelemben (2. ábra). Az egészségügyi szereplők (pl. háziorvos, kardiológus, egészségfejlesztő, mentőorvos) kiválasztásának szempontja volt, hogy átfogó rálátásuk legyen a vizsgált témára, vagyis valós gyakorlati kompetenciával rendelkezzenek a hóhullám idején előforduló főbb panaszokról, tünetekről, és ezzel összefüggésben az egészségügyi intézmények igénybeviteléről. Az önkormányzati szereplők olyan országos szövetség vagy civil szervezet munkatársai (pl. Energiaklub, Klímabarát Települések Szövetsége, Országos Klímareferens Hálózat), illetve tanácsadó voltak, akik nemcsak széleskörű tapasztalatok birtokában vannak az önkormányzati tevékenységekről, hanem rendszeres munkakapcsolatban állnak az önkormányzatokkal, így információk birtokában voltak a felkészülés és az adaptáció települési gyakorlatával kapcsolatban.

2. ábra: A kvalitatív vizsgálati technikák alkalmazásának szempontjai a kutatási projektben

Figure 2.: Main aspects of applying qualitative methods in the research project

Forrás: szerző saját szerkesztése

Az interjúalanyok mindkét csoportjával készített interjúk számos hasznos információval szolgáltak, amelyek egy része alkalmazható volt a sérülékenységvizsgálatokban is (pl. újszerű szempont indikátorok kiválasztásához). Azonban mindkét csoportból szinte mindegyik interjúalany megemlítette a stratégiai tervezés fontosságát, amelynek – a vélemények alapján – a jövőben prioritást kellene kapnia a hőhullámok egészségkockázatainak csökkentésében. Az interjútapasztalatok alapján megállapítható, hogy az 1990-es évekhez képest már több ágazati szakdokumentumban megjelenik az éghajlatváltozás következményeire való ágazatspecifikus válaszadás, sőt egyes esetekben még törvényi kötelezettség is létezik erre vonatkozóan, mégis ezek megjelenési gyakorisága elmarad a szükséges szinttől. Ugyan egyre több ágazat – pl. katasztrófavédelem, környezetvédelem, egészségügy, klímavédelem, terület- és településfejlesztés – részéről igény mutatkozik az éghajlatváltozás társadalmi-gazdasági következményeinek értelmezésére, a kockázatok megelőzésére, valamint a felkészülés és az adaptáció lehetőségeinek megismerésére, mégis kisebb aktivitás és gyengébb érdekérvényesítő képesség jelenik meg az ágazati szereplők részéről. Általános problémaként merült fel az, hogy az egyes ágazati stratégiai dokumentumok nincsenek összehangolva egymással, vagyis a klímaváltozás elleni küzdelemben háttérbe szorulnak az interdiszciplináris megközelítés és az interszektoralis cselekvés feltételei, lehetőségei. Az egész-

ségügy oldaláról megfogalmazták azt, hogy helyi szinten egészségtervekre, nemzeti szinten egyértelmű szabályozásra van szükség, hogy az egészségügyi ellátás minden szintjén konkrét cselekvési feladatokhoz lehessen kötni a hőhullámokra való felkészülést, az adaptációt és a védekezést. Az önkormányzati szereplők elmondásai alapján egyelőre törvényi meghatározottság nélkül számos helyi stratégiai és/vagy fejlesztési dokumentumban van lehetőség a hőhullámokkal szembeni védekezés megnevezésére, pl. járási/települési egészségtervben, megyei/települési klímastratégiában, környezetvédelmi programban, veszélyelhárítási tervben stb.¹⁰

Összességében az interjúk tapasztalatai több szempontból is ellenmondásos helyzetre hívták fel a figyelmet az éghajlatváltozás népegészségügyi következményeire való ágazat- és terüleetspecifikus válaszok kapcsán. Bizonyos esetekben törvényi kötelezettséggel, de legtöbbször önként vállalt feladatként jelenik meg helyi szinten a felkészülés és az adaptáció feltételeinek megteremtése és fejlesztése a hőhullámokkal összefüggésben. Lényegében ez az eredmény adta azt az ötletet, hogy a dokumentum- és tartalomelemzés módszerével részletesebben fel lehet tární a téma jogszabályi vonatkozásait, valamint tanulmányozni lehet a kapcsolódó stratégiai dokumentumokat.

3. A hőhullámokkal kapcsolatos védekezés aktuális jogszabályi vonatkozásai

Hőségriasztás a hőhullámokra való felkészülés és a védekezés „kerete”, de alapvetően maga a hőségriadó nem létező jogi fogalom! A hőhullámokkal kapcsolatos feladatellátás szervei állami intézmények, hatóságok, önkormányzatok, közintézmények lehetnek, de szerepük és jogi kötelezettségeik nagyon különbözőek.

A hőségriasztás kiadásáról az Országos Tisztifőorvosi Hivatal (OTH) tájékoztat. Az OTH tudományos háttérintézménye az Országos Közegészségügyi Központ (OKK), amelynek országos hatásköre van. Mindkét intézmény a hatáskörébe tartozó feladatokat az ország egész területére kiterjedő illetékességgel látja el.

A hőségriasztás fokozatai:¹¹

- I. fokozat (Tájékoztatási fokozat): Elrendelésének feltétele, hogy a napi középhőmérséklet az előrejelzés alapján legalább egy napig meghaladja a 25° C fokot. Első fokozatú hőségriasztás esetén az OTH saját információkat küld szét megyei szervezeteinek. A helyi és regionális önkormányzatok ez esetben tájékoztathatják a lakosságot a várható időjárásról saját médiacsatornáikon keresztül.

- II. fokozat (1. fokú riasztás): Elrendelésének feltétele, hogy a napi középhőmérséklet legalább három egymás után követő napon át meghaladja a 25° C-ot. Második fokozatú hőségriasztás esetén az OTH értesíti az egészségügyi intézményeket, mentőszolgálatokat, háziorvosokat, illetve a helyi önkormányzatokat a hőségriasztás mértékéről és időtartamáról. Ezután már az önkormányzatok feladatai közé tartozik a lakosság figyelmeztetése, illetve a hőséggel kapcsolatos ártalmak elleni védekezés előkészítése.
- III. fokozat (2. fokú riasztás): Feltétele, hogy a napi középhőmérséklet legalább három egymást követő napon keresztül meghaladja a 27° C-ot. Ekkor a második fokozatú hőségriasztásnál elvégzendő feladatokon túl tájékoztatni kell a lakosságot a médián keresztül a várható időjárási szélsőségről, illetve a hőártalmak megelőzésének lehetséges módjairól.

Alapvetően az OTH hőségriadóval kapcsolatos közleménye jogi hivatkozás nélküli közlemény: figyelmeztetést ad ki, de nem rendel el egyéb teendőket a hőségriadóval összefüggésben. Lényegében a hőségriasztás rendszere tájékoztatást nyújt, illetve tanácsokat és ajánlásokat fogalmaz meg a védekezés lehetőségeiről. Viszont nincsenek olyan intézkedési tervek, amelyek kötelező érvényűek lennének az egyes közintézményekre. A riasztást megelőzően meteorológiai előrejelzés és egészséghatás-elemzés történik meg. A kijelölt egészségügyi államigazgatási szervek (OTH, OKK) közvetlenül nem a lakosságot, hanem az önkormányzatokat tájékoztatják.

A hőségriasztás a meteorológiai szolgálatok, illetve az illetékes katasztrófavédelmi igazgatóságok, hatóságok által kiadott figyelmeztetés, amely az átlagosnál magasabb hőmérsékleti értékek, illetve a nappali középhőmérsékleteknek a szokottnál magasabb várható értékei miatt adnak ki. Magyarországon az Országos Környezetegészségügyi Intézet és az Országos Tisztifőorvosi Hivatal 2005-ben vezette be a hőségriasztást, amely a meteorológiai figyelmeztetési és előrejelző-rendszer része. A hőségriasztás hőmérsékleti értékei országonként eltérhetnek egymástól.

A hőhullámok elleni védekezésben az OTH szorosan együttműködik az Országos Katasztrófavédelmi Főigazgatósággal (OKF). Az OKF ellátandó szakmai feladatai között a hőhullámokkal szembeni védekezés elsődlegesen, mint veszélyhelyzeti szintű hőhullám jelenik meg. Az OKF-ben belül létezik a Hőhullámok Elleni Védekezési Munkabizottság.

A fontosabb jogszabályok között törvényi szinten kevésbé jelenik meg a konkrétumok tükrében a hőhullámok szembeni védekezés jogi kötelezettsége. Például az 1991. évi XI. törvény az egészségügyi és igazgatási tevékenységről a lakosság magatartásának tudatos alakításának fontosságára hívja fel a figyelmet, de ebben nem nevesíti a klímaváltozással

és/vagy a hőhullámokkal kapcsolatos szemléletformálást. Az 1996. évi XXXVII. törvény a polgári védelemről már használja a veszélyhelyzet definíciója, amit a 1999. évi LXXIV. törvény a katasztrófák elleni védekezés irányításáról, és a 179/1999. (XII. 10.) Kormányrendelet tovább konkretizál, és definiálja a veszélyhelyzeti szintű hőhullám időszakát.

Összességében megállapítható, hogy a hőhullámokkal kapcsolatos jogi szabályozás elsősorban a katasztrófavédelemben jelenik meg, az egészségügyben lényegében pedig nem kap prioritást a problémakör kezelése.

4. A hőhullámokkal szembeni védekezés megjelenése a stratégiai tervezésben

A hőhullámokkal szembeni védekezés megjelenése a stratégiai tervezésben több ágazathoz is kötődik, annak ellenére, hogy a jogi szabályozás nem feltétlenül követeli meg feladatként a megelőzést, a védekezést, a felkészülést vagy az adaptációt.

Az egészségügy számára nincsenek konkrét kötelezettségek és jogi meghatározottságok a klímaváltozás és a hőhullámok népegészségügyi következményeinek kezelésében. Ajánlások és javaslatok léteznek, valamint a települési önkormányzatok önként vállalt feladatként készíthetnek települési egészségterveket, amelyekben megjelenhet önálló témaként a klímaváltozás egészséghatásainak kezelése, ehhez viszont helyi szinten szükséges akcióterveket és intézkedéseket kidolgozni. Ugyan Magyarországon kiterjedt környezet-egészségügyi kutatások folynak, amelyek kifejezetten a klímaváltozásra való felkészüléssel foglalkoznak,^{12, 13} mégis ezek eredményei csak kisebb részben épültek be a szakmapolitikába. A VAHAVA projekt keretében készült jelentésben megnevezésre került egy ún. Klíma-egészségügyi Prevenációs Stratégia megvalósítása, de ennek végül gyakorlati következménye nem lett. Ennek kapcsán néhány stratégiai főirány és feladat-csoportok megfogalmazása történt meg.¹⁴ Opcionális, hogy a megyei kormányhivatalok Népegészségügyi Főosztályán kötelezővé teszik – akár a megye, akár a megyei járásai számára – a hőhullámok idejére vonatkozó védekezési tervet. Ez magában foglalhatja a hőségriasztás egyes fokozataihoz rendelt konkrét helyi intézkedéseket.

A különböző szintű (nemzeti, települési) környezetvédelmi programokban nem elsődleges cél a hőhullámok következményeire való reagálás, mégis a megelőzés kapcsán – pl. a Nemzeti Környezetvédelmi Program 2014–2019 – környezet-egészségügyi hálózat fenntartása szerepel a stratégiai elképzelésekben. Ehhez útmutató vagy cselekvési terv viszont egyáltalán nem kapcsolódik. Kiemelendő, hogy maguk a környezetvédelmi programok több helyen és különböző módon foglalkoznak a klímaváltozás ha-

tásaival, de ezek nem a népegészségügy vonatkozásában jelennek meg. Budapest Környezeti Programja 2017–2021 szakdokumentumban olvasható, hogy a hőszegély jogi meghatározottsága különösen indokolt, valamint szintén szükséges a rendszeres és megfelelő szintű tervezés.

Az önkormányzatok szakmai támogatása és a jó gyakorlatok bemutatása érdekében az élhető települések tervezésének szempontjait összegző útmutató az ún. Klímabarát Városok –Kézikönyv az európai városok klímaváltozással kapcsolatos feladatairól és lehetőségeiről c. kiadvány kitér az egészségügy felkészítésével kapcsolatos teendőkre. Ebben kifejezetten a helyi egészségügyi intézmények szerepe van kiemelve a kockázatok csökkentésében. Egyébként az önkormányzatok számára a terület- és településfejlesztés stratégiai dokumentumai – pl. Integrált Településfejlesztési Stratégia, Településfejlesztési Konceptió – megadják a lehetőséget a klímavédelemmel kapcsolatos helyzetfelmérésre, valamint a felkészülés és az alkalmazkodás települési feltételeinek javítására. Ennek ellenére elenyésző módon jelenik meg ezekben a fejlesztési és stratégiai dokumentumokban a hőhullámokkal szembeni védekezés lehetősége.

A hazai klímavédelem nemzeti, regionális (megyei) és lokális (települési) szinten is a legtöbb kezdeményezést tette, illetve teszi a klímaváltozás várható hatásaira – köztük a hőhullámokra – való felkészülés, védekezés, megelőzés és adaptáció érdekében. Ezek a kezdeményezések nemcsak javaslatok formájában léteznek, hanem beépültek a stratégiai dokumentumokba, és lényegében a gyakorlati megvalósításokra várnak. A Második Nemzeti Éghajlatváltozási Stratégia (2017) külön fejezetben foglalkozik a hőhullámok közegészségügyi következményeivel: azonban az előrejelzések mellett számos rövid-, közép és hosszú távú cselekvési irányt is felvázol (NÉS2). Ezek között szerepel például az egészségügyi ellátórendszer felkészítése, az egészségtudatosság előtérbe helyezése a lakosság és az intézmények részéről is, vagy éppen a klímásérülékenységi-hálózat fejlesztése. Legfontosabb előrelépés, hogy a nemzeti klímastratégia mellett már léteznek a megyei klímastratégiák is, illetve a közeljövőben készülhetnek a települési klímastratégiák. A Klímabarát Települések Szövetsége által a megyei klímastratégiák kidolgozásához készített módszertani útmutatójában mindent megyét érintő releváns problémakörként jelenik meg a hőhullámok általi veszélyeztetettség. A védekezés lehetséges eszközei között jelenik meg például a felvilágosító kampányok szervezése, az önkormányzatok és a helyi egészségügyi intézmények közötti partnerség erősítése, vagy a speciális gondoskodás feltételeinek kialakítása a sérülékeny csoportokkal szemben.

Összességében megállapítható, hogy a hőhullámokkal kapcsolatos stratégiai tervezés lehetősége több ágazat szakdokumentumaiban is meg-

jelenik közvetlenül vagy közvetetten, bár a klímaváltozás kockázataival szembeni védekezés ágazati szereplői a jogi szabályozásban nincsenek egyértelműen definiálva (kivéve a katasztrófavédelmet).

5. Összegzés

A kutatás során elvégzett kvalitatív vizsgálatok egy része az éghajlatváltozás, illetve azzal összefüggésben a hőhullámok várható népegészségügyi következményeire való felkészülés megjelenését elemezte a különböző helyi és ágazati szereplőkkel készített interjúkban, valamint a hazai jogszabályalkotásban és a stratégiai tervezésben. Az így szerzett tapasztalatok alapján a következő fontosabb következtetések és megállapítások emelhetők ki:

- Nemcsak a lakosság, hanem általában az intézmények részéről is információhiány tapasztalható a klímaváltozás várható társadalmi-gazdasági hatásaival összefüggésben. Ez elsősorban adódik a jogi kötelezettségek és a helyi kompetenciák hiányából, a problémakörrel kapcsolatos gyenge érdekérvényesítésből, illetve az eddigi stratégiai tervezésben a kérdéskörhöz kötődő markáns tervezési célok és eszközök elmaradásából.
- Sem nemzeti, sem regionális, sem lokális szinten nincsenek olyan feltételek és lehetőségek, amelyek jelentős mértékben enyhíteni tudnánk az egyes területek és/vagy társadalmi csoportok kiszolgáltatottság-érzését a klímaváltozás várható hatásaival kapcsolatosan.¹⁵
- Helyi szinten már most egyre inkább fontos szempont, de a jövőben még nagyobb figyelmet kell fordítani a hőhullámok idején leginkább sérülékeny társadalmi csoportokra. Járási és/vagy települési szinten célként kell meghozni azokat az intézkedéseket, amelyek a klímaváltozásból eredő egészségkockázatok csökkentésére irányulnak, elsősorban az adaptációs képességek javításán keresztül.
- Kevés helyen és módon van lehetőség a lakosok felelősségérzetének és tudatos viselkedésének megerősítésére, elsősorban a klímaváltozás kockázatainak mérséklése céljából. Ebben nemcsak a civil szervezeteknek (pl. helyi mozgalmak), hanem a döntés-előkészítőknak (pl. stratégiai tervezés) és döntéshozóknak (pl. önkormányzati rendeletek), a tudományos szférának (pl. új tudományos eredmények), illetve a nemzeti szereplőknek (pl. törvényalkotás) kell nagyobb feladatot felvállalniuk.
- Mind a nemzeti, mind a helyi stratégia-alkotásban egyelőre csak koncepcióként jelenik meg az összehangolt cselekvés szerepe az éghajlatváltozás elleni küzdelemben, pedig a hőhullámok hatásaira való felkészülés többszereplős tevékenységeket igényel, amelyek

csak interszektorális együttműködésekre épülő rendszerben, hálózatban lehetnek hatékonyak. Hosszú távon tehát az állami intézmények és az önkormányzatok által működtetett közszolgáltatások klímatudatos irányítását kell előtérbe helyezni, ami magában foglalja a hőhullámok elleni védekezési tervek kialakítását.

Az eddigi kutatási eredmények alapján két olyan javaslat fogalmazható meg, amelyek a későbbiekben akár a nemzeti, akár a helyi szintű döntéshozatalban is alkalmazhatók, illetve figyelembe vehetők:

1. Az éghajlatváltozás kockázatainak mérséklése érdekében a mitigációs és adaptációs intézkedések mellett a jövőben nagyobb hangsúlyt kell fektetni a szemléletformálásra. Ennek cél- és eszközrendszerével, illetve az ágazatközi együttműködésekkel és a hálózatosodás lehetőségeivel szükséges a lakosok, az önkormányzatok és az intézmények felkészülését és alkalmazkodóképességét javítani az elkövetkezendő években az éghajlatváltozás várható hatásaival összefüggésben.
2. A klímaváltozás és a hőhullámok várható egészséghatásaira való felkészülés és az adaptáció, valamint a kockázatok elleni védekezés egyik lehetséges „felülete”, kerete, eszköze lehet az ún. Nemzeti Alkalmazkodási Térinformatikai Rendszer (NATÉR). Ugyanis a NATÉR átfogó célkitűzése egy olyan többcélú felhasználásra alkalmas adatrendszer kialakítása, amely objektív információkkal segíti a változó körülményekhez igazodó, rugalmas döntés-előkészítést, döntéshozást és tervezést.¹⁶

A tanulmányban bemutatott problémakör a jövőben összehangolt cselekvést igényel a lakosok, az önkormányzatok, a közintézmények és a szakhatóságok részéről. Ez azért is fontos, mert a lakosok többsége az éghajlatváltozás elsődleges következményei között éppen a hőhullámokat nevezi meg.¹⁸

JEGYZETEK/NOTES

1. Trenberth Kevin–Meehl Jerry–Masters Jeff – Somerville Richard (2012): Heat Waves and Climate Change – A Science Update from Climate Communication. (https://www.climatecommunication.org/wpcontent/uploads/2012/06/Heat_Waves_and_Climate_Change.pdf)
2. Kovats, R. Sari–Kristie, L. Ebi (2006): Heatwaves and public health in Europe. *European Journal of Public Health*. 16(6). 592–599. old.
3. Páldy Anna–Málnási Tibor (2009): Magyarország lakossága egészségi állapotának környezetegészségügyi vonatkozásai. Országos Környezetegészségügyi Intézet. Budapest. 33. old.

4. Bartholy Judit–Pongrácz Rita–Torma Csaba (2010): A Kárpát-medencében 2021–2050-re várható regionális éghajlatváltozás a RegCM-szimulációk alapján. „Klíma-21” Füzetek. 60. szám. 3–13. old.
5. Páldy Anna–Bobvos János (2011): A klímaváltozás egészségi hatásai. Sebezhetőség – alkalmazkodóképesség. In: Tamás Pál–Bulla Miklós (szerk.): Sebezhetőség és adaptáció – A reziliencia esélyei. MTA Szociológiai Kutatóintézet. Budapest. pp. 97–114. old.
6. Pálvölgyi Tamás (2013). A sérülékenység vizsgálatok a második Nemzeti Éghajlatváltozási Stratégiában. Konferencia előadás. (<http://docplayer.hu/40286143-Serulekenyseg-vizsgalatok-a-masodik-nemzeti-eghajlatvaltozasi-strategiaban.html>)
7. Láng István–Csete László–Jolánkai Márton (2007): A globális klímaváltozás: hazai hatások és válaszok – A VAHAVA jelentés. Budapest. 220 old.
8. Czira Tamás–Dobozi Eszter–Selmeczi Pál–Kohán Zoltán–Rideg Adrienn–Schneller Krisztián (2010): A területfejlesztés 4 éves szakmai programja a klímaváltozás hatásainak mérséklésre (2010–2013). CD kiadvány. VÁTI Nonprofit Kft. Budapest.
9. Pálvölgyi Tamás–Czira Tamás–Bartholy Judit–Pongrácz Rita (2011). Éghajlati sérülékenység a hazai kistérségek szintjén. In: Bartholy Judit–Bozó László–Haszpra László (szerk.): Klímaváltozás – 2011 — Klímaszenáriók a Kárpát-medence térségére. Magyar Tudományos Akadémia, Eötvös Loránd Tudományegyetem. Budapest. 236–256. old.
10. Uzzoli Annamária–Bán Attila (2018): A hazai települési önkormányzatok adaptációs lehetőségei a klímaváltozás egészséghatásainak kezelésében. Tudományos Mozaik 14. In: Fata Ildikó–Gajzágó Éva–Schuchmann Júlia (szerk.): Regionális folyamatok a változó világban és Magyarországon. Tomori Pál Főiskola. Budapest. 212–219. old.
11. www.met.hu
12. Páldy Anna–Erdei Eszter–Bobvos János–Ferenczi Emőke–Nádor Gizella–Szabó Judit (2004): A klímaváltozás egészségi hatásai. Egészségtudomány. 48(2–3). 220–236. old.
13. Páldy Anna–Bobvos János (2014). Health impacts of climate change in Hungary – A review of results and possibilities to help adaption. Central European Journal of Occupational and Environmental Medicine. 20(1–2). 51–67. old.
14. Kocsis Tímea (2009): A klímaváltozás egészségügyi vonatkozásai. In: Anda Angéla–Burucs Zoltán–Kocsis Tímea (szerk.): Globális környezeti problémák és néhány társadalmi hatásuk. (<http://www.georgikon.hu/tanszekek/meteor/tamop/tk431/ch06s01.html>)
15. Kajner Péter (2016): A NATÉR, mint az éghajlati szemléletformálás eszköze. In: Pálvölgyi Tamás–Selmeczi Pál (szerk.): Tudásmegosztás, alkalmazkodás és éghajlatváltozás. Magyar Földtani és Geofizikai Intézet Nemzeti Alkalmazkodási Központ. Budapest. 73–80. old.
16. Pálvölgyi Tamás–Selmeczi Pál (szerk.) (2016): Tudásmegosztás, alkalmazkodás és éghajlatváltozás. Magyar Földtani és Geofizikai Intézet Nemzeti Alkalmazkodási Központ. Budapest. 85 old.

17. Baranyai Nóra–Varjú Viktor (2015): A lakosság klímaváltozással kapcsolatos attitűdjének empirikus vizsgálata. In: Czirfusz Márton–Hoyk Edit–Suvák Andrea (szerk.): Klímaváltozás – Társadalom – Gazdaság. Hosszú távú területi folyamatok és trendek Magyarországon. Publikon Kiadó. Pécs. 257–284. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM/REFERENCES

- Belügyminisztérium – VÁTI Nonprofit Kft. (2011): Klímabarát városok – Kézikönyv az európai városok klímaváltozással kapcsolatos feladatairól és lehetőségeiről. Belügyminisztérium – VÁTI. Budapest. 147 old.
- Budapest Környezeti Programja 2017–2021. (2017): Tervezet. Budapest Főváros Önkormányzatának Főpolgármesteri Hivatala Városigazgatóság Főosztály. Budapest. (http://budapest.hu/Documents/BKP_2021_0503.pdf)
- Czirfusz Márton–Hoyk Edit–Suvák Andrea (szerk.): Klímaváltozás – Társadalom – Gazdaság. Hosszú távú területi folyamatok és trendek Magyarországon. Publikon Kiadó. Pécs. 306 old.
- Nemzeti Környezetvédelmi Program 2015–2020. (2015): Szakpolitikai Stratégia. Földművelésügyi Minisztérium. Budapest. 202 old.
- NÉS2 (2017): Második Nemzeti Éghajlatváltozási Stratégia 2017–2030. Nemzeti Fejlesztési Minisztérium. Budapest. 223 old.
- Taksz Lilla (szerk.): Módszertani útmutató megyei klímastratégiák kidolgozásához. Klímabarát Települések Szövetsége – Magyar Földtani és Geofizikai Intézet Alkalmazkodás Központ. Budapest. 75 old.

Jogszabályok:

1991. évi XI. törvény az egészségügyi és igazgatási tevékenységről
1996. évi XXXVII. törvény a polgári védelemről
1999. évi LXXIV. törvény a katasztrófák elleni védekezés irányításáról
- 179/1999. (XII. 10.) Kormányrendelet a katasztrófák elleni védekezés irányításáról, szervezetéről és a veszélyes anyagokkal kapcsolatos súlyos balesetek elleni védekezésről szóló 1999. évi LXXIV. törvény végrehajtásáról

Internetes források:

- <http://www.carpatclim-eu.org/pages/home/>
- <https://www.eea.europa.eu/>

HAFFNER Tamás
 igazgató
 Pécsi Helyi Akciócsoport, Pécs
 director
 Local Action Group of Pécs, Pécs, Hungary
 email: haffner.tamas@ktk.pte.hu

**A MAGYARORSZÁGI ENERGIATERMELŐ VÁLLALATOK
 MEGÚJULÓ ENERGIAFORRÁSOK ALKALMAZÁSÁVAL
 KAPCSOLATOS ÁLLÁSPONTJÁNAK VIZSGÁLATA**

*MONITORING THE ATTITUDE OF THE COMPANIES IN THE
 HUNGARIAN ENERGY SECTOR IN TOPIC OF THE
 APPLICATION OF RENEWABLE ENERGY RESOURCES*

ABSTRACT

Energy policy has been an important strategic issue of nation-states after the 1950s. The unequal geographic location of fossil energy sources dominating power generation divided the world into energy importer and energy exporter countries. Hungary is an extremely poor state in terms of energy resources; the energy policy of the country and the structure of energy resources used have been and are determined by the energy import dependence. The ‘National Energy Strategy 2030’ developed on the basis of the guideline, adopted in 2011, specified insurance of long-term sustainability, security and economic competitiveness as primary objective of the Hungarian energy policy. The Government intends to guarantee security of supply, to enforce environmental considerations and depending on the options of the country, to stand up for solving global problems through implementation of the strategy. The strategy intends to achieve the termination of the electricity import balance of the country until 2030 by this ‘Nuclear-Coal-Green’ scenario based on these three pillars. Renewable energy sources can be used to generate electricity, heat energy and combined heat and power. Despite several technological and other barriers, use of renewable energy is constantly growing worldwide thus we can expect further expansion of renewable energy sources and the increase of their importance in energy supply. The positive attitude of the Hungarian energy producing company to creating new generation capacity using renewable energy sources is necessary to the increase the ratio of the renewable energy sources in the gross inland consumption in Hungary.

Kulcsszavak: energiapolitika, energiaszektor, megújuló energiaforrások, energiafüggőség, Nemzeti Energiastratégia 2030

Keynotes: energy policy, energy sector, renewable energy sources, energy dependence, National Energy Strategy 2030

1. Bevezetés

A 2014–2020-as uniós pályázati ciklusban forrásoldalon jelentős pozitív irányú elmozdulást tapasztalhatunk a megújuló energiaforrások alkalmazásának támogatása kapcsán, azonban a korábbi időszak (2007–2013) tapasztalatai alapján szkeptikusan kell hozzáállnunk ahhoz, hogy az operatív programokban rögzített célok (3294 MW további kapacitás megújuló energia előállítására; 35,2 PJ/év megújuló energiaforrásból előállított energiamennyiség) milyen mértékben tudnak teljesülni, s ezáltal a jelentősen megnövekedett forráskeret milyen mértékben tudja támogatni a megújuló energiaforrások alkalmazásának fokozott terjedését. Ennek egyik legfőbb oka, hogy a beruházások megvalósulásához elengedhetetlenül szükséges a potenciális támogatotti kör pozitív hozzáállása a fejlesztések megvalósításához, melyet negatívan befolyásolhat az energetikai beruházások hosszú megtérülési ideje, valamint a legtöbb esetben alacsony támogatásintenzitás. Eltekintve az épületek energiaellátását biztosító háztartási méretű kiserőművek kiépítésétől, valamint a közcélú erőművek létesítésének 100 százalékos támogatásintenzitásától, a beruházások döntő többségében 45 százalékos támogatásintenzitás mellett valósulhatnak meg. Ez azt jelenti, hogy a fejlesztések értékének több, mint a felét az energiatermelőnek kell állnia, melynek értéke nagyobb projekteknél meghaladhatja az egymilliárd forintot. Mindezek tekintetében a beruházási támogatások hatásvizsgálatához szükséges a pályázói kör beruházással kapcsolatos véleményének felmérése, hiszen amennyiben az energiaszektor szereplői nem tudják, vagy nem kívánják biztosítani a pályázatokhoz kapcsolódó önrészt és a járulékos kiadásokat (pl.: önrész kamatterhe, az önrész miatt kieső egyéb, gyorsabban megtérülő beruházások elmaradásából eredő veszteség) abban az esetben az uniós pályázati mechanizmus csak kis hatásfokkal fogja tudni támogatni az elérendő célt.

Ezen peremfeltételek között célszerű vizsgálni, hogy a hazai energiatermelő társaságok, azaz a fiskális támogatások döntő részének potenciális felhasználói az alacsony támogatásintenzitás és a magas járulékos költségek mellett támogatóan állnak-e új, megújuló energiaforrásokat alkalmazó energiatermelő kapacitások létrehozásához, azaz előre látható-

lag ténylegesen felhasználásra kerülhetnek-e azok a pénzeszközök, melyek a megújuló energiaforrások fokozott alkalmazását hivatottak támogatni 2014 és 2020 között?

2. A megújuló energiaforrások alkalmazásával kapcsolatos empirikus vizsgálatok

A környezettudatos gazdaság és a megújuló energiaforrások alkalmazásával kapcsolatos empirikus kutatásokra számos példát találunk mind a nemzetközi, mind a hazai szakirodalomban. Majid Esmaeilpour és Elahe Bahmiary¹ páros az iráni Bushehr város lakosságának környezettudatos termékekkel kapcsolatos vásárlási szokásait vizsgálta 300 fős mintán. A kapcsolati vizsgálatokon alapuló kutatásuk során megállapították, hogy a vásárlók környezetvédelemhez kapcsolódó attitűdje és a zöld termékek megítélése között pozitív kapcsolat áll fent.

Romániai kutatók kérdőíves felmérés során azt vizsgálták, hogy a romániai lakosság generációi (X, Y, Z) között milyen eltérések tapasztalhatók a fenntartható fogyasztás és termelés tekintetében. A 642 fős mintán végzett országos kutatás alapján a lakosság minden generációja támogatja a környezetkímélő fogyasztás és termelés célrendszerét (szelektív hulladékgyűjtés, újrahasznosítás, újrafelhasználás), azonban a megkérdezettek döntő többsége nem fogadja el a körkörös gazdaságon (circular economy) alapuló fogyasztási minták meghonosítását.²

John Kaldellis³ a görögországi szélenergia társadalmi elfogadottságát vizsgálta. A kutatás szignifikánsan bizonyította, hogy a lakosság támogatja a szélenergia működését, továbbá felhívta a figyelmet, hogy a közvéleményt egy elutasító hangos kisebbség tematizálja, mely szükségessé teszi a szélenergia hasznosítására vonatkozó előnyök minél szélesebb körű kommunikációját.

A Dublin Institute of Technology kutatói a napelemek háztartási szintű hasznosításának társadalmi megítélésével kapcsolatos empirikus vizsgálatuk során megállapították, hogy a háztartási méretű napenergia-termelés társadalmi elfogadottságát a napelemek hatékonyságának javításával, költséghatékonyságuk növelésével, s a folyamatos innovációval lehet elősegíteni.⁴

Baranyai Nóra és Varjú Viktor⁵ a magyar lakosság klímaváltozással kapcsolatos attitűdjét vizsgálta 3269 fős, nemre, korcsoportra és településtípusra is reprezentáns mintán. A kutatás megállapította, hogy a megkérdezettek döntő többsége (70,8%) hajlandó lenne személyes anyagi áldozatot vállalni a klímaváltozás megfékezése érdekében. A fiatalok, a magas jövedelműek, a felsőfokú végzettségűek, az önálló aktív dolgozók

és a magas beosztásúak a kutatás eredménye alapján akár a piaci ár másfélszeresét is hajlandóak lennének fizetni azért, hogy energiafogyasztásukat megújuló energiaforrások alkalmazásával előállított energia biztosítsa.

Tabi Andrea⁶ a Budapesti Corvinus Egyetem kutatója a megújuló energiatechnológiák ismeretét és társadalmi elfogadottságát vizsgálta országos, nagy mintás (1012 fő), reprezentatív adatfelvétel keretében. A kutatás eredményei igazolták, hogy a magyar lakosság pozitívan áll a megújuló energiatechnológiák alkalmazásához. Kiemelten magas a szél- és napenergia hasznosítás elfogadottsága. A kutatásban résztvevők 80 százaléka például hozzájárulna, hogy szélerőművet telepítsenek közvetlen lakókörnyezetébe.

A környezettudatos gazdaság és a megújuló energiaforrások alkalmazásával kapcsolatos kérdőíves felmérések, attitűdvizsgálatok, így a fent bemutatottak is, a lakosság attitűdjét vizsgálták. Valamennyi ismertetett vizsgálat pozitív lakossági attitűdöt mutatott ki a vizsgált kérdéskör tekintetében. E kutatások alapján elmondható, hogy a lakosság tekintetében határozottan megjelenik a megújuló energiaforrások alkalmazásának támogatása.

Arra vonatkozóan azonban nincs publikált felmérés, hogy az energiatermelő vállalatok milyen véleményrel vannak a megújuló energiaforrások fokozott alkalmazása tekintetében. Ez azonban jelen kutatás keretében kiemelten fontos, hiszen az elérhető állami támogatások döntő mértékének ők a címzettjei, ugyanakkor e támogatások igénybevétele rövidtávon komoly anyagi áldozatot követel az energiatermelő társaságoktól, melyek meghozatalát pusztán üzleti megfontolások alapján vélhetően nem tennék meg. Ennek tekintetében kiemelten fontos azt vizsgálnunk, hogy a magyar lakossághoz hasonlóan a hazai energiatermelő társaságok is hajlandóak-e anyagi áldozatot hozni a megújuló energiaforrások fokozott alkalmazása, s ezáltal egy környezetkímélőbb, biztonságosabb és zöldebb energiaszektor megteremtése érdekében.

3. A megkérdezettek körének kiválasztása és a vizsgált kérdéskörök

Magyarországon a hazai energia- és közszolgáltatások felügyeletét, így a villamos energia- és a hőtermelés hatósági felügyeletét az önálló rendeletalkotási jogkörrel rendelkező, önálló szabályozó szerv, a Magyar Energetikai és Közmű-szabályozási Hivatal (MEKH) látja el.⁷ Mind a villamosenergia-, mind a távhőtermelés engedélyköteles tevékenység. Villamosenergia-termelés esetén 0,5 MW-nál nagyobb névleges kapaci-

tás esetén, távhőtermelés esetén 5 MW hő teljesítmény fölött kötelező engedély kérni. Az engedélyeket a MEKH határozat formájában adja ki, melyeket weboldalán bárki számára hozzáférhető módon közzétesz, továbbá publikálja az aktuális, engedéllyel rendelkező erőművek listáját. A MEKH adatai alapján 2015-ben 17 nagyermű, 338 kiserőmű, valamint 164 távhő termelői engedélyes működött az országban.⁸ Emellett további 15 220 háztartási méretű kiserőmű, továbbá 127 0,5 MW beépített kapacitás alatti nem háztartási méretű villamos erőmű volt található. Számuk dinamikus ütemben növekszik, ugyanakkor összkapacitásuk alig több mint 127 MW volt. Tekintettel arra, hogy a nagyerművek, a kiserőművek és a távhő termelői engedélyesek köre biztosítja a hazai energiatermelés kapacitásának több mint 99 százalékát, továbbá a termelési kapacitás koncentrációjára és az engedélyezési kör viszonylagos stabilitására, a felmérésbe az engedélyes erőműveket üzemeltető gazdasági társaságok kerültek bevonásra. A 355 villamos erőművet 258, míg a 164 távhő termelői engedélyest 133 különböző tulajdonos üzemelteti. Kérdőív segítségével e gazdasági társaságok kerültek lekérdezésre.

A felmérés elsődleges célja, hogy megállapítsa az energiatermelő társaságok álláspontját a megújuló energiaforrások alkalmazásáról energiatermelő tevékenységük során. Másodlagos célként a kérdőív azt vizsgálta, hogy milyen tényezők hathatnak pozitívan arra, hogy a társaságok megkezdjék, vagy fokozzák a megújuló energiaforrások alkalmazását.

Ennek tekintetében a kérdőív vizsgálta:

- a termelés jellegét (villamosenergia-, távhő- vagy kapcsolt energia-termelés),
- az erőmű létesítés és üzemeltetés motivációját (alaptevékenység, alaptevékenységet támogató kiegészítő tevékenység, alaptevékenységtől független kiegészítő tevékenység),
- a jelenleg felhasznált energiahordozók fajtáját,
- a termelés célját (saját felhasználás, értékesítés),
- a társaság tulajdonosi háttérét (többi ágazati szereplőtől független cég, hazai vagy nemzetközi ágazati csoport tagja),
- a közösségi tulajdonlás (állami vagy önkormányzati tulajdonlás) mértékét,
- a társaságok korábbi pályázati aktivitását (pályázott-e?; Milyen céllal pályázott?; Milyen forrásra pályázott?)
- az elérhetővé váló pályázatokon való indulásra vonatkozó álláspontját,
- a társaságok fejlesztési és innovációs hajlandóságát (Végzett-e fejlesztést?; Dolgozott-e ki új technológiát?),
- a megújuló energiaforrások keresletére vonatkozó várakozásaikat.

A kérdőíves felmérést követően a felvett adatok a MEKH határozatai alapján felülvizsgálatra, kiegészítésre kerültek. A határozatok alapján revidálásra került az erőművek termelés jellegére, valamint felhasznált energiahordozókra, továbbá az erőműveket üzemeltető társaságok telephelyekre vonatkozó adatszolgáltatása. A határozatok segítségével a felmérés kiegészítésre került az erőművek névleges energiatermelő kapacitásával.

4. A vizsgálat eredményei

A MEKH, mint illetékes szabályozó szerv 355 villamos erőművet és 164 távhő termelői engedélyest tart nyilván. Ezek az erőművek adják az empirikus kutatás teljes sokaságát. Egy gazdasági társaság több villamos- és távhőtermelő erőművet is üzemeltethet egyszerre, így kérdésként merül fel, hogy azon társaságok eredményét, akik több erőművet is üzemeltetnek, milyen súllyal vegyük figyelembe a vizsgálat során. Kutatói döntés alapján a társaságok fő adatainak bemutatása során az erőművek tulajdonosi körtől függetlenül kerülnek bemutatásra, arra való tekintettel, hogy egy társasághoz tartozó erőművek lokalitásukban, kapacitásukban, felhasznált erőforrások tekintetében a legtöbb esetben eltérnek. A társaságok véleményének és várakozásainak bemutatása esetében és az abból származó asszociációs kapcsolatok vizsgálata esetében azonban egy társaság véleménye csak egyszer került figyelembevételre az elemzés során.

A kutatásba bevont 258, villamos erőművet üzemeltető cég közül 91-től, míg a 133 távhő termelői engedéllyel rendelkező gazdasági társaság közül 73-tól érkezett válasz, amely villamos energia termelők esetén 35,27 százalékos, távhő termelők esetén pedig 54,9 százalékos válaszadási hajlandóságot jelent.

Amennyiben a válaszadó hajlandóságot nem üzemeltető társaságonként, hanem erőművenként vizsgáljuk, akkor 355 villamos energiát termelő erőmű közül 140-nel (39,4%), míg a 164 távhőtermelői engedélyes közül 99-cel (60,4%) érkezett válasz,⁹ így a válaszok erőművi egységek számával való súlyozása tovább növeli a válaszadási hajlandóságot.

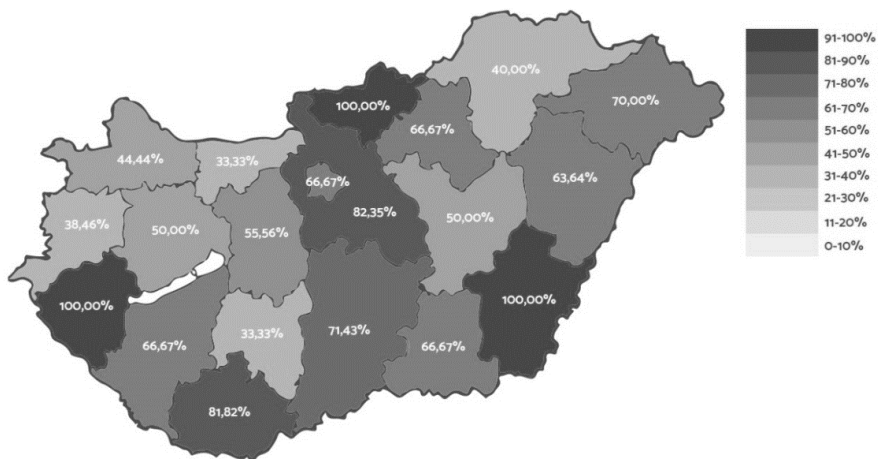
A kutatás reprezentáltságának megállapítása érdekében célszerű megvizsgálni, hogy a válaszadói hajlandóság területi alapon, továbbá a felhasznált energiahordozók, valamint a megújuló energiaforrások jelenlegi használata tekintetében milyen különbséget mutat.

A villamoserőművek esetében a válaszadók területi eloszlását vizsgálva azt láthatjuk, hogy NUTS-3 területi szinten Jász-Nagykun-Szolnok és Békés megyétől eltekintve valamennyi megyében magas, 20 százalé-

kot meghaladó válaszadó hajlandóságot tapasztalhatunk. E két megye kapacitása azonban az ország névleges villamosenergia-termelő kapacitásának 0,32 százalékát adja (Békés megye: 10,5 MW, Jász-Nagykun-Szolnok megye: 20,36 MW). E két megyét leszámítva minden NUTS-3 egység vonatkozásában magas válaszadói hajlandóságot láthatunk, így bár a válaszadói hajlandóság területileg eltérő (akárcsak az erőművek száma), azonban a szinte mindegyik területi egység magas válaszadói hajlandósága okán a területi különbségek ellenére is alkalmasak tekinthetők az adatok következtetések levonására.

Ennél is jobb eredményt mutat a távhőtermelői engedélyesek válaszadói hajlandóságának területi eloszlása tekintetében. Valamennyi NUTS-3 területi egység esetén 30 százalékot meghaladó volt a válaszadói hajlandóság. Három megye esetében (Nógrád, Békés, Zala) megyében található kiugróan magas, 100 százalékos válaszadói hajlandóságot, melyet eredendően az e megyékben található engedélyesek alacsony száma (Nógrád : 3, Békés : 1, Zala : 1) magyarázza.

1. ábra: Válaszadói hajlandóság területi eloszlása a vizsgált távhőtermelői engedélyesek között (%)
Figure 1.: Spatial distribution of respondents' willingness among district heat producers (%)

Forrás: Saját szerkesztés

Amennyiben a villamosenergia-termelő erőművek válaszadói hajlandóságát a felhasznált erőforrás alapján csoportosítjuk, azt láthatjuk, hogy azon erőforrásoktól eltekintve, melyet egy vagy két erőmű használ (atomenergia, olaj, hulladék) szintén minden esetben magas, 20–62,5 százalékos válaszadói hajlandóság. Az atomenergia vonatkozásában, annak magas névleges kapacitása miatt (Paksi Atomerőmű: 2000 MW) felme-

rülhet a válaszadás hiánya torzító tényezőként, azonban a jelenlegi szakpolitikai környezetben a termelői válasz nélkül is egyértelműen kijelenthető, hogy az atomenergia kapacitás kiváltása hosszú távon sincs napirenden Magyarországon.

A válaszadói hajlandóság vizsgálata esetében kiemelten fontos a teljes sokaság aszerinti csoportosítását is elvégezni, hogy fosszilis, vagy megújuló energiaforrás alkalmaz-e termelő tevékenysége során. Ez a csoportosítás ugyanis a megújuló energiaforrások alkalmazásával kapcsolatos vélemények reprezentáltságának vizsgálata esetében – az összes szempont közül – a legrelevánsabb. E csoportosításnál azt láthatjuk, hogy a villamosenergia-termelő erőművek esetében a fosszilis kapacitást felhasználó erőművek 43,2 százalékkal, míg a megújuló energiaforrást használó erőművek 33,3 százalékkal kapcsolatban érkezett válasz, melynek megfelelően magas, közel azonos válaszadó hajlandóságot láthatunk a legfőbb csoportosítási szempont alapján a klaszterek között.

A villamosenergia-termelő erőműveknél is jobb eredményt láthatunk a távhőtermelői engedélyesek esetében, ahol eltekintve azon erőforrásoktól, melyet egy vagy két erőmű használ (atomenergia, hulladék) magas, 43–64 százalék közötti válaszadói hajlandósággal találkozhatunk. Az erőforrás jellege alapján történő csoportosítás esetében a fosszilis kapacitást felhasználó erőművek 62,7 százalékkal, míg a megújuló energiaforrást használó erőművek 53,8 százalékkal kapcsolatban érkezett válasz, melynek megfelelően távhőtermelői engedélyesek esetében még magasabb és szintén közel azonos válaszadó hajlandóságot láthatunk a legmeghatározóbb csoportosítási szempont alapján.

4.1. A villamosenergia-termelő társaságok fő adatai

A MEKH adatai alapján 17 nagyerőmű, 338 kiserőmű (2015) működik Magyarországon. Ezeket 258 különböző gazdasági társaság üzemelteti. Az erőművek döntő többsége (212 db) üzemeltető társaságon belül egyedülként működik. Egy cég (Veolia Energia Magyarország Zrt.) működtet kiugróan magas számú (29 db) erőművet.¹⁰ A szektor tulajdonosi szempontból meghatározóan független az államtól és az önkormányzatoktól. A válaszadó 89 (53%) gazdasági társaságból 72 százalék (64 társaság) teljesen független az államtól, míg 23,5 százalékban (21 cég) rendelkezik az állam 50 százalék feletti tulajdonrészével. A válaszadó társaságok közül 71,6 százalék ágazati csoporttól függetlenül, 5,8 százalék hazai cégcsoport tagjaként, 3,9 százalék pedig nemzetközi ágazati csoport tagjaként végzi tevékenységét. A válaszadók 73,3 százaléka alaptevékenységként végzi a villamosenergia-termelését, 20,9 százaléka az

alaptevékenység végzését segítő, 5,8 százaléka pedig az alaptevékenységtől független, kiegészítő tevékenységként.

Az ország minden megyéjében található erőmű, a legtöbb (40 db) Győr-Moson-Sopron megyében, a legkevesebb (6 db) Békés megyében. A megyékben található névleges villamos energia termelő kapacitás enél is nagyobb eltérést mutat. A legnagyobb kapacitással (2012,3 MW) Tolna megye rendelkezik, míg a legalacsonyabbal (6,53 MW) Zala megye.

1. táblázat: A magyarországi villamosenergia-termelés kapacitásadatai megyei bontásban (MW)

Table 1.: Capacity data of the Hungarian power generation by county breakdown (MW)

Telephely megyéje	Erőművek száma (db)	Összkapacitás (MW)	Legkisebb erőműi kapacitás (MW)	Legnagyobb erőműi kapacitás (MW)	Átlagos erőműi kapacitás (MW)
Budapest	32	1021,79	0,70	410,00	31,93
Pest	25	1155,04	0,63	1069,00	46,20
Fejér	21	208,30	0,60	64,50	9,92
Komárom-Esztergom	19	444,04	0,60	240,00	23,37
Veszprém	21	462,70	0,51	120,00	22,03
Győr-Moson-Sopron	40	690,60	0,50	433,00	17,26
Vas	20	55,46	0,53	27,00	2,77
Zala	7	6,54	0,51	1,42	0,93
Baranya	11	156,11	0,50	49,90	14,19
Somogy	14	37,10	0,52	10,40	2,65
Tolna	8	2012,30	0,84	2000,00	251,54
Borsod-Abaúj Zemplén	28	1576,02	0,51	900,00	56,29
Heves	10	1159,30	0,80	950,00	115,93
Nógrád	6	26,47	0,50	12,50	4,41
Hajdú-Bihar	20	157,20	0,63	95,00	7,86
Jász-Nagykun-Szolnok	14	20,36	0,14	4,39	1,45
Szabolcs-Szatmár-Bereg	21	147,15	0,53	47,10	7,01
Bács-Kiskun	15	24,90	0,45	5,35	1,66
Békés	6	10,50	1,17	2,26	1,75
Csongrád	17	33,93	0,63	11,92	2,00
Összesen	355	9405,81			

Forrás: saját szerkesztés

A rendelkezésre álló 9405,8 MW névleges kapacitás esetén 9364,1 MW kapacitásról (99,55%) sikerült a felmérés során megállapítani, hogy milyen energiaforrást használ fel termelése során, továbbá 9343,68 MW kapacitásról, hogy termelése során kapcsoltan történik-e hasznosítható hőtermelés is. Az erőművek közül a legnagyobb kapacitással a Paksi Atomerőmű (2000 MW) rendelkezik, ugyanakkor a hazai villamos energia termelő kapacitás legnagyobb része nem atomenergiát, hanem földgázt (3714 MW) használ. Ennek ellenére Paks biztosítja a hazai villamosenergia-termelés több mint 50 százalékát. Ennek az az oka, hogy Paks alaperőműként magas (87,7%) kapacitáskihasználtsággal

termel villamos energiát, míg a gázos erőművek esetén a kihasználtság a legtöbb esetben a 25 százalékot sem éri el.¹¹ Jelentős részt tesz még ki a „vegyes” (2515,4 MW) kategória, melynek nagy része a döntő rész fosszilis (földgáz, olaj, inert gáz, szén), kisebb mértékben megújuló (biomassza) energiaforrást használó hazai nagyerőművek (Tisza Erőmű, Bakonyi Erőmű, Mátrai Erőmű, Vértesi Erőmű) kapacitását takarja.

A válaszadó erőművek 66,8 százalékánál a villamosenergia-termelés mellett hasznosítható hőenergia-termelés is zajlik. Ezek az erőművek adják a villamosenergia-termelés 59,77 százalékát (5885 MW). A kapcsolt erőművek átlagos mérete 25,58 MW, ami közel 16 százalékkal kisebb, mint a nem kapcsolt villamos erőművek átlagos kapacitása (30,33 MW).

2. táblázat: A magyarországi villamosenergia-termelés kapacitásadatai a felhasznált energiaforrás szerinti bontásban (MW)

Table 2.: Capacity data of the Hungarian power generation according to the used energy source (MW)

Felhasznált energiaforrás típusa	Erőművek száma (db)	Összkapacitás (MW)	Legkisebb erőműi kapacitás (MW)	Legnagyobb erőműi kapacitás (MW)	Átlagos erőműi kapacitás (MW)
Biogáz	56	82,69	0,14	16,00	1,48
Biomassza	15	604,52	1,30	200,00	40,30
Földgáz	196	3714,57	0,50	1069,00	18,95
Szél	46	344,80	0,60	48,00	7,50
víz	8	52,68	0,86	28,00	6,58
Hulladék	1	27,30	27,30	27,30	27,30
Olaj	2	20,96	1,06	19,90	10,48
Egyéb	2	1,23	0,60	0,63	0,62
Vegyes	19	2515,37	1,17	950,00	132,39
Atomenergia	1	2000,00	2000,00	2000,00	2000,00
Összesen	346	9364,12			

Forrás: saját szerkesztés

A 9364 MW rendelkezésre álló kapacitásból 1085,3 MW a tisztán megújuló energiaforrást felhasználó kapacitás. A részben¹² megújuló energiaforrást használó kapacitások döntő részét a Vértesi és a Bakonyi Erőmű adja, ahol elsődlegesen fosszilis energiaforrások felhasználására kerül sor. Ennek tekintetében a hazai villamos energia termelő kapacitásnak hozzávetőlegesen 11,5 százaléka származik csak megújuló energiaforrást felhasználó erőművektől. A fosszilis és megújuló kapacitások koncentráltág béli különbséget jól szemlélteti, hogy a legnagyobb fosszilis kapacitás tízszerese a legnagyobb megújuló kapacitásnak, míg a fosszilis erőművek átlagos kapacitása négy és félszer nagyobb, mint a megújuló erőforrást felhasználó kapacitásokénak.

3. táblázat: A magyarországi villamosenergia-termelés kapacitásadatai a megújuló energiaforrások alkalmazása szerinti bontásban (MW)
Table 3.: Capacity data of the Hungarian power generation according to the used or not renewable energy sources (MW)

Megújuló energiaforrást használ?	Erőművek száma (db)	Összkapacitás (MW)	Legkisebb erőműi kapacitás (MW)	Legnagyobb erőműi kapacitás (MW)	Átlagos erőműi kapacitás (MW)
Igen	126	1085,29	0,14	200,00	8,61
Nem	213	7861,12	0,50	2000,00	36,91
Részben	7	417,71	1,17	240,00	59,67
Összesen	346	9364,12			

Forrás: saját szerkesztés

4.2. Távhőtermelő társaságok főbb adatai

A hivatali nyilvántartás és a kiadott engedélyek alapján 164 távhőtermelői engedélyes (2015) működik Magyarországon. Ezeket 133 különböző gazdasági társaság működteti. A távhőt termelő erőművek 94 százaléka (125 db) üzemeltető társaságon belül egyedülként működik. A villamos erőművekhez hasonlóan egy cég, a Veolia Energia Magyarország Zrt. működtet nagyszámú (22 db) erőművet az országban.¹³ A szektor, annak közszolgálati jellege miatt szorosabb kapcsolatban áll a villamosenergia-termelőkénél az állami/önkormányzati szférával. A válaszadó 72 (54,1%) gazdasági társaságból csak 29,2 százalék (21 társaság) teljesen független az államtól/önkormányzatoktól, míg 64,4 százalékban rendelkezik az állam vagy valamely önkormányzat 50 százalék feletti tulajdonrészsel. A válaszadó társaságok közül 74 százalék ágazati csoporttól függetlenül, 20,5 százalék hazai cégcsoport tagjaként, 5,5 százalék pedig nemzetközi ágazati csoport tagjaként végzi tevékenységét.

Minden megyében található távhőtermelő erőmű, a legtöbb (17 db) Pest, a legkevesebb (1 db) Békés és Zala megyékben. A megyénként elérhető névleges távhőtermelő kapacitás kiemelkedő eltéréseket mutat. Míg legnagyobb kapacitással rendelkező Budapesten (1881,05 MW) az elérhető névleges teljesítmény, addig Békés megyében ez csak 2,9 MW).

A felmérés során 7840,26 MW névleges távhőtermelői kapacitásból 7297,69 MW-ról (93%) sikerült megállapítani, hogy milyen energiaforrás felhasználásával végzi a termelést. A hazai távhő szektor esetében is a földgáz (5040,68 MW) a meghatározó energiaforrás. Jelentős részt tesz még ki a „vegyes” (1603,88 MW) kategória, melynek nagy részét a vegyes fosszilis (földgáz, olaj) energiahordozót-, kisebb részét a földgázt és biomasszát vegyesen használó távhő termelői engedélyesek adják.

4. táblázat: A magyarországi távhőtermelői engedélyesek kapacitásadatai megyei bontásban (MW)

Table 4.: Capacity data of the Hungarian district heat producers by county breakdown (MW)

Telephely megyéje	Erőművek száma (db)	Összkapacitás (MW)	Legkisebb erőmű kapacitás (MW)	Legnagyobb erőmű kapacitás (MW)	Átlagos erőmű kapacitás (MW)
Budapest	12	1881,05	3,24	747,70	156,75
Pest	17	221,61	1,16	42,00	13,04
Fejér	9	873,16	1,48	590,00	97,02
Komárom-Esztergom	9	463,52	2,40	180,50	51,50
Veszprém	10	363,15	1,30	216,00	36,31
Győr-Moson-Sopron	9	788,37	1,16	392,70	87,60
Vas	13	186,23	0,35	101,01	14,33
Zala	1	13,52	13,52	13,52	13,52
Baranya	11	510,42	1,30	244,00	46,40
Somogy	6	86,99	2,40	57,80	14,50
Tolna	6	130,02	1,30	52,10	21,67
Borsod-Abaúj Zemplén	10	675,99	3,00	408,26	67,60
Heves	6	123,21	1,02	84,08	20,54
Nógrád	3	57,00	3,30	44,80	19,00
Hajdú-Bihar	11	524,58	0,80	335,80	47,69
Jász-Nagykun-Szolnok	4	77,59	3,30	64,75	19,40
Szabolcs-Szatmár-Bereg	10	354,21	1,20	222,32	35,42
Bács-Kiskun	7	160,28	0,44	107,24	22,90
Békés	1	2,90	2,90	2,90	2,90
Csongrád	9	346,48	0,68	249,09	38,50
Összesen	164	7840,26			

Forrás: saját szerkesztés

5. táblázat: A magyarországi távhőtermelői engedélyesek kapacitásadatai a felhasznált energiahordozó szerinti bontásban (MW)

Table 5.: Capacity data of the Hungarian district heat producers according to the used energy source (MW)

Felhasznált energiaforrás típusa	Erőművek száma (db)	Összkapacitás (MW)	Legkisebb erőmű kapacitás (MW)	Legnagyobb erőmű kapacitás (MW)	Átlagos erőmű kapacitás (MW)
Biomassza	8	402,70	1,20	244,00	50,34
Földgáz	116	5040,68	0,80	747,70	43,45
Hulladék	1	125,00	125,00	125,00	125,00
Vegyes	14	1603,88	6,30	590,00	114,56
Atomenergia	1	42,00	42,00	42,00	42,00
Termásvíz	7	83,43	0,68	37,67	11,92
Összesen	147	7297,69			

Forrás: saját szerkesztés

A 7297,69 MW felmért rendelkezésre álló kapacitásból mindösszesen 756,65 MW a tisztán megújuló energiaforrást felhasználó kapacitás. A részben¹⁴ megújuló energiaforrást használó kapacitások döntő részét – a villamosenergia-termeléshez hasonlóan a Vértesi és a Bakonyi Erőmű adja, ahol elsődlegesen fosszilis energiahordozók felhasználására kerül sor. Ennek tekintetében a távhőtermelői kapacitásnak hozzávetőlegesen

10,37 százaléka származik csak megújuló energiaforrást felhasználó erőművektől. A fosszilis és megújuló kapacitások koncentráltság béli különbséget jól szemlélteti, hogy a legnagyobb fosszilis kapacitás több mint háromszorosa a legnagyobb megújuló kapacitásnak, továbbá a fosszilis erőművek átlagos kapacitása közel kétszer nagyobb, mint a megújuló erőforrást felhasználó kapacitásokénak.

6. táblázat: A magyarországi távhőtermelői engedélyesek kapacitásadatai a megújuló energiaforrások alkalmazása szerinti bontásban (MW)

Table 6.: Capacity data of the Hungarian district heat producers according to the used or not renewable energy sources (MW)

Megújuló energiaforrást használ?	Erőművek száma (db)	Összkapacitás (MW)	Legkisebb erőműi kapacitás (MW)	Legnagyobb erőműi kapacitás (MW)	Átlagos erőműi kapacitás (MW)
Igen	26	756,65	0,68	244,00	29,10
Nem	118	6221,74	0,80	747,70	52,73
Részben	3	319,30	19,30	216,00	106,43
Összesen	147	7297,69			

Forrás: saját szerkesztés

4.4. Az energiatermelő társaságok álláspontja a megújuló energiaforrások alkalmazásáról

A korábban bemutatottaknak megfelelően a kérdőíves felmérés során számos olyan kérdés került megvizsgálásra, mely e tanulmány szerzőjének preconcepciója alapján szignifikánsan befolyásolhatja az energiatermelő társaságok megújuló energiaforrások alkalmazására vonatkozó hozzáállását. Ezek közül az egyik legfontosabb, hogy miként ítélik meg a társaságok a megújuló energiaforrások szerepét a hazai energiaterelésben. Leegyszerűsítve, számítanak-e a megújuló energiaforrások iránti kereslet növekedésére, mely egyben gazdasági megalapozottságát adhatja a társaságok megújuló energiaforrások alkalmazásával kapcsolatos pozitív döntésének. Mind a válaszadó (34,9%) villamosenergia-termelők, mind válaszadó (54,9%) távhőtermelők döntő többsége (57,8% és 74%) a kereslet bővülését várja, míg csupán 15,5 és 11 százalékuk számol a kereslet csökkenésével.

Az energiatermelő társaságok megújuló energiaforrások alkalmazására vonatkozó álláspontját vélelmezhetően befolyásoló másik két kiemelten releváns szempont az energiatermelő társaságok korábbi pályázati gyakorlata és a jövőbeli pályázatokon való indulásra vonatkozó preferenciái.

7. táblázat: A magyarországi villamosenergia- és távhőtermelő engedélyesek várakozása a megújuló energia hazai keresletnövekedésére vonatkozóan az elkövetkező öt évben

Table 7.: Expectations of the Hungarian electricity and district heat holders in renewable energy domestic demand growth over the next five years

	Villamosenergia-termelők			Távhőtermelői engedélyesek		
	Válaszadók száma (db)	Válasz aránya a teljes sokaság arányában (%)	Válasz aránya a válaszadók arányában (%)	Válaszadók száma (db)	Válasz aránya a teljes sokaság arányában (%)	Válasz aránya a válaszadók arányában (%)
Erősen bővül	2	0,78	2,22	3	2,26	4,11
Bővül	50	19,38	55,56	51	38,35	69,86
Változatlan marad	24	9,30	26,67	11	8,27	15,07
Lassan zsugorodik	11	4,26	12,22	4	3,01	5,48
Erősen szűkül	3	1,16	3,33	4	3,01	5,48
Összes válaszadó	90	34,88	100,00	73	54,89	100,00
Nem válaszolt	168	65,12		60	45,11	

Forrás: saját szerkesztés

A válaszadó villamosenergia-termelő társaságok 59,6 százaléka indult már korábban pályázaton, melyek 86,8 százaléka támogatásban is részesült erőmű létesítésére vagy bővítésére. A válaszadó távhőtermelő társaságok 54,9 százaléka is indult már korábban pályázaton, melyek 76,9 százaléka szintén támogatásban is részesült távhőtermelő erőmű létesítésére vagy bővítésére. Összességében elmondható, hogy mindkét szektor esetén releváns tapasztalat és pozitív eredmények segíthetik a későbbi pályázati folyamatot.

8. táblázat: A magyarországi villamosenergia-termelő erőművek pályázati gyakorlata (2005–2015)

Table 8.: Application practices of power generating power plants in Hungary (2005–2015)

	Villamosenergia-termelők			Távhőtermelői engedélyesek		
	Válaszadók száma (db)	Válasz aránya a teljes sokaság arányában (%)	Válasz aránya a válaszadók arányában (%)	Válaszadók száma (db)	Válasz aránya a teljes sokaság arányában (%)	Válasz aránya a válaszadók arányában (%)
Igen, létesítésre	5	1,94	5,62	14	10,53	19,72
Igen, bővítésre	41	15,89	46,07	16	12,03	22,54
Nem. Pályáztam, de nem nyertem	7	2,71	7,87	9	6,77	12,68
Nem, nem pályáztam	36	13,95	40,45	32	24,06	45,07
Összes válaszadó	89	34,50	100,00	71	53,38	100,00
Nem válaszolt	169	65,50		62	46,62	

Forrás: saját szerkesztés

A korábbi pályázati gyakorlatra vonatkozó eredmények tekintetében nem meglepő a társaságok jövőbeli pályázat benyújtására vonatkozó pozitív hozzáállása. Mind a válaszadó villamosenergia-termelők, mind a válaszadó távhőtermelők többsége (54% és 66,2%) tervezi pályázat benyújtását a 2014–2020-as uniós pályázati időszakban.

9. táblázat: A magyarországi villamosenergia- és távhőtermelő engedélyesek várható pályázati aktivitása 2014–2020 között

Table 9.: Expected application operations of Hungarian electricity and district heat producers between 2014–2020

	Villamosenergia-termelők			Távhőtermelői engedélyesek		
	Válaszadók száma (db)	Válasz aránya a teljes sokaság arányában (%)	Válasz aránya a válaszadók arányában (%)	Válaszadók száma (db)	Válasz aránya a teljes sokaság arányában (%)	Válasz aránya a válaszadók arányában (%)
Igen	47	18,22	54,02	47	35,34	66,20
Nem	40	15,50	45,98	24	18,05	33,80
Összes válaszadó	87	33,72	100,00	71	53,38	100,00
Nem választott	171	66,28		62	46,62	

Forrás: saját szerkesztés

A felmérés legfontosabb kérdése az volt, hogy a jelenlegi termelők tervezik-e a közeljövőben (2016–2022) megújuló energiaforrások alkalmazását termelésük során. Annak érdekében, hogy fel tudjuk mérni, hogy ez milyen mértékben hathat a fosszilis–megújuló arányra, a kérdés kettéválasztásra került aszerint, hogy új kapacitás létrehozását, vagy meglévő fosszilis kapacitás kiváltását tervezik az adott erőművek.

A villamosenergia-termelők esetén a fosszilis kapacitás megújuló kapacitás kiváltásával kapcsolatos kérdésre a megkérdezettek 34,9 százaléka adott választ. A válaszadók 31,1 százaléka, a teljes sokaság 10,9 százaléka tervezi 2016 és 2022 között meglévő, fosszilis energiahordozót felhasználó erőműi kapacitása kiváltását megújuló energiaforrást felhasználó kapacitással. Ennél is pozitívabb eredményt láthatunk az új kapacitások létrehozása tekintetében. Az új kapacitás létrehozásával kapcsolatos kérdésre a megkérdezettek 34,9 százaléka adott választ. A válaszadók 48,9 százaléka, a teljes sokaság 17,1 százaléka tervezi 2016 és 2022 között új, megújuló energiaforrást felhasználó kapacitás létrehozását. A választ adó 90 társaság közül 12 kapacitás kiváltást, 28 új megújuló kapacitás létrehozását, míg 16 mind kapacitásbővítést, mind kapacitás kiváltást tervez 2022-ig.

A távhőtermelői engedélyesek esetében mind az új kapacitások létrehozása, mind fosszilis kapacitások megújuló energiaforrásokkal való kiváltása tekintetében a villamosenergia-szektornál rosszabb, azonban a vizsgált kérdés szempontjából így is jónak tekinthető eredmény született. A fosszilis kapacitás megújuló kapacitás kiváltásával kapcsolatos kérdésre a megkérdezett távhő termelői engedélyesek 54,89 százaléka adott választ. A válaszadók 41,1 százaléka, a teljes sokaság 22,6 százaléka tervezi 2016 és 2022 között meglévő, fosszilis energiahordozót felhasználó erőműi kapacitása kiváltását megújuló energiaforrást felhasználó kapacitással. Az új kapacitás létrehozásával kapcsolatos kérdésre a válaszadók 42,5 százaléka, a teljes sokaság 23,3 százaléka tervezi 2016 és 2022 között új, megújuló energiaforrást felhasználó kapacitás létrehozását. A választ adó 73 távhőtermelői engedélyes közül 19

kapacitás kiváltást, 20 új megújuló kapacitás létrehozását, míg 11 mind kapacitásbővítést, mind kapacitás kiváltást tervez 2022-ig.

Bár „első ránézésre” a bemutatott szempontok és a megújuló energiaforrások alkalmazására vonatkozó álláspontok között találunk kapcsolatot azonban szükséges azt megvizsgálni, hogy e kapcsolatok milyen erősségűek és szignifikánsak-e. Ezen összevetés során az egyszerűsítés kedvéért nem került külön megvizsgálásra, hogy a vállalat kapacitásbővítés keretében, vagy új kapacitás létrehozása kapcsán kíván-e megújuló energiaforrást alkalmazni a jövőben, csupán az, hogy van-e ilyen szándéka?

A vizsgálat során e minőségi ismérv kapcsolata további minőségi ismérvekkel került megvizsgálásra. A minőségi ismérvek közötti asszociációs kapcsolatok megléte keresztábra elemzéssel, azon belül is elsődlegesen khi-négyzet próbával került feltárásra. Kettőnél több ismérvváltozat esetén Cramer-együttható, 2X2 dimenziójú keresztábra esetén pedig Phi mutatószám került alkalmazásra.¹⁵

Elsőként az energiatermelő tevékenység jellege és a megújuló energiaforrások alkalmazására vonatkozó álláspontja került összevetésre. A mindkét kérdésre választ adó 78 cégből 51 tervezi megújuló energiaforrás alkalmazását, melyből 37 alaptevékenységként, 12 alaptevékenységet segítő kiegészítő, míg 2 alaptevékenységtől független tevékenységként végzi az energiatermelést.

A vizsgálat során a nullhipotézis (H_0), hogy nincs az ismérvek között asszociációs kapcsolat, míg az alternatív hipotézis (H_1), hogy két minőségi ismérv között fennáll a kapcsolat. A tapasztalati khi-négyzet értéke (0,627) jelentősen elmarad a szabadságfok (2) és 5 százalékos hibaválósínűség (p) mellett megadott elméleti 5,99-es értéktől. Tekintettel, hogy a tapasztalati érték alacsonyabb az elméletinél, így a null hipotézis elfogadható, azaz, nincs kapcsolat az ismérvek között. Ezt támasztja alá Cramer-együttható rendkívül alacsony értéke (0,09), mely nagyon gyenge kapcsolatot mutat.

Szintén nem határozható meg szignifikáns és erős asszociációs kapcsolat:

- a megtermelt energia értékesítésével (khi-négyzet: tapasztalati: 0,642; elméleti:3,84; phi: 0,09),
- a társaság tulajdonosi háttérével (khi-négyzet: tapasztalati: 3,258; elméleti:7,81; Cramer-együttható: 0,199),
- a korábbi pályázási gyakorlattal (khi-négyzet: tapasztalati: 3,62; elméleti:9,49; Cramer-együttható: 0,209)
- a megújuló energiaforrások keresletével (khi-négyzet: tapasztalati: 3,62; elméleti:9,49; Cramer-együttható: 0,209).

kérdésekre adott válasz és a megújuló energiaforrások jövőbeli alkalmazásával kapcsolatos álláspont között.

A lefolytatott keresztábra elemzések a távhő termelői engedélyesek esetében azonos eredményt mutattak a villamosenergia-termelőkhöz. Ennek megfelelően a távhő termelők esetében sem határozható meg szignifikáns és erős asszociációs kapcsolat:

- energiatermelő tevékenység jellege (khi-négyzet: tapasztalati: 0,186; elméleti:5,99; Cramer-együttható: 0,051),
- a megtermelt energia értékesítésével (khi-négyzet: tapasztalati: 0,512; elméleti:3,84; phi: 0,085),
- a társaság tulajdonosi háttérével (khi-négyzet: tapasztalati: 0,668; elméleti:5,99; Cramer-együttható: 0,199),
- a korábbi pályázási gyakorlattal (khi-négyzet: tapasztalati: 2,671; elméleti:7,81; Cramer-együttható: 0,209)
- a megújuló energiaforrások keresletével kapcsolatos várakozások (khi-négyzet: tapasztalati: 4,846; elméleti:9,49; Cramer-együttható: 0,258).

kérdésekre adott válasz és a megújuló energiaforrások jövőbeli alkalmazásával kapcsolatos álláspont között.

A magyarázó szempontok között kiemelt szerepet játszik a társaságok jövőbeli pályázati aktivitására vonatkozó kérdés (Tervezi pályázat benyújtását valamely támogatás elnyerésére 2014–2020 ciklusban?), hisz az előző fejezet kapcsán felmerült legmeghatározóbb kérdés az volt, hogy a pályázati rendszer adta peremfeltételek mellett lesz-e, aki igénybe veszi a fejlesztési forrásokat. Ennek tekintetében a felmérés kiemelten fontos kérdése, hogy van-e kapcsolat a két álláspont között.

A villamosenergia-termelők közül mindkét kérdésre választ adó 80 cégből 38 tervezi pályázat benyújtását és megújuló energiaforrás alkalmazását is, 14 tervezi saját forrásból megvalósított fejlesztéssel megújuló energiaforrás alkalmazását, míg 7 tervezi más jellegű pályázat benyújtását.

A tapasztalati khi-négyzet értéke (17,094) jelentősen meghaladja a szabadságfok (1) és 5 százalékos hibavalószínűség mellett megadott elméleti 3,84-es értéket. Tekintettel, hogy a tapasztalati érték magasabb az elméletinél, így a null hipotézis elvetendő, azaz van kapcsolat az ismérvek között. A Phi-értéke 0 és 1 közötti értéket vesz fel, az elemzés során kapott 0,462 érték közepes kapcsolati szorosságot jelent.¹⁶

Hasonlóan pozitív eredményt ad a távhőtermelői engedélyesek vizsgálata. A mindkét kérdésre választ adó 71 távhőtermelői engedélyesből 38 tervezi pályázat benyújtását és megújuló energiaforrás alkalmazását is, 14 tervezi saját forrásból megvalósított fejlesztéssel megújuló energiaforrás alkalmazását, míg 7 tervezi más jellegű pályázat benyújtását. A tapasztalati khi-négyzet értéke (17,094) jelentősen meghaladja a sza-

badságfok (1) és 5 százalékos hibavalószínűség mellett megadott elméleti 3,84-es értéket. Tekintettel, hogy a tapasztalati érték magasabb az elméletinél, így a null hipotézis elvetendő, azaz, hogy van kapcsolat az ismérvek között. A Phi-értéke (0,511) a villamos energia termelők eseténél magasabb, de hozzájuk hasonlóan közepes kapcsolati szorosságot jelent.

5. Összefoglalás

Az empirikus vizsgálat eredményéről összefoglalóan elmondhatjuk, hogy bár a vártnál kevesebb ismerv között tárt fel szignifikáns kapcsolatot, azonban a legfontosabb kérdés esetében a felmérés szignifikáns, a fejlesztési források felhasználásával kapcsolatos aggodalmakat eloszlatni tudó eredményt adott. A kérdésre választ adó villamos energia termelő vállalatok 62,2, a távhőtermelői engedélyesek 68,5 százaléka válaszolta, hogy tervez 2016 és 2022 között olyan beruházást, mellyel termelő kapacitását megújuló energiaforrások alkalmazásával bővíti és/vagy meglévő fosszilis energiahordozót felhasználó kapacitását megújuló energiaforrást alkalmazó kapacitással váltja ki, míg a válaszadó villamos energiát termelő társaságok 54, a távhőtermelői engedélyesek 66,2 százaléka tervezzi pályázat benyújtását a 2014–2020-as Európai Unió pályázati ciklusban.

A társaságok e két álláspontja között szignifikáns kapcsolat predesztinálja, hogy az energiatermelő társaságok meghatározó csoportja pályázati támogatás segítségével kíván a megújuló energiaforrásokat használó energiatermelő kapacitást létrehozni Magyarországon, azaz a hazai energiatermelő társaságok, azaz a fiskális támogatások döntő részének potenciális felhasználói az alacsony támogatásintenzitás és a magas járulékos költségek mellett is támogatóan állnak az új, megújuló energiaforrásokat alkalmazó energiatermelő kapacitások létrehozásához.

JEGYZETEK/NOTES

1. Esmailpour, M. and Bahmiary, E. (2017).
2. Lakatos, E. S. et al. (2018).
3. Kaldellis J. K. (2003).
4. O'Driscoll, A., Claudy, M. and Peterson, M. (2013).
5. Baranyai N.–Varjú V. (2015).
6. Tabi A. (2013).
7. 2013. évi XXII. törvény, 1/2015. (II. 9.) MEKH utasítás.
8. Az erőművek és távhő termelők számának meghatározása MEKH nyilvántartással összhangban a telephelyre vonatkozó termelési engedélyenként történt. Egy gazdasági társasághoz több telephely is tartozhat.

9. A súlyozás azon prekonceptióból indul ki, hogy egy energiatermelő társaság megújuló energiaforrásokkal kapcsolatos álláspontja azonos hatást gyakorol az általa üzemeltetett különböző erőművek fejlesztésére.
10. 31 db cég 2, 5 db cég 4, 2 db cég 5, 1-1 cég 3, 8 és 9 db erőművet.
11. Kiss V. et al. (2016).
12. A rendelkezésre álló adatokból nem megállapítható, hogy az erőmű milyen mértékben használ fel megújuló és fosszilis energiahordozót.
13. 4 db cég 2, 3 db cég 3 távhőtermelő erőművet.
14. A rendelkezésre álló adatokból nem megállapítható, hogy az erőmű milyen mértékben használ fel megújuló és fosszilis energiahordozót.
15. Ács P. et al. (2015).
16. Ács P. et al. (2015).

FELHASZNÁLT IRODALOM/REFERENCES

- 1/2015. (II. 9.) MEKH utasítás.
2013. évi XXII. törvény.
- Ács Pongrácz et al. (2015): Gyakorlati adatelemzés. PTE ETK. Pécs.
- Baranyai Nóra–Varjú Viktor (2015): A lakosság klímaváltozásával kapcsolatos attitűdjének empirikus vizsgálata. In: Czifrusz M.–Hoyk, E.–Suvák A. (szerk.) Klímaváltozás – társadalom – gazdaság: Hosszú távú területi folyamatok és trendek Magyarországon pp. 257–284., Publikon Kiadó, Pécs.
- Esmailpour, Majid and Bahmiary, Elahe (2017), “Investigating the impact of environmental attitude on the decision to purchase a green product with the mediating role of environmental concern and care for green products”, *Management & Marketing. Challenges for the Knowledge Society*, Vol. 12, No. 2, pp. 297–315.
- Kiss Viktor et al. (2016): Issues and solutions relating to Hungary's electricity system. *Energy*. Volume 116 Part 1. pp. 329–340.
- Lakatos, Elena Simina et al. (2018): Studies and Investigation about the Attitude towards Sustainable Production, Consumption and Waste Generation in Line with Circular Economy in Romania. *Sustainability* Vol. 10 No. 3.
- Kaldellis John (2003): Social attitude towards wind energy applications in Greece. *Energy Policy* Vol. 33. No. 5. pp. 595–602.
- O'Driscoll, Aidan, Claudy, Marius C. and Peterson, Mark (2013): Understanding the Attitude-Behavior Gap for Renewable Energy Systems Using Behavioral Reasoning Theory. *Journal of Macromarketing* Vol. 33 No. 4. pp. 273–287.
- Tabi Andrea (2013): Megújuló energia felmérés 2013 – A megújuló energia-technológiák társadalmi elfogadottságának vizsgálata. BCE. Budapest.

TÓTH Zsuzsanna
egyetemi adjunktus
Budapesti Gazdasági Egyetem Gazdálkodási Kar, Zalaegerszeg
senior lecturer
Budapest Business School Zalaegerszeg Faculty of Business
Administration, Zalaegerszeg, Hungary
email: toth.zsuzsanna@uni-bge.hu

A FELZÁRKÓZÁS MÉRÉSÉNEK KÉRDÉSEI ÉS ASPEKTUSAI A VISEGRÁDI ORSZÁGOK ESETÉBEN

ISSUES AND ASPECTS OF MEASURING THE CATCHING-UP PROCESS OF THE VISEGRAD COUNTRIES

ABSTRACT

In 2004 the European Union accomplished an expansion of unprecedented scale in the scope of which ten new member states joined the 15 existing members of the community in one huge step. During the period leading up to and immediately following the expansion, a great number of analyses and reports saw the light of day that attempted to evaluate the further development potentials of the ten new member countries. These analyses and reports, however, considered the European Union as if it were a uniform and homogenous population or set and used it as a basis for comparison in their projections. They did so even though this assumption already fails to hold true for the EU15 and that the subsequent accessions and the global economic crisis exacerbated, and in fact, accentuated the differences in the member states' levels of development. Therefore, leaving these false assumptions behind, to gain a more reliable and workable evaluation of the convergence processes of the four Visegrad countries and to make an adequate comparison of the results, I find it highly advisable to consider the problem of catching-up from various aspects and to lay down different performance levels. My analysis only encompasses real convergence, which means that I only analyse the catching-up process and opportunities of the four Visegrad countries with a view to their GDP per capita figures, their main labour market indicators and productivity.

In my paper, I present the results of the convergence calculations I did as well as the conclusions that may be drawn from them with the help of multi-level analyses that at the same time allow for describing both the functionality and the efficiency of the European Union.

Kulcsszavak: felzárkózás, visegrádi négyek, konvergencia, regionális kiegyenlítődés, Európai Unió

Keynotes: catching up, visegrad countries, real convergence, regional equalisation, European Union

1. Bevezetés

A gazdasági konvergenciára vonatkozó kutatások eredményei nagyszámban állnak rendelkezésre, e vizsgálatok és az ezekből fakadó akár elméleti, akár gyakorlati következtetések széles spektrumon szóródnak attól függően, hogy az elemzések mely régióra vonatkoznak, milyen kiterjedésűek vagy akár attól, hogy milyen indikátorokat vonnak be számításukba, vagyis mely makrogazdasági mérőszám(ok) alapján számszerűsítik a vizsgált régió területei közötti utolérést vagy kiegyenlítődést.

A gazdasági felzárkózással, kiegyenlítődéssel foglalkozó elemzések számát kívánja gyarapítani e tanulmány is. Az unió tagállamai közötti konvergenciát vizsgáló elemzések, többségükben az uniós tagállamok közötti kiegyenlítődést mutatják ki a reálkonvergenciára vonatkozóan:

- Goecke 2013-as munkájában arra a megállapításra jutott, hogy az unió 15 tagállamának az 1950-es év egy főre jutó jövedelme és a jövedelem 2012-ig tartó növekedési üteme között negatív előjelű a kapcsolat, ezért érvényesül az a neoklasszikus feltevés, hogy a vizsgálat kezdetekor szegényebb országok magasabb növekedési rátával rendelkeznek. Ezzel igazolta, hogy az EU országai között létezik kiegyenlítődés, vagyis konvergencia, bár 2007 után már divergens tendenciát mutatott ki.¹
- Kaitila 1999 és 2012 között az EU 27 tagállama között mutatott ki béta és szigma konvergenciát.²
- Gill és Raiser 2012-es munkájában már tágabb időintervallumra végzett konvergencia-számításokat, 1950 és 1980, illetve 2000 és 2010 között mutatott ki a 27 államra szigma konvergenciát.³
- Cuaresma és szerzőtársai pedig már a 28 uniós tagállam esetében, az 1995–2009 közötti időszakra vonatkozóan mutatták ki a béta konvergencia fennállását. Összefoglalóan ezek a tanulmányok az egyes tagállamok egy főre jutó GDP-jének alakulása alapján, az összes tagállam között bizonyították az országok közötti konvergenciát.⁴
- Busch a 2004-ben csatlakozott országok esetében a többi tagállamhoz való felzárkózási folyamat sikerességét azzal bizonyította, hogy a csatlakozást követően az új tagállamok külkereskedelme,

nemzetközi tőkeáramlása, a személyek áramlása 2012-re nagymértékben bővült. A szerző a konvergencia folyamat felgyorsulását is bizonyította azzal, hogy a vizsgált időszakban a tíz tagállam bruttó nemzeti jövedelme, bruttó beruházása, bruttó belföldi felhasználása, K + F kiadásai és nettó tőkeállománya egyre jobban közelítette az EU15-ök átlagát.⁵

Ezekről a megállapításoktól eltérő eredményeket kapunk, amennyiben egy-egy országot vagy kisebb országcsoporthoz kiválasztunk – jelen esetben a visegrádi államokat – és azt vizsgáljuk, hogy ezek az országok hosszabb időszakon keresztül, bizonyos makrogazdasági mutatók alapján fejlettebb társaikhoz való közeledést vagy távolodást mutatnak. Tanulmányomban az ezzel kapcsolatos számításaim eredményét mutatom be.

További kérdésként merül fel, hogy a vizsgált országok egy feltételezett utolérés érdekében milyen áldozatokat hoznak, vagyis az európai társakhoz való felzárkózás, regionális polarizálódás mellett fog-e megvalósulni?⁶ Más megfogalmazásban e gondolat úgy jelenik meg, hogy az új országokon belüli területi egyenlőtlenségek akadályozhatják a felzárkózási folyamatot, így szükségessé válik a „belső konvergencia” létezésének vizsgálata is. Bourdin az unió belüli jövedelmi (GDP/fő) konvergencia vagy divergencia kimutatásához nem csupán a külső felzárkózást (konvergencia) vagy annak hiányát (divergencia) veszi figyelembe, hanem ezzel párhuzamosan vizsgálja a belső egyenlőtlenségek csökkenését vagy növekedését is.⁷ Összeségében arra keressük a választ, hogy az

1. számú táblázat mely sorába és oszlopába soroljuk be a négy országot.

1. táblázat: Külső és belső konvergencia-folyamatok
Table 1.: External and internal convergence processes

		Külső felzárkózás	
		Konvergencia	Divergencia
Belső egyenlőtlenségek	Növekedése	???	???
	Csökkenés	???	???

Forrás: Bourdin (2015) alapján

A konvergencia, illetve egy elmaradottabb régió felzárkózásának vizsgálatakor azonban nem megkerülhető az utolérés esélyeinek felmérése. A 2004-ben és azt követően csatlakozott országok, és e kategórián belül Magyarország utolérési teljesítményének értékelésekor azonban szem előtt kell tartanunk, hogy a fejlettebb gazdaságok utolérésére ritka jelenség. A rendszerváltó országok esetében az átalakulást követő fejlődési pályák jelentősen eltérnek, a felzárkózás vagy lemaradás, sőt a stagnálás sem törvényszerű, eleve elrendeltetett.⁸

A későbbiekben ismertetésre kerülő, Barro és Sala-i Martin elméletéhez köthető következtetés (mely szerint a kevésbé fejlett országok magasabb növekedési ütemmel rendelkeznek, mint fejlettebb társaik) alátámasztja Jánossy gazdasági fejlődésre vonatkozó nézetét: a szegényebb országok képesek közelebb kerülni gazdagabb társaikhoz a technikai vívmányok terjedési folyamata és a munkatermelékenység fokozódása miatt.⁹ Levitt gondolata hasonló: szerinte a technológia fejlődése egy egységes világpiac kialakulásához vezet, az árverseny sztenderdizált piacokat alakít ki, ez pedig az árak, bérek és jövedelmek konvergenciáját és az intézményrendszer összehangolását eredményezi.¹⁰

Az utolérés és felzárkózás vonatkozásában, a fejletlenebb régiók és az EU-csatlakozás viszonylatában szem előtt kell tartani a lemaradás és stagnálás veszélyét is. Artner és Róna igazolta, hogy a gyengébb státusz (az euró-zónán belül) olyan veszélyt rejt magában – az optimális valutaövezetek elmélete alapján¹¹ –, hogy a kevésbé fejlett országoktól a számukra túl erős valuta miatt, a jövedelem átcsoportosul a fejlettebb államokhoz.¹² Így a gyengébb versenyképességű országoknak a valutaövezeti csatlakozást követően ezzel a hátránnyal is meg kell majd küzdeniük.

Tanulmányomban nem célom annak megítélése, hogy az utolérés lehetőségei kapcsán az egyes megközelítéseket értékeljem, a dolgozat inkább arra a kérdésre keresi a választ, hogy a visegrádi országok az elmúlt 18 évben milyen eredményességet értek el a konvergencia folyamatában.

2. Módszertan

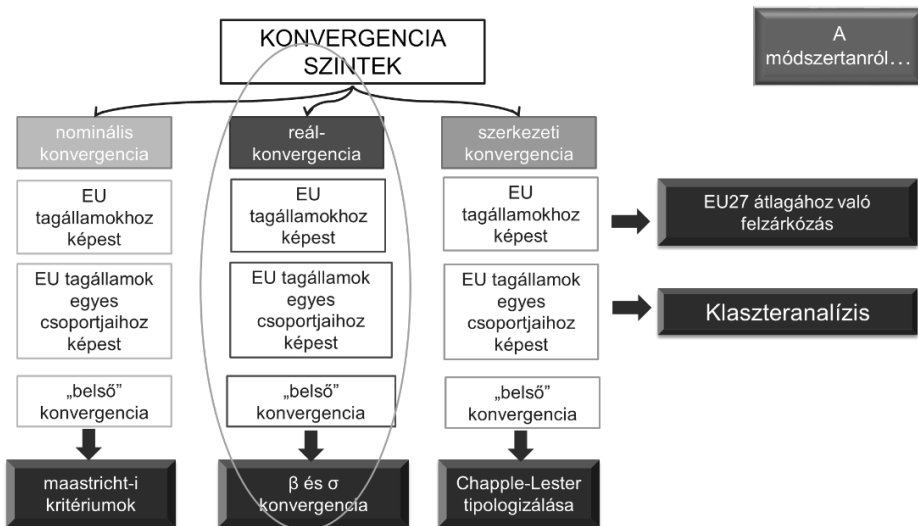
Bármely ország, jelen esetben Csehország, Szlovákia, Magyarország és Lengyelország felzárkózási folyamatát több szinten és több dimenzióban lehetséges vizsgálni: a dimenziók elemzéséhez az ICEG EC által is publikált három kategóriát használom, ezek közül e tanulmányban, területelmi okokból csupán a reálkonvergenciát vizsgálom.¹³

A reálkonvergencia összefoglalóan a gazdasági fejlettség mérőszámait tartalmazza, a vizsgálatban az egy főre jutó GDP, a termelékenység, a munkanélküliségi és a foglalkoztatási ráta képzik e kategóriát. A szintek alapvetően a vizsgálat területi kiterjedését, egyre „szűkebb” viszonyítási alapok meghatározását jelentik: e lehatárolást az teszi szükségessé, hogy egyrészt az EU országaihoz való viszonyítás nem feltétlenül nyújt torzításmentes képet, mert a 28 tagállam között is találhatóak fejlettségbeli eltérések. Ebből adódóan a viszonyítási alapot képző EU államokat is csoportosítom, majd megvizsgálom, hogy a vizsgált országok az uniós tagállamok mely csoportjához tartoznak a fejlettségük alapján.

Továbbá a számítások során nem elegendő csupán azt nézni, hogy az EU tagállamok gazdasági teljesítményéhez képesek-e az elemzésbe bevont országok közeledni, hanem az is fontos, hogy az egyes országon belül létezik-e konvergencia, az adott gazdaság közeledik-e egy egyensúlyi állapothoz.

A következő, 1. számú ábra röviden illusztrálja a konvergencia ilyen jellegű elemzésének kereteit:

1. ábra: A konvergencia szintjei és dimenziói
Figure 1.: The levels and dimensions of convergence

Forrás: ICEG (2005) alapján saját szerkesztés

A reálkonvergencia vizsgálatának első szintjét az uniós átlaghoz való viszonyítás,¹⁴ második szintjét az országcsoportokkal történő összehasonlítás jelenti. A 2004-ben és később tagállammá vált országok csatlakozási döntésében az is szerepet játszott, hogy hasonló fejlettségi és jóléti szintet akartak biztosítani saját maguk számára, mint amilyenel a régi tagállamok is rendelkeztek. A régi tagállamok kifejezés azonban túl általános kategória, hiszen az ő belépésükkor még nem voltak érvényben a maastrichti szerződés kritériumai, ami szigorú államháztartási gazdálkodásra motiválta volna az egyes államokat, emellett az EU15 tagállamai között jelentős fejlettségbeli különbségek voltak és léteznek jelenleg is. A 2004-ben csatlakozott országok között szintén nagy eltérések mutatkoznak, így az egész Európai Unió akár gazdasági, akár társadalmi-politikai szempontból túl sokszínűnek bizonyul ahhoz, hogy teljes egészében viszonyítási alapnak választhassuk. Az új tagállamok, teljesítményének elemzése során nem mindegy, hogy az adott állam valamely, vizsgálatba

bevont makrogazdasági mutatója mely EU országéhoz konvergál: az államadósság terén például szerencsésebb, ha Észtország 7%-os GDP arányos mutatója felé közelednek a vizsgált országok, és nem a görög több mint 100%-os felé. Ezért tartom fontosnak az EU tagállamok csoportba sorolását és a csoport béli hovatarozás alapján történő elemzést.

A csoportképzést klaszteranalízist alkalmaztam. A klaszterképzés olyan eljárás, amelyben az egyes elemekhez rendelt változók jelentik azokat a dimenziókat, melyek mentén az országokat oly módon szándékozom csoportosítani, hogy az egy csoportba tartozók minden változó mentén közel legyenek egymáshoz, míg a többi csoporttól távol esnek.¹⁵

Az elemzést hierarchikus klaszterképzésre építettem (ezen belül a csoportátlagok közötti távolság alapú csoportosítás), melynek lényege, hogy az egyedtől indulva lépésenként hoz létre klasztereket mindaddig, amíg egy csoportba össze nem tudja foglalni az elemeket. Az átláthatóság érdekében a reálkonvergencia vizsgálatához 3 mutatót alkalmazok, az elemzés során minden esetben szükséges 0 és 1 érték közötti standardizálás.

Az adott ország régióinak fejlettségbeli különbségeinek bemutatásához béta és szigma konvergencia számításokat alkalmaztam.

Abszolút béta konvergenciáról beszélhetünk, ha a szegényebb országok gyorsabban növekednek, mint a gazdagok. Ha több ország t -edik és $T + t$ -edik időpontjára vonatkozó, egy főre jutó PPS-ben kifejezett keresztmetszeti adatsorát ismerjük, akkor a következő regressziós egyenlet írható fel:

$$\gamma_{i,t,t+T} = \alpha + \beta \ln(y_{i,t}) + \varepsilon_{i,t} \quad (1)$$

ahol $\gamma_{i,t,t+T} = \ln\left(\frac{y_{i,t+T}}{y_{i,t}}\right) / T$ az i -edik gazdaság t és $t + T$ időpontja közötti átlagos éves GDP növekedési ráta, $\ln(y_{i,t})$ pedig az i -edik gazdaság t időpontjára vonatkozó jövedelem logaritmus. Ha $\beta < 0$, akkor az adatsorban kimutatható a konvergencia.¹⁶

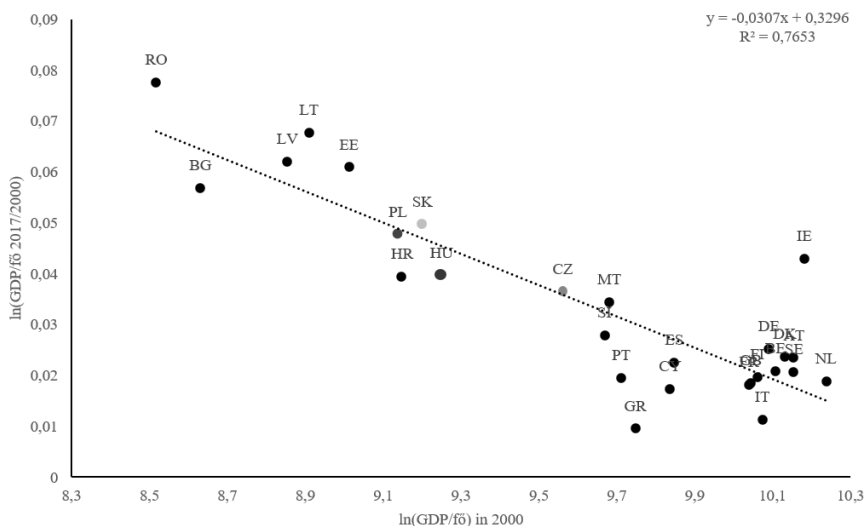
E konvergencia-elmélet kapcsán nem kerülhető meg a modell kritikája sem: Quah rámutatott, hogy a keresztmetszeti adatokból számított regresszió eredményei nem támasztják alá a béta konvergenciát.¹⁷

3. Eredmények

3.1. Az uniós tagállamokhoz való felzárkózás

Az elemzés során első lépésben azt vizsgálom, hogy az unió tagállamai között 2000 és 2017 között beszélhetünk-e konvergenciáról, tehát azt, hogy kimutatható-e ebben az időszakban béta konvergencia. A számítások eredményét a 2. ábra mutatja:

2. ábra: Béta konvergencia az EU-ban 2000 és 2017 között
Figure 2.: Beta convergence in the EU between 2000–2017

Forrás: saját számítás Eurostat adatai alapján (2018)

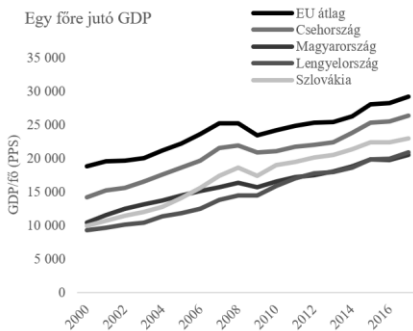
Az ábra függőleges tengelyén az 1 főre jutó GDP 2000–2017 közti növekedési ütem logaritmususa, a vízszintes tengelyen a 2000 évi 1 főre jutó GDP logaritmususa szerepel, az ábra így az (1) egyenletet szemlélteti. Az illesztett egyenes meredeksége – a béta mutató – negatív (–0.0307). A regressziós számítások alapján 2000 és 2017 között az unió tagállamai között, erős magyarázó erő mellett, 5% alatti szignifikancia mellett kimutatható a konvergencia, így kijelenthető, hogy ebben az időszakban a kevésbé fejlett országok gyorsabb ütemben fejlődtek fejlettebb társaikhoz képest.

Az árnyaltabb kép érdekében nézzük meg, hogy a vizsgált négy ország adatpontja hol helyezkedik el a regressziós egyeneshez viszonyítva: Csehország és Szlovákia adatai az egyenes felett találhatóak, vagyis ez a két ország a becült növekedési ütemhez képest magasabb értékkel rendelkezik, tehát részei a béta segítségével meghatározott konvergenciafolyamatnak. Magyarország és Lengyelország esetében ennek az ellenkezőjét tapasztalhatjuk: növekedési ütemük nem éri el a regressziós

egyenes által kijelölt szintet, így e két országra a két időpont között divergencia jellemző.

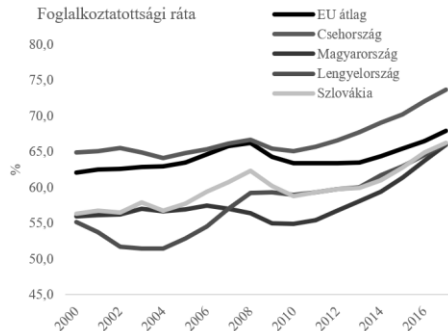
A 3., 4. és 5. ábra a fontosabb reálgazdasági mutatók alakulását mutatja 2000 és 2017 között, a négy országban, illetve az unióban átlagosan.

3. ábra: Az egy főre jutó GDP alakulása
Figure 3.: Changes in GDP per capita

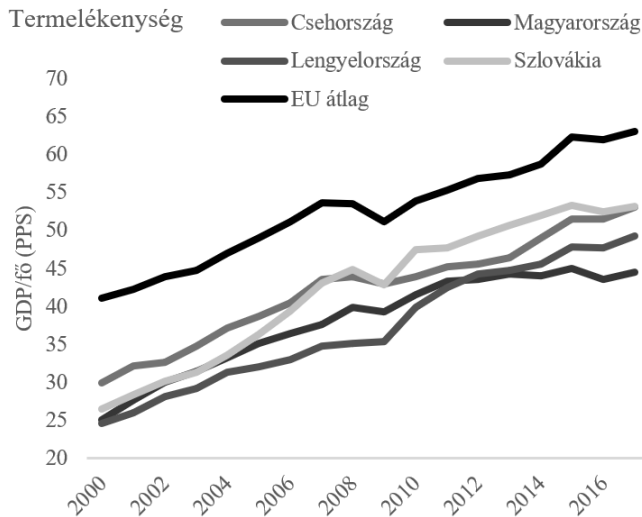
Forrás: Eurostat (2018)

4. ábra: A foglalkoztatottság alakulása
Figure 4.: Changes in employment

Forrás: Eurostat (2018)

5. ábra: A termelékenység alakulása
Figure 5.: Changes in productivity

Forrás: AMECO (2018)

A négy ország egy főre jutó GDP-jének alakulásának vizsgálatakor az látható, hogy Csehország és Szlovákia 2000 után, egészen a gazdasági világválságig meredekebb növekedésre volt képes, mint az uniós átlag,

majd az ezt követő időszakban a növekedési ütemük gyakorlatilag megfelel az uniós ütemnek.

Magyarország és Lengyelország esetében a válságot követően alacsony mértékű távolodás tapasztalható.

A foglalkoztatás alakulása kedvezőbb képet fest a négy országról: Csehország foglalkoztatási rátája egyre inkább meghaladja az uniós átlagot, míg a másik három ország közelíti azt.

A termelékenység vizsgálatakor, az ábra alapján Magyarország és Szlovákia 2014 óta távolodik, elmarad az uniós teljesítménytől, míg Lengyelország és Csehország termelékenységének változása közel azonos az uniós átlag változásával, de ez a párhuzamos teljesítményjavulás kevés az utoléréshez.

Összegezve: Magyarország és Lengyelország, 2000 és 2017 között a többi uniós ország reálgazdasági teljesítményétől inkább távolodik. Szlovákia ugyan a béta konvergencia, a foglalkoztatás és a jövedelem terén felzárkózást mutat, azonban a termelékenysége az elmúlt években elszakadt az uniós átlagtól. Csehország minden területen pozitív eltérést mutat a többi V4 országokhoz és a foglalkoztatás mértékében az uniós tagállamához képest is.

3.2. Uniós államok csoportjai a reálkonvergencia alapján

A következőkben azt vizsgálom, hogy az egy főre jutó GDP, a foglalkoztatási ráta és a termelékenység alapján, a 2000 és 2017 között eltelt időszakban milyen országcsoportok képezhetők és a vizsgált négy ország mely csoporthoz tartozik. A számítások három, egymástól szignifikáns módon elkülönülő csoportot eredményeztek, az egyes csoportok elnevezését és jellemzőit a 2. számú táblázat mutatja, a 3. számú táblázat pedig az országok besorolását tartalmazza.

2. táblázat: Az átlagos foglalkoztatás, egy főre jutó GDP és termelékenység az egyes országcsoportokban 2000–2017 időszakban

Table 2.: Average employment rates, GDP per capita figures and productivity levels between 2000 and 2017 in the various development groups

Országcsoportok	Foglalkoztatási ráta		Egy főre jutó GDP		Termelékenység	
	Átlag (%)	N	Átlag (PPS)	N	Átlag (ezer PPS)	N
Kevésbé fejlett	58,40	11	14 424,48	9	26,56	3
Közepesen fejlett	65,30	9	21 542,86	7	42,56	12
Fejlett	71,89	7	29 925,00	10	63,22	11

Forrás: Eurostat (2018) és AMECO (2018) alapján saját számítás

Magyarország, Lengyelország és Szlovákia a vizsgált időszakra vonatkozóan, mindhárom mutató terén a legkevésbé fejlett országcsoportba tartozik. Csehország jelenti ismét a kivételt: az egy főre jutó GDP terén

ugyan ez az ország is a legkevésbé fejlett országok közé sorolható, viszont a foglalkoztatás alapján már a közepesen fejlett, míg a termelékenysége alapján a fejlett országcsoporthoz tartozik.

3. táblázat: Országcsoporthoz tartozás a reálgazdasági teljesítmény alapján 2000–2017 között

Table 3.: Country groups based on real economic position between 2000 and 2017

		Egy főre jutó GDP alapján								
		Alacsony			Közepes			Magas		
		Termelékenység alapján			Termelékenység alapján			Termelékenység alapján		
		Alacsony	Közepes	Magas	Alacsony	Közepes	Magas	Alacsony	Közepes	Magas
Foglalkoztatás láta alapján	Alacsonyan fejlett	<i>Magyarország, Lengyelország, Szlovákia, Horvátország</i>	<i>Románia, Bulgária</i>		<i>Görögország, Málta</i>		<i>Spanyolország</i>			<i>Belgium, Olaszország</i>
	Közepesen fejlett	<i>Észtország, Litvánia</i>	<i>Lettország</i>	<i>Csehország, Ciprus, Portugália, Szlovénia</i>						<i>Franciaország</i>
	Fejlett									<i>Dánia, Németország, Hollandia, Ausztria, Finnország, Svédország, Egyesült Királyság, Írország</i>

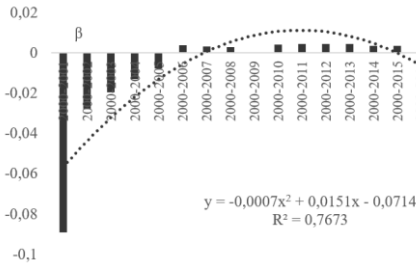
Forrás: Eurostat (2018) és AMECO (2018) alapján saját számítás

3.3. Belső egyenlőtlenségek

A belső kiegyenlítő vizsgálatához a korábban már ismertetett béta konvergencia mutatóját alkalmazom. A béta konvergencia számításakor a már összefoglalt szakirodalom jellemzően két időpont között (például 2000 és 2017 között) számítja ki a béta értékét, esetleg egy hosszabb időszakot bont két-három részre valamely meghatározó gazdasági esemény alapján (például az uniós csatlakozás éve és a gazdasági világválság éve között, majd az ezt követő időszakban).

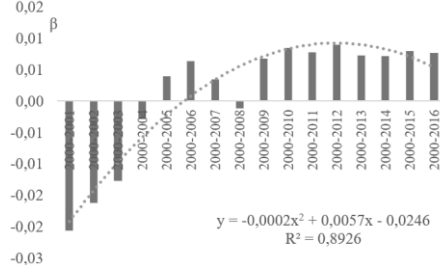
A következőkben a magyar megyék, a cseh és szlovák kerületek, illetve a lengyel vajdaságok egy főre jutó GDP-jéből kiindulva, 2000-es évet bázisul véve ismertetem a béta értékének alakulását az egyes országokban. Tehát a 6., 7., 8. és 9. számú ábra azt mutatja, hogy rendre hogyan alakult a kiinduló év egy főre jutó GDP-jének logaritmus és az átlagos GDP növekedési ütem logaritmus közötti összefüggést szemléltető regressziós egyenes meredeksége 2000–2001, majd 2000–2002, majd 2000–2003 stb. között:

6. ábra: Béta alakulása Magyarországon
Figure 6.: Changes in beta convergence in Hungary

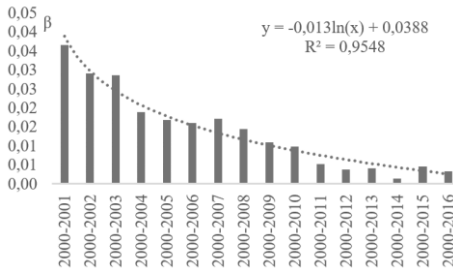
Forrás: Eurostat (2018) alapján saját számítás

7. ábra: Béta alakulása Lengyelországban
Figure 7.: Changes in beta convergence in Poland

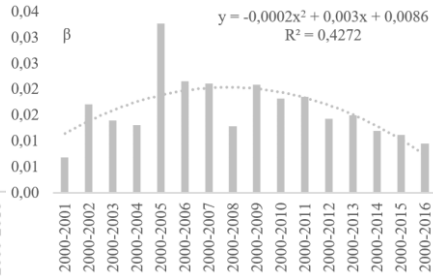
Forrás: Eurostat (2018) alapján saját számítás

8. ábra: Béta értékei Csehországban
Figure 8.: Changes in beta convergence in the Czech Republic

Forrás: Eurostat (2018) alapján saját számítás

9. ábra: Béta értékei Szlovákiában
Figure 9.: Changes in beta convergence in Slovakia

Forrás: Eurostat (2018) alapján saját számítás

A megyék (kerületek vagy vajdaságok) között abban az esetben mutatható ki a konvergencia, ha béta értéke negatív. Lengyelország és Magyarország esetében azt láthatjuk, hogy a béta értéke a kezdeti időszakban negatív volt, de abszolút értéke egyre csökkent, majd egy pozitív növekvő szakaszt követően lassan csökken, de még mindig a pozitív tartományban: összességében a kiegyenlítődést nagy mértékű divergencia követte, melynek csupán a fokozódása torpant meg az elmúlt években.

Szlovákiában a kerületek közötti egyenlőtlenség már eleve is kirívóan magas volt, a „széttartás” ütemében láthatunk javuló tendenciájú változást.

Csehországban a másik három országtól eltérő tendencia figyelhető meg: a divergens folyamat mértéke fokozatosan csökken, kérdés, hogy a jövőben várhatóan eléri-e a negatív tartományt és a kerületek között ki-mutatható lesz-e a kiegyenlítődés.

4. Összefoglalás

Az elemzések és publikációk az uniós tagállamok között, a reálkonvergencia terén kiegyenlítődést mutatnak ki, több időszakra, többféle országcsoportok között. Számításaim ezt nem cáfolják: az EU országainak jövedelme között kimutatható a béta konvergencia.

Ezt a képet azonban némiképp árnyalja, hogy ennek, az egyenlőség irányába tartó folyamatnak bizonyos országok nem részei. Vannak olyan államok, amelyek a szegényebb kiinduló állapotuk ellenére is leszakadnak társaiktól. Az ilyen, lemaradó országok közé tartozik Magyarország és Lengyelország. A konvergencia-folyamatban viszont Csehország és Szlovákia is érintett, hiszen olyan országok, amelyek a kiinduló, alacsonyabb szintű jövedelmük mellett magasabb növekedési ütemmel rendelkeztek, mint gazdagabb társaik.

Csehország minden vizsgálati szinten és minden mutató mentén kilóg a V4 államok közül: reálgazdasági szempontból fokozatosan zárkózik fel a fejlettebb uniós tagállamokhoz.

Magyarország, Lengyelország és Szlovákia viszont minden tekintetben elmarad vagy leszakadást mutat az uniós átlaghoz képest: mind az egy főre jutó GDP, mind a foglalkoztatás és a termelékenység terén a legkevésbé fejlett országcsoportba tartoznak. Valójában e három ország jelenti a legkevésbé fejlett kategóriát, csak Horvátország sorolható még ebbe a csoportba.

Az előbb felsorolt három makrogazdasági mutató egyidejű alacsony értéke mindenképpen jelzésértékű. Egy alacsony szintű jövedelemmel és foglalkoztatással rendelkező ország hosszú távú felzárkózási esélyeit nagyban javítja, ha a termelékenysége magas, vagy legalább növekvő tendenciát mutat. Az országok besorolása során például Románia a hatékonyság terén jobb mutatóval bír, mint Magyarország, Szlovákia vagy Lengyelország, ez jobb versenyképességi pozíciót jelent, amely hosszú távon Románia gyorsabb ütemű felzárkózását biztosítja. Más országok relatív pozíciójának javulása viszont a vizsgált régió felzárkózási esélyét csökkenti, így hosszabb távon az utolérés esélyeit jelentősen rontja.

A három ország lemaradásának számos oka van, ezek közül egy lehetséges magyarázat a területi egyenlőtlenségek rögzülése. Míg a csatlakozást megelőző időszakban a magyar megyéken és a lengyel vajdaságokon belül a jövedelem kiegyenlítődése volt jellemző, az azóta eltelt időszakban az egyenlőtlenségek fokozódnak, a „szegény” megyék, illetve vajdaságok lemaradnak, míg a fejlettebb régiók tovább fejlődnek. A szlovák kerületek esetében ez a megállapítás fokozottan igaz, hiszen ebben az országban már a kiinduló 2000-es évben is nagy eltérések mutatkoztak a regionális fejlettségben. Az egyenlőtlenségek stagnálása, bizonyos időszakokban fokozódása azt sejteti,

hogy a vizsgált országokban keletkező többletjövedelem, származzon az akár az uniós támogatásokból, akár a hagyományos növekedést hajtó tényezőkből, a lemaradó régiókat egyre inkább perifériára sodorja.

A visegrádi államok felzárkózását és a regionális polarizálódási folyamatait vizsgálva szem előtt kell tartanunk, hogy a négy ország már a rendszerváltáskor is eltérő pozícióból indult a gazdasági-társadalmi fejlettség terén: Csehország már harminc éve is kimagasló eredményeket mutatott. A többi visegrádi állam közül viszont Magyarország került az élre, Szlovákia és Lengyelország küzdött a legnagyobb elmaradással. 2000 és 2005 között mind a négy ország esetében látványos volt az unióhoz való felzárkózás mértéke, azonban e teljesítményjavulás mögött Magyarország esetében magas mértékű eladósodás állt. Ez okozhatta, hogy 2006 után Magyarország a másik három visegrádi államhoz képest eltérő növekedési és integrációs pályára állt, hiszen a későbbi gazdasági világválság hazánkat már eleve egy recessziós állapotban érte utol, ezért a krízisből való kilábalás is több korlátkba ütközött és hatása máig érzékelhető. Ezzel párhuzamosan Csehország és Szlovákia költségvetése lehetővé tette a gyorsabb válságkezelést, míg Lengyelország gazdasági teljesítménye a zuhanás helyett inkább stagnált.

Az elmúlt tíz év egyelőre nem bizonyult elégnek ahhoz, hogy az így kialakult különbségeket kezelje: Csehország megtartotta ugyan a vizsgált régióon belüli vezető helyét, Szlovákia és Lengyelország esetében bizonyos területeken (például munkanélküliség csökkenése és a belső egyenlőtlenségek erősödésének csökkenése) tapasztalható javulás, míg Magyarország az alkalmazott vizsgálati szempontok alapján elakadt a konvergencia folyamatában.

A tanulmány elején feltett kérdésre a válasz: Csehország esetében a regionális egyenlőtlenségek csökkenő mértékű megléte mellett az ország közeledik az uniós átlaghoz, bizonyos területen pedig meg is haladja azt. Lengyelországban, Magyarországon és Szlovákiában ingadozó mértékű, de a negatív tartományhoz nem közeledő béta érték jellemző, ami tartós regionális polarizációra utal. E kedvezőtlen folyamatot fokozza, hogy ezek az országok az uniós társaktól egyre inkább elmaradnak. A 4. táblázat mutatja a végeredmények összegzését.

Ez az eredmény alátámasztja Benedek és Kocziszky elemzési eredményeit, számításaik alapján a visegrádi négyek az EU átlagához viszonyított országos szintű konvergencia csak növekvő belső polarizáció és periferezálódás mellett volt elérhető.¹⁸ Ezt a következtetést annyiban érdemes csak módosítani, hogy a visegrádi államok uniós átlaghoz való közeledése egyelőre nem látványos: az idősorok alapján a négy ország teljesítménye a vizsgált mutatók tekintetében az uniós átlaggal párhuzamosan alakult.

4. táblázat: Visegrádi országok besorolása
Table 4.: Grouping the visegrad countries

		Külső felzárkózás	
		Konvergencia	Divergencia
Belső egyenlőtlenségek	Növekedése		Magyarország Lengyelország Szlovákia
	Csökkenés	Csehország	

Forrás: Bourdin(2015) alapján saját szerkesztés

JEGYZETEK/NOTES

1. Goecke, H. (2013): Europa driftet auseinander. Ist dies das Ende der realwirtschaftlichen Konvergenz? iw-Trends, Köln. http://www.iwkoeln.de/_storage/asset/138521/storage/master/file/4183921/download/TR-4-2013-Goecke.pdf, 67–79. o.
2. Kaitila, V. (2013): Convergence, Income Distribution, and the Economic Crisis in Europe; Etna Working Papers, No. 14. 17 June 2013. <http://www.etla.fi/wp-content/uploads/ETLA-Working-Papers-14.pdf>
3. Gill, S. I.–Raiser, M. (2012): Europe’s Golden Growth – Restoring the Lustre of the European Economic Model; The World Bank, Washington 2012. Retrieved from: http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDSP/IB/2012/04/20/000386194_20120420032146/Rendered/PDF/681680PUB0EPI004019020120Box367902B.pdf
4. Cuaresma, J. C.–Havettová, M.–ábaj, M. (2012): Income Convergence Prospects in Europe: Assessing the Role of Human Capital Dynamics; Department of Economics Working Paper No. 143, Wirtschafts Universität Wien, July 2012. <https://epub.wu.ac.at/3597/2/wp143.pdf>
5. Cuaresma, J. C. – Havettová, M. –Lábaj, M. (2012): Income Convergence Prospects in Europe: Assessing the Role of Human Capital Dynamics; Department of Economics Working Paper No. 143, Wirtschafts Universität Wien, July 2012. <https://epub.wu.ac.at/3597/2/wp143.pdf>
6. Nemes Nagy, J. (2005): Fordulatra várva – a regionális egyenlőtlenségek hullámai In: Dövényi–Schweizer (ed.): A földrajz dimenziói; Budapest MTA FKI, 141-158. o.
7. Bourdin, S. (2015): National and regional trajectories of convergence and economic integration in Central and Eastern Europe; The Canadian journal of regional science – La revue canadienne des sciences régionales 38(1/3), December 2015, 55–63. o.
8. Csaba, L. (2006): A fölemelkedő Európa. Akadémia Kiadó, Budapest.
9. Jánossy, F. (1975): A gazdasági fejlődés trendvonaláról. Magvető Könyvkiadó, Budapest.

10. Levitt, T. (1983): The Globalisation of Markets. *Harvard Business Review*, Vol. 25. Issue 3 May-June 1983. pp. 92–102.
11. Mundell, R. A. (1961): A Theory of Optimum Currency Areas; *The American Economic Review*, Vol. 51. No. 4. (September). pp. 657–665.
12. Artner, A.–Róna, P. (2012): Eurosz(k)epszis: Az optimális valutaövezet elmélete és az euró gyakorlata; *Köz-Gazdaság VII. évfolyam 1. szám (február)* 83–102. o.
13. ICEG EC (2005): ICEG Európai Központ és Világgazdaság Az új tagállamok konvergencia-indexe 2005/1 jelentés. http://www.iceg-memo.hu/hun/_docs/publikaciok/egyeb/konvergencia05_1.pdf
14. A számításokat Luxemburg kiváló eredményei jelentős torzítják, így a tanulmány számításaiból ezeket az outlier értékeket ki kellett szűrni, vagyis az idősorok elemzése során Luxemburg adatai nem részei az uniós átlag, vagy a későbbi csoportátlagok kiszámításának.
15. Barna, I.–Székelyi M. (2002): *Túlélőkészlet az SPSS-hez*; Typotex Kiadó, Budapest.
16. Sala-i Martin, Xavier (1995): The Classical Approach to Convergence Analyses; *The Economic Journal* No. 437; Yale University and Universitat Pompeu Fabra.
17. Quah, Danny T. (1993): Galton’s Fallacy and Test of the Convergence Hypothesis; *Scandinavian Journal of Economics* Vol. 95. No. 1. 427–443. o.
18. Benedek, J.–Kocziszky, Gy. (2017): Területi polarizáció és konvergencia a visegrádi országokban. *Magyar Tudomány* <http://www.matud.iif.hu/2017/03/02.htm> , letöltés: 2019. július 1.

FELHASZNÁLT IRODALOM/REFERENCES

- Artner, A.–Róna, P. (2012): Eurosz(k)epszis: Az optimális valutaövezet elmélete és az euró gyakorlata; *Köz-Gazdaság VII. évfolyam 1. szám (február)* 83–102. o.
- Barna, I.–Székelyi M. (2002): *Túlélőkészlet az SPSS-hez*; Typotex Kiadó, Budapest.
- Benedek, J.–Kocziszky, Gy. (2017): Területi polarizáció és konvergencia a visegrádi országokban. *Magyar Tudomány* <http://www.matud.iif.hu/2017/03/02.htm> , letöltés: 2019. július 1.
- Bourdin, S. (2015): National and regional trajectories of convergence and economic integration in Central and Eastern Europe; *The Canadian journal of regional science – La revue canadienne des sciences régionales* 38(1/3), 2015. december 55–63. o.
- Busch, B. (2014): Zehn Jahre Osterweiterung der Europäischen Union. *iw-Trends* 1/2014; Retrieved from: http://www.iwkoeln.de/_storage/asset/161537/storage/master/file/4353264/download/TR-1-2014-Busch.pdf, 29 May 2015.
- Csaba, L. (2006): *A fölemelkedő Európa*. Akadémia Kiadó, Budapest.

- Cuaresma, J. C.–Havettová, M.–Lábaj, M. (2012): Income Convergence Prospects in Europe: Assessing the Role of Human Capital Dynamics; Department of Economics Working Paper No. 143, Wirtschafts Universität Wien, July 2012. <https://epub.wu.ac.at/3597/2/wp143.pdf>, letöltés: 2015. május 7.
- Goecke, H. (2013): Europa drifet auseinander. Ist dies das Ende der realwirtschaftlichen Konvergenz? iw-Trends, Köln. http://www.iwkoeln.de/_storage/asset/138521/storage/master/file/4183921/download/TR-4-2013-Goecke.pdf letöltés: 2015. május 7. 67–79. o.
- Gill, S. I.–Raiser, M. (2012): Europe's Golden Growth – Restoring the Lustre of the European Economic Model; The World Bank, Washington 2012. http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDSP/IB/2012/04/20/000386194_20120420032146/Rendered/PDF/681680PUB0EPI004019020120Box367902B.pdf letöltés: 2015. május 7.
- ICEG EC (2005): ICEG Európai Központ és Világgazdaság *Az új tagállamok konvergencia-indexe 2005/1* jelentés. http://www.iceg-memo.hu/hun/_docs/publikaciok/egyeb/konvergencia05_1.pdf letöltés: 2014. június 11.
- Jánossy, F. (1975): A gazdasági fejlődés trendvonaláról. Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- Kaitila, V. (2013): Convergence, Income Distribution, and the Economic Crisis in Europe; ETLA Working Papers, No. 14. 17 June 2013. <http://www.etla.fi/wp-content/uploads/ETLA-Working-Papers-14.pdf>, letöltés: 2015. május 7.
- Levitt, T. (1983): The Globalisation of Markets. Harvard Business Review, Vol. 25. Issue 3 May-June 1983. pp. 92–102.
- Mundell, R. A. (1961): A Theory of Optimum Currency Areas; The American Economic Review, Vol. 51. No. 4. (September). pp. 657–665.
- Nemes Nagy, J. (2005): Fordulatra várva – a regionális egyenlőtlenségek hullámai In: Dövényi–Schweizer (szerk.): A földrajz dimenziói; Budapest MTA FKI, 141–158. o.
- Quah, Danny T. (1993): Galton's Fallacy and Test of the Convergence Hypothesis; Scandinavian Journal of Economics Vol. 95. No. 1. 427–443. o.
- Sala-i Martin, X. (1995): The Classical Approach to Convergence Analyses; The Economic Journal No. 437; Yale University and Universitat Pompeu Fabra 1019–1036. o.

LŐRINCZNÉ BENCE Edit

főiskolai tanár, tanszékvezető

Kodolányi János Egyetem Humánfejlesztési Tanulmányok Tanszék

college teacher, Head of Department

Kodolányi János University Department of Human Development Studies,
Budapest, Hungary

lbedit@kodolanyi.hu

A NEMZETÉPÍTÉS ÉS AZ ÖNÁLLÓ ÁLLAMISÁG MEGTEREMTÉSÉNEK DILEMMÁI A RENDSZERVÁLTÓ HORVÁTORSZÁGBAN

DILEMMAS OF NATION-BUILDING AND THE ESTABLISHMENT OF INDEPENDENT STATE IN CROATIA

ABSTRACT

According to Geoffrey Pridham Croatia such as other post-communist countries had to face multiple pressures.¹ Dealing with the historical heritage, modernization, establishment of an independent and democratic state, security, economic transformation procedures were presented, in addition state-, and nation-building measures and the establishment of national identity as part of the political democratization were parallel processes and Croatia had to solve all these issues. Due to the extent and complexity of transformation and the whole nation-building process the consolidation took more than two decades. During this time Croatia passed through a period of redefine the country, the reinterpretation of its history and strong nationalist reawakening. The most significant factor shaping modern Croatian nationalist ideology was the concept of historical rights based on historical statehood traditions and claims to self-rule. This nationalist project and identity-building became a major guide in the creation of state procedure.

Kulcsszavak: államépítés, nemzetépítés, nemzeti identitás, nacionalizmus, történelmi és az államiság hagyományai, nemzeti megbékélés

Keynotes: state-building, nation-building, national identity, nationalist ideology, historical and statehood traditions, national reconciliation

1. Bevezetés

A Délszláv állam már létrehozásakor problémákkal küzdött, s sem az első, sem a második Jugoszlávia története nem volt mentes a belső konfliktusoktól, annak ellenére, hogy a külvilág számára vonzó és stabil, elnemkötelezettségével pedig a nemzetközi szinten is jelentős szereppel bíró entitás volt. A belső széthúzás – különös tekintettel a szerbek és horvátok közötti ellentétre – végig kísérte az állam történetét,² de a nemzeti kérdést napirendre tűző 1971-es horvát tavasz eseményei, majd az 1974-es alkotmány betetőzve Tito 1980. évi halálával meghatározó eseményekké váltak a szétbomlásban. A horvátok azonban – nem kis mértékben a horvát tavasz utáni reakció, a történesekben jelentős szerepet játszó személyek üldözése, elítélése és emigrációba történő kényszerítése következtében – a dezintegráció éveiben inkább passzív szemlélői voltak az eseményeknek, melyet a szakirodalom a „horvát csend” korszakának nevez.³

A Tito halálát követő időszakban szövetségi szinten erősödtek meg azok a hangok, amelyek Jugoszlávia válságáról beszéltek és több szerző is⁴ foglalkozott a krízissel és annak okaival. Az elemzők a nyolcvanas évek gazdasági stagnálását, az állam eladósodását, a hatalmas méreteket öltő inflációt és munkanélküliséget, továbbá a fejlett északnyugati és a fejletlen délkeleti területek közötti különbségek növekedését tette felelőssé a dezintegráció folyamatának megerősödésében.⁵ Mindez párosult az 1974-es alkotmány által biztosított nagyobb tagköztársasági kompetenciákkal, a központi kormányzat decentralizációjával, mellyel egyidejűleg tagköztársasági szinten viszont mikrocentralizáció zajlott, s csak idő kérdése volt, hogy a helyi vezetők mikor és hogyan veszik át a politikai irányítást a szövetségi központ felett.⁶ A jugoszláv politikai elit azonban a „Nakon Tita bit će Tito” (Tito után is lesz Tito) mondás alapján ragaszkodott az államférfi politikai örökségéhez, s hosszú ideig a nyilvánvaló jelek ellenére sem volt hajlandó elismerni a problémát, s csak amikor már tagadhatatlanul meghatározóvá váltak a gondok foglalkozott a kérdéssel, bár eredménytelenül, hiszen képtelennek bizonyult szövetségi szinten kezelni azt, így patthelyzet alakult ki. Ennek következtében nem véletlen, hogy a változásokat sürgető hangok tagköztársasági szinten tovább erősödtek, s ezek már a JSZK átszervezését, illetve később a szétválást is napirendre tűzték, mely folyamatban a korábbi passzivitási politikát abbagyva Horvátország élénjárt.⁷

2. A Jugoszláv államtól a független és önálló Horvátország megteremtéséig

Jugoszlávia véres háború közepette lezajló gyors és a nemzetközi közösség számára váratlan szétbomlása tehát elsősorban a belső széthúzó erőknek és csak kis mértékben a világban lezajló eseményeknek volt köszönhető. A világpolitikában jelentős szerepet játszó nagyhatalmak, az EK, az USA, a Szovjetunió, illetve a balkáni állammal szomszédos országok – sőt még kezdetben a tagköztársaságok sem – akarták annak dezintegrációját, hiszen az megbontotta volna a délkelet-európai egyensúlyt és geopolitikai viszonyokat, instabillá tette volna a térséget és félelmet keltett volna precedens értékével, mint ahogyan a későbbiekben mindezen félelmek valóra is váltak.⁸ Ezért 1990-ben a világ, s különös tekintettel az Európai Közösségre, mely Jugoszlávia első számú kereskedelmi partnerének számított nem fordított különösebb figyelmet az államra, elsősorban gazdasági kérdésként kezelte a problémát. Ezen nézetet támasztották alá az Ante Marković miniszterelnök által vezetett szövetségi kormány gazdasági reformintézkedései, melyeknek azonban semmilyen esélyük nem volt a sikerre mélyreható politikai, Jugoszlávia államszerkezetét érintő változások nélkül, amely fel sem merült sem a központi hatalom, sem a nemzetközi közösség részéről.

Mindezen idő alatt számos alkalommal ültek össze a tagköztársaságok vezetői és a föderatív kormányzat azzal a céllal, hogy megvalósítsák a belső szerkezeti átalakítást, azonban nem sikerült konszenzusra jutniuk, s mivel tárgyalásaik minden alkalommal kudarcba fulladtak, az önállóság hívei egyre hangosabban hallatták hangjukat. A leglényegretörőbb javaslattal Vladimir Đuro Degan, horvát nemzetközi jogász állt elő, aki a „Jugoszláv Konföderáció modellje” és a „Konföderációs Szerződés” c. dokumentumokban⁹ vázolta az átalakítás lényegét, s amelyet a horvát és szlovén vezetés 1990. október másodikán eljuttatott a többi négy tagköztársaságnak. Az ebben foglalt javaslatok alapján a Jugoszláv Konföderáció (vagy a Jugoszláv Államok Szövetsége) független államok laza szövetsége lenne, amelyek mindegyikét a konföderáció többi tagja a kölcsönösség elve alapján szuverénnek ismerne el, s nemzetközi jogi értelemben is szuverén államként funkcionálnának. A dokumentum számos kérdésben alternatív javaslatokat fogalmazott meg, például a monetáris politikát illetően három, a közlekedéssel kapcsolatban kettő, a védelmi erők és a külpolitika vonatkozásában három lehetőséget is vázolt, csupán az államiság esetében nem kínált alternatívát. Míg a szlovénok az együttműködést a la carte módon képzelték el, addig a horvátok pontosan rögzített szabályozókkal egy formálisabb és kötelezettségeken ala-

puló együttélést támogattak. Mindkét fél egyetértett abban, hogy a konföderációs szerződés először vagy öt, vagy tíz évre szóljon nyitva hagyva a lehetőséget, hogy még ezen limitált időszakban is bármikor, bármelyik állam szabadon dönthet az államszövetségből történő kilépésről. Két héttel a dokumentum elküldése után a központi kormányzat, a többi négy tagköztársaság, sőt még a két autonóm terület vezetői is elutasították a javaslatot. Ami még meglepőbb, hogy az EK sem támogatta, számára az egységes Jugoszlávia megőrzése némi demokratikus átalakítással jelentette a megoldást. Erre az álláspontra helyezkedett az USA is, mely Warren Zimmermann amerikai nagykövet megszólalásaiban is testet öltött. Csupán 1991 szeptemberére (június végén Szlovéniában augusztusban Horvátországban kezdetüket vették a harcok) jutott el a Közösség a konföderáció támogatásához, de ekkor már túlságosan késő volt, hiszen ezen államalakulat olyan baráti államok szövetségét feltételezte volna, amelyek hajlandóak az együttműködésre. Ekkorra azonban Jugoszlávia már ellenséges és erősen nacionalista államok konglomerátumává vált, amelyek nem haboztak erőszakot használni stratégiai céljaik elérése érdekében.¹⁰

Valójában a horvátok és szlovénok sem álltak ki teljesen a konföderációs javaslat mellett. Erre utal Mario Nobile, Tuđman elnök fő külpolitikai tanácsadója a 2000-ben megjelent emlékirataiban, miszerint a horvát-szlovén projekttel időt kívántak nyerni kormányuk számára a konszolidáció megvalósításához és az állam nemzetközi elismeréséig, így a konföderációt csak egy közbenső fázisként kezelték a teljes függetlenség elnyeréséig, mellyel elkerülhetik a véres összecsapást és a nemzetközi közösség felé jelzik békés szándékukat. A konföderációs javaslat bukásában más okok is szerepet játszottak, s bár látszólagos egyetértés volt Zágráb és Ljubljana között Jugoszlávia centralizációjának elkerülése kérdésében, mégis jelentős érdekellentétek is felszínre kerültek. Az etnikailag homogén és fejlettebb Szlovénia ugyanis sokkal közelebb állt a függetlenség megvalósításához, mint Zágráb, s különösen a rönkforradalom kezdetekor érezték a szlovének azt, hogy a horvátok belső problémáikkal akadályozzák Ljubljana gyors elszakadását. A horvátok tudták, ha ez megvalósul, akkor országuk sokkal kedvezőtlenebb pozícióban lesz, ezért mindkét fél nyitva hagyta a kaput egy Szerbiával lefolytatandó bilaterális tárgyalás előtt (Tuđman 1990 decemberében találkozott is Milošević elnökkel). Másodszor jelentős stratégiai és taktikai különbségek is voltak a két állam között. Amíg Horvátországban az állam berendezkedését illető viták a kormányzó HDZ-n belüli frakcióharcokként – a radikális szecesszionisták és mérsékelt konföderalisták – definiálhatóak, addig Szlovéniában a függetlenségpárti kormány és a konföderációt pártoló ellenzék közötti összecsapásról beszélhetünk. A konföderációs berendezkedés bukásában szerepet játszott a többi tagköztársaság elutasító magatartása,

mely csak a harcok kezdetekor változott meg, negyedszer pedig a nemzetközi közösség elutasító magatartása is akadályozó tényező volt.¹¹

A nemzetközi közösség ugyanis szemmel láthatóan az események után kullogott. Csak a horvát függetlenségi népszavazás után, 1991 május végén látogatott el Belgrádba Jacques Delors, az Európai Bizottság elnöke és Jacques Santer, a Tanács elnökletét ellátó luxemburgi miniszterelnök, s tárgyalásaikon még mindig a területi integritás mellett tették le voksukat. Júniusban több oldalról is megerősítésre került az egység fennmaradásának igénye, így a Külügyminiszterek Tanácsának berlini ülésén, továbbá James Baker amerikai külügyminiszter belgrádi látogatása alkalmából is kifejezte az USA szembenállását az elszakadással kapcsolatban, sőt egy nappal a horvát függetlenség kikiáltása előtt az EK több támogatást helyezett kilátásba az állam megmaradása esetén. A nemzetközi közösség tartózkodó, illetve a szétbomlást elutasító álláspontja csak 1991 augusztusában változott meg.¹² Ebben fontos szerepet játszott a szlovéniai harcok vége, a horvátországi harcok kezdete, továbbá a horvátok részéről megtett utolsó kísérlet a konföderáció koncepciójának bevezetésére, melyet Davorin Rudolf, horvát külügyminiszter egy „ötponos terv” formájában hozott nyilvánosságra, közvetlen válaszként a szlovén-szerb megegyezésre Szlovénia kiválásáról.¹³

Mindezek hatására az Európai Közösség 1991. augusztus 27-én megbízást adott Lord Carringtonnak egy nemzetközi békekonferencia összehívására,¹⁴ mely szeptember 7-én Hágában kezdte meg működését. Az EK világossá tette, hogy csak a békés megegyezésen alapuló határváltoztatást fogadja el, ezért október 18-án a konferencia rögzítette, hogy a tagköztársaságok függetlenségét csak az akkori határok elismerésével hajlandó támogatni. A békekonferencia a jugoszláv utódállamok közötti vitás kérdések rendezésére és megoldására felállított egy öt nyugat-európai alkotmánybíróból álló döntőbizottságot, melyet elnökéről Badinter Bizottságnak neveztek el. A Bizottság véleménye 1992. január 11-re készült el az azt kérelmező négy állam, Szlovénia, Horvátország, Macedónia és Bosznia-Hercegovina számára. A Badinter Bizottság 3. válasza alapján „ha bármilyen okból egy állam felbomlik, akkor korábban létező adminisztratív határai az új állam határaivá válnak, melyeket nem lehet sem erőszakkal, sem fegyveresen megváltoztatni.”^{15, 16} A szerb álláspont szerint a tagköztársaságok határai nem mások, mint közigazgatási, tehát adminisztratív határok, melyek semmilyen körülmények között nem tekinthetők államhatároknak. Ezzel ellentétben Szerbia szerint az államhatárok kizárólag nemzeti, etnikai alapon kerülhetnek kijelölésre. Tekintettel arra, hogy a kivált tagköztársaságok és a nemzetközi közösség nem ezt az álláspontot képviselte, így Belgrád továbbra is fegyverrel próbált meg érvényt szerezni azon követelésének, hogy az etnikai és a politikai határokat egymáshoz igazítsák.

3. Az önálló horvát államiság megteremtése

Az önálló állam megteremtésének első lépése 1989 decemberéhez köthető, amikor is a Horvát Kommunista Párt lehetővé tette a többpárti választások megtartását. Ezt 1990. január 14-én megerősítette a Jugoszláv Kommunista Szövetség rendkívüli kongresszusa is, amely teret engedve a pluralizmusnak feloszlatta magát. Ezzel ténylegesen megnyílt a történelmi lehetőség Horvátország előtt is a demokratikus átalakításra. A Sabor döntést hozott a többpártrendszer működéséről, 1990. február 17-én elfogadta az önálló államisághoz nélkülözhetetlen Jugoszláviától örökölt alkotmány módosítását és az új választási törvényt, s ennek alapján 1990. április 22–23-án és május 6-7-én sor került az első független és szabad választásokra is, melyek a diktatórikus rendszerből a demokratikus rendszerbe vezető átmenet első lépéseinek tekinthetők. Ezek a választások nemcsak a demokratikus politikai intézményeknek (parlament, kormányzat, pártrendszer) a létrehozását jelentették, hanem a nemzeti, illetve kormányzati intézményekét (hadsereg, diplomácia) is. Mivel az ország ekkor még nem nyerte el a függetlenségét, ebből adódóan ezek a választások nem számítanak a klasszikus értelemben vett szabad és demokratikus, illetve alapító választásoknak. Ez a jelenség nem volt jellemző a kelet-európai volt szocialista országokra, ellenben sajátos vonása a Jugoszlávia felbomlásával létrejövő államoknak, amelyekben az első, az ún. alapító választásokra csak a függetlenség elnyerését követően kerülhetett sor.¹⁷

Az első szabad választások után az 1990. május 30-án összeülő horvát parlament a 338 szavazatból 281 igennel köztársasági elnökké választotta Franjo Tuđmant, a Horvát Demokratikus Közösség (HDZ) elnökét.¹⁸ Bár Tuđman nyíltan nacionalista politikát folytatott, mégis láthatuk, hogy kezdetben nem a teljes önállóságon és önrendelkezésen, hanem az állam konföderatív átszervezésén volt a hangsúly. Az elnök álláspontja azonban fokozatosan radikalizálódott az 1990–91. évi események – 1990. augusztus 17-én az ún. „rönkforradalom” kezdete, december 21-én a Krajainai Szerb Autonóm Körzet kikiáltása, augusztusban a harcok kezdete, 1991. december 19-én a Knin székhelyű Krajainai Szerb Köztársaság létrehozása – tükrében. A horvátok esetében a függetlenné váláshoz a végső lökést az 1991. május 19-én 86%-os részvétellel¹⁹ megtartott referendum jelentette, ahol a szavazók 93,2%-a az ország önállósága mellett voksolt, s ezen eredményen felbuzdulva Horvátország 1991. június 25-én – ugyanazon a napon, mint Szlovénia – kinyilvánította függetlenségét. 1992. január 15-én került sor a független, önálló Horvát Köztársaság nemzetközi elismerésére, majd ezt követően, 1992. május

24-én pedig ENSZ tagfelvételére. Ennek következtében Horvátország helyzete megváltozott, hiszen ily módon független és nemzetközileg elismert állammá vált, mely lehetővé tette számára, hogy törvényes keretek között önállóan megszervezze saját parlamentjét, vagyis az ún. alapító választásokra ténylegesen ekkor kerülhetett sor. Másrészt, a horvát hadsereg és a szerb felkelők között kötött tűzszüneti megállapodás biztosította a választásokhoz szükséges megfelelő körülményeket.²⁰

Az önállóság kivívása közben az államépítés folytatódott. 1990. július 25-én a Sabor egyik első intézkedése módosította a tagköztársaság alkotmányát, kimondta Horvátország szuverenitását, törölte elnevezéséből a szocialista jelzőt, visszaállította a régi címet és a szerbhorvát nyelv latin betűs írásmódját. 1990. december 22-én pedig elfogadásra került az önálló államiság kereteit biztosító új horvát alkotmány – hétköznapi nevén a karácsonyi alkotmány – mely többek között megszüntette a volt Jugoszláviától örökölt törvényhozást is.²¹ Az alkotmányon 1990 óta több módosítást is végrehajtottak, a legjelentősebbet Franjo Tuđman halála után, 2001-ben, s ez meghatározó változásokat hozott az addigi alkotmányos intézményrendszerben és a politikai rendszer működésében.²²

A karácsonyi alkotmányt követő két és fél év során az alaptörvény lehetővé tette a demokratikus intézmények megszerveződését, melynek alapján úgy tűnhet, hogy a horvát rendszerváltás meglehetősen gyorsan és problémamentesen ment végbe, valójában azonban sok esetben csak a külsőségekben történt meg az átalakulás, a konszolidáció elmaradt, vagy elhúzódott. Ezt támasztják alá a választási rendszerben lezajló változtatások, s nem találunk még egy olyan rendszerváltó kelet-közép-európai államot, ahol tíz év alatt három teljesen különböző választási rendszert bevezető reformra került volna sor (1990, 1992, 2000). Egyetlen államban sem váltotta egymást a többségi választási, a többségi és arányos választási rendszer kombinációjaként létrejövő vegyes (kétszavazatos) és az arányos választási forma.²³

A horvát rendszerváltás során megalakuló pártoknak egymástól jól elkülöníthetően két problémára kellett választ találniuk. Egyrészt a horvát függetlenség kivívásának nehézségeiből fakadó gondokra, az újjáéledő horvát nacionalizmus kérdéseire, másrészt meg kellett oldani a politikai élet demokratizálását, s a plurális demokrácia kialakítását. Mindez hosszú és gyakran fájdalmas folyamat volt, melyben az is szerepet játszott, hogy nehezen és későn jöttek létre a különböző politikai csoportosulások, s bár a függetlenné válás után számos párt szerveződött, ténylegesen a versengő többpárti struktúra nem alakult ki. Ezt nagy mértékben megmagyarázza az a tény, hogy mintegy tíz éven keresztül a Horvát Demokratikus Közösség nyerte meg a választásokat és alakíthatott kormányt.²⁴

A párt 1989 júniusában²⁵ Franjo Tuđman vezetésével jött létre, mely gyűjtőpárt lévén magába tömörítette a baloldali nemzeti liberálisokat, a jobboldaliakat és a Tuđman vezette „technokratákat”. A párt programjának középpontjában a nemzeti kérdés, a horvát nép önrendelkezési jogának és állami szuverenitásának, a horvát nemzetállamnak a megteremtése állt. Ezzel a retorikával a párt 10 éven keresztül, egészen Tuđman haláláig meg tudta őrizni vezető szerepét. Ebben nem kis szerepe volt annak, hogy győzelmét követően a legfontosabb állami pozíciókra, a médiára, az igazságszolgáltatásra, valamint gazdasági erőforrásokra rátette kezét, így a párt és az állam funkciói gyakran fedték egymást, mely meglehetősen emlékeztetett a pártállami módszerekre.

4. Nemzetépítés, identitáskeresés, etnonacionalizmus

A Jugoszlávia felbomlásával létrejövő állam számára a rendszerváltás és az önállóság kivívása mellett az elsődleges feladat a nemzetépítés volt. Nem véletlen, hogy azon politikai párt jutott hatalomra, amely nacionalista, populista célokat tűzött ki maga elé, s ez hatékony eszköznek bizonyult mind a hatalom megszerzésére, mind megtartására, elterelve a figyelmet a belső politikai problémákról.²⁶

A létrejövő régi-új Horvátország megteremtése véres konfliktus során valósult meg, melynek kapcsán a kollektív emlékezet és a nacionalista eszmék politikai célokra történő felhasználása, a múlt népszerűsítése és mindezek alapján az emberek mozgósítása kiemelt szerepet kapott. A horvátok esetében a kollektív emlékezet megjelenítésében meghatározó szerepet játszott Franjo Tuđman, hiszen a szuverén állam megteremtésért vívott harc is az ő vezetésével zajlott le. Az általa fémjelzett politika és eszmerendszer, a Franjoizmus középpontjában az évszázados horvát államiságon alapuló történelmi identitás, a történelmi múlt, a tradíciókhoz való ragaszkodás, a nemzeti megbékélés, az egységes nemzeti nyelv, a nemzeti kultúra, a nemzeti tudomány, a nemzeti politikai intézményrendszer és egységes piac megteremtésének hangoztatása állt, mely megalapozta a horvát területek egyesítésének igényét.²⁷

A horvát nemzeti identitás alapja a horvát államiság folytonosságának a hangsúlyozása volt, mely a középkori királyság óta létezik és a Magyar Királysággal 1102-ben létrejövő perszonáluniós kapcsolata során is nagyfokú autonómiával rendelkező megőrizve államiságának számos elemét. Tuđman a horvát államiság „évszázados álmának” és „a horvát nép függetlenséghez való jogának” hangoztatásával képes volt egyesíteni a társadalmat, s önmagát, mint a horvát nép 900 éves álmának meg-

valósítóját tüntette fel. Ebben a narratívában minden probléma nélkül egyesíthetőek voltak Gaj és Štrossmajer illíriai elképzelései a Radić-féle szocialista-konföderalista ideológiájával, Starčević nacionalizmusával és Pavelić fasizmusával, hiszen mindannyian a horvát államiság megvalósítására való törekvést jelképezték.²⁸

Tuđman szerette volna egyesíteni a történelmileg szétszakított nemzetet, országon belül és kívül, melynek alapján az elnök és pártja egyrészt Brubaker nemzeti államának megtestesítője, másrészt azonban nemzetfelfogásában el is kanyarodik a brubakeri nézetektől, miszerint a horvát állam nem más, mint a horvát nemzet entitása. A horvát államfő nézeteit összefoglaló néven megvalósító franjoizmus prioritása a nemzeti megbékélés megteremtése, különös tekintettel a partizánok és usztasák leszármazottjai, vagyis a kommunisták és fasiszták közötti viszony normalizálása, s Tuđman úgy vélte az elnök személye lehet az az összekötő kapocs, mely egy táborba hozza az eltérő csoportokat, ezért minden horvát elnökének tartotta magát.²⁹ A politikus, mint a „nemzet atyja”, mint a „független Horvátország megteremtője” és a „nemzet megmentője” tekintett magára.³⁰

A köztársasági elnök nemzetegyesítő törekvése azonban elbukott, ugyanis a diaszpórában élő horvátokkal kapcsolatos elképzelései és a horvát usztasa mozgalom rehabilitációja, még Horvátországon belül is sokakat elidegenített politikájától. Negatív irányban befolyásolta a nagy horvát nemzeti egység megteremtésének gondolatát az is, hogy Tuđman sajátos elképzeléssel bírt arról, hogyan nézzenek ki az ő horvátjai, akik etnikai horvátokként, egyszerű horvát nyelvet beszélnének, és latin keresztények lennének.³¹

Az elnöki nacionalista ideológia megteremtésében a tradíciók maguk is alakító szerepet játszottak, s a horvát történelem olyan momentumai, eseményei és szereplői kerültek előtérbe, amelyek alapjául szolgálhattak az önrendelkezés történelmi jogához. Ezzel a politikai rendszer sikeresen manipulálta a történelemet, egyes történések köré mítoszokat építve politikai céljai eléréséhez.³² Az új politikai rezsim tradícióközpontúsága megnyilvánult abban, hogy mind a médiában, mind a politikai beszédekben, mind az oktatásban állandó szereplőkké váltak olyan középkori uralkodók, mint Tomislav vagy Zvonimir, olyan népi hősök, mint Mijat Tomić és Ivo Senjanin, illetve olyan 19. és 20. századi politikusok, mint Ante Starčević és Stjepan Radić.

Tuđman a horvátokat „Európa egyik legrégebbi nemzetének” tartotta, s a független Horvátország megteremtése erre a retorikára építve a horvátok „évszázados harcának és álmának” a beteljesülése.³³ A horvát alkotmány preambuluma, melyet maga Tuđman írt, kiváló példaként szolgál ezen nacionalista és történelem-hamisító eszmék megjelenítésére. Pl.

- a horvát nép évezredes nemzeti identitása, az államiság folytonossága alátámasztja a horvátok történelmi jogát a szuverén államiság megteremtésére;
- ezt indokolja a horvát fejedelemség 7. századi, illetve a független középkori horvát állam 9. századi megteremtése;
- az 1990. évi választásokon a horvát nép megerősítette és szabadon kinyilvánította akaratát az évezredes államiság újjászervezésére;
- a történelmi tényekből következik a horvátok nem átruházható, örökös joga az öngazgatáshoz és állami szuverenitáshoz;
- mindezek következtében a Horvát Köztársaság a horvát nép és nemzeti kisebbségeinek nemzetállama.³⁴

Ezen utóbbi különösen a szerben esetében bizonyult tragikus kimennekelőnek, akik az 1991. évi census alapján Horvátország lakosságának 12,2%-át tették ki. Az alkotmány a szerbeket államalkotó státuszról nemzeti kisebbséggé degradálta és az új állam diszkriminatív politikát folytatott a szerbek ellen. Nem véletlen, hogy a szerbek jelentős része nem ismerte el a horvát kormányt, nem ment el a függetlenségi népszavazásra, s végül a Milošević vezette anyaállam, mely tovább szította az ellentéteket támadást indított Horvátország ellen.³⁵

Az új politikai rendszer ideológiai támasza a radikális újnacionalizmus – a térség államaira jellemző – anarchikus nemzetépítést eredményezett és háborúba torkollott, mely nem volt mentes az agressziótól, véres összecsapásoktól, etnikai tisztogatásoktól.³⁶ Ezen utóbbi a homogén államter megteremtésének fontos eszköze, az etnonacionalizmus durva megnyilvánulási formája. Ennek következményei számszerűleg is igazolhatóak, hiszen a háború és a homogenizálás soft és erőszakos módszereinek következtében a 2001-es népszámlálás idejére a horvátok aránya 89,6%-ra nőtt, míg a szerbeké 4,5%-ra csökkent.³⁷

Mindez alátámasztja azt a tényt, hogy a horvát nacionalizmus és nemzeti identitás etnikai alapon szerveződött. Tuđman úgy akarta egyesíteni a horvátokat, hogy a máságukat hangoztatta, ami az elnöki retorikában azt jelentette, mások, mint a szerbek. Az elnök szerint ezen eltérés kulturális, történelmi és földrajzi értelemben egyaránt tetten érhető.³⁸ A két nép más és más civilizációhoz tartozik, s míg a horvátok a Nyugat, de legalábbis Közép-Európa részeként^{39, 40} tekintettek magukra, melyet a latin kereszténység is alátámasztott, addig Szerbia a kelet és a bizáncitörök kultúrkör, az ortodox vallás része.⁴¹ Ennek alapján a horvátok a civilizációt testesítik meg, míg a szerbek civilizálatlan balkáni entitásként szerepeltek. Ez megmagyarázza azt is, hogy Tuđman miért az etnikai horvátok számára szervezte államát.⁴² Tuđman úgy vélte, hogy a tör-

ténelmi különbségek a Római Birodalom 395. évi szétválásával kezdődtek, mely jelentős eltéréseket eredményezett mind a történelmi, mind az állami, mind a vallási hagyományokban, s csupán a versailles-i hatalmak kényszerítették a két nemzetet egy államba. Horvátország és Szerbia geopolitikailag is különálló, a horvátok közép-európaisága kelet-nyugat dichotómiát eredményez.⁴³

Az etnonacionalista értékek kultuszát tükrözi Nedjeljko Mihanović, a Sabor elnökének 1995-ben alhangzott egyik parlamenti beszéde: „Az oktatási rendszerben az első osztálytól kezdve meg kell jelennie a horvátság kultuszának és a patriotizmusnak. Gyermekeinket a horvát államépítés és a hazaszeretet szellemiségében kell nevelni.”⁴⁴

Az újonnan szerveződő állam a szimbólumok szintjén is megteremtette önazonosságát. Az 1990. évi választások után felálló parlament első intézkedései közé tartozott a zászló, a címer és a nemzeti himnusz megváltoztatása, mely a függetlenség és szuverenitás jele volt a külvilág számára. A horvát kormány a régi horvát nemzeti jelképek megújításával erősítette mindezt, amelyek közül többen középkori örökséggel rendelkeznek. Pl. a piros-fehér kockás címer, a Šahovnica (sakk) a tizedik századra nyúlik vissza, hasonlóképpen az 1994-ben bevezetett kuna (horvátul nyest, pénznévvé azért vált, mert a középkorban a nyestbőrt fizetőeszközként használták). Az új állam létrehozása nemcsak a régi szimbólumok megújítását követelte meg, hanem egyúttal a korábbi szimbólumok felszámolását is. A kommunisták vörös csillaga az első választások után hamar eltűnt. A „történelmi emlékek újjáéledése” az akadémiák, intézetek, iskolák, egyéb középületek és utcák átnevezésével vált láthatóvá. A kommunizmus idején felállított emlékműveket, amelyek gyakran a második világháborút és annak hőseit és az antifasizmust dicsőítették, illetve a titói Jugoszláviát idézték a horvát kormány eltávolította.⁴⁵

Helyükre horvát uralkodók, hősök emlékművei kerültek. Így pl. az egyik legkorábban helyreállított szobor Tomislav királyt dicsőítette. Zágrábban közvéleménykutatás alapján a megkérdezettek 90%-a támogatta, hogy a Szocialista Forradalom útját Zvonimir királyról, 74% pedig, hogy a főteret Jelačić, horvát bánról nevezzék el Köztársaság tér helyett. Ezen sorozat egyik legsokkolóbb pillanata volt, amikor 1990 szeptemberében a Zágrábi Városi Tanács arról döntött, hogy Fasizmus Áldozatainak terét kereszteljük át a Nagy Horvátok terére, s csak Tuđman halála után állították vissza az eredeti elnevezést. Az elnök új elnöki zászlót vezetett be és testőreinek a horvát történelmi egyenruhát kellett viselnie. Restaurálták a Zágráb felett húzódó Medvegrad középkori erődjét, ahol oltárt emeltek a szülőföldnek, mely egészen Tuđman haláláig az állami ünnepek helyszíne volt.⁴⁶

Új tradíciók is megjelentek a hatalom eszköztárában. Ilyen volt pl. a horvát tavasz és az emigráció misztifikálása, közöttük kiemelkedik a Bruno Bušić⁴⁷ kultusz, valamint a „Honvédő Háború” dicsőítése. Mivel a Jugoszlávia felbomlása során létrejövő horvát állam önállóságát csak hosszú, négy évig tartó harcok során tudta megvédeni, így nem véletlen, hogy a horvát nemzettudat meghatározó eleme ezen háború emlékezete. A horvát konzervatív nacionalizmus számára a „Honvédő Háború” három dolgot is szimbolizált. Egyrészt ez tette lehetővé Horvátország kiválását Jugoszláviából, másrészt megvédte az újra függetlenné váló állam területi integritását, harmadrészt az ország etnikai homogenitást nyert általa. Ezért a háború emlékezetét mindvégig napirenden tartották, mellyel szavazókat lehetett mozgósítani, hiszen alkalmas volt a nemzeti egység megteremtésére.⁴⁸

A horvát parlament is számtalan alkalommal foglalkozott a háború emlékezetének, megértésének és interpretálásának kérdésével és megteremtette ennek jogi alapjait. A Sabor 2000-ben nyilatkozatot adott ki a honvédő háborúról, melyet igazságos, törvényes és védelmi harcként definiált, hiszen a szerb agresszió ellen védte Horvátország nemzetközileg elismert határait.⁴⁹ 2006-os Nyilatkozata pedig a Vihar hadművelet kollektív emlékezetének kialakítására vonatkozott, mely a horvát parlament, a tudományos élet, az oktatás, a média közös felelősségévé tette, hogy a Vihar hadművelet a jövő generációja számára, mint a hősi múlt része jelenjen meg.⁵⁰

A háború olyan hősei, mint Dedaković-Jastrebović vagy Glavašević, akik Vukovárnál letek hősi halált, vagy Jović, aki egyike volt a harcok első áldozatainak, de maga Vukovár városa is, amely hősi város címet kapott az új tradíciók részeivé vált, akárcsak új állami ünnepek megjelenése. Így lett pl. 1995-ben ünnepnappá nyilvánítva augusztus 5, a nemzeti hálaadás napja, mely az 1991–95-ös háború hőseinek, különös tekintettel a Vihar hadműveletben harcolóknak állít emléket.⁵¹ A legjelentősebb ünnep a horvát államiság napja, melyet 2002-ig május 30-án ünnepeltek, az első szabad többpárti parlamenti ülésnap emlékére. Ma június 25-e, a horvát függetlenség kikiáltásának napja ez az ünnep. A délszláv háborúhoz kapcsolódó harmadik megemlékezés október 8-án a függetlenség napja.⁵²

Napjainkban a vallás a horvát nemzeti identitás egyik legerősebb szimbóluma. A népszámlálások alapján a horvátok többsége római katolikusnak vallja magát, függetlenül attól, hogy gyakorolja-e vallását vagy nem. Az egyház a nemzetépítés meghatározó intézménye, mely a 9. századtól kezdve sikeres szerepet játszott a nemzettudat építésében. Szerepe azért is fontos, mert segítségével Horvátország a nyugati latin keresz-

ténység része, s mint ilyen el lehet különíteni a katolikus horvátokat az ortodox szerbektől és a muszlin bosnyákoktól. A katolikus egyház határokön túlmutató szereppel bír, összeköti a nemzetet, annak az egykori Jugoszlávia más területein élő tagjait. Ennek jegyében a polgárháború idején az egyház mindent elkövetett azért, hogy a Bosznia-Hercegovinában és Koszovóban élő katolikusokat a szerbek által elhagyott horvát részekre telepítse. Tomislav Karamarko, a HDZ elnöke 2012-ben azt nyilatkozta, hogy „az egyház nélkül nem tudtuk volna megőrizni nemzeti identitásunkat, ezért az egyháznak joga van kifejtteni véleményét a nemzet és az állam szempontjából fontos kérdésekkel kapcsolatban.”⁵³

Az új nemzetállam számára a tiszta nemzeti kultúra az identitás meghatározóvá vált. Ebben kiemelkedő szereppel bírt az önálló horvát nyelv megteremtése és a szerb nyelvtől való elkülönítése. Miro Kačić, a Horvát Nyelvi és Nyelvészeti Intézet igazgatója szerint „A horvát nyelv a horvát hadsereggel együtt a horvát létezés és identitás garanciája”. Ennek jegyében az új kormányzat egyik legelső intézkedése nyomán a köztársaság hivatalos nyelve a horvát lett, 1992-ben eltörölték a cirill ábécét és s áttértek a latin írásra. Ezt követték az új szavak, az új nyelvtan és a könyvtárak megtisztítása a cirill betűs könyvektől, a szerb és más délszláv szerzők munkáitól. A történészek egy része is az új éra szolgálatába állva újradefiniálta a nemzeti történelmet.⁵⁴

5. Összegzés

A horvát nemzeti identitás megteremtése alapjául szolgált mind az állam, mind a nemzetépítés folyamatának, mely Jugoszlávia felbomlásának időszakában elsődleges szerepet kapott és végig kísérte a kilencvenes éveket. A modernkori Horvátországban a nemzetállamiság eszméje három fő pillérrre épült, melyek közül a nemzetállam létjogosultságának fő támasza az ezeréves horvát történelem és államiság hangoztatása, melyben központi szerepet kapott a 19. századtól jelen lévő horvát nacionalizmus és annak megnyilvánulási formái és ehhez kapcsolódóan a horvát nemzeti identitás kialakulása. A történelmi emlékezet kapcsán a horvátok meghatározó szerepet szántak az 1990-es évek háborújának, mely az önálló horvát állam és a horvát területi integritás megteremtését eredményezte, s maga Franjo Tuđman a függetlenség kikiáltásakor úgy nyilatkozott, hogy Horvátország ezzel megvalósította ezer éves álmát. A rendszerváltó és független állam történelmi identitásának további meghatározó eleme a kommunista múlt teljes elutasítása, melyet a nagyszerb elképzelésekkel és a szerb dominanciával azonosítanak.

A második pillér a balkáni szomszédoktól való teljes horvát nemzeti különállás, melynek során Zágráb elhatárolta magát a pánszlávizmustól, a jugoszlávizmustól, s sokkal inkább tartja magát közép-európainak, mint balkáninak, annak ellenére, hogy geopolitikai szempontból a Balkánhoz tartozik, s a Nyugat-Balkán többi államához hasonlóan lemaradt az euroatlanti integrációban is. A horvátok éppen ezért minden alkalmat megragadnak a Közép-Európa-hoz való tartozásuk hangoztatására és bizonyítására.⁵⁵ Tény, hogy a két kultúra metszéspontjában lévő állam Európa két régiójának, a Balkánnak és Közép-Európának a törésvonalában, valamint a nyugati és a keleti katolicizmus találkozási pontjában található, s a latin kereszténység védőbástyájának szerepében létezett évszázadok óta. A horvát álláspontot támasztja alá Huntington civilizációs elmélete is, mely Európát egy észak-déli vonallal kettévágja, s az ezen vonaltól nyugatra található országok – köztük Horvátország is – a nyugati, latin kereszténység civilizációs körébe, míg az ettől keletre lévő területek az ortodox és iszlám vallás által meghatározott területek közé tartoznak.⁵⁶ Ennek köszönhetően a vallás és a nemzeti identitástudat mind a mai napig kulcsfontosságú szerepet játszik a horvát retorikában. Végül a horvát nemzetállamiság narratívájának harmadik meghatározó eleme az európaiság, mely 22 évvel a függetlenség kikiáltása után meghozta az európai integrációt az állam számára.⁵⁷

JEGYZETEK/NOTES

1. Pridham, Geoffrey (2002): EU Accession and Domestic Politics: Policy Consensus and Interactive Dynamics in Central and Eastern Europe. In: Cameron, Ross (szerk.) Perspectives on the Enlargement of the European Union. Brill. Leiden–Boston–Köln. 49–74. old.
2. Gulyás László (2012): A Délvidék története 2. A török kiűzésétől Trianonig 1683–1920. Közép-Európai Monográfiák 6. Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged; Gulyás László (2013): A Délvidék története 3. Trianontól a királyi Jugoszlávia összeomlásáig. Közép-Európai Monográfiák. 8. Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged.
3. Malešević, Siniša (2002): Ideology, Legitimacy and New States. Yugoslavia, Serbia and Croatia. Routledge. London. 223–269. old.
4. Golubović, Zagorka (1987): Kriza Identiteta Savremenog Jugoslovenskog Društva. Filip Višnjić. Beograd.; Mirić, Jovan (1984): Sistem i Kriza, CKD. Zagreb; Goati, Vladimir (1989): Politička Anatomija Jugoslovenskog Društva. Naprijed. Zagreb.
5. Gulyás, László (2005): Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák–Magyar Monarchiától napjainkig. Hazai Térségfejlesztő Rt. Pécs.; Juhász József (1999): Volt egyszer egy Jugoszlávia. A délszláv állam törté-

- nete. Aula Kiadó. Budapest; Gulyás László (2009): Regionalizáció, regionalizmus és a nemzeti kérdés a titói Jugoszláviában. *Tér és Társadalom* 2009/2. szám. 155–169. old.
6. Malešević, Siniša (2006): *Identity as Ideology. Understanding Ethnicity and Nationalism*. Palgrave Macmillan. New York. 177–178. old.
  7. Vejvoda, Iván (2004): Why did the war happened? In: Hadžić, Miroslav (ed.) *The Violent Dissolution of Yugoslavia. Causes, Dynamics and effects*. Centre for Civil-Military Relations. Belgrade. 65–80. old.
  8. Cviic, Christopher (1996): Slovene and Croats perspectives. In: Dachev, Alex–Halverson, Thomas (eds.): *International perspectives on the Yugoslav conflict*. Palgrave Macmillan. London. 115–133. old.
  9. Vladimir Đuro Degan (2002): *Hrvatska država u međunarodnoj zajednici*. Globus. Zagreb. 281–306. old.
  10. Jović, Dejan (2007): *The Slovenian-Croatian Confederal Proposal: A Tactical Move or an Ultimate Solution*. In: Cohen, J. Lenard–Dragović-Soso, Jasna State (eds.): *Collapse in South-Eastern Europe*. Purdue University Press. Indiana. 249–280. old. 249–251. old.
  11. Jović (2007) 251–254. old.
  12. Jović (2007) 254. old.
  13. Davorin Rudolf (1999): *Rat koji nismo htjeli*. Globus. Zagreb. 306–321. old.
  14. *Declaration on Yugoslavia. Extraordinary Meeting of the Foreign Ministers*. Brussels, 27 August 1991.
  15. „In the case of secession or dissolution of States, pre-existing administrative boundaries must be maintained to become the borders of the new States and cannot be altered by the threat or use of force, be it on the part of the seceding entity or of the State from which it breaks off.”
  16. *Opinion No 3 of the Arbitration Commission of the Peace Conference on Yugoslavia*. 11 January 1992, 31 ILM 1499.; Terret, Steve (2000): *The Dissolution of Yugoslavia and the Badinter Arbitration Commission*. Ashgate. Dartmouth. 119–198. old.
  17. Kasapović, Mirjana (1997): *Parliamentary Elections in Croatia: Electoral Models and their Effects*. In: Šiber, Ivan (ed.): *The 1990 and 1992/93 Sabor Elections in Croatia*. Zagreb. 50–79. old.
  18. Zakošek, Nenad (1997): *Political Parties and the Party System in Croatia*. In: Ivan Šiber (ed.) *The 1990 and 1992/93 Sabor Elections in Croatia. Analyses, Documents and Data*. Sigma, Berlin, 34–49.; Šiber, Ivan (1997): *The 1990 and 1992/93 Sabor Elections in Croatia*. Sigma, Berlin.; Williams, John (1998): *Legitimacy in International Relations and the Rise and Fall of Yugoslavia*. Macmillan. New York.
  19. A „csak” 86%-os részvétel oka, hogy a szerbek távolmaradásukkal bojkotálták a népszavazást.
  20. Lőrinczné Bencze Edit (2015): *Horvátország a függetlenség kikiáltásától az uniós csatlakozásig*. Aposztróf Kiadó. Budapest.
  21. *Ustav Republike Hrvatske* (1990): *Narodne Novine*, No. 56/90.

22. Lőrinczné Bencze Edit (2016): Demokratikus átalakulás Horvátországban. In: Simon János (szerk.) Huszonöt éve szabadon Közép-Európában: gazdaság, politika, jog. CEPoliti Kiadó. Budapest.
23. Kasapović, Mirjana (2000): Electoral Politics in Croatia 1990–2000. *Politička misao*. Vol. XXXVII. No. 5. 3–20.; Wall, Matthew Electoral system change in Europe since 1945: Croatia. http://www.electoralsystemchanges.eu/Files/media/MEDIA_125/FILE/Croatia_summary.pdf
24. Ördögh Tibor (2013): Politikai törésvonalak és pártrendszerek Szerbiában, Horvátországban és Szlovéniában. In: Strausz Péter – Zachar Péter Krisztián (szerk.): Történelem és politika régen és ma. (Modern Minerva Alapítvány, Modern Minerva Könyvek 6.) Budapest, Heraldika Kiadó. 204–229.
25. A párt programja már 1989. február 27-én megjelent, de az alapító ülésre csak júniusban került sor.
26. Gallagher, Tom (1998): The Balkans: Bulgaria, Romania, Albania, and the Former Yugoslavia. In: White, Stephen–Batt, Judy–Lewis, Paul G. (szerk.) *Developments in Central and East European Politics 2*. Macmillan. London. 43–58. old.; Longo, Matthew (2003): The EU in the Balkans; Rotten Carrots? In: *Central European Political Science Review*. Vol. 4. No. 14. Winter 2003. 112–125. old.
27. Lőrinczné Bencze Edit (2014): A rendszerváltás, a nemzetállamiság és az euroatlanti integráció összefüggései a Horvát Köztársaságban. In: Reményi Péter (szerk.) *Allam- és nemzetépítés a Nyugat-Balkánon. Mediterrán és Balkán Fórum 3. különszám*. Publikon Kiadó. 109–132. old.
28. Lőrinczné Bencze Edit (2017): The structuring of the modern Croatian identity and sovereign nation. In: András Lőrincz (ed.) *Security & sovereignty in the 21st century*. Institute for Cultural Relations Policy. 22–37. old.
29. Seventh Framework Programme (2009): Identities and modernities in Europe. European and national identity construction programmes, politics, culture, history and religion. Project no.: SSH-CT-2009-215949.; Kevo, Tomislav (2013): The Image of Socialist Yugoslavia in Croatian Historiography. Central European University. Budapest. Master Thesis. 27–34. old.
30. Uzelac, Gordana (1998): Franjo Tuđman's nationalist ideology. *East European Quarterly*. Winter 97. Vol. 31. No. 4. 449–472. old.; Đurašković, Stevo (2014): Nation-building in Franjo Tuđman's Political Writings. In: *Croatian Political Science Review*, Vol. 51. No. 5. 2014. 58–79. old.
31. Bellamy, Alex J. (2003): *The Formation of Croatian Identity. A centuries-old dream?* Manchester University Press. 65–103. old.
32. Uzelac, Gordana (2002): *Perceptions of the Nation: A Sociological Perspective on the Case of Croatia*. London University, ProQuest LLC.
33. Zakošek, Nenad (2008): The Heavy Burden of History: Political Uses of the Past in the Yugoslav Successor State. *Politička misao*, Vol. XLIV, No. 5. 29–43.; Uzelac (2002) 238. old.; Đurašković (2014) 58–79. old.
34. Ustav Republike Hrvatske. *Narodne Novine*. 56/90, 135/97, 8/98, 113/2000, 124/2000, 28/2001, 41/2001, 55/2001.

35. Zambelli, Nataša (2011): East of Eden: A poststructuralist analysis of Croatia's identity in the context of EU accession. The University of Edinburgh. 19–23. old.
36. A kérdéskörrel részletesen lásd Koudela Pál (2015): Nemzeti és etnikai konfliktuskezelési módszerek és eszközök a 19–20 században a Kárpát-medencében. In: Bordás Sándor and Glavanovics Andrea (ed.) Történelmi traumáink kezelési lehetőségei lélektani megközelítésben. KJF. Székesfehérvár. 9–77. old.
37. Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske (1991): Popis 1991. Zagreb.; Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske (2001): Popis 2001. Zagreb.
38. Bellamy (2003) 66. old.
39. Koudela Pál (2017): Middle Europe: The Concept of Central Europe – A Multidimensional Geopolitical Concept Challenged. Central European Pol. Science Review 18(70): 75–101.
40. Gulyás, László (2010): Regionalizáció, területi reformok és közigazgatási térfelosztás Közép-Európában: 2. rész: Délszláv tanulságok. Közép-Európai Közlemények. 3: 1. 108–116. old.
41. Cohen, J. Lenard (1995): Broken Bonds: Yugoslavia's Disintegration and Balkan Politics in Transition. Oxford. Westview. 1995. 211. old.; Kevo (2013) 26. old.
42. Zambelli (2011) 19–23. old.
43. Bellamy (2003) 68. old.
44. Feral Tribune, 10 April 1995. 32. old.
45. Uzelac (2002) 229–230. old.
46. Pavlaković, Vjieran (2016): Fulfilling the Thousand-Year Old Dream: Strategies of Symbolic Nation-building in Croatia. In: Kolstó, P. (ed.) Strategies of Symbolic Nation-building in South-Eastern Europe. South-East European Studies, Routledge. 19–50. old.
47. A horvát tavasz leverése után emigrációba kényszerült politikust 1978 őszén az UDBA Párizsban brutálisan meggyilkolta.
48. Jović, Dejan (2012): The War That Is Not Allowed to Be Forgotten: Nationalist Discourse on the “Homeland War” (1991–1995) in Contemporary Croatia. Südosteuropa Mitteilungen 2012. No. 3. 52–69. old.; Biondich, Mark (2006): We Were Defending the State: Nationalism, Myth, and Memory in Twentieth-Century Croatia. In: Lampe, John – Mazower, Mark (ed.): Ideologies and national identity. The Case of Twentieth-Century Southeastern Europe. Central European University Press. Budapest. 54–109. old.
49. Hrvatski Sabor (2000) Deklaracija o domovinskom ratu. Narodne novine 102.
50. Hrvatski Sabor (2006) Deklaracija o Oluji, Narodne novine 76.
51. Malešević (2002) 227. old.
52. Elgenius, Gabriella (2005): Expressions of Nationhood. National Symbols and Ceremonies in Contemporary Europe. University of London. 170. old.

53. Novi List. 2012. szeptember 1. 7. old.; Pavlaković (2016) 30. old.
54. Uzelac (2002) 229–230. old.
55. Vizi László Tamás (2007): Birodalmak és nagyhatalmak hatása a 19–20. századi közép-európai egyensúlypolitikára. In. Közép- és Kelet-Európa integrálódása az egységes európai térségbe. Tanulmánykötet. Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár. 24–35. old.
56. Huntington, Samuel (1995): Civilizációk háborúja. In: *Külpolitika*. 1995. 3–4. sz. 13–145. old.
57. Subotić, Jelena (2013): Stories States Tell: Identity, Narrative, and Human Rights in the Balkans. In. *Slavic Review*, Vol. 72. No. 2. Summer 2013. 306–326. old., Bellamy (2003) 68. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM/REFERENCES

- Bellamy, Alex J. (2003): *The Formation of Croatian Identity. A centuries-old dream?* Manchester. University Press.
- Biondich, Mark (2006): *We Were Defending the State: Nationalism, Myth, and Memory in Twentieth-Century Croatia*. In. Lampe, John – Mazower, Mark (ed.): *Ideologies and national identity. The Case of Twentieth-Century Southeastern Europe*. Central European University Press. Budapest. 54–109. old.
- Cohen, J. Lenard (1995): *Broken Bonds: Yugoslavia's Disintegration and Balkan Politics in Transition*. Oxford: Westview, 1995. 211. old.
- Cviic, Christopher (1996): Slovene and Croats perspectives. In. Dachev, Alex–Halverson, Thomas (eds.): *International perspectives on the Yugoslav conflict*. Palgrave Macmillan. London. 115–133.
- Davorin, Rudolf (1999): *Rat koji nismo htjeli*. Globus. Zagreb. 306–321.
- Declaration on Yugoslavia, Extraordinary Meeting of the Foreign Ministers, Brussels, 27 August 1991.*
- Degan, Vladimir Đuro (2002): *Hrvatska država u međunarodnoj zajednici*. Globus. Zagreb. 281–306. old.
- Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske (1991): *Popis 1991*. Zagreb.; Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske (2001): *Popis 2001*. Zagreb.
- Đurašković, Stevo (2014): *Nation-building in Franjo Tuđman's Political Writings*. In. *Croatian Political Science Review*. Vol. 51. No. 5. 2014. 58–79.
- Elgenius, Gabriella (2005): *Expressions of Nationhood. National Symbols and Ceremonies in Contemporary Europe*. University of London.
- Feral Tribune*, 10 April 1995. 32. old.
- Gallagher, Tom (1998): *The Balkans: Bulgaria, Romania, Albania, and the Former Yugoslavia*. In. White, Stephen–Batt, Judy–Lewis, Paul G. (szerk.) *Developments in Central and East European Politics 2*. Macmillan. London. 43–58. old.
- Goati, Vladimir (1989): *Politička Anatomija Jugoslovenskog Društva*. Naprijed. Zagreb.

- Golubović, Zagorka (1987): *Kriza Identiteta Savremenog Jugoslovenskog Društva*. Filip Višnjić. Beograd.
- Gulyás László (2005): *Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák–Magyar Monarchiától napjainkig*. Hazai Térségfejlesztő Rt. Pécs.
- Gulyás, László (2010): *Regionalizáció, területi reformok és közigazgatási térfelosztás Közép-Európában*: 2. rész: Délszláv tanulságok. *Közép-Európai Közlemények*. 3: 1. 108–116. old.
- Gulyás László (2009): *Regionalizáció, regionalizmus és a nemzeti kérdés a titói Jugoszláviában*. *Tér és Társadalom* 2009/2. szám. 155–169. old.
- Gulyás László (2012): *A Délvidék története 2. A török kiűzésétől Trianonig 1683–1920*. *Közép-Európai Monográfiák* 6. Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged.
- Gulyás László (2013): *A Délvidék története 3. Trianontól a királyi Jugoszlávia összeomlásáig*. *Közép-Európai Monográfiák*. 8. Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged.
- Hrvatski Sabor (2000): *Deklaracija o domovinskom ratu*. *Narodne novine* 102.
- Hrvatski Sabor (2006): *Deklaracija o Oluji*, *Narodne novine* 76.
- Huntington, Samuel (1995): *Civilizációk háborúja*. In. *Külpolitika*. 1995. 3–4. sz. 13–145. old.
- Jović, Dejan (2007): *The Slovenian-Croatian Confederal Proposal: A Tactical Move or an Ultimate Solution*. In. Cohen, J. Lenard–Dragović–Soso, Jasna State (eds.): *Collapse in South-Eastern Europe*. Purdue University Press. Indiana. 249–280. old. 249–251. old.
- Jović, Dejan (2012): *The War That Is Not Allowed to Be Forgotten: Nationalist Discourse on the “Homeland War” (1991–1995) in Contemporary Croatia*. *Südosteuropa Mitteilungen* 2012. No. 3. 52–69. old.
- Juhász József (1999): *Volt egyszer egy Jugoszlávia. A délszláv állam története*. Aula Kiadó. Budapest.
- Kasapović, Mirjana (1997): *Parliamentary Elections in Croatia: Electoral Models and their Effects*. In. Šiber, Ivan (ed.): *The 1990 and 1992/93 Sabor Elections in Croatia*. Zagreb. 50–79. old.
- Kasapović, Mirjana (2000): *Electoral Politics in Croatia 1990–2000*. *Politička misao*. Vol. XXXVII. No. 5. 3–20.
- Kevo, Tomislav (2013): *The Image of Socialist Yugoslavia in Croatian Historiography*. Central European University. Budapest. Master Thesis. 27–34. old.
- Koudela Pál (2015): *Nemzeti és etnikai konfliktuskezelési módszerek és eszközök a 19–20. században a Kárpát-medencében*. In. Bordás Sándor and Glavanovics Andrea (ed.) *Történelmi traumáink kezelési lehetőségei lélektani megközelítésben*. KJF. Székesfehérvár. 9–77. old.
- Koudela Pál (2017): *Middle Europe: The Concept of Central Europe – A Multidimensional Geopolitical Concept Challenged*. *Central European Pol. Science Review* 18(70): 75–101.
- Longo, Matthew (2003): *The EU in the Balkans; Rotten Carrots?* In: *Central European Political Science Review*. Vol. 4, No. 14, Winter 2003. 112–125. old.

- Lőrinczné Bencze Edit (2015): Horvátország a függetlenség kikiáltásától az uniós csatlakozásig. Aposztróf Kiadó. Budapest.
- Lőrinczné Bencze Edit (2017): The structuring of the modern Croatian identity and sovereign nation. In: András Lőrincz (ed.) *Security & sovereignty in the 21st century*. Institute for Cultural Relations Policy. 22–37. old.
- Lőrinczné Bencze Edit (2016): Demokratikus átalakulás Horvátországban. In: Simon János (szerk.) *Huszonöt éve szabadon Közép-Európában: gazdaság, politika, jog*. CEPoliti Kiadó. Budapest.
- Lőrinczné Bencze Edit (2014): A rendszerváltás, a nemzetállamiság és az euroatlanti integráció összefüggései a Horvát Köztársaságban. In: Reményi Péter (szerk.) *Állam- és nemzetépítés a Nyugat-Balkánon. Mediterrán és Balkán Fórum 3. különszám*. Publikon Kiadó. 109–132. old.
- Malešević, Siniša (2002): *Ideology, Legitimacy and New States*. Yugoslavia, Serbia and Croatia. Routledge. London. 223–269. old.
- Mirić, Jovan (1984): *Sistem i Kriza*, CKD. Zagreb.
- Opinion No 3 of the Arbitration Commission of the Peace Conference on Yugoslavia. 11 January 1992, 31 ILM 1499.
- Ördögh Tibor (2013): Politikai törésvonalak és pártrendszerek Szerbiában, Horvátországban és Szlovéniában. In: Strausz Péter – Zachar Péter Krisztián (szerk.): *Történelem és politika régen és ma*. (Modern Minerva Alapítvány, Modern Minerva Könyvek 6.) Budapest, Heraldika Kiadó. 204–229. old.
- Pavlaković, Vjeran (2016): Fulfilling the Thousand-Year Old Dream: Strategies of Symbolic Nation-building in Croatia. In: Kolstó, P. ed. *Strategies of Symbolic Nation-building in South-Eastern Europe*. South-East European Studies, Routledge. 19–50. old.
- Pridham, Geoffrey (2002): EU Accession and Domestic Politics: Policy Consensus and Interactive Dynamics in Central and Eastern Europe. In: Cameron, Ross (szerk.) *Perspectives on the Enlargement of the European Union*. Brill. Leiden–Boston–Köln. 49–74. old.
- Seventh Framework Programme (2009): *Identities and modernities in Europe*. European and national identity construction programmes, politics, culture, history and religion. Project no.: SSH-CT-2009-215949.
- Subotić, Jelena (2013): Stories States Tell: Identity, Narrative, and Human Rights in the Balkans. In: *Slavic Review*, Vol. 72. No. 2. Summer 2013. 306–326. old.
- Terret, Steve (2000): *The Dissolution of Yugoslavia and the Badinter Arbitration Commission*. Ashgate. Dartmouth.
- Ustav Republike Hrvatske (1990): *Narodne Novine*, No. 56/90. 135/97, 8/98, 113/2000, 124/2000, 28/2001, 41/2001, 55/2001.
- Uzelac, Gordana (1998): Franjo Tuđman's nationalist ideology. *East European Quarterly*. Winter 97. Vol. 31. No. 4. 449–472. old.
- Uzelac, Gordana (2002): *Perceptions of the Nation: A Sociological Perspective on the Case of Croatia*. London University. ProQuest LLC.
- Vejvoda, Iván (2004): Why did the war happened? In: Hadžić, Miroslav (ed.) *The Violent Dissolution of Yugoslavia. Causes, Dynamics and Effects*. Centre for Civil-Military Relations. Belgrade. 65–80. old.

- Vizi László Tamás (2007): Birodalmak és nagyhatalmak hatása a 19–20. századi közép-európai egyensúlypolitikára. In. Közép- és Kelet-Európa integrálódása az egységes európai térségbe. Tanulmánykötet. Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár. 24–35. old.
- Wall, Matthew Electoral system change in Europe since 1945: Croatia. http://www.electoralsystemchanges.eu/Files/media/ME-DIA_125/FILE/Croatia_summary.pdf
- Williams, John (1998): Legitimacy in International Relations and the Rise and Fall of Yugoslavia. Macmillan. New York.
- Zakošek, Nenad (1997): Political Parties and the Party System in Croatia. In. Ivan Šiber (ed.) The 1990 and 1992/93 Sabor Elections in Croatia. Analyses, Documents and Data. Sigma, Berlin, 34–49.
- Zakošek, Nenad (2008): The Heavy Burden of History: Political Uses of the Past in the Yugoslav Successor State. *Politička misao*, Vol. XLIV. No. 5. 29–43.
- Zambelli, Nataša (2011): East of Eden: A poststructuralist analysis of Croatia's identity in the context of EU accession. The University of Edinburgh. 19–23. old.

KAPOSI Zoltán

egyetemi tanár, az MTA doktora

Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar

professor

University of Pécs Faculty of Economics, Pécs, Hungary

kaposi.zoltan@ktk.pte.hu

**BÉCSTŐL SZENTEGÁTIG. A BIEDERMANN FAMILIA
URADALMAI A DÉL-DUNÁNTÚLON (1849–1914)**

*FROM VIENNA TO SZENTEGÁT. MANORS OF THE BIEDERMANN
FAMILY IN SOUTHERN TRANSDANUBIA 1849–1914*

ABSTRACT

This study examines how a banker family from Vienna ended up in Southern Transdanubia and what role they played in the life of the region. Since several members of the aristocracy were indebted in the first part of the 19th century many of them were forced to sell their lands. This is how the 46040-hectare manor of Úszög and Mozsgó in Baranya and Somogy Counties became the properties of the Vienna based banker family of the Biedermans. The Biedermans significantly developed their properties for two generations. Rezső Biedermann stood out among all who created a model manor at Szentegát at the turn of the century. The manor yielded its results in a relatively poor economic geographical environment; mostly the livestock, forestry and industrial crops were excelling. Members of the family were not only famous for their management. They also carried out many charitable activities. Baron Rezső Biedermann and his wife Elsa Bleichröder created kindergartens, founded and built schools on their lands. They supported civil society institutions too. Meanwhile, the Biedermans were living the life of the high society. They spent summers at Szentegát and Abbázia while winters at Vienna and Baden. Their palace at Abbázia was rather famous for welcoming the European political and social leaders quite often.

Kulcsszavak: uradalom, mezőgazdaság, termelés, fejlődés, átalakulás

Keynotes: manor, agriculture, production, development, transformation

1. Bevezetés: Dél-Dunántúl, mint a nagybirtokok hazája

Dél-Dunántúl területe soha nem tartozott Magyarország fejlettebb térségei közé. A 18–19. században a Baranya, Somogy, Tolna megyét, illetve Zala délkeleti részét felölelő régió alapvetően agráradottságú volt; mind a foglalkozási szerkezetében, mind a gazdasági kibocsátásában a mezőgazdaság dominált. A térség a nagybirtokok hazája volt a 19. században. A Dél-Dunántúlon teljesen megszokott volt, hogy a vármegyék területének 60–70%-át óriási uradalmak alkották. A Festeticsek, a Széchényiek, a Batthyányak, az Esterházyak, a Hunyadyak stb. a 18. században hatalmas nagybirtokokhoz jutottak hozzá, s bár kétségtelen, hogy az idők során a latifundiumok földjei fogytak, de még így is meghatározóak maradtak az első világháborúig tartó időkben. Nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy mögöttük a bene possessionati rétegnek vármegyénként öt-tíz famíliája is sokszor többtízezer holdas birtokkal rendelkezett, s akkor még nem is beszéltünk a hatalmas kiterjedésű egyházi nagybirtokokról, amelyek a megyék területének 15–20%-át is elfoglalták.¹

A térségben az ipar sokáig igen gyenge lábakon állt, de a mezőgazdaság terén volt lehetőség az előrelépésre. A 19. század számos agrárkonjunktúrája, a külső (ausztriai) piacok megnyílása és erősödése, az állami (katonai) felvásárlás rendszere, a belső urbanizáció fejlődés jelentős hatást gyakorolt a térség mezőgazdaságára. A piaci kereslet kielégítése elsődlegesen a nagy- és középbirtokosok lehetősége volt, nem véletlen, hogy a 19. század során a nagyobb uradalmi központok gyorsan fejlődtek.² Nagykanizsa, Kaposvár stb. városiasodása nem utolsósorban a mezőgazdasági árutermelésnek és a piacközponti funkcióknak köszönhető. Nagy előrelépés volt a vasúti forgalmazás lehetősége. 1861-ben és 1865-ben kiépült a Nagykanizsát Budával és Béccsel összekötő két vonal, majd az 1870–80-as években már egyre több vasút jelezte a térség bekapcsolódását a nagykereskedelembé és a személyszállításba.³ Ugyanakkor a városiasodás meglehetősen alacsony szintű maradt. Az 1871-től törvényhatósági jogú Pécs mellett csak mezővárosokkal, majd 1886 után négy rendezett tanácsú várossal találkozhatunk.⁴ Jelentősebb ipar (bányászat, gép-, vas-, porcelán- és bőrpar stb.) csak a Mecsek-alján alakult ki, még a többi nagyobb településen is az iparosodás csak lassan haladt előre, e városokban található ipari kapacitások országos mércével mérve nem voltak jelentősek.⁵

Magyarországon a hagyományos földbirtoklás modellje a reformkortól sokat változott. A folyamatnak sok oka volt. Megemlíthetjük a főrangúak látványos eladósodását, s az ebből következő birtokvesztéseket; a külföldről jött vállalkozó réteg megjelenését és földigényét; a zsidóság

földszerzési jogának megadását, s nem utolsósorban a mezőgazdaságtól való elfordulást, s az ipar és egyéb vállalkozások felé orientálódást. Mindez azt eredményezte, hogy 1840 után sok eladósodott földesúr szabadult meg birtokától, s ezek a földek sokszor olyan társadalmi rétegekből származókhoz kerültek, akiknek addig nem sok közük volt a magyar földhöz. A törvényi változásokat mutatja, hogy jelentős ipari, kereskedelmi vagy pénzügyi forrásokkal rendelkező, sokszor birodalmi keretek között működő nagyvállalkozók is megjelentek vásárlóként.

2. A Biedermannok megjelenése a Dél-Dunántúlon

A fenti sorba illeszkedett a bécsi bankár és nagykereskedő Biedermann familia dél-dunántúli birtokszerzése is. A család felemelkedését Biedermann Lázár Mihály (1769–1843) teremtette meg. Biedermann Pozsonyban született, majd Bécsbe került, ahol vésnöknek tanult, pecsétüzletet alapított, majd minőségi vésnöki munkái révén engedélyt kapott a városban való letelepedésre. A vésnökből 1800 körül ékszerkereskedő lett, s egyre több kereskedelmi és pénzügyi tevékenységet végzett. Bekapcsolódott a francia háborúk idején a gyapjúkereskedelembé, később a gabonaforgalmazásba is. Foglalkoztatta a gyapjúnemesítés gondolata is: a morvaországi Teltschben 600 főt foglalkoztató gyapjúosztályozó intézetet alapított.⁶ Jelentős előrelépést hozott számára, amikor már az államot és az állami vezetés meghatározó személyiségeit is hitelezte; ezen kívül egyre több magyarországi nagybirtokosnak is adott kölcsönt, avagy szervezte az uradalmi termékek felvásárlását. 1820-ban a pár évvel korábban meghalt apja jogának átörökítésért folyamodott a pesti tanácshoz (apja 1804-ben kapott tolarenciát a várostól), előadva, hogy a honi ipar fejlődését elősegítve kíván Pesten váltóüzletet alapítani. Támogatói igen magas körökből származtak. 1820-ban a Helytartótanács engedélyezte a váltóüzlet megnyitását, amely nagykereskedelemmel is bővült.⁷ Biedermann életútjának sikerét mutatja, hogy tizenegy gyermekére mintegy 16 millió forintot hagyott; gyermekei Ausztriában, Németországban, Franciaországban telepedtek le, s a legmagasabb arisztokrata körökkel kerültek kapcsolatba.⁸ Biedermann sokat tett a bécsi zsidóságért, vallásiskolát alapított, templomot, kórházat, árvaházat finanszírozott, 1812-ben szegény gyermekeknek tett alapítványt, amelyből tanulásra ösztöndíjat kaphattak stb.⁹ Bécsi háza mellett Baden bei Wienben rendezte be a rezidenciát, több gyermeke is ott született, s később más leszármazottai közül is sokat találunk Badenben.

Biedermann az 1840-es években hatalmas kölcsönöket folyósított a jelentős dél-dunántúli birtokokkal rendelkező gróf Batthyány Gusztávnak (1803–1883). Batthyány gróf élete nagy részét külföldön töltötte:

gyermekként apjával Bécsben és Milánóban, majd később felnőttként Angliában élt. Magyarországi birtokait nem látogatta és nem foglalkozott velük, lényegében ezek jövedelméből fedezte költséges angliai életét. Londonban lóverseny-istállót tartott fenn, bevásárolták a Jockey Club tagjai közé.¹⁰ Az apjától örökölt, 13 uradalomból álló hatalmas területen 1837-ben osztozott meg testvérével, Kázmérral,¹¹ s ennek során a baranyai birtokok közül a siklósi uradalom Kázmérhoz, az üszögi pedig Gusztávhoz került. Gusztáv gróf dél-dunántúli birtokait Kázmér kezelte, 1846-ban például a szakirodalomból már ismert, kilenc falura kiterjedő örökváltási szerződéseket is ő hozta létre, ezekből négy az üszögi uradalom területére esett.¹² Gusztáv gróf hazai birtokai nagy részét elzálogosította, ennek során csaknem 2 millió forint adósságot halmozott fel, amely kiegyenlítésére nem volt más módja, mint nagy kiterjedésű földbirtokaiból néhányat értékesíteni. Tehette, hiszen tudott volt, hogy ő fogja majd örökölni Batthyány Fülöptől a hercegi címet, s vele a négy uradalomból álló hitbizományt (Körmend, Kanizsa, Inta, Ludbreg). Az adósságokban vergődő Batthyány Gusztáv gróf 1849-ben 1,88 millió forintért eladta Biedermann Mihály Lázár fiainak a Baranya és Somogy megyében fekvő üszögi uradalmat.¹³ A vételár megegyezett az adósság és kamatainak összegével. A Biedermann-fivérek közül a Batthyány-birtokok Biedermann Simonhoz (1806–1864) és Gusztávhoz (1819–1880) kerültek.¹⁴ 1850 elején megtörtént a birtokok átadása.¹⁶

Miből állt az üszögi uradalom? Üszög a 19. században Pécs mellett lévő pusztta volt, közepén a 18. században épült barokk Batthyány-kastéllyal. (A pusztát a század végi közigazgatási átszervezések eredményeképpen Kiskozárhoz kapcsolták, majd 1953-ban a falunak azt a részét, ahol Üszög helyezkedett el, a szőlőheggyel együtt beolvasztották Pécsbe.) Innen irányították az igen nagy kiterjedésű uradalmat. Maga az üszögi uradalom valójában két nagy uradalmat rejtett: az üszögit és a mozgóit. Az üszögihez három nagyobb birtokkerület tartozott, összesen 20 falu határát érintve.¹⁷ Az egyik az Üszögtől délkeletre, délre lévő falvakat jelentette: Üszög, Kiskozár, Egerág, Pécsudvard, Szemely és Hászágy települések egymással határos földek voltak. A másik a kerület a Villányi-hegység fölött nyugat-keleti irányban helyezkedett el, szintén egymásba érő településekről beszélhetünk: Vaskapu-pusztta (ahonnan az ispán irányította a kerületet), Turony, Monyorósd, Alsóegerszeg és Bodony tartozott ide. A harmadik kerület az előbbitől északra, szintén egy nyugat-keleti vonulatot jelentett: Gerde, Vásárosszentgál, Magyarszentiván, Rugásd, Ranódfa, Katádfa, Dencsháza és Okorág tartozott hozzá,¹⁸ s ezekhez jött még az 1859-ben megvásárolt Tésény. Az üszögi uradalom 1848 előtt 44 103 magyar holdat tett ki.¹⁹

E baranyai földek nyugaton szorosan kapcsolódtak a délkelet-somogyi mozsgói uradalomhoz, gyakorlatilag több helyen összeértek a települések. A mozsgói uradalom egy 1840. évi birtokösszeírás szerint 41 000 holdas nagybirtok volt.²⁰ Az uradalom öt kisebb részre tagolódtott: az északi falvakat tömörítő mozsgói kerület tisztartója felelt az egész uradalom működéséért, emellett külön ispánjai voltak a szentmiklósi, az almamelléki, a diósi és a hoboli gazdaságnak.²¹ A Biedermann kézbe került mozsgói és az üszögi birtoktestek együtt 1848 előtt kb. 85 000 magyar holdat tettek ki. Az 1850-es évekbeli erdő- és a legelőelválasztások után ebből kb. 35 000 kat. hold maradt.²² Azt azonban látnunk kell, hogy az 1848 előtti két, de főleg az üszögi uradalomhoz sokszor igen kis területű falvak tartoztak, ami több esetben azzal is együtt járt, hogy alig maradt valami föld majorság létrehozására.

A két testvér az első évtizedekben még nem osztotta meg egymás között a földeket, arra csak jóval később került sor. Ennek során Biedermann Gusztáv lett az üszögi rész, a mozsgói ugyanakkor Simonhoz került, de úgy, hogy abban Gusztávnak is volt még tulajdonrésze. Ennek valószínűleg az volt az oka, hogy az üszögi rész az erdő- és legelőelválasztások után aránytalanul kisebbé vált. Az 1860-as évek közepén felvett kataszteri térképek szöveges részei világosan jelzik a mozsgói földeken Gusztáv és Simon közös földtulajdonát. Az teljesen biztos, hogy az első három évtizedben közös volt az uradalmak irányítása, hiszen a ránk maradt üszögi és mozsgói gazdasági kimutatások, összesítő táblázatok, elszámolások ugyanolyanok voltak, s általában ugyanabban az időben készültek, ami egyértelművé teszi a központi vezetés létét. Ebben változások majd csak Gusztáv 1880. évi halála után következtek be, amikor megindultak az örökösök részéről az önállósodási törekvések.

Nézzük meg, milyen változások mentek végbe az uradalom birtoklási rendszerében. Kezdjük az idősebb fivérrel, Simonnal, s leszármazottai-val. Kétségtelenül Simon volt a híresebb kettejük közül. Ő volt az, aki apjuk halála után Bécsben megalapította a Biedermann M. L. & Co. bankházat, amely egészen 1926-ig működött. Karrierje fontos állomása volt, hogy az 1850-es években az Osztrák Nemzeti Bank igazgatójává nevezték ki. Felesége Graetze Amália lett, akit 1844-ben vett el; a hölgy egy cs. és kir. vezérkari őrnagy és Mária Terézia-rend lovagjának a leánya volt. A pár katolizált, ami mélyebb beilleszkedést tett lehetővé az osztrák és a magyar társadalmi körökbe. Simon, aki apja pesti üzletét tovább vitte, 1847-ben (kikeresztelkedve) pesti polgárjogot is nyert.²³ Magyarországi földbirtokait nem nagyon látogatta, a neki jutott Mozsogón nem is volt megfelelő építmény itteni tartózkodáshoz, inkább csak vadászatok alkalmával bukkant föl. Viszonylag fiatalon, 1864-ban meghalt, gyermekei (10 és 12 évesen) akkor még kiskorúak voltak.

Simon birtokait négy fia közül kettő, Ottó (1852–1905) és Rudolf Károly Félix (1854–1938) örökölte.²⁴ (Utóbbi a későbbiekben Rezsőként élte életét.) A családtagok szaporodása természetszerűleg felvetette a birtokok megosztását: 1893-ban sor került a divisiora.²⁵ Biedermann Ottóé maradt a mintegy 5.000 kat. holdas Mozsgó és Endrőcz, Rezsőé lett ugyanakkor a Mozsgó melletti Almamellék, valamint tőle délre Dencsháza nagy része, Okorág és Hobol. Mutatja a megtelepedést, hogy Biedermann Ottó az 1890-es évek elején Lechner Ödön tervei szerint Mozsgón reprezentatív kastélyt épített.²⁶ Ugyanakkor a birtokok szétválasztása Rezső számára is szükségessé tette egy kastély létrehozását, amely Szentegát-pusztán (Dencsháza közigazgatási területén belül) épült föl, s amely mellett egy gyönyörű kápolnát is létrehoztak.²⁷

A két örökösnek fényes házasság jutott. Ottó felesége a szlavóniai nagybirtokos családból származó algyesti Tüköry Margit lett, aki apja halála után 6200 holdas uradalmat örökölt.²⁸ A házasság alatt négy gyermekük született, előbb két lány, majd két fiú. A Simon ágáról származó fivérek közül Rezső lett a híresebb. 1889-ben házasodott, felesége a hatalmas vagyonnal rendelkező berlini bankárcsaládból származó Bleichröder Elsa lett. Apját, Bleichröder Gerson volt „Bismarck bankárja”, aki egyben a Német Császárság egyik legbefolyásosabb személyévé is vált; Bleichröder finanszírozta Poroszország 1870–71-es háborúját, majd segítette trónra I. Vilmost.²⁹ Biedermann Rezső felesége még növelte is a vagyonát, hiszen 1902-ben a gyermek nélkül, fiatalon elhunyt egyik testvére (György) vagyonának egy részét is örökölte.

3. A minőségi gazdálkodás útján: Biedermann Rezső birtokfejlesztési törekvései

A Biedermann-névhez minőségi gazdálkodás illet: Biedermann Rezső híres gazdaságot hozott létre birtokán. Ennek persze volt alapja is, hiszen elvégezte a magyaróvári gazdasági akadémiát, bejárta Európát, s tanulmányozta a nyugati agrárgazdaság működését. A szentegáti uradalom az 1890-es évek közepén 13.218 holdat tett ki, de a birtok mérete a későbbiekben még nőtt is, mivel Rezső 1903-ban visszavásárolta a korábban nagybátyja örökségéből a Berger-családhoz került Gusztávműve pusztát; mellette megszerezte nagynénjétől Ranódfát és Hernádfát is, s egyéb kisebb birtokokra is szert tett.³⁰ A bővítések eredményeképpen a szentegáti uradalom kiterjedése a háború előtt már meghaladta a 17 000 holdat.

A tulajdonos alaposan átalakította az uradalom rendszerét. Szabályozta a patakokat, mocsarakat csapolt le, a réteket alagsövezettette. A bir-

tokon jelentős erdőirtásokat végeztek, főleg az ártéri erdőket szüntették meg. A kiterjedt gazdasági üzem a tiszti személyzetten kívül 278 cselédet foglalkoztatott. Mutatja a belterjes gazdálkodást, hogy 295 gazdasági épülettel rendelkeztek. Szántóföldi termelvényei között a gabonától az ipari növényekig, a takarmánytermelésig szinte minden szerepel, még cukorrépát is termeltek. Az ipari növények termelése persze növekvő munkaalkalmat is jelentett: 1896-ban például az uradalmi cukorrépa-termeléshez május 1-től október 31-ig 150 munkást akartak felvenni.³¹ Gőzgépeket használtak, s a kárászi majorságban villanyvilágítást építettek ki. 1893-ban olyan gőzekét szereztek be, amelyet addig Magyarországon még egyáltalán nem forgalmaztak.³²

Az állatállomány kitűnő fajokból állt össze: az 1890-es évek közepén 180 ló, 330 jármos ökör, 120 hízó ökör, 10 bivaly, 130 szimentáli és bonyhádi tehén, 110 svájci növendékmarha és 5 tenyészbika szolgálta ki az igényeket. A juhászat terén is mintaértékű volt a gazdálkodás: 1200 Hampshire angol húsjuh, valamint 2000 darab merinó birkával rendelkeztek. (Biedermann juhászatáról külön szakcikket is írtak.)³³ A sertésállomány 1200 darabos fehér-mangalicából állt.³⁴ 1902-ben a szentegáti uradalomhoz tartozó kárászi pusztán, az Almás patak mentén fekvő Millér nevű posványon 7 holdnyi területen halastavat alakított ki.³⁵ (A mocsarak helyén lévő halastavak kialakítása ebben a korban közegészségügyi és egyben gazdasági kérdés is volt.) A birtokos tíz évig próbálkozott a halgazdálkodással, de aztán feladta: kiderült ugyanis, hogy ez a víz nem alkalmas halastavak üzemeltetésére, így az üzemágat megszüntették.³⁶ Biedermann rendszeresen részt vett különböző termékiállításokon, ahol számos alkalommal díjat nyert.

A fenti századvégi adatokat össze tudjuk vetni azokkal a statisztikai kimutatásokkal, amelyek az 1907. évi pécsi ipari kiállítás alkalmával készültek a szentegáti uradalomról. A báró már 1906 szeptemberében körlevélben tájékoztatta gazdatisztjeit arról, hogy részt kíván venni a kiállításon, s a siker érdekében mindenkitől maximális teljesítményt vár el. Pontosán meghatározta, hogy az uradalmi gazdaság mely területeit kell bemutatni, így a talajmintákat, a megtermelt terményeket (kalászosokat), a gyökönvényeket (főleg cukorrépát), takarmányféléket, talajművelő eszközöket, tenyészállatokat, szőlészeti és pincészeti tevékenységet, valamint az erdészeti és vadgazdálkodási eredményeket kívánták a nagyközönség elé tárni.³⁷ A báró külön pavilont építtetett, ahol térképekkel, grafikonokkal mutatták be az uradalom gazdálkodását. Időben lefolytatták azokat a tárgyalásokat, amelyek a pavilon felépítéséhez kellettek. Maga a pavilon a kiállítási tér központi helyén állt, így sokan megtekinthették. Nem volt olcsó mulatság: a versenytárgyalás eredményeképpen a

Pilch műépítész által felvázolt, s Biedermann által személyesen jóváhagyott épület bekerülési költsége 12.800 korona volt.³⁸ Kellettek a berendezéshez fényképezékek, az állatokhoz preparátorok, meg kellett oldani az építést, a falfestést stb.³⁹ A kiállítási adatok szerint az uradalom szántóföldi termelése 12 735 magyar holdra terjedt ki. A szántókon 5328 holdon kalászos növényt, 2646 holdon kapásnövényeket, 4761 holdon takarmánynövényeket termeltek. Az uradalom trágyázott területe 2.356 holdat tett ki. A kalászosok termelési eredménye nagyjából a belterjesen működő országos átlagnak felelt meg, a holdankénti termés az országos átlagnál magasabb volt. Az uradalom igásállománya 774, haszonállatállománya 2607 darabból állt. Különösen szép eredményeket értek el a tejtermelés terén: 1898–1906 között az egy tehénre jutó tejhozam mintegy 40%-kal emelkedett.⁴⁰ A kiállításnak pozitív következménye volt a pécsi múzeumra is: akárcsak Benyovszky főispán vagy Draskovich gróf, a báró is a zárás után a múzeumnak adta a kiállított tárgyak jelentős részét. Biedermanntól 21 kitömött állatot, 6 darab rovarbiológiai készítményt és 20 famintát kapott a múzeum.⁴¹

A piacgazdasági körülmények között nagyon fontossá vált az áruszállítás megoldása. Mivel nagy kiterjedésű uradalomról van szó, ezért a költségghatékony módszerek között a vasúti szállítás ebben az időben elsőbbséget élvezett. A szentegáti uradalom környéki vasúti fővonalak (Barcs–Szigetvár–Pécs: 1868; Szentlőrinc–Kelenföld: 1881–82) már kiépültek, de a fővonalakat összekötő helyi érdekű, avagy az agrárüzemen belüli kisvasutak még vártak magukra. Az ebben az időben fejlődésnek indult Szigetvár fontos pont volt, hiszen a Somogy és Baranya megye határán fekvő településről mind Pécs, mind a tenger felé lehetett árut szállítani, de egyre fontosabbá vált a megyeszékhely Kaposvár felé való összeköttetés is.⁴² A Zselicben és a Szigetvár környékén hatalmas nagybirtokok terültek el (Esterházy, Festetics, Biedermann, Andrassy stb.), ezért a helyi vasútfejlesztésekben a környék földtulajdonosai élénken részt vettek. Az engedélyek megszerzése után 1896-ban összehívták a „Szigetvár–Kaposvári Helyi érdekű Vasút Rt” közgyűlését, ahol az igazgatóság két alelnöke közül az egyik lovag Biedermann Rezső, míg a tagja Biedermann Ottó lett. A szükséges tőke biztosításában Somogy megye, a nagybirtokosok (Biedermann Rezső 150.000 forinttal, Biedermann Ottó 80 000 forinttal) és az állam is részt vett; a Biedermann-fivérek voltak a legnagyobb hozzájárulók.⁴³ Az 58 km pálya megépítése 1900-ban, 8 hónap alatt lezajlott, s november 8-án átadták a vasutat. Az új vasút gazdasági és társadalmi haszna igen nagy volt, s ebből a Biedermannok is részesültek. Az építkezés során Biedermann Rezső tölgyfaerdőiből származó fából faragták a talpfákat, de bekapcsolódott a földesúr

a kubikosok egy részének élelmiszerellátásába is, vagy ahogyan a korban már jelezték: „Biedermann Rezső fája eddig elkorhadt, még féláron sem tudta eladni, most piacra lel”.⁴⁴ A vasút az Almás-patak völgyét követve érintette Terecsenypusztát, Mozsgót, Almamelléket, vagyis a szentegáti és a mozsgói uradalom északi falvait, majorságait. A piaci viszonyok között élő Biedermann Rezső felismerve a lehetőséget, egy évvel az átadás után, 1901-ben kiépítette Almamelléktől Szentmárton-pusztán át Terecsenyig (Sasrétig) azt az erdei kisvasutat, ami a további faszállításokhoz elengedhetetlen volt. Az ekkor még lóvontatású keskenynyomtávú vasúton⁴⁵ szállították Almamellékre a tölgy- és bükkfát, ugyanakkor a tulajdonos elkezdte Sasrét mellett Lukafán egy szeszgyár és egy marhahizlalda kialakítását.⁴⁶

Nemcsak Somogyban, hanem Baranyában is hozzájárultak a Biedermannok a vasútépítéshez. Láthattuk, hogy földjeik nagy része a két megye határán, illetve a Szigetvártól Szentlőrincig tartó sávban helyezkedtek el. A szentegáti uradalom nagy része erre a baranyai területre esett. A térség nagyobb birtokosai (Schaumburg-Lippe, Draskovich, Biedermann stb.) szorgalmazták leginkább a Pécs–Barcs fővonalból Szentlőrincnél kiágazó, s a szlavóniai területek felé haladó vasút megépítését. A vonal a baranyai területeket összekötötte a nyersanyagtermelő szlavóniai vidékekkel (fa, sertés, marha stb.), kölcsönös gazdasági előnyöket kínálva. A vasútvonal Szentlőrinc–Sellye–Szlatina–Nasic között épült meg, amely több, horvát oldalon lévő vonalhoz is kapcsolódott. Létrehozására 1894-ben részvénytársaság alakult, melynek alaptőkéje 4,9 millió forintot tett ki. A Biedermannok közül az ekkor még Mozsgón élő Rezső 50 000, míg az Üszögön élő Biedermann Erzsébet (Gusztáv özvegye) 20 000 forinttal támogatta a vasút létrehozását.⁴⁷ A 460 m hosszú Dráva-híd megépítése után 1895 végén adták át a forgalomnak a 93 km vasutat. A vonal baranyai része Szentlőrincet elhagyva mintegy 20 km vonalon érintette a Biedermann birtokokat: Vásárosszentgál, Magyarszentiván (Gusztávműve), Rónádfa, Hernádfa, Okorág mentén haladt tovább Selylyére, s onnan a szlavóniai területek felé.⁴⁸ Biedermann Rezső ezt a vasutat is jól ki tudta használni. A szentegáti uradalmi árutermelés növekedésével egyszerűbb szállításra volt szükség: 1906-ban a vasútvonal melletti birtokait az említett helyi érdekű vasúthoz kapcsolta egy 12 km iparvágánnyal, amely Okorág-Kárászpuszta állomáson csatlakozott a vasúthoz. Ez egy keskenynyomtávú, gőzüzemű iparvasút volt, 0,6 m széles nyomtávval készült.⁴⁹

Báró Biedermann Rezső tevékenységével mélyen beírta nevét a szigetvári térség történetébe. Megszámlálhatatlan adományával, kezdeményezésével segítette a térség életét, működését. Szigetváron megal-

pította a polgári fiúiskolát, felesége pedig a polgári leányiskolát.⁵⁰ Támogatta a kórház felépítését. A kárászi pusztán 1889-ben a törvényi elírásoknak megfelelő népiskolát állított fel.⁵¹ Két évvel később, 1891-ben ugyanott felesége, Bleichróder Elsa egy kiseddóvót alapított cselédjei gyermekei számára. E célból három állást is létesített: alkalmaztak egy gyermekkertészt, egy házmestert és egy dajkát, akik fizetésükön kívül még teljes ellátásban is részesültek.⁵² 1905-ben az Almamellékhez tartozó sasréti pusztáján épített cselédjei gyermekeinek egy iskolát.⁵³ Az ő támogatásával írhatta meg Németh Béla 1903-ban Szigetvár történeti monográfiáját.⁵⁴ Felépítette a ma is meglévő szentmárton-pusztai és a terecsenyi (sasréti) vadászkastélyt. A szentmártoni vadászkastélya mellett kialakította az (1940-es évektől védettség alatt álló) ősbükköst. Alapítója volt a Pécsi Tejcsarnok vállalatnak, ahova a kárászi és a ranódfai gazdaságából is szállított tejet.⁵⁵ Tagja volt Baranya vármegye törvényhatósági bizottságának. 1891-ben a Bécsben rendezett mezőgazdasági kiállítás alkalmából a Ferencz József rend lovagkeresztjét nyerte.⁵⁶ 1902-ben bárói címet szerzett, megkapta a Szent Gergely Rend commandeurkeresztjét is. Szentegáti kastélyában még Ferencz József is megfordult. Nagy támogatója volt az egyháznak.⁵⁷ Felesége hosszú időn át a Pécsi Jótékony Nőegylet elnöke volt, aki sokat áldozott vagyonából karitatív célokra, így például 1905-ben 40 000 koronával támogatta Pécsen az egyesület új, Mária utca 18. szám alatti székházának felépítését.⁵⁸ Idősebb fiuk, Elek ugyan fiatalon, 38 éves korában meghalt,⁵⁹ de öccse, Imre a két háború között folytatta apja nemes cselekedeteit.⁶⁰

Biedermann Rezső érdekes alakja volt a korabeli főrangú világnak. Egy korabeli megjegyzés szerint „nagy házat vitt”, vagyis szentegáti kastélyában sokan megfordultak. Az évente többször sorra kerülő vadászatok (fácán, nyúl stb.) különböző rangú személyek gyülekezete volt. Biedermann esetében szó sincs olyan elkülönülésről, mint amit ebben a korban például Festetics Taszilo vagy Hohenlohe Keresztély tanúsított.⁶¹ A szentegáti vendégseregekben az átlagos középbirtokosoktól a jó gazdáig, a jeles politikusoktól a vezető baranyai és somogyi emberekig sokan megfordultak. Inkább amolyan értelmiségi jellege volt ezeknek az összejöveteleknek. Biedermann Rezsőnek, mint számos magyar főúrnak, Abbáziában jókora villája volt, ahol ugyanolyan társasági életet éltek, talán azzal a különbséggel, hogy ott már sok osztrák vagy német is megfordult.⁶² Az abbáziai villa az 1880–90-es évek fordulóján épült, olyan időben, amikor még kevés magyar tulajdonú villa volt, s bár villának hívták, mai szemmel nézve inkább tengerparti palotának tekinthető. Korabeli abbáziai térképek világosan jelzik név szerint is a villát, amely egy enyhe kanyarban, a kikötővel szemben helyezkedett el, messziről is ki-

emelkedve a tengerparti sétányról. Egy korabeli leírás szerint a fejedelmi kényelemmel berendezett villája „...egy nagy kiterjedésű kert közepén áll, főhomlokzattal a tengerre, míg északról a Monte Maggiore égbe nyúló bércei merednek a villa fölé. A gondosan ápolt kertnek útjait pinusok szegélyezik, a védett helyeken meg pálma és más délszaki növények díszlegnek most egész pompájukban.”⁶³ (Mára a villa nem maradt fenn, a délszláv állam megalakulása, s a bizonytalan politikai helyzet miatt az 1930-as évek közepén a család eladta az épületet, amit a későbbiekben lebontottak. Személyes terepbejárásunk és az egymásra vetített térképek alapján azonosítható a helye, bár azóta jelentős tengerparti feltöltést végeztek a parton.)⁶⁴ Biedermann Rezső és családja évente nagyjából öt hónapot biztosan Abbáziában töltött, néha többet is; kettőt általában Bécsben, a többit pedig Szentegáton. Abbáziai tartózkodásuk alatt rendszerint ott volt testvére, a mozsgói Ottó családja is. Birtokáról vitte magával a szolgáliszemélyzetet. Biederman idősebb fia, Elek is Abbáziában született 1894-ben.

A bárónak egész kis flottilája volt az Adrián. Biedermann Rezső alapítója volt a császári és királyi jacht-rajnak, a Yachtgeschwadernek. Legnagyobb hajója 1888-ban épült, a Red Eagle 203 tonnás volt és 46 méter hosszú, s négy fős legénységgel működött.⁶⁵ Ezzel a hajóval a Földközi tengert járták be, s egészen Gibraltárig jutottak. A bárónak ezen kívül még két vitorlása és egy Undine nevű motorosa is volt. A vitorlások közül a Bravo Angliában, a Sirály Lussinpoccoloban készült, a motoros Brémában. A hajók Pólában állomásoztak és sok vitorlásversenyen indultak, jelentős díjakat elnyerve.⁶⁶ Érdekes történet, hogy a Bravot a sportgróf Andrassy egyik jachtja elütötte, a hajó léket kapott, majd elsüllyedt, s a rajta lévők közül az akkor még csak sorhajóhadnagy Horthy Miklós, illetve a báró is vízbe pottyant, s csak nagy nehézségek árán menekítették ki őket...⁶⁷

4. Biedermann Ottó mozsgói uradalmi fejlesztései

Hasonlóan ismert volt bátyja, lovag turonyi Biedermann Ottó. Az 1893. évi birtokmegosztás után családjával Mozsgón rendezkedett be, ahol gyönyörű kastélyt, kastélyparkot, dísztavat, kápolnát épített. Mintegy 6000 holdas birtokát magas szinten kezelte. Tudjuk, hogy a már említett Rezső-féle beruházásokban sokszor Ottó is ott volt, így például a szigetvári fejlesztésekből is kivette a részét; nagy összeggel támogatta a Kaposvár-Szigetvár vasútvonalat, külön pénzt fordítva arra, hogy Mozsgó mellett állomás is épüljön. A mozsgói uradalom szintén beszél-

lítója volt a Pécsi Tejcsarnok vállalatnak (a kapcsolatot mutatja a cég neve is: Pécsi Tejcsarnok Biedermann Ottó és társai”).⁶⁸ Agrárgazdasági fejlesztései közül kiemelkedik, hogy Biedermann egy értéktelen mozsói legelőn 30 holdas komlótelepet létesített, amely később a hazai komlótermelés mintáértékű gazdaságává vált. A szinte az egész országot sújtó filoxéra-járvány idején felkarolta a szőlőtermelést: birtokán amerikai szőlővesszőtelepet létesített, s maga is két olyan nagyobb szőlőt hozott létre, amelyekhez amerikai alanyokra nemesített vesszőket használtak föl. Gözekével történő mélyszántási kísérletei igen eredményesek voltak. Sokat foglalkozott cukorrépa termelésével, különböző cukorrépa-fajtákkal kísérletezett. De foglalkozott állattenyésztéssel is: 100 szimentáli tehénből álló telepe jó hírnévnek örvendett. Intenzív takarmánynövény-termelést végzett: bíborhere-vetései, takarmánykeverékei közismerten jó minőségűek voltak. Lótenyésztéséről csak annyit, hogy a honvédlovasságnak nevelt lovakat, s évi 20 csikót adott át a hadseregnek. Híres volt juhászata: Rezső báró híres nyájait is ő létesítette, s adta át. Érdekes módon felesége is foglalkozott állattenyésztéssel, híres volt baromfitenyészetével. Biedermann Ottó szép sikereket ért el az 1890. évi bécsi, valamint az 1896. évi millenniumi kiállításon, utóbbin állami aranyérmét kapott. Támogatta az egyesületi életet is, és sokat tett a nagyon gyorsan fejlődő, hatalmas kereskedelmi központtá váló Barcsan a sertésszállások megvalósításért.⁶⁹ 1905-ben, amikor az eszéki cukorgyár részvénytársaság megtartotta alakuló közgyűlését, Biedermann Ottót beválasztották az igazgatóságába.⁷⁰ Biedermann viszonylag fiatalon, 53 évesen 1905-ben meghalt, számos pénzügyi problémát hagyva maga mögött.⁷¹ Végrendeletében vagyona haszonélvezetét feleségre hagyta, kiskorú gyermekei sokáig semmit nem láttak az örökségből, majd csak az 1920-as évektől meginduló, pereskedés eredményeképpen tudtak jogos vagyonukhoz hozzájutni.

5. Biedermann Gusztáv és örökösei birtokai

Térjünk most vissza a família alapágaihoz, nevezetesen a birtokszerzők közül Gusztávhoz. A família ezen ága 45 éven át bírta a felosztásnál nekik jutó üszögi uradalom keleti részét, valamint a közös mozsói birtokrészt. Biedermann Gusztáv a kortársak szerint is szívesen tartózkodott a Pécs melletti üszögi, még a 18. század utolsó harmadában a Batthyányak által épített barokk stílusú kastélyában. Birtokához vásárolt is: 1859-ben 40 300 forintért (a valós érték feléért) árverésen szerezte meg a baranyai középirtokos Mihalovich-csödtömegeből Tésenyt,⁷² ami

közvetlen szomszédos volt az ő területével, így nem volt nehéz egy üzembe összeszervezni. Az uradalom tulajdonosa a birtokon jelentős mezőgazdasági fejlesztéseket hajtott végre. Simon és Gusztáv közül utóbbi volt a híresebb gazda, sokan dicsérték az általa berendezett üszögi gazdaságot, amely ekkor és a későbbiekben is (még más tulajdonos által is) mindig mintagazdaságnak számított.⁷³ Az természetesen nem véletlen, hogy mindegyik birtokosnál azt láthatjuk, miszerint a tulajdonosok megértették a kor szavát, az uradalmakat fejleszteni kellett, hogy azok jövedelmet termeltek. Biedermann Gusztávról személyes ismerője, az igen sikeres ipari és kereskedelmi vállalkozó, jános Engel Adolf írta ezeket a sorokat: „Biedermann ... kitűnő közigazdász volt; amikor 39 évvel ezelőtt megvette az üszögi és mozsgói birtokokat, az épületek düledező állapotban voltak, a szántóföldek elhanyagolva. Szüntelen fáradozásai révén rövid idő alatt mintagazdaságokat csinált belőlük”.⁷⁴ A fejlesztések eredményeképpen az uradalom értéke folyamatosan nőtt.⁷⁵

1. táblázat: Az üszögi uradalom anyagi értéknövekedése 1849–1879 között (osztrák Guldenben) (épületek, építési anyagok, eszközök, faanyag)
Table 1.: Increase in the Value of Capital Assets 1849–1879 (in Austrian Gulden) (buildings, building materials, equipments, timber)

Az uradalmi birtok neve	Régi érték	Új érték	Értékkülönbség
Üszög	45 490	66 237	20 847
Pusztamalom	11 810	16 844	5 034
Vaskapu	27 510	38 936	11 426
Gusztávműve	26 710	40 499	13 789
Ranódfa	21 900	30 854	8 954
Péterfa	17 195	24 088	6 893
Kárász	1 220	34 990	33 770
Összesen	151 835	252 448	100 713

Forrás: MNL SML XIII. 60. 4. doboz. 1879. december 8.

A fenti táblázatból is világosan látszik, hogy a legelő- és erdőelkülönözések során tisztázódott új uradalmi területeken a gabonakonjunktúra alatt jelentős fejlesztések történtek: a tulajdonos több mint 100 000 forintot költött épületekre, technikai eszközökre. Ezek az ekkor kifejlesztett puszták (Ranódfa, Vaskapu, Kárász, Péterfa, Gusztávműve) kiváló lehetőséget adtak a gabonatermelésre. Különösen jól látszik, hogy Dencsháza mellett szinte a semmiből kiépítették Kárász-pusztát, amelynek a későbbiekben fontos szerepe volt a birtokok működésében. Megjegyezzük, hogy az ugyanekkor készült egyesített kimutatás szerint a mozsgói uradalom értékei még magasabbak is voltak az üszöginél (ami

persze nem véletlen, hiszen a területe is nagyobb volt). Mozsgó (földek nélküli) összértéke 768 100 forintot, Üszögé pedig 671 808 forintot tett ki.⁷⁶

Biedermann Gusztáv 1869-ben a mezőgazdaság terén tett törekvéseiért üszöghi és mosgói előnévvel nemesi címet kapott. Felesége Gumpel Erzsébet (akit férje után neveztek Biedermann Erzsébetnek is) volt, akitől négy lánya született, valamennyinek fényes esküvő jutott. Közülük a legismertebb Charlotte (Sarolta), aki báró Fejérváry Géza tábornagynagy (1884–1903 között honvédelmi miniszter, 1905–1906 között miniszterelnök) felesége lett, s négy gyermekük született.⁷⁷ A frigy létrejöttkor a báró már középkorú, a hölgy viszont még csak 18 éves volt, de jelentős hozománnyal rendelkezett. Fejérváry karrierjében a Biedermann-támogatás erősen érződött a későbbiekben.

A dúsgazdag Biedermann Gusztáv 1880-ban meghalt. Érdekesen alakult birtokainak sorsa. A következő másfél évtizedben özvegye haszonélvezetében működtek tovább a gazdaságok, amiből a lányok életét finanszírozták. Viszont újszerű megoldás volt az az özvegy azon döntése, miszerint nem kívánja a négy lány közötti kapcsolatot megmételyezni örökségi (tulajdoni és birtokelosztási) kérdésekkel, ezért eladott minden birtokot, s az örökségrészeket készpénzben és értékpapírban kívánta kiadni.⁷⁸ Az üszögi uradalmi földek kisebb része visszakerült Gusztáv testvére, Simon ágára: került belőlük Ottóhoz, aki a mozsgói részeket szerezte meg, de sokkal nagyobb részeket vásárolt meg unokaöcse, Rezső, aki a szentegáti uradalmát bővítette ki velük. A földek más része viszont külső vásárlókhöz került. Mindez Délkelet-Somogyban és Nyugat-Baranyában az 1880–1894 közötti korszakban jelentős földforgalmat okozott. Mivel jól működő majorságokról volt szó, az értékesítés nem volt nehéz. A Magyarszentivánhoz tartozó Gusztávműve-pusztá, amely vasúti megállóval is rendelkezett, a pécsi Berger Emilhez került,⁷⁹ (később viszont Biedermann Rezső visszavásárolta, s tőle elsőszülött fia, Elek örökölte). A Mozgó melletti Tótkeresztúr (ma Almáskeresztúr) Nádosy Kálmáné lett. Nádosy ismert alakja volt a baranyai-somogyi közéletnek, korábban harminc éven át az Esterházy herceghez tartozó szentlőrinci uradalom bérlője volt, majd 1891-ben a bérlet lejártá után kisebb-nagyobb földeket vásárolva megalapozta a család birtoklását. A tótkeresztúri birtok később fiáé, Eleké lett, akiről elnevezve kiépítette a máig Elekmajornak hívtott gazdaságot. A Szigetvártól nyugatra lévő Görösgal falu Biedermann-részét szintén Nádosy Kálmán vette meg, ő maga is ott lakott.⁸⁰ A Ranódfa pusztai részbirtokot Mándy Samu, a szentlőrinci uradalom bérlője vásárolta meg 1893-ban.⁸¹ De a legnagyobb tétel kétségkívül az üszögi birtoktest eladása volt. 1894-ben az 5500 holdas maradék üszögi uradalmat

a monoki Andrássy uradalom bérlőjének, Grósz Antalnak (Nagy Sándor országgyűlési képviselő apósának) adta el a tulajdonos 1,9 millió forintért a fundus instructussal és az évi terméssel együtt.⁸² (Mutatja a változásokat, hogy 1849-ben a 64 000 kat. holdas egész uradalom került ennyibe, most már a fejlesztések és egyebek miatt egy 5500 holdas maradékuradalom ért ugyanannyit.) Az új tulajdonos berendezkedett Üszögön, ő és fiai a későbbiekben fenntartották az addigi magas és elismert szintű gazdálkodást,⁸³ s egészen a második világháborúig tulajdonukban maradt az uradalom. Ezzel a Biedermannoknak az üszögi birtoklása 1894-ben megszűnt, ettől kezdve a második világháborúig már csak a mozsgói és szentegáti uradalmakkal rendelkeztek Dél-Dunántúl területén.

6. Háború, a szerb megszállás és a földreform következményei

Közismert, hogy az első világháború végén Magyarország déli területei szerb megszállás alá kerültek. 1918 novemberében a Barcs–Szigetvár–Sásd–Baja–Kelebia vonaltól délre lévő területeket a szerbek megszállták, s 33 hónapon át sajátjuknak tekintették, vagyis megpróbálták ezt a térséget a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságba minél mélyebben betagozni. Ennek során a délszláv állam irányította a térség gazdasági, társadalmi és politikai működését. A közigazgatás szerb kézbe került, az addigi magyar állami alkalmazottak fizetésüket a szerb államtól kapták, az észak (vagyis Magyarország) felé irányuló kereskedelmi kapcsolatokat a déli területek felé irányították.⁸⁴ A szerb megszállás ugyanakkor nemcsak egy hagyományos értelemben vett katonai foglалás volt, hiszen a hadsereg által eltűrt paramilitáris egységek terrorisztikus tevékenységet folytattak, raboltak, pusztítottak, embereket lőttek agyon stb. Fontos vonása volt a megszállásának, hogy a délszláv területek ellátása miatt erőszakkal rekviráltak: a magyarországi uradalmakat zár alá vették, az állatállományt elvitték, a gabonát, takarmányt elszállították, s ezzel a gazdálkodást gyakorlatilag sok helyen hosszú távra tönkretették.

A rablásokat, rekvirálásokat nem úszták meg a Biedermann-birtokok sem. A família birtokai közül a szentegáti és a mozsgói uradalom is elszenvedte a megszállást és a szabad rablást. A mozsgói uradalomból 13.320 métermázsa búzát és rozst, 16.780 métermázsa árpát, zabot és kukoricát, valamint 19.200 q burgonyát rekviráltak el. (A tulajdonosok szerencséje, hogy a mozsgói uradalom negyedrésze a demarkációs vonalon belül maradt). Elvittek az uradalomból 147 szarvasmarhát és 36 lovat is.⁸⁵ De nem járt sokkal jobban a szentegáti, de még a Pécestől délkeletre lévő volt Biedermann, ekkor már Gross-féle üszögi birtok sem. S külö-

nösen fontosak voltak a hosszú távú hatások, hiszen az igaerő elrablása után a gazdálkodás megindításához fejlesztési források, hitelek kellettek: a mozsgói uradalomban például milliókat kellett költeni a gépek pótlására, újak vásárlására.⁸⁶ Hozzá kell tennünk, hogy nemcsak a témánk szempontjából fontosabb uradalmak, hanem a községek is sokat szenvedtek. Mozsgótól például 300.000 koronát követelt a szigetvári főszolgabíró a szerb hadsereg eltartására, amit az üres pénztárú község csak kölcsön útján tudott előteremteni. (Mozsgó falu már a szerb térséghez tartozott, a falu határában folyó kis Porovicza patak volt a két állam határa.)⁸⁷

Már ebből is következik, hogy a háború utáni évek nem számítanak sikertörténetnek a térség uradalmi számára. A szerb megszállás okozta gazdasági katasztrófa után újabb nehézségek jöttek. Az 1920. évi Nagyatádi-féle földreform, valamint az 1921. évi vagyonváltsági törvény természetesen a Biedermann-birtokokat is keményen érintette. A végrehajtás során a magánterület jókora részét kellett leadni, avagy a vagyonváltságot a leadott földdel megfizetni.⁸⁸ A következmények jól látszanak az 1925. évi gazdacímtárban. Az adatokból világosan kiderül, hogy a háború előtti (1911. évi) állapothoz képest⁸⁹ a Biedermann birtokok mintegy 1000 holddal csökkentek. Annyiban szerencséje volt a birtokosoknak, hogy uradalmaik kevés faluhoz kapcsolódtak, inkább a pusztai jelleg dominált.

2. táblázat: Biedermann-birtokok a Dél-Dunántúlon 1925-ben (kat. hold)
Table 2.: Estates of Biedermanns in Southern Transdanubia in 1925 (kat. Joch)

Tulajdonos	Település	Összes terület	Szántó	Erdő
Biedermann Rezső br.	Dencsháza	4 726	2 658	1200
	Katádfa	533	470	-372
	Hobol	1 556	1 053	
Biedermann Elek	Dencsháza	1 566	1 064	352
	Magyarszentiván	1 352	1 212	5
	Szentdienes	1 152	946	4
Biedermann Imre br.	Almamellék	4 815	1 380	2906
Biedermann Ottó lovag örökösei	Mozsgó	2 125	1 007	701
	Almamellék	634	367	144
	Almáskeresztúr	8	-	+-
	Endrőcz	1 520	840	325
	Szulimán	106	11	24
Összesen		20 093	11 008	6033

Forrás: Gazdacímtár (1925) adatai alapján szerkesztve

A táblázatból látható, hogy a Biedermann birtokok az 1920-as évek közepén még mindig jókora területet elfoglaltak. A mintegy 20 000. kat. holdnál Baranyában és Somogyban is voltak jóval nagyobb birtokok, ám a mozsgói és szentegáti földeken kialakított gazdálkodási rendszer igen magas jövedelmet biztosított a tulajdonosoknak. Voltak azonban olyan sajátosságok is, amelyek miatt a mozsgói uradalom működése nehézségeket mutatott. Egy, a család addigi presztízséhez nem illő hosszú per indult el 1923-ban, amely csak egy évtizeddel később zárult le. Korábban már utaltunk rá, hogy Biedermann Ottó halála után özvegye, Tüköry Margit nem adta ki gyermekeinek az örökséget. Miután azonban három lánya nagykorúvá vált, s férjhez mentek, megindították anyjuk ellen a bírósági keresetet, amelyben megpróbálták jussukat megszerezni. A három lányörökös elérte a nem saját kézzel írt, csak aláírt, s kellően független tanúkkal nem alátámasztott végrendelet érvénytelenítését, amellyel a mozsgói uradalom háromnegyedét megkapták, egynegyed azonban még mindig az özvegnél maradt, aki a még kiskorú negyedik gyermekével élt Mozsgón. Miután azonban Biedermann Tibor is elérte a nagykorúságot, vele is meg kellett egyezni az özvegynek. Mivel azonban nem akart vagyonáról lemondani, ugyanakkor korábbi rossz befektetési döntései (szlavóniai családi örökségének elszórása, nem kihasználható két pesti ház megvétele, a Szigetvár melletti Molványban lévő Grubanovich birtok megvásárlása, majd parcellázása stb.), a birtokvezetés nehézségei, illetve az agrárár-depressziós korszak működési problémái miatt csődhelyzetbe került. Végül is a per az 1930-as évek elején lezárult, az özvegy kénytelen volt átadni az örökséget, neki csak egy kis földje, járadéka és a mozsgói kastélyban lakás lehetősége maradt meg.⁹⁰

JEGYZETEK/NOTES

1. A nagybirtok dominanciájára: Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára (a továbbiakban MNL. SML.) IV. 1. h. Ö. 282–283. 1806. évi birtokösszeírás; MNL. SML. IV. 1. h. 60. csomó, 1848. évi birtokösszeírás adatai; Somogy megyére lásd még: Kaposi Zoltán (2018) tanulmányát.
2. Az uradalmak fejlődésére lásd: Kaposi Zoltán (2001)
3. Jó áttekintés a közlekedési viszonyok fejlődésére: Erdősi Ferenc (1982) tanulmánya.
4. A községi törvények szerint rendezett tanácsú várossá vált Nagykanizsa, Kaposvár, Mohács és Szekszárd.
5. Pécszet leszámítva lásd a gyenge iparra: Kaposi Zoltán (2014/a) és T. Mérey Klára (2007) tanulmányát.
6. Allgemeine Theater-Zeitung (Wien), 1843. 205. szám, 808. oldal.
7. Az eset leírása: Bácskai Vera (1989): 80–81.

8. Kempelen Béla (1999): 49–51.
9. Allgemeine Theater-Zeitung (Wien), 1843. 205. szám, 808. oldal.
10. Rákossy Anna (2006): 182.
11. Füzes Miklós (1990): 15.
12. Lásd: Rozs András (2006) tanulmányát.
13. Tilcsik György (2000): 88–89.
14. Kempelen Béla (1999): 51.
15. Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára IV. 152. b. Baranya Megyei Cs. Kir. Megyehatóság iratai. Megyefőnöki általános és elnöki iratok. 582/1850.
16. A 18. századi állapotokra lásd: Borsy Judit (2005): 90. Később ez változott, több falu átkerült a szintén gróf Batthyány-kézben lévő siklósi nagybirtokhoz.
17. E hajdani önálló falvak az idők során jelentősen változtak, számos települést egybekapcsoltak és átneveztek. Sokszor teljesen más településnevek születtek: Magyarszentivánból és Vásárosszentgálból, kiegészülve Gusz-távműve pusztával (ami később Rigópusztá néven futott) született Király-egyháza; Hernádfa és Ranódfa összevonásából lett Gyöngyfa falu stb.
18. Kormánylap, 1856. II. rész, II. kötet. 347–357. adatai alapján.
19. MNL SML IV. 1. h. Ö. 273. (1840. év)
20. Az ispánságokhoz lásd: Girókúti P. Ferenc (1861) adatait.
21. Az uradalmi felmérésre közzétett hirdetés: Pécsi Figyelő, 1881. július 30.
22. Bácskai Vera (1989): 81.
23. Kempelen Béla (1999): 49–56.
24. Pécsi Napló, 1893. július 13.
25. Sisa József (2004): 269–270.
26. A reneszánsz stílusú, 140.000 koronáért felépített kápolna felszenteléséhez: Pécsi Közlöny, 1897. november 8.
27. Ujváry Imre (1914): 336.
28. Bleichróder Gersonról, családjáról lásd: https://en.wikipedia.org/wiki/Gerson_von_Bleichr%C3%B6der
29. Lásd például: Pécsi Napló, 1903. december 12.
30. Köztelek, 1895. december 7.
31. Ez a Charles Burrell & Sons Patent „Universal” típusú gőzekéje volt. Lásd: Köztelek, 1893. december 16.
32. Köztelek, 1907. november 9.
33. Várady Ferenc (1897): 535–536.
34. Pécsi Napló, 1902. július 13.
35. Pécsi Napló, 1912. január 19.
36. MNL SML XIII. 60. Biedermann családi levéltár. 11. doboz. Körrendelet. 1906. szeptember 15.
37. MNL SML XIII. 60. 11. doboz. Levelek a kiállítás elnökétől. 1906.
38. Lásd ehhez: MNL SML XIII. 60. 11. doboz iratait.
39. Az adatokhoz elemző bemutatás is társult: Köztelek, 1907. augusztus 28.
40. Pécsi Közlöny, 1907. október 24.

41. Szigetvár 1900-ban 5601 fős település volt. Lásd Népszámlálás 1900. 1. 118.
42. Erdősi Ferenc (1983): 224.
43. Somogy, 1900. november 11.
44. Lásd: <http://somogyivasutak.hu/index.php?show=cikk&cikk>
45. Erdősi Ferenc (1983): 225.
46. Erdősi Ferenc (1989): 364.
47. <http://www.vasutallomasok.hu/index.php?o=vonkep&num=61>
48. Vasúti és Közlekedési Közlöny, 1906. január 6. 26. old.
49. Lásd Németh Béla (1903) monográfiájának részletes leírását.
50. Fővárosi Lapok, 1889. október 17.
51. Pécsi Figyelő, 1891. október 3.
52. Pécsi Napló, 1905. április 15.
53. Lásd: Németh Béla (1903) alkotását.
54. A vállalat leírására lásd: Pécsi Figyelő, 1897. szeptember 29.; Dunántúl, 1938. október 1.
55. Országgyűlési Almanach (1897): 209–210.; Pécsi Napló, 1938. október 1.
56. Ehhez lásd: Pécs Lexikon (2010): 1. 106–107.
57. Pécs Lexikon (2010): 1. 107.
58. Dunántúl, 1928. június 19.
59. Biedermann Imréről a legtöbbet Thassy Imre kötetéből lehet megtudni. Lásd: Thassy Jenő (1996)
60. Kaposi Zoltán (2017): 227.
61. Lásd: Pécsi Napló, 1902. július 6.
62. Pécsi Napló, 1903. április 8.
63. Köszönöm Pelles Márton PhD-hallgató, Fiume szakértő személyes, valamint az általa „mozgósított” helyi szakemberek segítségét a hely pontos azonosításában.
64. <http://www.kia.hu/konyvtar/dkiadv/tengerko/tenger09.htm>
65. Leidenfrost Gyula (1936): 65.
66. Az esetet említi: Leidenfrost Gyula (1937). Lásd még: Budapesti Hírlap, 1937. január 1.
67. Pécsi Figyelő, 1897. szeptember 29.
68. Köztelek, 1905. szeptember 30.
69. Pécsi Napló, 1905. szeptember 27.
70. Pesti Hírlap, 1926. február 16.
71. Borsy Judit (2014): 132
72. Jánosi Engel Adolf (2008): 33.
73. Jánosi Engel Adolf (2008): 38.
74. MNL SML XIII. 60. 4. doboz. Üszögi és mozsgói gazdasági kimutatások. 1879. november 29.
75. MNL SML XIII. 60. 4. doboz. Üszögi és mozsgói gazdasági kimutatások. 1879. december 8.
76. Kempelen Béla (1999): 54–55.
77. Budapesti Hírlap, 1896. május 7.

78. Visszaulalás a hajdani vásárlásra: Pécsi Figyelő, 1900. május 9.
79. Kaposi Zoltán (2014/b): 31.
80. Pécsi Napló, 1893. november 7.; Köztelek, 1893. november 15.
81. Pesti Napló, 1894. július 4.
82. Lásd: Várady Ferenc (1897): 538.
83. A szerb megszálláshoz: Kaposi Zoltán (2012): 42.
84. Laky Dezső (1923): 431, 435. old.
85. Laky Dezső (1923): 439.
86. Lengyeltóti János (2010): 90 és 94. old.
87. A korabeli uradalmi nehézségekre egy eset: Kaposi Zoltán (2014/a): 128–129. old.
88. Gazdacímtár (1911) és Gazdacímtár (1925) adatai alapján
89. A táblázat forrása: Gazdacímtár (1925) adatai.
90. A tíz évig tartó per a korabeli, az arisztokrácia irányában egyáltalán nem szervilis sajtóban is nagy port vert föl, számos lapban jelent meg róla tudósítás, leírás. Csak néhány fontosabb cikkre utalunk. Pesti Napló, 1924. november 11.; Dunántúl, 1926. március 7.; Kis Újság, 1927. április 2.; Pesti Hírlap, 1929. október 23.; Magyarország, 1931. december 1.; Esti Kurir, 1933. április 16.

FELHASZNÁLT IRODALOM/REFERENCES

Szakirodalom:

- Aradi Gábor (2013): Tolna megyei uradalmak a 18. században és a 19. század első felében. In: Uradalmak térben és időben. Baranyai Történelmi Közlemények 5. (Szerk.: Borsy Judit Borbála). Pécs. 247–266.
- Bácskai Vera (1989): A vállalkozók előfutárai. Nagykereskedők a reformkori Pesten. Budapest
- Borsy Judit (2005): Baranyai uradalmak a XVIII–XX. században. Honismeret (33. évf.) 2005. 3. 89–95.
- Borsy Judit (2014): Az orahoviczai és görcsönyi Mihalovich család Baranya vármegyében (1782–1860). In: Rangos famíliák – jeles személyek a 18–19. századi Dél-Dunántúlon. (Szerk.: Kult László–Ódor Imre). Pécs. 103–136.
- Erdősi Ferenc (1983): Somogy megye közlekedési hálózatának kialakulása a XIX–XX. században. 4. rész. A vasúthálózat kialakulása. In: Somogy megye múltjából. Levéltári Évkönyv 13. (Szerk.: Kanyar József). Kaposvár. 215–251.
- Erdősi Ferenc (1989): Baranya megye XIX. század végi helyiérdekű vasútjai. In: Baranyai helytörténetírás 1989. (Szerk.: Szita László). Pécs. 359–376.
- Füzes Miklós (1990): Batthyány Kázmér. Magyar História sorozat. Budapest.
- Jánosi Engel Adolf (2008): Életemből. Pécs
- Kaposi Zoltán (2001): A magyarországi uradalmi rendszer változásai a XVIII–XX. században. Agrártörténelmi Szemle (43. évf.) 2001. 1–2. 239–260.
- Kaposi Zoltán (2002): Magyarország gazdaságtörténete 1700–2000. Budapest–Pécs.

- Kaposi Zoltán (2011): Pécs gazdasági helyzete a szerb megszállás idején (1918–1921). *Közép-Európai Közlemények*, 2011. (4. évf.). 2. 40–51.
- Kaposi Zoltán (2014/a): Nagykanizsa gazdasági fejlődése (1850–1945). In: Nagykanizsa. Városi monográfia III. (1850–1945). (Szerk.: Kaposi Zoltán). Nagykanizsa. 99–250.
- Kaposi Zoltán (2014/b): A föld és a család kapcsolata a dél-dunántúli közép-birtokosok körében a 18–19. században. In: Rangos familiák – jeles személyek a 18–19. századi Dél-Dunántúlon. (Szerk.: Kult László–Ódor Imre). Pécs.
- Kaposi Zoltán (2017): Christian Craft zu Hohenlohe Oeringen herceg uradalmi Magyarországon. In: Nagyváthy és a magyar uradalmak (Szerk.: Szirácsik Éva). Budapest. 213–234.
- Kaposi Zoltán (2018): Birtokok és birtokosok a 19. század elején Somogyban. In: A földesurak szerepe (Szerk.: Szirácsik Éva). Budapest. 148–164.
- Kempelen Béla (1999): Magyar zsidó családok. I–III. kötet. Budapest
- Kerényi B. Eszter (2003): Az arany ember. A gödöllői kastély ura: Sina György és fia, Simon. Gödöllő.
- Laky Dezső (1923): Csonka-Magyarország megszállásának közgazdasági kárai. Budapest.
- Leidenfrost Gyula (1936): Tengeri krónika. Adatok a magyar tengeri sporthajózás történetéből. In: Tenger, 1936. (26. évf.) 62–76.
- Leidenfrost Gyula (1937): Kék Adria. Budapest.
- Lengyeltóti János (2010): Mozsgó múltjából. Mozsgó.
- Németh Béla (1903): Szigetvár története. Pécs.
- Országgyűlési Almanach (1897): Országgyűlési Almanach 1896–1901 (Szerk.: Sturm Albert). Budapest.
- Pécs Lexikon (2010): Pécs Lexikon 1–2. kötet. (Szerk.: Romváry Ferenc). Pécs.
- Rákossy Anna (2006): Batthyány Gusztáv, a hitbizomány birtokosa 1870–1883 között. In: A Batthyányak évszázadai (Szerk.: Nagy Zoltán). Kőrmend. 181–186.
- Rozs András (2006): A siklói földesúr örökváltság szerződése jobbágyaival. In: Gróf Batthyány Kázmér emlékezete (1807–1854). Baranyai Történelmi Közlemények 1. (Szerk.: Ódor Imre–Rozs András). Pécs. 39–50.
- Sisa József (2004): Kastélyépítészet és kastélykultúra Magyarországon a historizmus korában. Budapest, 2004. (MTA Doktori értekezés).
- Thassy Jenő (1996): Veszélyes vidék. Budapest
- Tilcsik György (2000): Egy parciális obligáció tanulságai. Batthyány Gusztáv kölcsönügylete 1842-ben. In: Előadások Vas megye történetéről III. (Szerk.: Tilcsik György). Szombathely. 79–92.
- T. Mérey Klára (2007): Somogy megye gazdasága és társadalma a dualizmus idején. In: T. Mérey Klára: Település – megye – régió. Pécs. 119–172.
- Ujváry Imre (1914): Mezőgazdaság, állattenyésztés, szőlőművelés, erdészet. In: Magyarország vármegyéi és városai 14. Somogy (Szerk.: Csánki Dezső). Budapest. 301–343.
- Várady Ferenc (1897): Baranya múltja és jelenje. 1–2. kötet. Pécs.

Sajtóanyagok:

Budapesti Hírlap, Dunántúl, Esti Kurir, Fővárosi Lapok, Kis Újság, Magyarországot illető Országos Kormánylap, Köztelek, Magyarország, Tolnai Népszerűség, Tolnai Népszerűség, Allgemeine Theater-Zeitung (Wien), Pécsi Figyelő, Pécsi Közlöny, Pécsi Napló, Pesti Hírlap, Pesti Napló, Vasúti és Közlekedési Közlöny.

Statisztikai anyagok:

Girókúti (1861): Girókúti P. Ferenc: Országos Nagy Képes-Naptár az 1861. évre.

Gazdacímtár (1895): A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája. 2. kötet. Budapest, 1897.

Gazdacímtár (1911): Magyarországi Gazdacímtár (Szerk.: Rubinek Gyula). Budapest.

Gazdacímtár (1925): Magyarország földbirtokosai és földbérlői (Gazdacímtár). Budapest.

BAKÓ Tamás

PhD-hallgató

**Széchenyi István Egyetem Regionális- és Gazdaságtudományi
Doktori Iskola, Győr**

PhD student

**Széchenyi István University Doctoral School of Regional-
and Economic Sciences, Győr, Hungary**

tbako@mfa.gov.hu

MAGYAR–SZERB GAZDASÁGI KAPCSOLATOK A MILOŠEVIĆ REZSIM BUKÁSÁT KÖVETŐEN

HUNGARIAN–SERBIAN ECONOMIC RELATIONS AFTER THE FALL OF THE REGIME OF MILOŠEVIĆ

ABSTRACT

The aim of this study is to present the main events in the Hungarian-Serbian economic relations during the last two decades by summarizing the most important moments, their causes and consequences. After the fall of Milošević, it was necessary to re-establish the contractual relationship between the two countries and the corporate relationships terminated during the embargo. After the very promising start, the assassination of the Serbian prime minister, the constant domestic political crises, the government unwilling to make closer contacts, and according to the European standards the closed society of Serbia at that time, hasn't become a political or economic ally of Hungary.

In the time when the world economic conditions were in favour of overall development of bilateral economic relations. However the global economic crisis and recession has brought back not only the willingness to invest in Hungary, but also the bilateral trade.

The historic reconciliation following the slow political rapprochement in 2014, has made the breakthrough, and contributed not only to the better enforcement of the Hungarian economic interests, but also to the prosperity of Hungarians in their native country, in Serbia.

The Hungarian government is supporting Serbia's EU integration process and in all foreign policy issues. As the result of this approach, there are no open questions between Budapest and Belgrade. The preconditions for the constant evolution of the economic relations without special support were the political gestures and friendly attitude of the two governments regarding the earlier sensitive questions and the national issues.

Kulcsszavak: Jugoszlávia, embargó, stratégia, külkereskedelem, beruházás

Key notes: Yugoslavia, Embargo, Strategy, Foreign Trade, Investment

1. Előzmények – Jugoszlávia felbomlása, magyar–jugoszláv gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok a rendszerváltás előtt

A magyarországi rendszerváltás, illetve a szabad parlamenti választások a volt jugoszláv tagköztársaságokban nagyjából egy időben kerültek sorra.¹ Míg Szlovéniában hatpárti koalíció alakított kormányt (DEMOS), Horvátországban egy jobboldali gyűjtőpárt HDZ² nyerte a választásokat, addig Szerbiában a kommunista utódpart, a Szerb Szocialista Párt (SPS)³ került ki győztesként a választásokon. Míg az első világháború előtt az Osztrák–Magyar Monarchián részét képező Szlovéniában és Horvátországban egy keresztény-konzervatív, kommunista ellenes, Közép-Európa-hoz és a nyugati civilizációhoz szorosan kötődő kormányok alakultak, addig csak a 19. században török uralom alól felszabaduló Szerbia egy szocialista berendezkedéshez ragaszkodó, ugyanakkor nacionalista retorikájú, hatalomközpontotitást célul kitűző politikai vezetés került hatalomra.

Magyarország Szlovéniával és Horvátországgal az említett közös történelmi gyökerek, a vallási azonosság és a hasonló politikai vezetésből adódóan baráti kapcsolatokat próbált kialakítani, addig Szerbiával fenntartott viszonyát, a Jugoszlávián belül élő legnagyobb számú magyar közösség, illetve a gazdasági érdekek által vezérelt kompromisszum iránti hajlandóság határozta meg. A magyar politikusok e nehéz időszakban arra törekedtek, hogy politikájuk összhangban legyen a nemzetközi közösség szándékaival, ugyanakkor igyekeztek ennek keretén belül képviselni a sajátos magyar érdekeket és elképzeléseket.⁴

Az 1990. év közepén megvalósult külügyminiszteri látogatások⁵ egy korrekt politikai kapcsolat lehetőségét hordozta magában, ugyanakkor az 1991. év elején kirobbant Kalasnyikov-ügy,⁶ a Jugoszlávián belüli ellentétek, majd fegyveres összetűzések és az ország széthullása teljesen beárnyékolta a két ország kapcsolatát nemcsak politikai, hanem gazdasági téren egyaránt.

A múlt század 70-es és 80-as éveiben a kétoldalú gazdasági kapcsolatok fejlődését számos Jugoszláviát érintő külső és belső probléma,⁷ nehézség akadályozta – külső adósság magas szintje, 40-70%-os szintre emelkedett éves infláció, a jugoszláv oldal a magyar export ellenértékét számos esetben nem határidőre, több hónapos vagy akár egy évet is meghaladó késéssel történő kifizetése – terhelte.

Ennek ellenére Magyarország számára egy előnyös relációt jelentett, hiszen a 80-as években éves szinten 700 millió USD aktívumot biztosít

tott hazánknak. A gazdasági együttműködés területén a külkereskedelmi kapcsolatokon kívül ebben az időszakban a vállalati kooperáció volt a legmeghatározóbb a déli szomszédunkkal.

A legjelentősebb vállalati, barterszerződésen alapuló együttműködés magyar–jugoszláv relációban:

1. RÁBA tehergépkocsi eladás 1981-től Dinara, Beograd jugoszláv külkereskedelmi vállalatnak különböző öntvényekért, hátsó hidakért;
2. TVK vállalat kész műtrágya értékesítése a Chemolimpex magyar külkereskedelmi vállalaton keresztül műtrágya alapanyagért;
3. Hosszú távú (10 éves) barterszerződés – szovjet eredetű fa értékesítése cellulózért a Videm, Krško és a Matroz, Sremska Mitrovica (Száva-szentdemeter) vállalatoknak, majd a cellulóz re-exportja Nyugat-Európába;
4. Zastava 101 típusú gépkocsivásárlás szintén barterszerződés keretében, az ellentételezés gyújtáskapcsolók és autóbuszalkatrészekkel történt;
5. Duna–Tisza–Duna Csatorna jugoszláv projekthez hűtőházak, uszályok, úszódaruk szállítása 25 M USD értékben, amiért cserébe prémium kategóriás jugoszláv élelmiszereket kaptunk, amely szintén Nyugat-Európába került re-exportra.

A magyar–szerb politikai kapcsolatokon kívül a gazdasági kapcsolatok is visszaestek, a 80-as években 2 Mrd USD kétoldalú magyar–jugoszláv külkereskedelem 50%-os hányadát adó hivatalos magyar–szerb áruforgalom az 1992-ben Kis-Jugoszlávia ellen bevezetett gazdasági és pénzügyi embargó hatására jelképpé vált. A Daytoni Békemegállapodás aláírását követően a Kis-Jugoszláviával szembeni gazdasági embargó feloldását követően 1996–1998 között a magyar–szerb kétoldalú áruforgalom folyamatosan emelkedett, ugyanakkor az 1999-es NATO bombázások a pezsdülő gazdasági kapcsolatoknak teljesen véget vetett.

2. Szerbia gazdaságának helyzete Milošević bukását követően

A gazdasági és pénzügyi embargó, az egykori Jugoszlávia széthullása, a regionális háborúk és a gazdasági embargó mély és elhúzódó gazdasági hanyatlást eredményezett Szerbiában. 1999-ben a gazdaság már amúgy is válságos állapotát a NATO bombázások csak súlyosbították, további közel 50%-os csökkenését idézve elő (a GDP értéke 1999-ben 10,4 Mrd USD-re csökkent az 1998-as 18,2 Mrd USD-ről).

1999–2000 között Szerbia külkapcsolatai szinte megszűntek, változást csak a 2000. évi demokratikus fordulat hozott. A gazdaság fejlődése ekkor újraindult, a GDP 2001-ben több mint 6%-kal nőtt. A reálgazda-

sági folyamatok kedvező alakulását nagyban elősegítette a szigorú megszorító költségvetés- és az azt kiegészítő monetáris politika. A jugoszláv GDP 1999 végén még az 1990-es szint 40%-át sem érte el, amelyet kiegészített a fekete és a szürkegazdaság még a térségben is kimagasló aránya, ami a GDP legkevesebb 40%-át tette ki.

2001 tavaszán megalakult egy új, demokratikusan választott, nyugat-orientált szerb kormány, amely legfontosabb feladatának a gazdaság minél gyorsabb növekedését, illetve ezzel párhuzamosan az életszínvonal emelkedését tekintette. A tizenhét politikai pártból álló nagykoalíció célul tűzte ki, hogy Kis-Jugoszlávia (Szerbia) nemcsak politikailag, hanem gazdaságilag is a térség egyik meghatározó és regionális vezető államává váljon.

3. Magyar külgazdasági stratégia az ezredfordulón

A 2001-ben a Külügyminisztérium felügyelete mellett készült 3. külgazdasági stratégia céljai között az áruk és szolgáltatások exportjának növelésén, a közvetlen külföldi befektetések előmozdításán, a magyar tőke kivitel elősegítését is célul tűzte ki. Az első Fidesz kormány elképzelése szerint Magyarország számára a legfontosabb cél, hogy gazdasági előnyét kihasználva regionális központtá váljon a nyugat-balkáni országok számára.

Az első Orbán kormány gazdaságpolitikai elképzelései szerint Magyarország közvetítő, magas szolgáltatást nyújtó ország szerepét tölthetné be a régióban, aminek a legfontosabb pillére, hogy a multinacionális cégek Magyarországról történő terjeszkedését elősegítse információkkal, adatbázisokkal, illetve biztosítsa a Magyarországra érkezett korábbi befektetőket, hogy innen érdemes további expanziójukat elindítani.

A külgazdasági kapcsolatok diverzifikálásának óhaja már ekkor megfogalmazódott, hiszen hazánk külkereskedelmi forgalmát már akkor is több mint 70%-ban az EU tagországokkal valósította meg. Kis-Jugoszlávia és egyéb balkáni országok, illetve Magyarország érdekei ebben a vonatkozásban egybeestek. A szorosabb gazdasági összefonódás ugyanakkor csak fokozatosan és hosszabb távon lehet valóban eredményes, ezért a gazdaságdiplomáciai eszközeivel és a kereskedelem-ösztönző politikával tervezte elérni célját a magyar kormány.

4. Magyar–szerb politikai kapcsolatok alakulása

Magyarország Milošević megbuktatását irányító egyik legfontosabb európai központjává vált, ami az ún. Szegedi folyamatban öltött testet, a szerbiai ellenzéki városok és közvetve a magyar kormány között szá-

mos együttműködési forma megvalósult, amely támogatásokon és képzéseken keresztül segítette Milošević ellenzékét. Zoran Đinđić szerb miniszterelnök még 1999-ben ellenzéki vezetőként Magyarországra történő utazása alkalmával megismerkedett az akkori magyar kormány vezetőivel.

A szerb diktátor 2000. október 5-i bukását követően egy igazán nyílt, őszinte kapcsolat alakult ki Budapest és Belgrád között. 2001–2002-ben több alkalommal került sor magasszintű magyar–szerb kétoldalú tárgyalásokra, amelyeken a cél a magyar diplomácia részéről az volt, hogy a magyar cégek helyzetbe kerüljenek a szerb újjáépítésben, illetve a privatizációba minél hatékonyabban bekapcsolódjanak.

A politikai háttér a megfogalmazott gazdasági célokhoz biztosított volt, hiszen a bilaterális kapcsolatok kiegyensúlyozottaká váltak, Kasza József a VMSZ akkori elnöke a szerb kormány miniszterelnök-helyettesévé vált, több magyar nemzetiségű politikus állt az új szerb adminisztráció szolgálatába. 2001 augusztusában Szabadkán megnyílt a Magyar Főkonzulátus, majd novemberben Orbán Viktor miniszterelnök Belgrádba utazott, ahol a két kormányfő megerősítette a bilaterális együttműködés további szükségességét, amely Kis-Jugoszlávia európai integrációs támogatása mellett a gazdasági kooperációra fókuszált. Zoran Đinđić szerint: „két-három hónap alatt többet fejlődött a kétoldalú együttműködés, mint az utóbbi tíz évben.”⁸ 2002 februárjában a szerb parlament elfogadta a vajdasági autonómia kiterjesztését, amely további impulzusokat adott a kétoldalú politikai kapcsolatok további erősödéséhez, hiszen ezáltal a magyar kisebbség helyzetének javulása is várható volt.

5. Magyarország-Kis-Jugoszlávia (Szerbia) gazdasági kapcsolatainak alakulása

A kitűnő politikai kapcsolatokat mind a magyar, mind a szerb kormány gazdasági együttműködés fejlesztésére is szerette volna kiterjeszteni. Ehhez megfelelő törvényi háttérrel biztosított a 2001. november 19-én aláírt Magyar–jugoszláv Együttműködési Megállapodás és a Budapest–Belgrád Autópálya építésére vonatkozó Szándéknyilatkozat.

A 2002. július 1-én hatályba lépett Magyar–jugoszláv Szabadkereskedelmi Megállapodás, amely szintén komoly lökést adott a gazdasági kapcsolataink fejlődéséhez, hiszen a megállapodás a magyar áruk szerbiai piacra jutásának feltételeit segítette úgy, hogy versenyelőnyt teremtett hazánknak számos országgal szemben.

2001-ben a két kormány elhatározta, hogy az autópálya építés mellett közös turisztikai fejlesztésbe kezd, közös pénzügyi alapot hoz létre a kkv

szektor hitelezésére, infrastrukturális fejlesztési projektek finanszírozásáról, vámmentes zónák közös felhasználásáról.

A 2002-es magyarországi parlamenti választásokat követően a magyar–szerb politikai kapcsolatok nem romlottak, Medgyessy kormány nyitott volt az együttműködésre, amit jól bizonyít, hogy Kovács László külügyminiszter az elsők között találkozott Goran Svilanović szerb külügyminiszterrel hangsúlyozva, hogy hazánk támogatja déli szomszédunk Európa Tanácsba történő felvételét és EU integrációját. A két ország gazdasági együttműködésének lehetséges területeit helyettes államtitkári szinten egyeztették, tehát az elképzelés mindkét fél oldaláról azonos volt. A meghatározott kooperáció területei:

1. Termelési típusú együttműködés (mezőgazdaság, vegyipar);
2. Energiaipari kooperáció (gáztranzit további erősítése, olajfinomítói munkamegosztás, áramszolgáltatók közötti együttműködés);
3. Közlekedés összehangolása (autópálya építés – 2004-ig Athénig, közös vasúti infrastruktúra fejlesztés, folyami szállítás újra élesztése, Budapest–Belgrád légiösszeköttetés);
4. Magyar tőkebefektetés erősítése (2002-ben Magyarország Szerbia 4-ik legnagyobb kereskedelmi partnere,⁹ ugyanakkor a befektetői országok listáján csak a 17-ik volt);
5. Magyar kötött segélyhitel felajánlásának felhasználása a Stabilitási Paktum (SP) tagországainak, Szerbia is (SP) tag.

A kétoldalú kormányfői találkozó Zoran Đinđić szerb miniszterelnök elleni 2003. március 12-i merénylet miatt elmaradt, Szerbiában rendkívüli állapotot vezettek be, amely körülmények együttesen negatívan hatottak a magyar üzletemberek Szerbiával kapcsolatos terveire.

A nem magyar (német, olasz, osztrák) külföldi befektetők az instabil helyzet ellenére egyre nagyobb számban jelentek meg, a kiskereskedelmi forgalom éves szinten 10% feletti növekedést ért el, Szerbia gazdasága a 2003 tavaszi belpolitikai bizonytalansági helyzetet követően újra emelkedésnek indult. Néhány hónapos lemaradással hasonlóan pozitív irányba változott a helyzet a magyar–szerb relációban is, hiszen magyar-kis-jugoszláv kétoldalú kereskedelmi áruforgalom¹⁰ 1999–2003 között 161,1%-kal nőtt, 131,6 M EUR-ról 343,6 M EUR-ra, ezen belül a magyar export 162,3%-kal 107,2 M EUR-ról 281,2 M EUR-ra növekedett. A magyar import ugyanebben az időszakban 155,7%-kal bővült 24,4 M EUR-ról 62,4 M EUR-ra, igaz 2003-ban a növekedés megtorpant és 2002-hez képest egy 11,4%-os csökkenés figyelhető meg. 2003. év végére a Vajdaság területén működő magyar–szerb vegyesvállalatok száma elérte a kétszázat.

6. Szerb belpolitikai fordulat hatása a magyar–szerb kapcsolatokra

2003 márciusától Đinđić halálát követően a Demokrata Párt támogatottsága folyamatosan csökkent, az általa vezetett 17 pártból álló DOS¹¹ koalíciós kormány megbukott, amelynek eredményeként a 2003. december 28-i parlamenti választásokat követően egy nacionalistább, euroszkeptikus Szerb Demokrata Párt (DSS) által irányított kormány alakult. Bár az új szerb kormány hivatalosan az EU integráció folytatását és a külföldi beruházások támogatását emelte ki prioritásai közül, a Koštunica vezette kormány retorikája egyáltalán nem kedvezett a kétoldalú kapcsolatok gyors fejlődésének. Természetesen ennek számos Szerbiát ért külső és belső oka is volt.

A magyar kormány, a Külügyminisztérium és a gazdaságdiplomáciáért/külkereskedelemért felelős ITDH¹² az új szerb kormánnyal történő együttműködést is szorgalmazta, amit bizonyít, hogy 2004 március 17-én, a Koštunica kormány megalakulását követően első külföldiként Magyar-szerb montenegrói Gazdasági Fórumot, Gazdasági Tanácskozást szervezett Belgrádban azzal a céllal, hogy a magyar befektetni szándékozó cégek, vállalatok hiteles képet kaphassanak a szerb kormány gazdaságpolitikai céljairól, monetáris és fiskális politikájáról, illetve a privatizáció menetéről.¹³

Az esemény jelentőségét az aznapi Koszovóban történt szerb ellenes albán incidensek beárnyékolják, amelyben 11 szerb nemzetiségű polgár halt meg, és 4000 szerb vált hajléktalanná és 1000-nél is több szerbek által lakott épületet gyújtottak fel Koszovó különböző helyszínein.

Ez az incidens volt az elindítója annak a szélsőségesen nacionalista, minden nem szerb nemzetiségű ellen jelentkező verbális és sok esetben fizikai atrocitásokba torkoló folyamatnak, amelynek egyik elszenvetője éppen a Vajdaságban élő magyarok voltak. A 2004–2005-ben számtalan alkalommal kerültek verekedések áldozatává magyar fiatalok.

Az ezzel kapcsolatos aggodalmát a magyar Külügyminisztérium és a magyar kormány számtalan alkalommal hangot is adott, sőt EU tagként elérte, hogy az Európai Parlament határozati javaslatot fogadtak el a vajdasági atrocitásokra vonatkozóan.

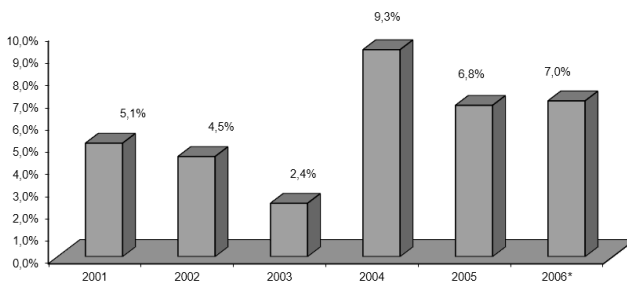
A korábbi politikusi elképzelések a kétoldalú nagyívű gazdasági kooperációt illetően nem valósult meg, de a külső zavaró körülmények ellenére a magyar export folyamatosan emelkedett, köszönhetően a számtalan kétoldalú gazdasági eseménynek, az új nagyobb kapacitású modern határátkelőhelyek és az M5-ös autópálya átadásának. 2008-ra a magyar export értéke 2000-hez képest közel tízszeresére emelkedik, 107,2 M EUR-ról 1,0017 Mrd-ra emelkedik, a Szerbiában működő vegyesvállalatok száma ekkorra elérte a 400-at, amelyek többsége továbbra is a Vajdaságban működött. Megjelentek az első zöldmezős beruházások (szintén kereskedelmi jellegűek – raktárak, autóalkatrész boltok), illetve a MOL első üzemanyagtöltő állomásai.

Komolyabb befektetői sikerek 2007-ben realizálódtak, amikor az OTP 2007-ben három kisebb bankot vásárolt Szerbiában, (Kulska banka, Niška banka, Zepter banka) és így megkezdte munkáját a szerbiai OTP Bank; illetve Betonút megvásárolta a Valjevoput szerb állami építőipari vállalatot.

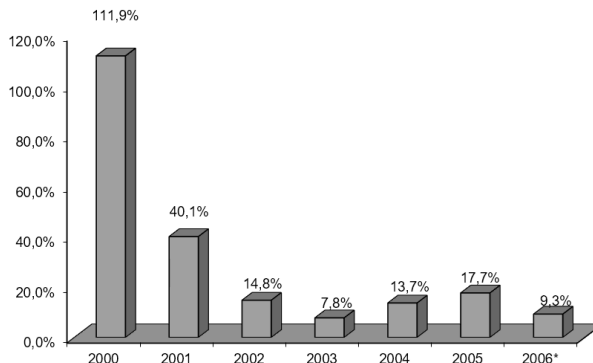
Az időközben számtalan belpolitikai válsággal küszködő Szerbiára¹⁴ is pozitívan hat a világgazdasági tendencia, az ideérkező nemzetközi multinacionális vállalatoknak, a mezőgazdaság kitűnő eredményeinek és az export emelkedésének köszönhetően gyors gazdasági növekedés válsól meg. Az FDI értéke 6 év alatt 50 M EUR-ról 4 Mrd EUR-ra növekszik, az ország hitelbesorolása B+ után BB- pozitív kilátások kategóriába kerül,¹⁵ a komoly költségvetési problémák után a költségvetés 2005-ben és 2006-ban már pozitív szaldós.

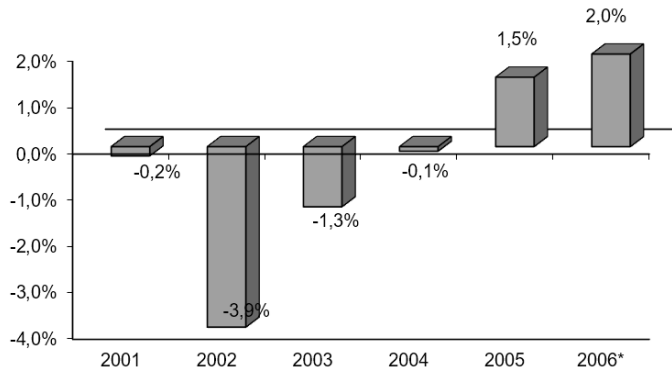
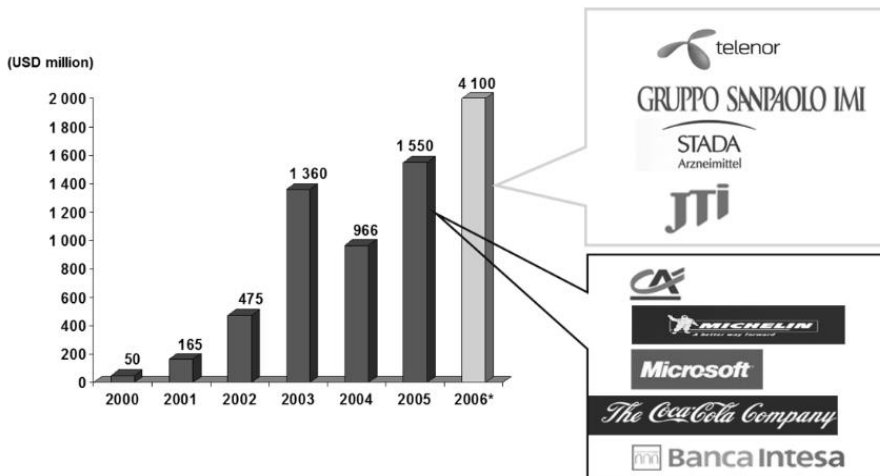
Szerbiával ekkorra kiépül/újjaépül a szerződéses viszony a gazdaság élet minden valamennyi lényeges területén (kereskedelem, befektetések, pénzügyi kapcsolatok, élelmiszeripar, közlekedés).¹⁶ Hazánk és Szerbia között a gazdaság minden területét felölelő együttműködési szerződést a Magyar–szerb montenegrói Gazdasági Együttműködési Megállapodást 2005-ben¹⁷ írtuk alá, amelynek köszönhetően működik azóta is a két ország közötti Gazdasági Vegyes Bizottság (GVB).¹⁸

1. ábra: Szerbia GDP növekedési rátája

2. ábra. Éves inflációs ráta

3. ábra. Költségvetési egyenleg (GDP %-ban)

4. ábra. OECD: a legnagyobb zöldmezős beruházások Szerbiában

7. Világ gazdasági válság hatása a kétoldalú kapcsolatokra

A gazdasági visszaesés, a világgazdasági recesszió nemcsak hazánkat, hanem Szerbiát is komolyan érintette, 2009-ben a GDP 3,1%-kal csökkent, amit egy 7 éves recessziós időszak követett. Szerbia 2016-ra érte el a 2008-as GDP szintet, szerény, de folyamatos emelkedés azonban csak 2015. év végén kezdődött el.¹⁹ A magyarországi gazdasági helyzetet a 2009. évi súlyos 6,3%-os GDP csökkenést követően szintén sokáig recesszió jellemezte, folyamatos növekedés nálunk 2013-tól indult el.

A kétoldalú kereskedelmi áruforgalom ezt a tendenciát kitűnően tükrözi. 2009-ben a teljes külkereskedelem értéke az előző évi 1,2456 Mrd EUR-ról, 902,8 M EUR-ra csökkent (27,5%-os csökkenés) a kivitelünk-nél ez a csökkenés még drámaibb (32,9%). A válság előtti külker forga-

lom csak 2011-re emelkedik a válság előtti szintre, majd ezt követően azóta is folyamatosan emelkedik.

A 2009–2013-as időszak kétoldalú gazdasági kapcsolatait a recesszió, majd a szerény növekedés jellemezte. 2009–2013 között az ún. magyar zászlóshajók (MOL, OTP, Richter) ugyan folyamatosan bővítik értékesítésüket, de komolyabb emelkedést, piaci részesedés növekedést nem tudnak elérni.

Közös infrastruktúrafejlesztési projektek az új határátkelő fejlesztéseken kívül nem valósult meg, komoly privatizációs sikert sem könyvelhetett el magyar vállalat, ugyanakkor megjelennek a magyar közepes méretű vállalatok, mint pl. Masterplast Kft., Kész Kft.

A magyar–szerb GVB munkája kiegyensúlyozott, különösebb sikert és eredményt azonban nem könyvelhet el.

8. Politikai megbékélési folyamat hatása a gazdasági együttműködésünkre napjainkig

A ma már napi politikában oly természetesnek tűnő magyar–szerb együttműködéshez szükséges bizalmi viszony nem jöhetett volna létre, ha nem bontakozik ki az ún. történelmi megbékélési folyamat, amelyben a 2013. év hozta el az áttörést a két ország viszonyában. A szerb törvényhozás 2013 júniusában fogadta el a vajdasági magyarok elleni 1944–1945-ös megtorlásokat elítélő nyilatkozatot.

Áder János belgrádi parlamenti beszédében bocsánatot kért azokért a bűnökért, amelyeket a második világháború során magyarok követtek el ártatlan szerbek ellen. A két köztársasági elnök 2013. június 26-án közös főhajtása a II. világháború során ártatlanul kivégzett magyar és szerb áldozatok csúrogi emlékművei előtt, majd 2014 őszén a szerb kormány hatályon kívül helyezte a Csúrog, Zsablya és Mozsor magyar lakosságát kollektív bűnösséggel megbélyegző 1945-ös határozatokat.

Biztosan állítható, hogy a Vajdasági Magyar Szövetség (VMSZ) nélkül ez a megbékélési folyamat nem valósulhatott volna meg. A VMSZ által delegált szerb kormány államtitkárai is nagyban hozzájárulnak a bilaterális kapcsolatok fejlesztéséhez (mezőgazdaság, infrastruktúra, közlekedés, egészségügy).

A történelmi megbékélést követően a két kormányzat mindent megtett a kapcsolatok további erősítésének érdekében, aminek köszönhetően 2014–2018 között négy alkalommal is sor került Magyar–szerb Kormányzati Csúcstalálkozóra. Ezen eseményeken számtalan kétoldalú gazdasági kapcsolatok fejlesztését szolgáló szerződés aláírására sor került (gazdasági és technikai, kincstárak közötti, mezőgazdasági feldolgozóipari, fogyasztóvédelmi stb.).

A kiváló kétoldalú kapcsolatoknak köszönhetően (szerb kormány engedélyével és támogatásával) megvalósulhatott a vajdasági magyarok szülőföldön

maradását támogató Vajdasági Gazdaságfejlesztési Program,²⁰ annak egy jelentős része már megkezdődött, illetve számos projekt végrehajtása már le is zárult. Hasonló támogatási forma a Szerbiában élő magyarok számára néhány évvel ezelőtt még politikai okokból elképzelhetetlen lett volna. Magyarország Kormánya 2014-től kezdődően a külhoni nemzetrészek megmaradását szolgáló gazdaságfejlesztési célok megvalósítására fekteti a hangsúlyt a Kárpát-medencében. E célok megvalósítására indította el 2016-ban elsőként a Vajdasági Gazdaságfejlesztési Programot, amelyet követették a többi külhoni magyar reláció vonatkozásában meghirdetett programok.

A magyar Kormány döntésének értelmében Magyarország a 2016–2018 közötti időszakban, a szerb kormány egyetértésével, 30 milliárd forint vissza nem térítendő támogatást és 30 milliárd forint kedvezményes hitelt biztosít a vajdasági gazdaságfejlesztési program végrehajtására. A legfőbb támogatott gazdasági területek: mezőgazdaság, turizmus, távközlés, ipar, szolgáltatás.

A vajdasági program jelenleg Magyarország legnagyobb határon túli gazdaságfejlesztési programja, amely úttörő a hasonló külhoni gazdaságfejlesztési programok megvalósítása terén. A program lebonyolításáért a magyar kormányzat részéről a Külgazdasági és Külügyminisztérium felel, a helyszíni megvalósításért pedig a program lebonyolítására létrehozott Prosperitati Alapítvány. Eddig összesen elnyert támogatás: 26,4 milliárd forint, amiből 57 milliárd forint összértékű fejlesztés valósul meg Vajdaság területén.

Magyarország jelenlegi legnagyobb nemzetközi infrastruktúrafejlesztését Szerbiával valósítja meg a Budapest–Belgrád vasútvonal megépítésén keresztül. A projekt célja, hogy a Theszaloniki kikötőjéből a kínai áruk minél gyorsabban Magyarországra jussanak, de egyúttal nem titkolt célja az is, hogy a magyar és szerb főváros közötti gyorsvasút tovább erősítse a politikai és gazdasági kapcsolatokat, annak ellenére, hogy a projekt pontos megtérülési ideje nem ismert. Feltehetően az idei év végére sikerül a magyar oldalon kiválasztani a kivitelező vállalatot és várhatóan jövő év elején megkezdődik a kivitelezés.

Hasonlóan komoly kormányzati gazdasági szándékot jelez az a tény is, hogy a szerb fővárosban nyitott képviseletet az EXIMBANK, amely Ljubljánától-Athénig, Közép-Kelet-Európában regionálisan innen irányítja a befektetni vagy értékesíteni szándékozó magyar vállalatok és cégek finanszírozását.²¹

A két ország viszonylatában először valósult olyan zöldmezős beruházás, amelyhez a szerb kormány komoly kormányzati támogatást is biztosított. A beruházások a Vajdaság magyar lakta területein valósultak meg a vegyiparban és az autóiparban. Az energetikai együttműködés nemcsak a MOL üzemanyag kis-, és nagykereskedelmén keresztül, illet-

ve az orosz földgáz tranzitálásán keresztül, hanem az MVM Partner Zrt. helyi leányvállalatán keresztül is megkezdődött. A Társaság és a szerb állami energiavállalatok között rendszeresen zajlanak üzleti tranzakciók, így az MVM Partner résztvevője a szerb EPS²² közbeszerzési- és egyéb tendereinek, továbbá a szerb rendszerirányító, az EMS által szervezett határkapacitás-aukcióknak is. Az MVMP a tavalyi évben alakult szerb energiatőzsde (SEEPEX) teljes jogú tagjaként 2016. júliusban kezdte meg a szervezett piacon való kereskedést. A MET 2016-ban kezdte meg a gáz nyakkereskedelmi tevékenységét Szerbiában.

A Magyar–szerb Turisztikai Munkacsoport 2017. április 24-én megvalósult ülésének megfelelően a Távols-Keletről, elsősorban Kínából érkező turisták számára turisztikai csomagok kerültek kialakításra. A magya–szerb turisztikai ajánlatok jó lehetőséget teremtenek arra, hogy a schengeni vízummal már rendelkező kínai állampolgárok nagyobb arányban látogassanak el Szerbiából Magyarországra és fordítva.

2017-ben a magyar–szerb relációban feltehetően mégis a legnagyobb eredmény, hogy az OTP Bank a Szerb Nemzeti Bank engedélyével 125 M EUR-ért megvásárolta a National Bank of Greece tulajdonában álló Vojvodanska Bankát és a hozzá tartozó NBG Leasing céget, ezzel piaci részesedése 5,7%-ra emelkedett és az ország hetedik legnagyobb bankjává vált. A magyar pénzügyi sikeres akvizíciója biztosan pozitív hatást fog gyakorolni a magyar üzleti elképzelésekre déli szomszédunk vonatkozásában.

A kétoldalú kapcsolatok fejlődését jól példázza a kétoldalú kereskedelmi áruforgalom folyamatos bővülése. 2017-ben a kétoldalú kereskedelmi forgalom 29,5%-kal nőtt az előző évhez képest, értéke megközelítette a 2,5 milliárd eurót (2,4799). A Szerbiába irányuló magyar export 24%-kal, a Szerbiából érkező import pedig 40,6%-kal nőtt. Az elmúlt 3 évben a teljes áruforgalom 37,7%-kal bővült, míg Milošević bukását követő 2001-es első évhez viszonyítva a növekedés 786%-os, azaz közel kilencszeresére emelkedett, 279,7 M EUR-ról 2,479 Mrd EUR-ra.

1. táblázat. A külkereskedelmi forgalom alakulása, 2015–2017 (millió euró)

Időszak	Import	Export	Áruforgalom	Külkereskedelmi egyenleg
2015	538,1	1263,1	1801,2	724,9
2016	626,1	1289,0	1915,1	662,9
Változás 2016/2015	16,3%	2,1%	6,3%	-8,5%
2016	626,1	1289,0	1915,1	662,9
2017	880,6	1599,3	2479,9	718,7
Változás 2017/2016	40,6%	24%	29,5%	8,4%

Forrás: KSH

9. Összegzés

A magyar–szerb gazdasági kapcsolatok jelenlegi sikereihez elengedhetetlen volt egy lassú politikai közeledést követő történelmi megbékélés, amely nemcsak a magyar gazdasági érdekek jobb érvényesüléséhez, hanem a Szerbiában élő magyarság szülőföldön történő boldogulásához is hozzájárult.

A ma már a két ország között létező és érezhető politikai bizalomnak köszönhetően számos energiaügyi, külkereskedelmi, infrastrukturális, mezőgazdasági elképzelés valósul(t) meg kormányzati támogatással, de ezzel párhuzamosan a magánszféra is sokkal aktívabbá vált.

A sikerekhez azonban előfeltétel volt, hogy hazánk Szerbiával a szerződéses viszonyát újraépítette a gazdaság minden területén, illetve a magyar üzletemberek „helyzetbe kerüléséhez” a magyar kormány minden támogatást biztosított. Szerbia politikai berendezkedése, autokrata irányítása, illetve a szerb lakosság gondoskodó állam iránti bizalomba vetett, máig létező elvárása miatt, hazánkknak elengedhetetlen külgazdasági „kelléke”, hogy maradjon az évente ülésező Gazdasági Vegyes Bizottság, illetve az ezt kiegészítő koordináló külgazdasági kapcsolat fenntartása.

Abban az esetben, ha megvalósulnak a tervezett nagy beruházásokat igénylő infrastruktúrafejlesztések és a kétoldalú kereskedelmi áruforgalom a jelenlegi ütemben bővül, szinte biztosra vehető, hogy újabb magyar beruházások valósulnak meg Szerbiában, ami együttesen biztosíthatja hosszú távon is a kétoldalú gazdasági kapcsolatok további fejlődését.

JEGYZETEK/NOTES

1. Magyarországon 1990 március 25-én volt az első, majd április 8-án a második forduló, Szlovéniában 1990. április 8-án, míg Horvátországban április 27-én, majd a második forduló május 6-án, Szerbiában 1990. december 9-én és 23-án.
2. Hrvatska Demokratska Zajednica (Horvát Demokratikus Közösség).
3. Socialistička partije Srbije.
4. Szilágyi Imre: A magyar külpolitika és a délszláv térség 1990 után – Külügyi Szemle 2004/1–2. szám.
5. Ugyanabban a hónapban 1990 júniusában látogatott Belgrádba Jeszenszky Géza külügyminiszter, illetve Aleksandar Prlja külügyminiszter Budapestre.
6. A Technika Külkereskedelmi Vállalat 10 ezer Kalasnyikov géppisztolyt, illetve 1,8 millió darab lőszerrel adott el a zágrábi központú Astra vállalatnak, amely a svájci Freeburn Ltd-n keresztül realizálta a vásárlást, a Magyar

- Vámhatóság kimutatásában pedig Rakéta porszívóként könyvelte el az eladott fegyverszállítmányt.
7. Gulyás László: Regionalizáció, regionalizmus és a nemzeti kérdés a titói Jugoszláviában. *Tér és Társadalom* 2009/2. szám. 155–169. old.
  8. Orbán Viktor és Zoran Đinđić 2001. november 19-i sajtótájékoztatója
  9. A KSH adatai szerint Magyarország-Kis-Jugoszlávia közötti kétoldalú kereskedelmi áruforgalom értéke 2002-ben 307,7 M EUR volt
  10. Önálló magyar-szerb forgalmi adat nem ismert
  11. Demokratska Opozicija Srbije (Demokratikus Szerb Ellenzék), amely 2000. január 10-én alakult 19 ellenzéki párt szövetségéeként Slobodan Milošević megbuktatásnak céljával, amelyből a Srpski Pokret Obnove (Szerb Megújhódási Mozgalom) 2000 nyarán, míg a Demokratska Stranka Srbije (Szerb Demokrata Párt) 2001 augusztusában kivált.
  12. Investment and Trade Development Hungary – Magyar Kereskedelemfejlesztési és Befektetésösztönzési Ügynökség 1993–2010.
  13. A fórumon előadóként részt vett Miroljub Labus miniszterelnök-helyettes, Mlađan Dinkić szerb pénzügyminiszter, Radovan Jelasić, a Szerb Nemzeti Bank elnöke és Mirko Cvetković, a Szerb Privatizációs Ügynökség igazgatója, későbbi miniszterelnök.
  14. 2007. január 21-én újabb előrehozott parlamenti választásokat tartottak, majd miután Koszovó kinyilvánította függetlenségét, a kialakult helyzet újabb rendkívüli választást generált, amelyet 2008. május 11-én tartottak meg.
  15. Fitch Ratings Szerbiát BB- pozitív kilátású ország kategóriába 2006. februárjába sorolja át.
  16. GKM Balkán Stratégia 2007.
  17. 2005. május 26-án került aláírásra és 2005. november 21-én lépett hatályba.
  18. Az első GVB ülésre Belgrádban 2006. május 9-én került sor, legutóbb 2017. október 16–17-én Szabadkán került megrendezésre.
  19. Nedeljnik c. szerb hetilap; 2018. március 15.
  20. A Kormány döntésének értelmében Magyarország a 2016–2018 közötti időszakban, a szerb kormány egyetértésével, 30 milliárd forint vissza nem térítendő támogatást és 30 milliárd forint kedvezményes hitelt biztosít a vajdasági gazdaságfejlesztési program végrehajtására; <http://www.prosperitati.rs/gazdasagfejlesztési-strategia-es-akcioterv>
  21. 2016. április 16-án került átadásra az első beruházási ütem, az összesen 8,4 millió eurós beruházásból megvalósult üvegszövet gyár Szabadkán, amelyhez a szerb kormány 2 millió euró beruházási támogatást biztosított. 2016. szeptember 23-án került átadásra Zentán a Tisza Automative kábelgyártó üzem, melyhez a szerb kormány is hozzájárult.
  22. Elektroprivreda Srbije (Szerb Elektromos Művek).

FELHASZNÁLT IRODALOM/REFERENCES

- Antalóczy Katalin–Sass Magdolna (2000): Zöldmezős működőtőke-befektetések Magyarországon. *Külgazdaság* 11. szám.
- Dr Dankó László (2009): Nemzetközi Kereskedelem, ProMarketing Egyesület, Miskolc, 203–207. old.
- Diczházi Bertalan–Vígh István (1999): Hazai vállalati szektorok terjeszkedésének lehetőségei, javaslat a közép-vállalatok működőtőke kivitelét elősegítő kormányzati programra. INVESTA Pénzügyi- és Befektető Kft., május.
- Gulyás László (2009): Regionalizáció, regionalizmus és a nemzeti kérdés a titói Jugoszláviában. *Tér és Társadalom* 2009/2. szám. 155–169. old.
- Huszka Beáta–Bakó Tamás (2007): Észak-Vajdaság Magyar Többségű Községeinek Gazdasága, Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány, Budapest 7–13. old.
- Lukács B. György (2000–2012). *Limes* 2012. 3. szám: Konzervativizmus a Milošević utáni Szerbiában.
- Juhász József (1999): Volt egyszer egy Jugoszlávia. Aula Kiadó, Budapest, 190–216. old.
- Kozma Ferenc (1996): *Külgazdasági Stratégia*. Budapest, 193–202 old.
- Major Nándor (2006): Szerbia Milošević után I. Fórum Kiadó, Újvidék
- Törzsök Éva (1993): Barterügylet – Üzlet pénz nélkül? *Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó*, Budapest 92–98. old.
- Szilágyi Imre (2004): A magyar külpolitika és a délszláv térség 1990 után, *Külügyi Szemle* 2004. 1. 4–23. old.
- Szilágyi Imre (2011): Magyarország és Szerbia viszonya a rendszerváltás óta, *Külügyi Szemle*, 2011. 4. 80–91. old.
- Dr. Szűcs R. Gábor (2009): Egy csipetnyi gazdaságtörténet: A Magyar Jugoszláv gazdasági kapcsolatok a klíringtól a konvertibilitásig – EU Working papers 1/2009 83–94. old.
- Vladimir Goati (2001): Izbori u SRJ od 1990 do 1998. CeSID, Beograd 24–31. old.; 243–249. old.
- Závoczky Péter (2007): *Balkán Stratégia, Gazdasági és Közlekedési Minisztérium*.
- Magyar külpolitikai évkönyv 1990. Külügyminisztérium, Budapest.
- Magyar Külpolitikai évkönyv 1991. Külügyminisztérium, Budapest.
3. *Külgazdasági Stratégia*, 2001. Külügyminisztérium, Budapest.
4. *Külgazdasági Stratégia*, 2008. Külügyminisztérium, Budapest.
- The Western Balkans in transitions, European Economy, European Commission Directorate General for Economic and Financial Affairs, Occasional Papers, January (2004).

HORVÁTH Csaba Sándor

egyetemi adjunktus

Széchenyi István Egyetem, Apáczai Kar, Győr

senior lecturer

Széchenyi István University, Apáczai Faculty, Győr, Hungary

email: horvath.csaba@sze.hu

A VASÚT SZEREPE A BALKÁNI ÉS KELETI FRONTRA VALÓ SZÁLLÍTÁSBAN A NAGY HÁBORÚ ELSŐ ÉVÉBEN

ROLE OF THE RAILWAY IN THE TRANSPORTATION TO THE BALKAN AND EASTERN FRONT IN THE FIRST YEAR OF THE GREAT WAR

ABSTRACT

After the outrage against the Archduke Francis Ferdinand and his wife Sophie Hohenberg the Austrian–Hungarian Monarchy proclaimed war against Serbia. On the 29th of July 1914 the military forces were departing by railway towards Serbia (Balkan front). Early in the morning on this day, the Danube Fleet and the Artillery of Zimony launched the bombing of Belgrade. The Serbian leadership, in fear of a direct attack, blasted the railroad bridge that linked Zimony to Belgrade. The first front was opened. In the meantime, another front was opened in addition to the Balkans. Behind the scenes, preparations for the Russian mobilization were largely in progress. The Tsar Nicholas II of Russia ordered the general mobilization of the entire Russian army on July 31st, after which their attention turned to Galicia (eastern front). The aim of this study is to reveal the directions, the operating, the operation and the social impacts of direct frontlines and trains leading and running through Hungary and inland as well in these 2 fronts in the first year, so in 1914 of the Great War, which otherwise was not affected by the frontiers, did not become a war theatre. These trains transported military troops and resupply to the fronts. The growing transportation to the fronts caused stoppages in the traffic, the civil timetable was inhibited. Because of the quick Russian mobilisation Galicia had to be evacuated by trains, and it had resulted again growing traffic. Simultaneously the trains with casualties came back to Hungary. The civil inhabitants felt the horrid effects of the war: injured people, dead and the coffins. Trains were running from Austria to the eastern front to take resupplies every day. It produced unliveable traffic to the end of the first year.

Kulcsszavak: Nagy Háború, 1914, vasút, balkáni front, keleti front

Keynotes: Great War, 1914, Railway, Balkan Front, Eastern Front

1. Bevezetés

Ferenc Ferdinándnak, az Osztrák–Magyar Monarchia trónörökösének 1914. június 28-án bekövetkező meggyilkolása után egy hónappal később a dualista állam hadat üzent Szerbiának, amely egy láncolatot indított el Európába, majd a kontinensen kívül is, és nőtte ki magát a Nagy Háborúvá. Az ország lakossága leginkább a vasúti közlekedés megváltozásából, a polgári menetrend felfüggesztéséből érezte meg az eseményt, hiszen elindult először a részleges, aztán az általános mozgósítás, a katonai alakulatok és az utánpótlás frontokra való szállítása. A hadüzenet átadását követően először délre, Szerbiába (balkáni front), majd nem sokkal később északkelet felé, az Orosz Birodalom irányába (keleti front) indult meg a magyar katonai csapatszállítás. Jelen tanulmány célja a – különben a frontok által nem érintett, háborús hadszíntérré nem váló – Magyarországon keresztül déli és északkeleti irányba vezető és közlekedő közvetlen frontvonalak és -vonatok irányainak, működésének, működtetésének és társadalmi hatásainak feltárása a Nagy Háború első évében, 1914-ben.

2. A Nagy Háború kitörése

Az imperialista időszak békésebb nagyhatalmi versenyének végét Ferenc Ferdinándnak és feleségének, Hohenberg Zsófiának 1914. június 28-án bekövetkező meggyilkolása jelentette.¹ Az Osztrák–Magyar Monarchia trónörököse és hitvese ellen Szarajevóban az Ifjú Bosznia mozgalom egyik szerb tagja, Gavrilo Princip követett el merényletet.² Ez az esemény – bár nem önmagában – a két szövetségi blokk (Antant és Központi Hatalmak) közötti konfrontáció kialakulását eredményezte, amellyel elindult egy láncreakció Európában és a Világon is. A boldog békeidők Európája ezzel végéhez közeledett, teljesen átrendezve a hatalmi viszonyokat.³

A merénylet után a Monarchia ultimátumot küldött Szerbiának, és megszakította a diplomáciai kapcsolatot velük.⁴ Mivel a szerbek feltétel nélkül nem teljesítették volna a dualista állam kéréseit, a Monarchia 1914. július 28-án hadat üzent nekik, és megindította a mozgósítással kapcsolatos vasúti szállításokat.⁵ Ezt megelőzően nemcsak a Monarchia, hanem már július 25-től Németország,⁶ illetve 31-től és augusztus 1-től Franciaország és Oroszország is elrendelte a mozgósítást. Még ezen a napon a németek hadat üzentek az oroszoknak, 2-án megszállták Luxemburgot, 3-án hadat üzentek Franciaországnak, 4-én pedig átlépték a belga határt. Erre fel Nagy-Britannia és Belgium közölte a hadiállapot beálltát Berlinnel. Ezzel még nem volt vége, hiszen még augusztusban a Monar-

chia Oroszországnak, Szerbia Németországnak, a németek Montenegrónak, a franciák, a britek, a szerbek és Montenegró a Monarchiának, Japán Németországnak, végül a Monarchia Belgiumnak üzent hadat.⁷ Így a háború hamar globálissá vált. A mozgósítás és az utánpótlás-szállítás legfőbb eszköze ekkor már a vasút volt, amely gyorsaságával és óriási kapacitásával rövid háborút ígért, azonban nem így lett!

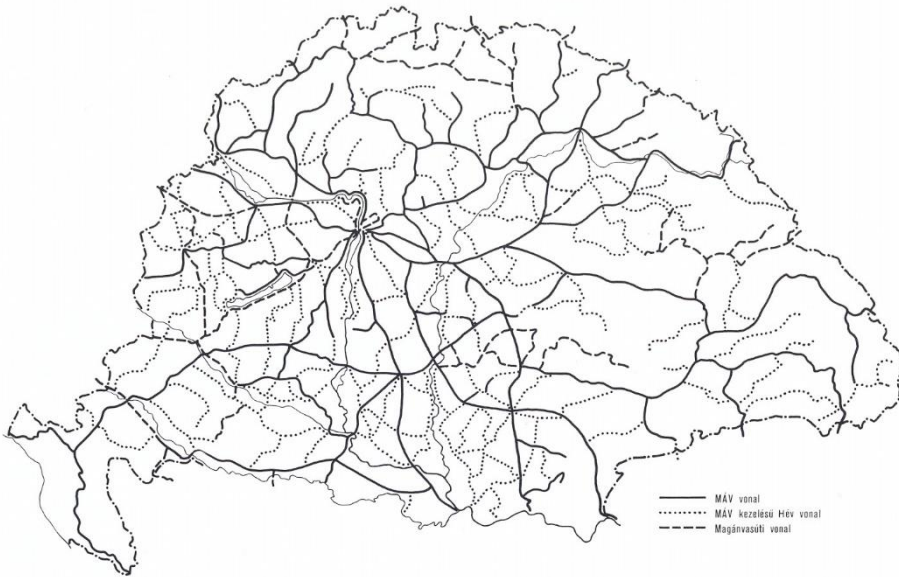
3. A magyar vasúthálózat az első világháború előestéjén

Magyarországon 1846. július 15-én adták át ez első gőzvontatású vasutat Pest és Vác között.⁸ Ezzel a vonallal kezdődött meg hazánkban az új közlekedési eszköz térhódítása, amely 1914-ig, az első világháború kitöréséig Európa egyik legsűrűbb kötöttpályás rendszerévé duzzadt. Az egyes fő- és mellékvonalak irányát korszakonként eltérő érdekek határozták meg. Az abszolutizmus időszakában leginkább az osztrák igényeknek megfelelően. Majd a politikai és gazdasági kiegyezés lehetővé tette a magyarországi kapitalizmus gyorsabb fejlődését, ami a vasútügynek is kedvezett. Ezt követően egyértelműen a Széchenyi által megálmodott Pest–Buda centrikus rendszer kezdett kiépülni az országban, amelyben négy fővonalhoz sok transzverzális pálya illeszkedett. Az abszolutizmus Bécs-központú hálózatfejlesztésével szemben ez a magyar fővárost kívánta rendszer központjává tenni, pótolva az alapvető hiányosságokat. Ennek függvényében a már korábban meglévő nyugati irányú vasúti összeköttetések mellett előirányozták a Fiumébe, Galíciába és a Balkán-félsziget felé vezető vaspályák kiépítését is.⁹ A vasútnak az 1870-es években jelentkezett a katonai–logisztikai specializált funkciója. Ugyanis a korszak leggyorsabb közlekedési eszközeként egyértelműen a mozgósítás fő elemévé vált. Az egyetlen hátránya, hogy a kötött pálya miatt csak ott használhatták, ahol kiépült. Így innentől a kormányok stratégiai vonalakat is építettek. A Monarchia és Magyarország szempontjából egy ilyen – az 1878-as berlini kongresszuson kapott felhatalmazás után – a Bosznia-Hercegovina okkupációját elősegítő Budapest–Szabadka–Zimony–Belgrád fővonal volt. A szerződésben vállaltaknak megfelelően a magyar kormány kincstári pénzből hozta létre ezt a pályát, megteremtve a Balkán felé vezető vasúti összeköttetést.¹⁰ Ez volt az első, de nem az utolsó kifejezetten katonai–logisztikai célból megépített vasút Magyarországon. Már a kortárs, Forró Lajos *A vasutak, mint a modern társadalom és gazdasági élet megalkotói* című tanulmányában megjegyezte, hogy a hadügyet a vasutak teljesen átalakították, hiszen a hadviselés jellege és technikája általa alapjaiban megváltozott. A csapatfelvo-

nulás és az összpontosítás lényegesen rövidebb időt vett igénybe, és az utánpótlás biztosítása sokkal könnyebben megoldhatóvá vált a vasúttal. Ez alapján Forró megállapította, hogy a vasút csökkenti a háború időtartamát,¹¹ ami a későbbiekben gyakran nem bizonyult helytállóknak! Az viszont kijelenthető, hogy a vasút a gyors mozgósítás legfőbb eszköze lett. A vasút óriási hadászati relevanciája elvitathatatlan, hiszen háttérbe szorította a közutak korábbi hadászati, gazdasági és politikai jelentőségét.¹²

A fővonalak és a hozzájuk vertikálisan kapcsolódó, azokat összekötő helyi érdekű vasutak kiépülése 1914-re nagyjából befejeződött. Az első világháború előtt a közforgalmú vasúthálózat hossza 22 869 km-t tett ki, ebből 21 258 km volt rendes, 1611 km volt keskeny nyomtávolságú. Az ország vasútsűrűsége (7,1 km/100 km²) megközelítette a fejlett európai országok és megelőzte a dél- és délkelet-európai országok vasútsűrűségét.¹³

1. térkép: A magyar vasúthálózat 1914-ben
Map 1.: Hungarian railway network in 1914

Forrás: Czére, 1989. 104. old.

A háború kitöréséig a katonaság csak alkalmasszerűen avatkozott be a vasút életébe, vett részt a közlekedés lebonyolításában. Az éves hadgyakorlatok, a nyári összetartások, a katonai alakulatok átvezénylése a polgári forgalmat nem zavarta. A közös és a magyar hadügyi tárca megrendelőként lépett fel a vasutaknál, a szállítási költségeket fizette. Bár a politikai feszültség érződött, 1914 nyarán az előre eltervezett katonai moz-

gásokon túl más hadi forgalom nem bonyolódott az országban.¹⁴ Megállapítható tehát, hogy a hazai – európai viszonylatban is rendkívül sűrű – vasúthálózat katonai–stratégiai céloknak is megfelelően jött létre, amit későbbi használata is bizonyított.

4. A magyar vasút a Nagy Háború első évében

Miután 1914. július 24-én a Monarchia ultimátumára szerb részről elutasító válasz érkezett, 27-én elhatározták Bécsben, hogy a meghirdetett mozgósítás kezdésével egyidejűleg július 28-án deklarálják a háborút. Ezen a napon megkezdődött az osztrák–magyar haderő részleges mozgósítása Szerbia felé.¹⁵ Ezzel elindult a háború, amelynek az első frontja a Balkánon nyílt meg.

A mozgósítás alapját az 1912. évi véderőről szóló XXX. törvénycikk szolgáltatta.¹⁶ A honvédelmi miniszter a vasutaknál, azok műhelyeiben, pályafenntartási, vontatási, műhelyi és szertári szolgálatban tartósan alkalmazottakat azonban a népfelkelési szolgálat alól felmentette a hadiforgalom akadálytalan lebonyolítása érdekében.¹⁷ Továbbá a hadkötelesek közül a külszolgálati személyzet egy részének a háború egész tartamára, másik részének pedig a mozgósítás 40-dik napjáig – amely meghosszabbítását kérhette az adott üzletvezetőség a hadügyminisztériumtól¹⁸ – nem kellett hadba vonulnia. Így a világháború kitörésének napján a vasútnál dolgozó 163 247 főből 13 554 vonult csak be tényleges katonai szolgálatra. Akik nem tartoztak bele mentesülők körébe – a nélkülözhetetlen, vagy különleges beosztással bíró vasúti alkalmazottakat kivéve – a háború első napján kötelesek voltak bevonulni.¹⁹

A pattanásig feszült helyzetben már 1914. július 24-én a vasúti közlekedést koordináló minisztériumok utasítást kaptak, hogy 10 000 kocsit július 27-ére tartsanak készenlétben a riadószállítások mielőbbi elindítása érdekében. A Monarchia vasútjait katonai célokkal koordináló 5. Eisenbahnbüro (EB) osztály előkészítette a hadtestparancsnokságok részére küldendő, felvonulással kapcsolatos utasításokat. Általános mozgósítás esetén a polgári szállítást időlegesen korlátozták, új postavonatmenetrendet vezettek be, a budapesti pályaudvarok forgalmát szabályozták és kihirdették a helyi vonatok menetrendjét. A hadimenetrendi vonalakon elrendelték, hogy az 1. és 2. mozgósítási napon a bevonulási forgalom a polgári menetrend személyszállító vonataival bonyolítandó. A 3. mozgósítási naptól kezdve naponta csak a postavonatok, a 6. naptól a posta- és helyi vonatok, a bevonuló vonatok pedig csak a 3., 4. és 5. napon közlekednek.²⁰ A zimonyi pályaudvart katonai csapatok foglalták el,

a vasúti szolgálatot is ők koordinálták innentől.²¹ Július 27-én bár még a békemenetrend volt érvényben, lázasan folytak a mozgósítási előkészületek, és bevonulási vonatok is indultak már. Az érintett vonalakon az összes áruforgalmat időlegesen szüneteltették.²²

Július 28-án a Monarchia vasútjait háborús időszakban koordináló Központi Szállításvezetőség (Zentraltransportleitung) megkezdte működését, és előkészítette szállítónonalakat a másnap meginduló forgalomra. 1914. július 29-én 0 órakor elindultak a vonatok Szerbia felé a hadtestekkel, és hadimenetrend lépett érvénybe a Budapeستől délre eső és a Marchegg–Budapest vonalakon,²³ egyúttal a postavonatok is közlekedtek.²⁴ Az üzletvezetőségeken (ahol a vasútvonal-parancsnokságok is voltak) a hadiforgalom lebonyolítása nehéz feladatot rótt a személyzetre, ahol az üzletvezetők maguk is próbálták motiválni beosztottaikat: „*Mindnyájunknak tudtában kel lennie annak, hogy történelmi jelentőségi időket élünk, amidőn édes hazánk megvárja minden fiától, hogy kiki a tőle telhető legnagyobb erőfeszítéssel, hazaszeretettel és lelkesedéssel fogja teljesíteni hazája iránti szent kötelezettségeit.*”²⁵ Július 29-re virradóra a dunai flottilla és a zimonyi tüzérség bombázta már Belgrádot. A szerb hadvezetőség pedig a közvetlen támadástól tartva, felrobbantotta a Zimonyt Belgráddal összekötő vasúti hidat.²⁶ A Balkán felé meginduló mozgósítás az első napokban csekély mennyiségű volt, még a polgári forgalom mértékét sem érte el. E forgalom a Budapest-balparti és központi, a szombathelyi, a zágrábi, szegedi, temesvári és szabadkai üzletvezetőségek vonalain bonyolódott. A vonalak közül a pécsi, a szegedi, a zimonyi és a zágrábi jelentette a fő felvonulási útvonalat napi 30–30 vonattal, amelyeken polgári forgalmat korlátoztak,²⁷ az áruszállítást időlegesen beszüntették.²⁸

A balkáni mellett egy újabb front is kezdett időközben megnyílni. Július 31-én a teljes orosz haderőre kiterjedő általános mozgósítás is megtörtént, amivel Galícia felé is terelődött már a figyelem.²⁹ A Monarchia uralkodója, Ferenc József ugyanezen a napon 12 óra 35 perckor elrendelte a részleges³⁰ mellett az általános mozgósítást augusztus 4-től szeptember 4-ig.³¹ Az öt napos csúszás vasúttechnikai okoknak volt titulálható.³² Ugyanis innentől indult el a tömeges csapatszállítás a Száva mellé és Boszniába, illetve az orosz frontra, de a nyugati front felé közlekedő szerelvények is leterhelték az általuk érintett vonalakat.³³ A kétfrontos háború azonban komoly fejtörést okozott a vasúti forgalomszervezésnek, mivel a frontváltáshoz szükséges menetrendek még el sem készültek. Ezek híján a szállításért felelős vezérkari tisztek nem vállalták a rögtönzés kockázatát. Így egyetlen megoldás kínálkozott csak, a délre közlekedő szerelvények folytatják útjukat, majd a kirakodás után megfelelő időben indultak a galíciai frontra. Ez a szerencsétlen szállítási manőver, a vasút tervezés hibái jelentős szerepet játszott később a Monarchia 1914. évi nagy vereségeiben.³⁴ A balkáni frontra közvetlenül főként a Budapest–Zág-

ráb(–Sunja–Bród)–Fiume, Sopron–Szombathely–Nagykanizsa–Barcs–Bród, Budapest–Szabadka–Újvidék–Zimony, Budapest–Újszász–Szolnok–Békéscsaba–Arad–Temesvár–Báziás(–Pancsova), Budapest–Újdombóvár–Pécs–Eszék–Vinkovce–India Križevci–Virovitica, Dugo Selo–Novska, Banova Jaruga–Pakrac, Károlyváros–Caprag, Steinbrück–Sziszek és szükség esetén kisebb mellékvonalakon közlekedtek a szerelvények.

2. térkép: A balkáni frontra vezető vasútvonalak
Map 2.: Railway lines to the Balkan front

Forrás: saját készítés

Galícia felé a Budapest–Hatvan–Miskolc(–Mezőlaborc)–Kassa–Orlói, Budapest–Cegléd–Szolnok–Püspökladány–Debrecen–Nyíregyháza–Csap(Bátyú–Lawoczne)–Sianki, Békéscsaba–Nagyvárad–Érmi-hályfalva–Királyháza–Körösmező, Pozsony–Lipótvár–Zsolna, Zsolna–Csaca, Legenye–Alsómihályi–Kassa és az ezekhez kapcsolódó mellékvonalakon történt a szállítás.³⁵ Ez utóbbira a miskolci és a debreceni üzletvezetőség fővonalain, Mezőlaborc, Sianki, Lawoczne és Körösmező

kilépőállomásokon napi 40–50 vonat közlekedett inntől.³⁶ A fokozódó harcok és a vasút stratégiai jelentősége miatt ekkor kiadták a vasúti alkalmazottak számára, hogy ha valaki – gyanús – repülőgépet, vagy autót látna, az a legközelebbi vasútvonal-parancsnokságnak jelentse ezt.³⁷

A frontra induló vonatokat és katonákat az egyes vasútállomásokon éljenezve és ajándékokkal fogadták az ott megjelent helyiek. A szuvenir mellett sok szeszes italt is kaptak hadba indulók, amelyet a nyári hőségben gyakran azonnal el is fogyasztottak. Ennek azonban sok esetben káros hatása volt a katonákra, akik rosszullette, gyengeségre és gyomorba-jokra panaszkodtak. Ezt elkerülvén a belügyminiszter már augusztusban megtiltotta az alkoholos italok ajándékozását a frontra készülő fegyvereseknek.³⁸ Ugyanakkor előírta a friss és tiszta ivóvízzel és frissítőkkel való ellátásukat.³⁹ A rokonaikat elhagyó katonák, férjek hiánya azonban egyúttal azt is jelentette, hogy családjuk fenntartó nélkül maradt, így a vasút a hadba vonult alkalmazottainak családtagjai részére adománygyűjtést szervezett, hogy ezzel könnyítse nélkülözésüket.⁴⁰

3. térkép: A keleti frontra szállító vasútvonalak
Map 3.: Railway lines towards the eastern front

Forrás: saját készítés

Időközben folytak már a harcok a két hadszíntéren. Az ország lakossága az elkezdődő háborút leginkább abból érezkelhette, hogy a hatóságok az arcvonalban megsebesült, lebetegedett és – zárt koporsókban az – elhunyt⁴¹ katonákat már e hónap folytán elkezdték – leginkább a postavonatokkal⁴² – hazaszállítani. Egy maródi személyért, vagy annak kísérőjéért III. osztályú katonajegy árát, vonatonként és kilométerenként legalább 4 korona 80 fillért kellett elszámolni a vasúton való hazaszállításért. Emellett a Nemzetközi Hálókocsi Társaság (Compagnie Internationale des Wagons-Lits) háló- és étkezőkocsijaiból egészségügyi katonai különvonatok⁴³ is közlekedtek a hadszínterekre, amelyeknél a felvonuláskor és az utánpótlás szállításakor katonai díjszabásszerű rendes különvonati illetéket kellett felszámítani a hadügyminisztérium terhére.⁴⁴ A balkáni fronton a szerbek augusztus 23-ra az osztrák–magyar csapatokat a kiindulópontjukra, a folyók mögé verték vissza. A Monarchia első katonai expedíciója tehát kudarcba fulladt. A Potiorek-offenzívák ezzel véget értek, az azt koordináló tábornagyot felmentették, majd nyugdíjazták.⁴⁵ E kiszorításnak leginkább morális következményei voltak, hiszen jelentősen rontotta az Oroszország ellen vonulók lelki arculatát.⁴⁶

Mindeközben Galíciában már hatalmas méretű harc folyt. A frontvonatok zavartalan közlekedését hamar megzavarták a rendeltetési állomásokon a kirakodás körül beállott nehézségek. Ezzel a mozgósítás precízen kidolgozott ütemterve gyorsan felborult, lelassult.⁴⁷ A kezdeti sikerek után, főként a tévesen megítélt, vártnál gyorsabb – az ekkor megnyitott kelet–nyugati vasutaknak köszönhető – orosz mozgósítás miatt a Monarchia csapatai itt is hátrálásra kényszerültek. A vasutak alig szállították ki a frontokra a katonákat, szeptember 14-én az orosz előrenyomulás miatt megkezdődött Galícia kiürítése.⁴⁸ Ekkor került sor az első átcsoportosításra is, amikor a 35. népfelkelő dandárt 40–50 vonattal⁴⁹ a Tatár-hágótól Krakkóba kellett szállítani a Kőrösmező–Királyháza–Érmihályfalva–Debrecen–Szolnok–Budapest–Galánta–Zsolna vonalon Oderbergen át.⁵⁰ Ezzel egy időben elindult a harcok által érintett terület – nincstelen – magyar és osztrák-galíciai, túlnyomórészt zsidó polgári menekültek hulláma, akik a belügyminisztérium terhére ingyen utazhattak vonattal a hátszágba,⁵¹ vagy akár a későbbiek során vissza a lakhelyükre.⁵² E vonalak forgalmát növelte ezen felül az, hogy a térségben működő – osztrák – vasutak személyzetét, ingóságát, leltári tárgyakat is Magyarországra – majd innen Marcheggen és Bruck an der Leithán át Ausztriába – kellett menekíteni, ami óriási terhet rótt a miskolci és debreceni üzletvezetőségre, az északkeleti vaspályákra.⁵³ E front vonalai a balkánival egyetemben olyannyira leterheltté váltak, hogy személyzethiány jelentkezett, amit a hadvezetőség a vasúti alkalmazottak hadköte-

lezettség alól való mentesítésével próbált orvosolni. Ráadásul erre az időszakra már a szerbek által ágyúzott magyar területek lakossága is ingóságaival együtt visszább húzódott.⁵⁴

Erre az időre megjelent egy kór, az ázsiai kolera, amely a katonákat veszélyeztette leginkább. A hadi szállítmányoknál is fennállt a kolera-járvány továbbterjedése. A keleti frontra igyekvő katonákat fenyegette leginkább a fertőzés, Romániából érkezett a betegség. Ezt követően elrendelték a beteg, vagy gyanús személyek, – a harcterről visszaérkező⁵⁵ – szerelvények elkülönítését, kezelését, továbbá az árnyékszékek kocsikban⁵⁶ való elhelyezését, a szigorított fertőtlenítését, szappan használatát,⁵⁷ és a laktanyák tisztán tartását. A helyzet annyira súlyos volt, hogy voltak karantén alá helyezett községek,⁵⁸ így például Vésztő, Békés, Körösladány, majd Arad is.⁵⁹ Egyúttal Magyarországról Romániába csak Verciorova és Predeal állomásokon engedélyezték a vasúti forgalmat, míg a Gyimesbükk–Palánka és Caineni határon keresztül nem lehetett közlekedni.⁶⁰ Ennek azért volt jelentősége, mert az ellenséges hatalmaktól körülzárt Németország nyersanyaggal (gabona, liszt, borsó, bab stb.)⁶¹ való ellátása Romániából⁶² történt – értelemszerűen – a magyar vonalakon keresztül.⁶³ A MÁV a fertőzött területen dolgozóknak ingyenes védőoltást biztosított a zavartalan közlekedés lebonyolítása érdekében.⁶⁴

1914. október 29-én az Oszmán Birodalom elkezdte bombázni az orosz kikötőket,⁶⁵ így a központi hatalmak oldalán belépett a háborúba ellenfelét többfrontos harcra kényszerítve.⁶⁶ Ennek tudatában novemberre és decemberre sem csökkent az orosz frontra szállító magyar vonalak terhelése. Egyrészt a közös hadsereg utánpótlás-szállítása napi 50 szerelvényt jelentett Ausztriából Marchegg és Bruck an der Leithán⁶⁷ keresztül. Ez a visszafelé közlekedő szerelvényekkel – beleértve az egyre növekvő fogolyszállítmányok számát – napi 85 vonat volt már. Másrészt a népfelkelő legénységet is szállítani kellett.⁶⁸ Az egyre veszedelmesebb keleti front újabb csapatok idevaló koncentrálását igényelte, így a déli harctéren nélkülözhető alakulatokat, és a 43. gyaloghadosztályt az Uzsoki-hágótól az északira szállították a lehető legrövidebb időn belül. Erre a Zimony–Szabadka–Szeged–Békéscsaba–Nagyvárad–Debrecen–Csap–Lawoczne, a Debrecen–Királyháza–Körösmező, illetve az Ungvár–Csap–Miskolc–Budapest–Galánta–Zsolna vonalakon volt lehetőség. Hosszú harcokra kellett berendezkedni e fronton már, amit a csekély teljesítőképességű, egyvágányú miskolci és debreceni vonalak láttak el utánpótlással. Majd Krakkó orosz ostromakor csapateltolásokra is sor került. Előzetes menetterv nélkül napi 40–45 szerelvény szállított egy teljes hadtestet Észak-Magyarországról a Marchegg–Rákos–Hatvan–

Ruttka–Zsolna, illetve a Galánta–Zsolna vonalakon át Nyugat-Galíciába.⁶⁹

Az év végére a Kasselik Ferenc és az Erzsébet Alapítvány a Vörös-Kereszt Egylet kezelésében egy kórházvonalat állított ki, amely a keleti front vonalain közlekedett inntól.⁷⁰ Az Egylet ezen kívül a hadszíntérről hazaszállított sebesült és beteg katonák frissítővel, étellel és itallal való ellátását is megszervezte az előre erre kijelölt „*üdítő állomásokon*”.⁷¹

Erre az időre a – főként a frontok felé irányuló – nagy, néha már elviselhetetlen méretű forgalom miatt ismételen korlátozni kellett a polgári szállítmányokat, amelyek nem élvezhettek prioritást a hadi – leginkább a hátvidékről a felvonulási területre csapatokat és felszereléseket szállító⁷² – szerelvényekkel szemben.⁷³ Ilyen nehézségekkel, az egyre növekvő forgalommal és kapacitáshiánnyal kellett megküzdenie a magyar vasútnak a Nagy Háború első évében.

5. Összegzés

Mindent összevetve megállapítható, hogy a háború kitörésének éve szinte az egész magyar vasúthálózatot óriási próba elé állította. A többfrontos háború és a folyamatos növekvő csapat- és utánpótlás-szállítás, beleértve az átcsoportosításokat is az év végére már elviselhetetlen forgalmat generált a magyar vasúton, melynek akkor még nem igazán volt komoly alternatívája. A vasúti hálózat fő ütőerei a Bécs felől Budapesten át Szerbia és Galícia irányába óriási mértékű forgalmat bonyolítottak. Az átcsoportosításokkal pedig a transzverzális vaspályákra is nagy terhet rótt. Emellett a hadba vonuló vasúti alkalmazottak miatt kapacitáshiány is jelentkezett a magyar vasútnál, ami a katonai szolgálat alól való felmentéssel lehetett csak enyhíteni. Ennek eredményeként lassult a forgalom lebonyolítása a tél kezdetére, ráadásul a harctereken is elmaradtak a sikerek. A rossz vasúti logisztikának és a túlterheltségnek köszönhetően mindkét fronton hátrány érte a hadsereget, amely a kezdeti vereségeket eredményezte.

JEGYZETEK/NOTES

1. Hajdu Tibor–Pollmann Ferenc (2014): A régi Magyarország utolsó háborúja. 1914–1918. Osiris Kiadó. Bp. (a továbbiakban: Hajdu–Pollmann 2014.) 45. old.
2. Galántai József (1980): Az első világháború. Gondolat Kiadó. Bp. (a továbbiakban: Galántai 1980.) 77–87. old.

3. Majoros István (2005): Nemzetközi kapcsolatok 1789–1914. In: Vadász Sándor (szerk.): 19. századi egyetemes történelem 1789–1914. Korona Kiadó. Bp. 81–82. old.
4. Galántai 1980. 91–124. old.
5. Hajdu–Pollmann 2014. old.
6. A délután izgalmai Belgrádban. *Est*, 1914. július 26. 179. szám.
7. Galántai 1980. 129–137. old.
8. Majdán János (1987): A „vasszekér” diadala. A magyarországi vasútépítés 1914-ig. Kossuth Kiadó. Bp. 31. old.
9. Czére Béla (1989): A vasút története. Corvina Kiadó. Bp. (a továbbiakban: Czére 1989.) 86–88., 99. old.
10. Horváth Csaba Sándor (2017): A vasút funkciói és társadalmi, gazdasági hatásai Magyarországon 1920-ig. *Közlekedéstudományi Szemle*, 2017. 4. szám, 55. old.
11. Forró Lajos (1909): A vasutak, mint a modern társadalom és gazdasági élet megalkotói. *Vasúti és Hajózási Hetilap*, 1909. február 12. 7. szám, 63. old.
12. Németh Ernő (1994): A közlekedés szerepe az első világháborúban. *Honvédségi Szemle*, 1994. 2. szám, 26. old.
13. Czére 1989. 104. old.
14. Majdán János (2014): A közlekedés története Magyarországon (1700–2000). Pro Pannónia Kiadó. Pécs. (a továbbiakban: Majdán 2014.) 104. old.
15. Kurtz Géza–Kristófy Géza (1937): A cs. és kir. „Albrecht főherceg” 44. gyalogezred és a cs. és kir. 105. gyalogezred története. Merkantil Nyomda. Bp. 25. old.
16. 1912. évi XXX. törvénycikk a véderőről. <https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=91200030.TV&targetdate=&printTitle=1912.+%C3%A9vi+XXX.+t%C3%B6rv%C3%A9ny+cikk&referer=1000ev> (letöltési idő: 2018. 08. 14. 16:13)
17. Fegyverbe! *Tolnamegyei Közlöny*, 1912. október 25. 43. szám, 1–2. old.
18. HM HIM Hadtörténelmi Levéltár és Irattár. B. I. 55 a. Vasúti ügyek 1914–16. 4677. doboz. (a továbbiakban: HL 4677.) Valamennyi külszolgálati főnökségnek. 1914. július 31.
19. Mohácsy Béla (1925): A magyar királyi államvasutak a világháború alatt. Hornyánszky Viktor Részvénytársaság. Bp. (a továbbiakban: Mohácsy 1925.) 5–7. old.
20. HM HIM Hadtörténelmi Levéltár és Irattár. B. I. 55. Vasútügyek 1914–16. 4669. doboz. (a továbbiakban: HL 4669.) Bizalmas! Hadiforgalmi ügy.
21. A délután izgalmai Belgrádban. *Est*, 1914. július 26. 179. szám, 3. old.
22. HL 4677. Bizalmas. 1914. július 29.
23. Hadi menetrend a vasutakon. *Pesti Napló*, 1914. július 27. 176. szám, 15. old.
24. Kéri Kálmán (1985): Az Osztrák–Magyar Monarchia vasúthálózata 1914-ben és felhasználása az első világháborúban. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1985. 2. szám, (a továbbiakban: Kéri 1985.) 257. old.
25. HL 4677. Felhívás összes alkalmazottainkhoz. 1914. július 30.

26. Galántai 1980. 121–124. old.
27. Mohácsy 1925. 7. old.
28. HL 4677. 59. számú körlevél. 1914. július 30.
29. Hajdu–Pollmann 2014. 61. old.
30. HL 4669. Bizalmas Hadiforgalmi ügy. 1914. július 30.
31. HL 4677. Bizalmas. 1914. július 29.
32. Radák Lajos (szerk.) (1939): A m. kir. debreceni 2. honvéd huszárezred története 1869–1918. Bp., Hornyánszky Viktor Rt – Magyar Királyi Udvari Nyomda. Bp. 11. old.
33. HL 4677. 67. számú körlevél. 1914. augusztus 4.
34. Pollmann Ferenc (2010): A balkáni front. In: Romsics Ignác (főszerk.): Magyarország az első világháborúban. Bp., Kossuth Kiadó – Hadtörténeti Intézet és Múzeum. Bp. 45. old.
35. HL 4677. 89. számú körlevél. 1914. augusztus 19.
36. Mohácsy 1925. 10–11. old.
37. HL 4669. Repülőgépekről teendő jelentés. 1914. augusztus 13.; Gyanús automobilok és aeroplának csak közvetlen a vonalparancsnoknak jelentendő. 1914. augusztus 21.
38. HL 4677. Másolat másolata 18844/914. III. tam. üv. számhoz. 1914. augusztus 23.
39. 6281/1914. B. M. ein. számú körrendelet a hadba vonuló katonák szeszes italokkal való megajándékozásának eltiltása tárgyában. *Baranya Vármegye Hivatalos Lapja*, 1914. augusztus 27. 40. szám, 469. old.
40. HL 4677. Valamennyi szolgálati főnökségnek. 1914. szeptember 28.
41. HL 4677. 237. számú körlevél. 1914. november 20.
42. HL 4677. Állomási főnökségnek. 1914. augusztus 12.
43. HL 4677. Bizalmas. Hadiforgalmi ügy. 1914. október 27.
44. HL 4677. 72. számú körlevél. 1914. augusztus 9.
45. Hajdu–Pollmann 2014. 93. old.
46. Galántai 1980. 181–182. old.
47. Mohácsy 1925. 10–11. old.
48. Majdán 2014. 105. old.
49. Kormányjelentés. Statisztikai évkönyv. 1915–1918. 57. old.
50. Kéri 1985. 265. old.
51. HL 4677. 172. számú körlevél. 1914. október 10.
52. HL 4677. 195. számú körlevél. 1914. október 24.
53. HL 4669. Rendelet. 1914. november 26.
54. Mohácsy 1925. 16. old.
55. HL 4677. 159. számú körlevél. 1914. október 3.
56. HL 4677. Rendelet 1914. október 19.
57. HL 4677. 193. Körlevél. 1914. október 21.
58. HL 4677. Valamennyi Külszolgálati Főnökségnek és a nagybecskereki forgalmi főnökségnek. 1914. október 6.
59. HL 4677. 165. számú körlevél. 1914. október 8.
60. HL 4677. Körlevél. 1914. október 6.

61. HM HIM Hadtörténelmi Levéltár és Irrattár. B. I. 76. Szállítmányok 1914–1916. 4681. doboz. (a továbbiakban: HL 4681.) Bizalmas. hadiforgalmi ügy. 1914. szeptember 21.
62. Mohácsy 1925. 23. old.
63. HL 4669. 87. számú körrendelet. 1914. október 3.
64. HL 4677. Valamennyi külszolgálati főnökségnek, az üzletvezetőség I–IV. osztályának és a nagybecskereki forgalmi főnökségnek. 1914. október 25.
65. Hajdu–Pollmann 2014. 110. old.
66. Galántai 1980. 217–218. old.
67. Marchegg–Galánta–Rákos–Miskolc–Sátoraljaújhely, innen Mezőlaborc, illetve Csap–Sianki, Csap–Lawoczne; Bruck an der Leitha–Ferencváros–Rákos–Szolnok–Debrecen, innen Csap–Lawoczne, illetve Királyháza–Kőrösmező. In: Mohácsy 1925. 18. old.
68. HL 4677. 255. számú körlevél. 1914. december 8.
69. Mohácsy 1925. 20. old.
70. HL 4677. 286. számú körlevél. 1914. december 29.
71. A vasúton szállított beteg és sebesült katonáknak üdítőszerekkel, étellel, itallal ellátása. *Magyar Közigazgatás*, 1914. november 22. 47. szám, 1. old.
72. HL 4681. Valamennyi állomási és fűtőházi főnökségnek.
73. HL 4681. Bizalmas. 1914. december 28.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK/REFERENCES

Levéltári források

HM HIM Hadtörténelmi Levéltár és Irrattár. B. I. 55 a. Vasúti ügyek 1914–16. 4669., 4677., 4681. doboz.

Nyomtatott forráskiadványok

Forró Lajos (1909): A vasutak, mint a modern társadalom és gazdasági élet megalkotói. *Vasúti és Hajózási Hetilap*, 1909. február 12. 7. szám, 62–64. old.

Kormányjelentés. Statisztikai évkönyv. 1915–1918.

Mohácsy Béla (1925): A magyar királyi államvasutak a világháború alatt. Hornyánszky Viktor Részvénytársaság. Bp.

Sajtó

Baranya Vármegye Hivatalos Lapja, 1914.

Est, 1914.

Magyar Közigazgatás, 1914.

Pesti Napló, 1914.

Tolnamegyei Közlöny, 1912.

Szakirodalom

- Czére Béla (1989): A vasút története. Corvina Kiadó. Bp.
- Galántai József (1980): Az első világháború. Gondolat Kiadó. Bp.
- Hajdu Tibor–Pollmann Ferenc (2014): A régi Magyarország utolsó háborúja. 1914–1918. Osiris Kiadó. Bp.
- Horváth Csaba Sándor (2017): A vasút funkciói és társadalmi, gazdasági hatásai Magyarországon 1920-ig. *Közlekedéstudományi Szemle*, 2017. 4. szám, 52–59. old.
- Kéri Kálmán (1985): Az Osztrák–Magyar Monarchia vasúthálózata 1914-ben és felhasználása az első világháborúban. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1985. 2. szám, 225–294. old.
- Kurtz Géza–Kristófy Géza (1937): A cs. és kir. „Albrecht főherceg” 44. gyalogezred és a cs. és kir. 105. gyalogezred története. Merkantil Nyomda. Bp.
- Majdán János (1987): A „vasszekér” diadala. A magyarországi vasútépítés 1914-ig. Kossuth Kiadó. Bp.
- Majdán János (2014): A közlekedés története Magyarországon (1700–2000). Pro Pannónia Kiadó. Pécs.
- Majoros István (2005): Nemzetközi kapcsolatok 1789–1914. In. Vadász Sándor (szerk.): 19. századi egyetemes történelem 1789–1914. Korona Kiadó. Bp. 9–82. old.
- Németh Ernő (1994): A közlekedés szerepe az első világháborúban. *Honvédségi Szemle*, 1994. 2. szám, 25–30. old.
- Pollmann Ferenc (2010): A balkáni front. In. Romsics Ignác (főszerk.): Magyarország az első világháborúban. Bp., Kossuth Kiadó – Hadtörténelmi Intézet és Múzeum. Bp. 42–57. old.
- Radák Lajos (szerk.) (1939): A m. kir. debreceni 2. honvéd huszárezred története 1869–1918. Bp., Hornyánszky Viktor Rt – Magyar Királyi Udvari Nyomda. Bp.

Internet

www.netjogtar.hu

SERES Attila

**tudományos munkatárs
MTA BTK Történettudományi Intézete**

Research Fellow

**Institute of History Research Centre of Human Arts,
Hungarian Academy of Sciences, Budapest, Hungary**

e-mail: seres.attila@btk.mta.hu

**MAGYAR „ENKLÁVÉ”
A MOLDAVI CSÁNGÓK NAGY-ROMÁNIA
MEGALAKULÁSÁNAK ÁRNYÉKÁBAN**

*A HUNGARIAN “ENCLAVE”
THE HUNGARIAN CATHOLIC “CSÁNGÓS” IN MOLDAVIA
IN THE SHADOW OF GREATER ROMANIA’S FORMATION*

ABSTRACT

The Csángó people, a Hungarian Catholic ethnic group living East of the Carpathians outside the Hungarian state borders, has been living under strong assimilation pressure from the second half of the 19th century, stimulated by different, century-long historical, economic and social processes, and by the repressive politics of the evolving modern Romanian nation-state. The paper describes how the life of the Hungarian ethnic group in Moldavia evolved during the First World War, examining it mainly from the perspective of the „mother country”. The author examines how the Austro-Hungarian Monarchy’s victory over Romania in 1916–1917, and the subsequent military-political shift in power changed scholarly thinking and political willingness in Hungary, what kind of ideas and plans were born to reintegrate the Csángó people of Moldavia into the Hungarian nation. The socio-political concept devised by ethnographer István Györffy, and the Hungarian political elite alike could imagine – if necessary – the relocation of the people speaking Hungarian and preserving their Hungarian identity to Hungary, but in the political constellation following Romania’s defeat in 1916–1917 priority was given to the expansion of the authority of the Hungarian Catholic Church organization, that is to the strengthening of the identity of the religious Csángó people in terms of language and religion. The government took steps to achieve this goal.

Kulcsszavak: moldvai csángók, első világháború, nemzetépítési küzdelem Magyarország és Románia között, Györffy István, Jászvásári (Iași-i) Katolikus Püspökség

Keynotes: Hungarian Csángós in Moldavia, First World War, nation-building rivalry between Hungary and Romania, István Györffy, Catholic Episcopate of Iași (Jászvásár)

1. Bevezetés

A magyar történeti közgondolkodásban a reformkor kezdetétől különleges helyet foglalt el a középkor óta az ország határaitól keletre élő magyar katolikus népcsoport, a moldvai csángók múltja és sorsának alakulása. A Moldvában a XIII. században megtelepült és a XV. századtól különböző menekült csoportokkal feltöltődő etnikum, elszigetelt helyzete ellenére, megőrizte anyanyelvéhez és vallásához kötődő népi azonosság-tudatát. Mégis ez az elszigeteltség lett az oka annak, hogy a csángóság kirekedt a modern nemzetté válás folyamatából, s a magyar történelmen a középkori magyar királyság szétesése után végigvonuló, a magyarság öntudatosabb és szervezettebb csoportjai által átörökített államiság eszméje nem gyakorolt rájuk hatást. A csángók által lakott területen¹ – annak a Kárpátoktól keletre való elhelyezkedése, és ebből fakadóan a magyar etnikum Kárpát-medencei törzsterületéhez képest periférikus jellege miatt – a magyar nemzeti–kulturális fejlődés csak a szórványosan mindvégig jelen lévő misszionáriusok, illetve a betelepülések és ezzel együtt a XVII–XVIII. századtól a székelységet és a moldvai magyar katolicizmust összekapcsoló szálak (például a csíksomlyói búcsú, „diák-ság” intézménye² stb.) révén éreztethette a hatását.

A XIX. század második felében létrejövő román nemzeti egységállam represszív politikát követett, melynek célja a nemzetépítés folyamatát akadályozó idegen népcsoportok és kisebbségek beolvasztása volt. A dualista korszakban a magyar kormányok közül az asszimilációs folyamat megállítására irányuló, tevőleges helyszíni beavatkozásra csak Bánffy Dezső kabinetje tett kísérletet. Az alulról jövő társadalmi követelések hatására és az Osztrák–Magyar Monarchia diplomáciai kara felől érkező kedvező jelzésekre reagálva megpróbálta elérni, hogy az önállósuló Jászvásár (Iași) székhelyű moldvai katolikus egyházmegye területén magyar papokat vagy misszionáriusokat alkalmazzanak, illetve az ott megalakuló jezsuita és ferences teológiai intézetekben magyar tanárok oktathassák a tantárgyak egy részét. Ezt a halvány reményekkel kecsegtető akciót azonban később a közös külügyminiszter kívánságának megfelelően éppen a magyar miniszterelnök állította le, a román hatóságok részéről a

reciprocitás követelésétől tartva.³ Ezután a magyar állam közbelépésére csak a csángók archaikus dialektusaiban „nagy verekedésnek” nevezett első világháború idején, Románia 1916–1917. évi vereségét követően kerülhetett sor, amikor Magyarország a győztes fél jogán új követeléseket terjeszthetett be legyőzött ellenfelének.⁴ Tanulmányunkban elsősorban arra a kérdésre próbálunk választ adni, hogy ekkor a magyar állam ki tudta-e használni a háborús állapotokban rejlő lehetőségeket a csángók helyzetének javítása érdekében. Az erőteljes asszimilációs trendeket érzékelve a kortársak számára a kiinduló probléma az volt, hogy miként lehetne ezt az entitást megóvni a teljes elrománosodás veszélyétől és re-integrálni a magyar nemzeti közösség keretén belül. Világosan látható az is, hogy mindez nem választható el egy komplexebb kérdéskörtől, nevezetesen a XIX. századtól végletesen kieleződő magyar–román nemzet-építési rivalizálásban az egyik fél etnikai-demográfiai és földrajzi potenciáljának másikkal szembeni megerősítésére irányuló törekvésektől.

2. A moldvai csángók társadalmi helyzete Romániában az első világháború előtt

Moldva magyarsága a XX. század legelején két nagy, egymástól a történeti eredet szempontjából is elkülöníthető tömbben élt. A magyar tudományos álláspont a legtöbb archaikus vonást megőrző szórványnak a Románvásár (Roman) környékén lévő falvakat tartja, amelyek feltehetőleg a tatárjárás után, a XIII. század második felétől alakultak ki a magyar királyok határvédelmi politikájának következtében („északi csángók”). Az itteni nyelvsziget központjának tekinthető Szabófalva (Săbăoni) és szűkebb környezete a csángóságra tradicionálisan jellemző magas népszaporulat következtében az évszázadok során népesség-kibocsátó vidékké vált, jórészt innen elszármazott telepések hoztak létre több közeli kolóniát, sőt, egy ettől a centrumtól jóval délebbre fekvő telepés falut (Ploscuțeni) is. A második, még számottevőbb csángó közösség a korabeli Bákó (Băcău) megye területén, döntően a Szeret és a Beszterce összefolyásától délre fekvő kiségióban formálódott ki. Az itteni etnikum központi magját feltehetőleg szintén a középkori magyar királyok telepítései során létrejött csoport alkotta („déli csángók”), amely folyamatosan keveredett a XVI. század vége óta több hullámban ide menekülő, költöző erdélyi székelyekkel, akik a Szeret középső folyása mentén lévő mellékfolyók (Tatros, Tázló) völgyeit is megszállták („moldvai székelyek” vagy „székelyes csángók”).⁵

A XX. század elején még minden bizonnyal több, mint száz olyan település létezett Moldvában, melynek lakói teljesen vagy legalább részben magyarok voltak. A századfordulón és a XX. század első két évtize-

dében a moldvai csángók lélekszámát a közzétett korabeli népszámlálási adatok és különféle becslések alapján lehet hozzávetőlegesen megítélni. Ehhez az első támpontot az 1899. évi román hivatalos összeírás szolgáltatja, amelynek során nem vették ugyan figyelembe a nemzetiségi viszonyokat, a felekezeti hovatartozást rögzítették, így a moldvai katolikusok száma – kerekítve – 90 ezer főben határozható meg. Igaz, tudható az is, hogy a felmérés során nem vettek figyelembe minden olyan települést, ahol – esetleg csak szórványban – magyarok éltek.⁶ Az egyik jászvásári plébános ugyanebben az évben 58 ezerre becsülte a magyarok számát, ami a teljes katolikus népesség közel kétharmadát tette ki.⁷ Az 1898–1902 között megjelent *Románia Nagy Földrajzi Szótára* című, tudományos igénnyel összeállított geográfiai szakmunka alapján sem lehet teljesen megbízhatóan rekonstruálni a csángók valós számát, de az állami adatgyűjtés hiányait e munka némiképp pótolhatja. Eszerint akkoriban a moldvai falvakban 26 ezer magyar anyanyelvű katolikus élt.⁸ Hasonló számadatot említ Gustav Weigand egyik könyvében: a századfordulón a mintegy 45 ezer magyar eredetű katolikus közül a szerző 30 ezerre becsülte azok számát, akik még értettek őseik nyelvén.⁹ A XX. században először 1912-ben hajtottak végre népszámlálást Romániában. Ennek alapján a Moldvában élő katolikusok száma – kerekítve – 98 ezerre rúgott. Ez az adat magában foglalta a mintegy nyolcezer főt számláló magyar állampolgárságú katolikust is, akikről külön lajstromot készítettek. Moldvában tehát az össznépességén belül, a XIX–XX. század fordulóján oda telepedett, és a még magyar honosságát megtartó székelységet is beleszámítva a katolikus népesség a – szintén kerekítve – 2 millió 140 ezerre kimutatott összlakosság 2,2%-át alkotta.¹⁰ A csángóság valós számadatainak megállapításánál bonyolítja a képet, hogy a census során figyelembe vették a feltehetőleg túlnyomórészt magyar ajkú moldvai protestánsokat is, akik a terület népességének 0,3%-át tették ki.¹¹ Az ideiglenesen Romániában munkát vállaló erdélyi vendégmunkások egy része később visszatért hazájába, de jelentős lehetett a végleg letelepedett, s így a régebbi katolikus lakossághoz asszimilálódott, eredetileg idegen honosságúak létszáma is. A szakirodalmi eredményekre támaszkodva, a XIX. század második felében lejátszódó népesedési tendenciák figyelembevételével alaposan feltételezhető, hogy az első világháborút közvetlenül megelőző években a körülbelül 90 ezer főt kitevő, autochton, román állampolgárságú moldvai katolikus népességnek még 55–60%-os, relatív többséget jelentő hányada beszélt vagy legalább értett magyarul.

Mint említettük, a XVI. század első felében a középkori magyar állam széthullásával eltűnt a Moldvába települt magyarok mellől az a támasz, amely sokáig hatékony politikai és katonai védelmet biztosított számuk-

ra. Ezután a Kárpát-medence és Moldva között csak a megújuló migráció és a Kárpátokon túlra eljutó misszionáriusok révén jött létre összeköttetési hálózat, a XVIII–XIX. századi nagy nemzeti átalakulási folyamaton a csángók kívül maradtak. A spontán asszimilációs tendenciáknak kedvezett továbbá az a tény is, hogy Moldva magyarságát a történelmi viszonyokból fakadó csonka társadalomszerkezet jellemezte. A XIV–XV. században több korszakon át a Magyar Királyság hűbéresének számító Moldvai Fejedelemség gazdasági–társadalmi életében jelentős szerepet játszott a főleg iparosokból és kereskedőkből álló, helyi magyar városi polgárság, illetve a fejedelmi udvarban különféle tisztséget viselő magyar előkelő réteg. A meghatározó magyar társadalmi rétegek azonban az állandó török és tatár pusztítások, valamint a többségi román etnikum gyarapodása következtében fokozatosan kiszorultak a városokból, majd teljesen elsorvadtak. A magyar eredetű nemesség ugyanígy, még a középkor vége felé beolvadt a moldvai uralkodó elitbe. A fentiekkel szorosan összefüggő kérdés volt az egyházi és világi értelmiség hiánya, amely később fontos szerepet tölthetett volna be az egységessé kíváncsolódó magyar polgári nemzet felől érkező hatások adaptációjában.¹²

A lassú beolvadás irányába ható tényezőnek tekinthető, hogy a magyar eredetű falusi lakosság elvesztette korábbi privilégiumait. A moldvai vajdák ugyanis fokozatosan megfosztották őket a kezdetektől élvezett szabadparaszti jogállásuktól („răzeș”), ráadásul a faluközösségek által kezelt földek nagy részét ortodox felekezeti intézményeknek (kolostorok stb.) adományozták. A „részesség” elvesztése egy hosszú, már a XVII. század elején meginduló és a XIX. század első felében betetőződő folyamat volt.¹³ A szabadparaszti közösségekből kiemelkedők pedig – a nevek tanúsága szerint – beolvadtak a moldvai nemesi nemzetbe.¹⁴ A moldvai magyar társadalom ezért a XVIII–XIX. század fordulójára egy szinte kizárólag falusi parasztnépességből álló, homogén tömbbé változott. Az egységes román állam megalakulása után a hatalom következetesen alkalmazhatott represszív módszereket az ily módon kiszolgáltatottá vált népcsoporttal szemben, hiszen ebben a politikájában a XX. század eleji román társadalom támogatását is maga mellett tudta, amely „idegen zárványként” tekintett a csángók által lakott településterületre.¹⁵ Mindemellett a beolvasztásukra irányuló törekvéseket nemcsak a nacionalista érdekek diktálták, hanem a csángóságnak a környező román falvakétól eltérő, magasabb szintű termelési kultúrája és életviszonyai is.

A politikai érdekérvényesítés nemcsak a képzett értelmiségi elem és a politikai-gazdasági súllyal bíró előkelő rétegek hiánya miatt volt elképzelhetetlen, hanem a kisebbségi jogokat negligáló román joggyakorlatból fakadóan is. A román fejedelemségek egyesülését megelőző, 1857.

évi Ideiglenes Országgyűlésen a közvetett választójoggal rendelkező parasztküldöttek Roman megyében a katolikus Rab János szabófalvi bírót választották meg körzetük képviselőjének. Ezt az eredményt azonban a megyei prefektus és az ortodox püspök hivatalosan nem ismerte el: az orosz kormányzat által oktrojált Szervezeti Szabályzatra hivatkoztak, amely kizárta a politikai jogok birtoklásából a nem ortodox hitű egyéneket. Ez a törvényhozó testület végül elnapolta a liberális értelmiség által beterjesztett törvényjavaslatot a nem ortodox keresztények egyenjogúsítására.¹⁶ Az 1866. évi alkotmány garantálta ugyan a különböző vallásfelekezetekhez tartozó egyének politikai egyenjogúságát, de a gyakorlatban, például a közhivatalokban való alkalmazás terén mégis a magyar ajkúakkal szembeni kirekesztés érvényesült. A XIX. század végén meginduló polgári átalakulás részeként oktatási reformot vezettek be Romániában. Ennek során népiskolákat állítottak fel a moldvai csángó falvakban, amelyekben a tannyelv a román volt, és kizárólag román származású tanítók oktathattak. A közigazgatás átalakítása során a katolikus falvakba helyezett elöljárók és falusi jegyzők döntően ortodox románok közül kerültek ki, akik nem ismerték a település lakóinak anyanyelvét, így a hivatalos adminisztráció közegeivel való kapcsolatteremtés mindenhol az államnyelv ismeretét feltételezte. Az államapparátus tehát az alkotmányos alapjogok mellőzése mellett a közigazgatásban és a közoktatás terén alkalmazott módszerekkel is a teljes beolvasztást kívánta elérni.¹⁷

Ugyancsak az elrománosodás irányába ható tényezőnek tekinthetjük, hogy a XIX. század végén a „Csángóföldön” megindult a vidék iparosodása, különösen a vasútépítés, illetve a földgáz- és kőolaj-kitermelés lendült föl. A regionális centrumokban, például a Bákó városában lévő ipari létesítmények magukhoz vonzották az addig viszonylag zárt csángó falvak férfitlakosságát, ami a homogén etnikum fellazulásával járt együtt. Ezt az elvándorlási folyamatot erősítette, hogy a csángók körében hagyományosan magas születésszám következtében a földbirtokok felaprózódtak, ezért a parasztsaládok már nem tudták eltartani magukat kizárólag földjeik megműveléséből.¹⁸

Magyarország beavatkozásának esélyeit nagymértékben csökkentette a Vatikán magatartása. A XVI. századtól Moldva katolikus területei különböző, nem magyar befolyás alatt lévő püspökségek irányítása alá kerültek, amelyeknek azonban nem sikerült kiépíteniük egy szilárd struktúrával rendelkező egyházszervezetet. A XVII. század elejétől ezért a missziós területnek nyilvánított Moldvában a római Hitterjesztés Szent Kongregációjának kellett gondoskodnia a hitelétről. Ezért kivétel nélkül idegen papok kerültek abba régióba, amely a Kongregáció számára is kulcsfontosságúnak mutatkozott, hiszen azokon a török megszállás alatt

álló vagy török hűbéri területeken, ahol az ortodoxia jelentette az uralkodó vallási irányzatot, ez volt az egyik legszámottevőbb és legjelentősebb katolikus közösség. A „Csángóföld” tehát a nyugati kereszténység keleti perifériáján, ortodox többségbe ágyazva helyezkedett el, ugyanakkor lakossága mindvégig makacsul ragaszkodott elődei hitéhez. Ez az „erődhelyzet” elvileg elősegíthette a katolicizmus pozícióinak további erősítését keleti irányba. Dacára annak, hogy a többszöri expanzív kísérletek a hívek megtartásánál nem tudtak többet elérni, a Szentszék mindvégig napirenden tartotta a keleti területek uniójának tervét. A román nyelv latinitása az ott szolgáló olasz papság számára is nyilvánvaló volt, amely a csángók „romanizálása” által tudott volna hidat verni az ortodox többség felé. E koncepciónak egészen a román nemzetállam létrejöttéig lehetett is némi realitása, ezt követően azonban az egyébként is erős társadalmi és politikai befolyással rendelkező ortodoxia olyan stabil pozícióra tett szert, ami lehetetlenné tette a helyzet megváltoztatását, az ortodox hívek tömeges áttérítését.¹⁹ A XIX. század második felében a Moldvát bejáró magyar utazók egyöntetűen annak a véleményüknek adtak hangot, hogy az olasz papság számára csak ürügy az unió hangoztatása.²⁰ Nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy az ortodox hegemonia miatt az olasz misszionáriusok korábban sem nélkülözheték a fejedelmi, majd az egységesülés után az állami hatalom bizonyos fokú támogatását.²¹ Ilyen helyzetben csak valamiféle magyar vezetésű egyházi autonómia megléte szavatolhatta volna az asszimiláció megállítását, esetleg visszafordítását, ha döntő szerepet kap a csángóság számára kulcsfontosságú egyházi liturgia és oktatás magyar nyelvűségének megszervezésében és fenntartásában. Erre némi jog- és hivatkozási alapot kínált, hogy a középkori magyar állam bukásáig a moldvai területek az esztergomi érsekség felügyelete alá tartoztak. Ezután a Kárpátoktól keletre fekvő katolikus települések hitéletének megőrzéséről a XVI–XVII. század fordulójáig a csíksomlyói ferencesek gondoskodtak, akik Bákóban egy kolostort is létrehoztak.²² Valójában az 1884-ben létrehozott, s a közvetlenül Rómának alárendelt moldvai püspökség maga is elősegítette csángó híveinek beolvadását, egyrészt a magyar nyelv templomi használatának adminisztratív tiltása útján, másrészt a saját papi utánpótlási bázisának kiépítését szolgáló teológiai képzés során, a román nyelv dominánsá tételével.²³

3. A moldvai csángó településterület a háború forgatagában

A román haderő 1916. augusztusi erdélyi betörése és az azt követő, csaknem egy évig tartó harcok a magyar lakosság életét kedvezőtlenül befolyásolták Moldvában. Leginkább azok a falvak szenvedtek nagy károkat, amelyek a Keleti-Kárpátok mentén húzódó frontvonalon, a hegylánc moldvai oldalán, vagy annak előterében, különösen a Gyimesi-szoros moldvai kijáratánál, a Tatros folyó stratégiaiának számító kifolyása mentén feküdtek. A folyónak ezen a szakaszán futottak azok a közlekedési utak, amelyek az Aknavásár (Târgu Ocna) és Kománfalva (Comănești) vidékén lévő petróleum-kitermelő telepeket, illetve a sóbányákat összekötötték a román síkság nagyvárosaival.²⁴

A „Csángóföldön” ekkor lezajlott események rekonstruálására a szegényes magyarországi adatok mellett és romániai levéltári források hiányában némi támaszt nyújt Gazda József erdélyi szociográfus visszaemlékezések alapján összeállított forrásértékű riportkönyve. Az interjúalanyok tanúsága szerint a Fűrészfalva (Fereastră-Oituz) és Gorzafalva (Grozești) előtti védelmi rendszerek (lövészárkok, hadállások) kiépítését és megerősítését, egy osztrák–magyar–román konfrontációtól tartva, a román hadvezetés már 1915-ben megkezdte.²⁵ Miután a román hadsereget 1916 őszén kiverték Erdélyből, a Keleti-Kárpátokban stabilizálódó arcvonal áttörését mindkét fél, az osztrák–magyar–német és a vele szembenálló román, illetve a megsegítésükre bevetett orosz csapatok is többször megkísérelték. Ennek következtében az állandó ágyúzásnak kitett Gorzafalván, Fűrészfalván és Diószegen (Tuta) teljes falurészek pusztultak el, a lakosság nagy része elmenekült, egyrészt a frontvonaltól messzebbi, a csángó településterület belsejében fekvő katolikus falvakba, például Onyestre (Onești)²⁶ vagy Külsőrekecsinbe (Fundu-Răcăciuni), másrészt – a hadi helyzet változásának függvényében – a front magyar oldalára. Ilyen úton került például egy több mint száz főből álló gorzafalvi csoport Magyarországra, akiket végül Dél-Erdélyben internáltak.²⁷

A háború természetesen a „hátországi” csángó településeken is érezte hatását, leginkább a román hadseregbe történő sorozások és az ott állomásozó, különféle orosz és román csapattestek jelenléte folytán. Egyes beszámolók szerint a román haderőbe már a 17. életévüket betöltött csángó fiatalokat is elvitték,²⁸ feltehetőleg nem kifejezetten harci cselekményekben történő bevetés céljából, hanem különböző jellegű frontszolgálatra. (Itt kell megjegyeznünk, hogy a felekezeti különbségeket nem ismerő korabeli román katonai szolgálat az elnemzetietlenítés egyik legkiválóbb terepének bizonyult. Ezt az is bizonyítja, hogy a sor-katonai idejüket letöltött csángó fiatalok szülőfalujukba visszatérve töb-

bé nem voltak hajlandók magyarul megszólalni.)²⁹ Egyes román és orosz hadtestek parancsnoksága főhadiszállásként olyan falvakat jelölt ki – például Dormánfalvát (Dărmănești) és Kománfalvát –, ahol nagy számban éltek csángók, a katonaságot pedig itt és a környező falvakban szállásolták el. A 9. orosz hadsereg egységeit Románvásár környékén helyezték el,³⁰ melynek vonzáskörzetébe éppen az északi csángó szórványtelepülések tartoztak. Ezen a területen állandóvá váltak a rekvirálások, az orosz katonák elhajtották szinte a teljes állatállományt és beszedték a falusiak szállítóeszközeit.³¹

Súlyosbította a helyzetet, hogy a román hatóságok az 1917 tavaszára elfoglalt havasalföldi területekről elmenekült lakosságot moldvai táborokban és falvakban zsúfolták össze. Mivel az elveszített országrészből a gabonát s az élelmiszer-készleteket nem tudták elszállítani, ugyanakkor még a Moldvában állomásozó román és orosz seregeket is el kellett látni, az élelmezési helyzet egyre rosszabbodott. Az összezsúfolódott lakosság és katonaság együttélése folytán több helyen járványok pusztítottak a rossz higiéniai viszonyok között élő emberek körében.³² Akárcsak az ilyesfajta „tábori körülmények” által gerjesztett negatív hatások, a háborús traumához tartozott a család nélkül maradt árva gyerekek hirtelen megugró száma is. A Moldvában szolgáló olasz misszionáriusok megpróbálták összegyűjteni és a hagyományosan családcentrikus katolikus közösségekben elhelyezni a szüleiket elvesztett árvákat, mintegy 50–60 főből álló, tetemes csoportot osztottak szét a bogdánfalvi (Valea Seacă), lézpedi (Lespezi) és lujzi-kalugari (Luizi-Călugara) családok között.³³

A román hadseregből fogságba esett magyar ajkú katolikus katonák Magyarországon kedvezőbb elbírálás alá estek, mint román nemzetiségű sorstársaik. Több adat is egybehangzóan arra enged következtetni, hogy az egyes csapatok vezetői, tolmácként alkalmazva őket, igyekezett kihasználni román és magyar nyelvtudásukat. Erre néhány utalást találunk a már idézett riportkönyvben.³⁴ Hazai levéltárakban folytatott kutatásaink során is bukkantunk erre utaló információra: a Belügyminisztérium 1916-ban és 1917-ben különleges bánásmódot írt elő a magyar fogságba esett csángó katonákkal szemben. Erre a tárcza elnöki iratait lajstromozó mutatókönyvekben találtunk bejegyzést, magukat az ügyiratokat azonban, az időközben végrehajtott selejtezések miatt, nem sikerült megtalálnunk.³⁵

A praktikus szempontok mellett a különleges bánásmódot a Monarchia részéről feltehetőleg az is indokolta, hogy a magyarországi közvélemény a romániai katolikusokat már régóta harci erényeik alapján is számon tartotta. Ballagi Aladár történész például megemlítette, hogy 1887. évi útja során megismerkedett Benke József klézsei bíróval, aki

büszkén mesélte hőstetteit, amelyeket az 1877–1878. évi orosz–török háborúban, a plevnai csatában vitt véghez.³⁶ György Endre újságíró szerint szintén ebben a háborúban a román hadsereg grivița-i győzelmét nagyrészt magyar származású katonáinak köszönhetette. A szerző szerint ezt az ügy még a román parlamentben is terítékre került.³⁷ Noha Magyarországon ennek jelentőségét minden bizonnyal kissé el is túlozták, hiszen ez a felfogás legtöbbször a magyar és a román katonaeszmény összevetéseként, a román és magyar katonai hagyományok vagy történelmi hadi tettek kontextusában jelent meg, mégis lehetett némi alapja. Ez valószínűleg arra vezethető vissza, hogy a katolikus falvakból származó férfiak – az évszázados különállás, a katolikus kisközösségekre jellemző összetartás és eltérő normák miatt – a harctéren fegyelmezettebben viselkedtek. Érdemes megemlíteni, hogy később, a második világháború idején politikai szinten ismét felmerült a moldvai csángók Magyarországra telepítésnek kérdése. A Minisztertanács elé ilyen szellemű előterjesztést tevő Bonczos Miklós igazságügyi államtitkár, menekültügyi kormánybiztos azzal is érvelt, hogy az első világháborúban, a mărășeșt-i csatában éppen a katolikus katonák közül került ki a legtöbb hősi halott, a csángók áttelepítésével tehát Magyarország a háborúban nem nélkülözhető, „kitűnő katonai anyagra” tehetne szert.³⁸

4. A tudományos koncepció

Az első világháború idején Magyarországon a legnagyobb hatású koncepciót a „csángókérdés” megoldására Györffy István (1884–1939) néprajztudós fogalmazta meg. „Csángókérdésen” azt a reformkor óta napjainkig átívelő, s a magyar közvélemény számára megoldatlannak tartott problémát értjük, amely a magyar nemzet központi tömbjétől, illetve államától elszakítva élő és önálló fejlődési utat bejárt népcsoport önazonosságának megőrzéséért vívott küzdelmet, annak különféle módzatait jelentette. A XIX. század kezdetétől a magyar társadalom – némiképp leegyszerűsítve – a hazatelepítés és a szülőföldön tartás alternatívája között választhatott. Az előbbi megoldás radikális változást hozott volna a csángók életében, míg az utóbbi egy alapvetően defenzív jellegű – a helyi katolikus egyházszerkezet magyar kézben tartásával, az anyanyelvi oktatás és művelődés terjesztésén keresztül a fennálló etnikai viszonyok megőrzését előírányzó – program volt. E két antagonisztikusnak tűnő elképzelés több szerzőnél mégis egymásra épült, oly módon, hogy számoltak az áttelepítés radikális lépésének óhatatlan bekövetkeztével, ha elveszne a magyarként való megmaradás esélye a szülőföldön. Romá-

nia háborús vereségével, majd kapitulációjával új helyzet alakult ki a magyar–román kétoldalú kapcsolatokban: Magyarország elvileg a győztesek fölényével diktálhatott legyőzött ellenfelének. A híres magyar néprajztudós 1916–1917 fordulóján formába öntött gondolatmenete is alapvetően ezt a megváltozott helyzetet tükrözte.

Györffy érdeklődését a moldvai csángók iránt feltehetőleg a XVIII. század végi jezsuita misszionáriusok által terjesztett, majd a XX. század legelején Rubinyi Mózes és Munkácsi Bernát révén újjáéledő „kun elmélet” keltette fel. A Nagykunsgót szűkebb pátriájának tudó, és a kunsgói néphagyományok kutatását később tudományos munkásságának középpontjába helyező fiatal etnográfus nyilván felfigyelt a csángók török–kun származását taglaló elméletekre, élénk érdeklődéssel követte azok társadalmi visszhangját, illetve a velük kapcsolatos újabb nézeteket, vitákat.³⁹ Középkorú diákként gyalogtúrák során járta be a Kárpát-medence azon vidékeit, ahol magyar lakosság élt, de eljutott a Kárpátokon túlra is, így 1903-ban a moldvai csángók közé.⁴⁰ Később, a Néprajzi Múzeum munkatársaként már szervezett keretek között, az intézmény tudományos háttértámogatását igénybe véve mélyíthette el a népcsoportra vonatkozó ismereteit, ezért 1911-ben 500 koronát kért a csángóság körében elvégzendő néprajzi gyűjtőútra.⁴¹ A gyűjtőmunka ismereteink szerint nem valósult meg; később mégis igyekezett újabb adatokat beszerezni a moldvai régió etnikai viszonyairól, amelyhez többször kérte a Központi Statisztikai Hivatal segítségét.⁴²

A világháború során érdekes fordulat állt be a tudós életében, ugyanis 1917. január 9-én a Belügyminisztérium parancsával Bukarestbe rendelték az ott székelő német megszálló hatóságok melletti osztrák–magyar hadfőparancsnokság missziójához.⁴³ Viszonylag hosszú ideig, több mint másfél évig, 1918 augusztusáig tartózkodott Romániában,⁴⁴ ottani tevékenységét mégis alig említi a szakirodalom, ami leginkább az erre reflektáló primer források hiányával magyarázható.⁴⁵ A romániai K. u. K. Abwehrstelle teljes hazai iratanyagának áttekintése után mindössze néhány utalást találtunk arra vonatkozóan, hogy 1918 nyarán az osztrák–magyar hadfőparancsnokság bukaresti missziójánál polgári megbízottként, tudományos tanácsadói poszton szolgált, általa írt jelentésekre vagy feljegyzésekre azonban nem bukkantunk. A legutolsó bejegyzés kitért arra, hogy 1918. augusztus 13-án Isztambulba vezényelték, az osztrák–magyar közös hadügyminisztérium keleti osztálya által szervezett kizsiai expedíció tagjaként.⁴⁶

Az sem teljesen világos, hogy mi lehetett kiküldetésének pontos célja. Feltételezésünk szerint ő maga is azzal a kontingenssel utazott ki a román fővárosba, amelynek feladata a román hadsereggel kollaboráló, majd

annak Erdélyből való kiverése után a vele együtt kimenekülő magyarországi román nemzetiségi vezetők megfigyelése volt. Egy hasonló egység kiküldetésének szükségességére először Sándor János belügyminiszter hívta fel Tisza István miniszterelnök figyelmét. A politikus nyilván az ügy bizalmas jellege okán magánlevélben fejtette ki nézetét, miszerint a hazai román vezetők már a háború kitörése előtt is Romániából uszítottak Magyarország ellen, ily módon befolyásolva a romániai politikai vezetést és közvéleményt. Szerinte a román hadsereg erdélyi betörése végső soron az ő agitációjuk eredménye volt, ezért fontos lenne, ha a magyar rendőri hatóság „néhány ügyes emberét” a helyszínre küldenék a további agitáció megakadályozása érdekében. A kormányfő hamarosan arról értesítette őt, hogy a szükséges lépéseket megtette.⁴⁷ Györffy-t is minden bizonnyal ezzel a nemsokára kiutazó csoporttal juttatták Bukarestbe, s az ügy fontosságából fakadó nagy sietség lehetett az oka, hogy a Belügyminisztérium vonatkozó parancsát hivatalosan át sem vehette, hanem annak tartalmát a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium III. Ügyosztályáról telefonon üzenték meg neki.⁴⁸

Az elsődleges feladat tehát minden bizonnyal a magyarországi román vezetők romániai kapcsolatainak feltérképezése volt, de ezen kívül nyilván a román belpolitikai életről, a belső politikai erőviszonyok változásáról is információkat kellett gyűjtenie, amire Györffy – román nyelvtudásának köszönhetően – kiválóan alkalmasnak bizonyult.⁴⁹ Bizonyára azonban ő maga sem kívánta kizárólag erre korlátozni tevékenységét, hiszen ottlétét kihasználva igyekezett a „terepen” megvizsgálni a moldvai csángók valós helyzetét. Nem kizárt továbbá az sem, hogy a csángókkal kapcsolatos tanulmányai végett ilyen jellegű kiegészítő feladattal már eleve ellátták, vagy később kapott ilyen megbízást.⁵⁰ 1918 januárjában arról értesítette a MNM Néprajzi Osztályát, hogy Romániában 40 ezer válogatott antropológiai felvételt „szerzett”, amelyek az 1877–1878. évi orosz–török háborúban részt vett katonákat ábrázolják, akik között mintegy száz moldvai csángó is van. Kérte az intézményt, hogy biztosítson számára 200 korona előleget a gyűjtemény hazajuttatása céljából, mivel „...ha a jelek nem csalnak, hamarosan átmegyünk Moldvába, s akkor az egész anyag itt vész Bukarestben”.⁵¹ Bár későbbi adatok szerint ez a kollekció végül Magyarországra érkezett,⁵² mégsem található meg a Néprajzi Múzeum jelenlegi gyűjteményében.⁵³

Mint említettük, Györffy koncepciójának kiinduló eleme az aktuális geopolitikai konstelláció ismerete, a Monarchiának Romániával szemben a „boldog békeévekben” is meglévő hatalmi túlsúlya volt, amit a világháborúban a javára történő egyértelmű erőeltolódás követett. Erre épültek az etnográfus sokoldalú történeti–néprajzi tapasztalatai a csán-

gósággal kapcsolatban, amelyekre hosszú évek tudományos kutatása és moldvai utazása során tett szert. Elképzeléseinek alakulását további két tényező befolyásolhatta.

Az egyik a háborús évek előtt a kivándorlás révén a magyar nyelvű katolikus lakosság nagy számban való megjelenése Romániában, ami iskoláikon és művelődési egyesületeiken keresztül a magyar nyelvű katolicizmus térnyerésének lehetőségét vetítette előre az egész országban. Bár a századfordulón a magyar állam, valamint az egyházi társadalmi szervezetek hathatós közreműködésével meginduló „romániai katolikus akció” távlatilag a romániai nagyvárosokban koncentrálódó székelység visszaszivárgásával számolt,⁵⁴ az ott letelepülő magyar ajkú lakosság jelenléte a magyar nyelvű vallásosság bizonyos mértékű elterjedését vonhatta maga után. Ez még az igencsak jelentősnek mondható lemorzsolódás és a román állam korlátozó magatartása mellett is reális tényezőnek számított.

A másik a Magyarország történeti határain kívül élő második legnépesebb, kompakt tömbben élő magyar népcsoport, a bukovinai székelység végveszélybe kerülése volt. A keleti fronton zajló, 1916–1917. évi események, s különösen az 1917 júliusában megindított német és osztrák–magyar ellentámadás következtében a bukovinai magyar falvak a frontvonalba kerültek, lakosságuk részben Erdélybe menekült, részben a magyar hatóságok telepítése révén az Alföldre került. Ez a kataklizma a bukovinai székelység szétszóródását vagy teljes eltűnését vetítette előre.⁵⁵ Hasonlóképpen alakult a Regátba vándorolt székelyek sorsa is, hiszen az 1916. augusztusi román offenzíva után a román hatóságok retorziókat foganatosítottak velük szemben, tekintélyes hányadukat internálták, a tulajdonukban lévő ingatlanokat pedig lefoglalták.⁵⁶ Ezekből a magyar közvélemény azt a konzekvenciát vonta le, hogy a román állam jóvoltából hosszú távon sem fog megoldódni a területén élő magyar nemzetiségű lakosság problémája.

Az áttelepítés tekintetében a legfőbb akadálnak a csángók román állampolgárságát tartotta, ami miatt a tömeges optálás zökkenőmentes lebonyolítása akár egy magyar–román kétoldalú egyezmény megkötését is szükségessé tette volna. Márpedig a román kormány, véleménye szerint, asszimilációs politikája sikereinek küszöbén ehhez nem járult volna hozzá, hiszen a csángóságra – szorgalma és viszonylagos jómódja miatt – értékes társadalmi réteggként tekintett. További problémaként merült fel, hogy szerinte a csángók minden bizonnyal önként sem akartak volna Magyarországra telepedni, hiszen nehezen hagyták volna el termékeny földjeiket, amikért Magyarországon kárpótolni kellett volna őket. Úgy vélte, hogy ha a szülőföldjükön megszokott körülményekhez képest

rosszabb viszonyok közé kerülnének, a telepítési terv csődöt mondana. Az áttelepítés gondolatával kapcsolatban a tudós arra is figyelmeztetett, hogy nem szabad mintának tekinteni a bukovinai székelyek hazahozatalára a XIX–XX. század fordulóján nagyrészt nem körültekintően véghezvitt kezdeményezéseket. A bukovinai magyarok kötődése az anyaországhoz – magyar nyelven prédikáló papságuk és magyar nyelvű oktatást biztosító iskoláik révén – sokkal erősebb volt, mint a moldvai csángóké, illetőleg számbelileg is kevesebben voltak náluk.

Györffy szerint a legradikálisabb megoldás lett volna a csángók által lakott vidéket Magyarországhoz csatolni. Ez nem volt idegen egyes korábban megfogalmazott nézeteitől, hiszen a magyarság Kárpát-medencei hegemoniáját veszélyeztető délszláv propaganda, a nagyszerb és a nagyhorvát aspirációk ellensúlyozása érdekében már a világháború előtt felvetette a középkori Magyar Királyság balkáni birtokain történő telepítési mozgalom ötletét.⁵⁷ Egy 1916-ban publikált tanulmányában szintén megjelent a Szent István-i állam középkori külső védelmi övezetéig kiterjeszkedő expanzionizmus gondolata.⁵⁸ Hasonló középhatalmi terjeszkedés megvalósulását eredményezte volna a Moldva feletti magyar befolyás megszerzése is: „Minden jogunk megvan tehát, hogy politikánkat ezen ősi föld visszaszerzésére fordítsuk. A Fekete-tenger Moldván át csak annyira van tőlünk, mint az Adria, s Galaczig tengeri hajókkal is lehel járni a Dunán. Moldva birtokában az egész Keletet érdekkörünkbe lehetne vonni.”⁵⁹

Nyilvánvaló, hogy mindezek ellenére maga is realista volt, tudta, hogy a magyar etnikum belső energiáinak korlátozottsága nem teszi lehetővé a fentebbi nagyszabású elképzeléseket: „Nincs annyi expanzív nemzeti energiánk, hogy óriási küzdelmünk gyümölcseként ki tudjuk követelni a világnak hazánkon kívül ezt az egyetlen magyar darabját, mely nélkül a magyar király nem mondhatja el, hogy minden magyarok királya. Pedig a csángó föld nagyon gazdag, só és petróleum bányái kimeríthetetlenek, földje valóságos Kánaán.” Györffy ezért azt tartotta volna célravezetőnek, ha a „csángó földet” nem közigazgatásilag, hanem egyház-igazgatási szempontból kötik Magyarországhoz. Ha Moldva katolikus területeit kivonják a közvetlenül Rómának alárendelt jászvásári egyházmegye irányítása alól, és magyar egyházi vezetés alá helyezik, akkor az ottani lakosságot Magyarországról lehetne ellátni papokkal, és magyar iskolákat lehetne állítani számukra. Emellett el kellett volna érni azt is, hogy a moldvai katolikusok kegyura a magyar király legyen. A XIX. század második felében kiteljesedő református missziós mozgalmat hozta fel példaként, megemlítve, hogy a református egyház 12 gyülekezetet szervezett Romániában, amelyek az erdélyi egyházkerület alá tar-

toznak, s ahová a református egyház magyarországi vezető testületei nevezik ki a papokat, tanítókat, illetve ők biztosítják a fizetésüket is.⁶⁰

Györffy gondolatmenetének egyik fő érve az egyházi helyzet megváltoztatására a történeti jogon alapult. A románok megtelepedése előtt ugyanis az alapvetően török nyelvű népek, főleg kunok által lakott terület a magyar királyok hűbértoka volt. Ez a helyzet a románság nagy tömegben való, XIV. századi megjelenése után sem változott, a Moldvai Fejedelemség a XVI. század legelejéig több korszakon át a Magyar Királyság hűbéresének számított. Ebből következően a kunok térítésében fontos szerepet teljesítő milkói püspökség, majd a későbbi szereti és bákói püspökség a magyar egyházi hierarchia részét képezte. A terület feletti ősi jogait ezért a magyar katolikus egyház számon tartotta. A magyar egyházi fennhatóság visszaállításának gondolatát már Batthyány Ignác erdélyi püspök is felvetette a XVIII. század végén, akinek javaslatát a madéfalvi veszedelem után kialakult süszéghelyzet indokolta, de annak valóban komoly egyháztörténeti előzményei voltak. Ez a kezdeményezés a Szentszék ellenállása miatt kudarcot vallott ugyan, de a magyar főpapság erejéhez mérten később is igyekezett segíteni a moldvai magyar katolicizmus ügyét.⁶¹

A koncepció másik alappilléret az etnográfiai elv alkotta. A néprajztudós elgondolásai szerint a XV. századig Moldva lakossága nagyjából részben magyar volt, és a termékeny folyóvölgyekben egy összefüggő tömbben élt Észak-Moldvától egészen Havasalföld természetes határáig. Ezt az egységes magyar nyelvterületet az állandó török-tatár betörések, valamint a románság növekedése szaggatta szét apró etnikai szigetekre. Ezen túlmenően az érvek között az elsőbbség kérdése is felmerült, mely szerint a magyarság jóval régebbi lakos Moldvában, mint a románság, hiszen már a XIII. században kimutatható a jelenléte, míg a románok csak a XIV. században telepedtek be Máramaros felől, éppen I. (Nagy) Lajos magyar uralkodó jóváhagyásával. „...végeképpen eltűnik a magyarság egy olyan területről, ahol már akkor is ott lakott, mikor mai elnyomóinak még híre sem volt azon a tájon” – írta. Györffy ezen kívül felhozta a magyar elem gazdasági és kulturális jelentőségét a moldvai államalakulat korai történetében, hangsúlyozva, hogy a középkori városok lakosságának nagy részét a magyarság alkotta, illetőleg a csángók, román szomszédaiakkal ellentétben, sosem voltak jobbágyok, hanem kiváltságokkal rendelkező „részesek”. Ily módon a Moldvában őshonos és demográfiaiilag meghatározó népelemet nem lehetne mellőzni a társadalmi életben.

A néprajztudós tehát végső soron nem az államjogi keretek megváltoztatásával kívánta visszahelyezni a csángóságot a magyar nemzet ha-

tósugarába, mivel ez még a háborús győzelem mámorában sem számíthatott reálisan kivitelezhető tervnek. Egy hasonló megoldás megvalósulása – még a legprecízebb etnikai határok kialakítására való törekvés esetén is – bizonyára nagyszámú román etnikum Magyarországhoz kerülését jelentette volna. Szinte elképzelhetetlennek tűnt higgadtan megvonni a Magyarország és Románia közti új határokat úgy, hogy a viszonylag szétszórtan elhelyezkedő csángó falvak mindegyike, veszteség nélkül és a román lakosságú körzetek kihagyásával új hazájához kerüljön. Ismét aláhúznánk, hogy Györffy nem tartotta lehetségesnek a beolvadás szélére sodródott népcsoport teljes áttelepítését, bár a Tatros és Tázló mentén élő székelység esetében ezt nem is zárta ki, mivel úgy vélte, hogy körükben még erős a magyar azonosságtudat. Egy racionálisabb terv szerint próbálta meg „kiemelni” a csángók által lakott településterületet a román állam teljes befolyása alól, eleve azzal számolva, hogy Románia, bekövetkező háborús veresége folytán, az azt követő időben kénytelen lesz elfogadni a terület sorsának alakítására vonatkozó magyar diktátumot. Józan mértéket tartva ennél többet nem is lehetett követelni, hiszen a román hadsereg erdélyi betörése és a román katonai adminisztráció ottani, kérészerűtűnek bizonyuló tevékenykedése, továbbá a hazai román lakosság viselkedése már egy ezzel gyökeresen ellentétes fordulat lehetőségére és következményeire is rávilágított.

5. A politikai cselekvőkészség

Romániát, katonai veresége után, a magyar politikai elit sem kívánta területi csonkítással büntetni, mivel az nyilván az erdélyi románság demográfiai súlyának további növekedését jelentette volna. A román betörés okozta meglepetés, majd az azt követő ocsúdás után sokkal kézenfekvőbbnek tűnt a román hadsereg betörése alatt a magyar állam iránt nem lojális magatartást tanúsító román lakosság tömbjének fellazítása Dél-Erdélyben, a tömeges lakhelyelhagyás kikényszerítése révén az ottani etnikai viszonyoknak a magyarság számára kedvező átalakítása. A magyar politikusok szemében megbízhatatlanná vált románság kitelepítése különösen a határ menti övezetek esetében bizonyult volna célszerűnek, hiszen egy ismételt ellenséges betörés esetén a helyi lakosságnak az agresszor hadseregét segítő kollaborációja ily módon kiküszöbölhető lett volna.⁶² Ezt a gondolatot Bethlen István, az Alkotmánypárt parlamenti képviselőjeként, már 1917. március 3-án felvetette híressé vált képviselőházi beszédében. A politikus kijelentette: „a békekötéskor biztosítani kell a végeket, mivel a határokon nem élhet megbízhatatlan la-

kosság, hanem olyan, amely a haza védelmére mindenkor kapható”. Kifejtette továbbá, hogy ennek érdekében Romániának nem pénzben, hanem földben kell kárpótlást adnia, ahová Magyarország a határa mentén élő megbízhatatlan elemeket kitelepítheti. Helyükre magyarokat kellene hozni, a Regátba vándorolt székelyeket és a moldvai csángókat, illetve a háborúban kitűnt katonákat. Bethlen kiemelte, hogy nem szabad ódzkodni ettől az „erőszakosnak tűnő” megoldástól, hiszen „sokkal civilizáltabb” népek is tervbe vettek hasonlókat, amelyre példaként Németország aspirációit hozta fel az Oroszországból kiszorított német telepések földhöz juttatására.⁶³

A csángóság Magyarországra telepítésének gondolatát ekkor az a sürgősségi helyzet indokolhatta, amely a hazai románságba vetett bizalom megrendülésével, a nemzetiségi probléma végső kiiktatásának igényével alakult ki, hogy ily módon vegyék elejét Románia folytatódó irredenta affinitásainak. A politikai elit számításaiban más mód nem mutatkozott a kitelepítendő román lakosság megüresedő helyének feltöltésére, hiszen a magyarság iránt hűséges népszerűségfelesleg elvonására máshonnan nem volt lehetősége, csak Romániából. A magyar nemzeti érdekek érvényesítése mellett azonban más szempontokat is figyelembe kellett venni, például azt a tényt, hogy Romániának a Szeret alsó folyásáig terjedő része német megszállás alá került, a közigazgatásban pedig a német katonai hatóságok rendezkedtek be, akiknek külön céljaik voltak Románia tekintetében.⁶⁴ A német katonai közigazgatáson belül a szövetségesek csak képvisellel rendelkeztek: a katonai kormányzó alá rendelt vezérkari főnök törzsében, a gazdasági osztály keretén belül működhetett az osztrák–magyar misszió. A német szervek – főleg a román gazdasági potenciál kiaknázására irányuló – saját terveik érdekében nagyon hamar igyekeztek a román fél közreműködését biztosítani, olyan bábkormányt hatalomra juttatni, amely a német érdekeket volt hivatva kiszolgálni.⁶⁵ A Központi Hatalmak és Románia közötti fegyveres konfliktus után a román hadsereg még viszonylag intakt állapotban maradt egységeinek – amelyek erejéből 1918 januárjában Besszarábia megszállására is teltet – leszerelését vonakodva végrehajtó román vezetés „jóindulatáért” cserébe a háború alatt nem lehetett akármit az országra erőszakolni. A lakosságcsere kivitelezését tehát az általános technikai nehézségeken és a már említett akadályozó tényezőkön kívül a Románia elleni hadjáratban oroszlanrész vállaló német szövetséges akarata is kérdésessé tette.

A telepítési akció tervét, okulva a korábbi tapasztalatokból, sokoldalúan ki kellett volna dolgozni, ami időigényes munkát jelentett. A háború vége és a Monarchia számára kedvező végső hatalmi rendezés pedig nem következett el, egyre inkább elhúzódott, sőt, a hadi helyzet állandó vál-

tozása a frontokon bizonytalanra tette az előnyös végkifejletet. Némi eredménnyel kecsegtetett, hogy a Központi Hatalmak és Románia háborúját lezáró 1918. május 7-i bukaresti béke harmadik fejezete az Osztrák–Magyar Monarchia és Románia között határmódosítást írt elő. Ez Magyarország viszonylatában nem jelentett olyan nagymérvű területnyereséget, amely döntő mértékben befolyásolhatta volna Budapest elképzeléseit a csángók vonatkozásában, és amellyel lehetővé vált volna a csángók által lakott vidék legalább egy részének bekebelezése. A békeegyezmény olyan, hadászati szempontokat követő stratégiai határkiigazítást irányzott elő, amely a Déli- és Keleti-Kárpátok földrajzi viszonyaiból fakadó, kedvezőtlen védelmi lehetőségeken igyekezett enyhíteni. Összesen 5636 km² terület került a Monarchia katonai közigazgatása alá, amiből Magyarország 3772 km²-el részesedett. A magyar határvonal 520 km-es, változó mélységű kitolása ellenséges támadás esetén még így sem volt teljesen kielégítő, ugyanakkor a Magyarország területéhez csatolandó 42, döntően román lakosságú (mintegy 23 ezer fő) közösség a hazai románságot erősítette volna.⁶⁶

Magyar lakosságú körzetek csak az Ojtozi-szorosban, valamint a Gyimesi-szorosban, a Tatros völgyében voltak, ahol 1916–1917 során elkezdődött harcok folytak. Itt a határvonalat 18 km-el kellett volna kitolni, amivel 14 olyan falu, hegyi telep került volna magyar fennhatóság alá, amelyek lakosságának kisebb-nagyobb része katolikus volt, például Palánka (Palanca), Csügés (Ciugheș), Bruszturósza (Brusturoasa).⁶⁷ A határ módosított vonalának kijelölése azonban vontatottan haladt, nagyrészt az erre kirendelt, illetékes román bizottságok késleltetése folytán. A Monarchia határbizottságainak tagjait 1918 októberében–novemberében az erdélyi román nemzeti komiték rendelkezéseinek értelmében román alakulatok lefegyverezték, így végül ez a határkiigazítás sem valósulhatott meg.⁶⁸

A magyar kormány még a békerendezés várt kezdete előtt egy Győrffy koncepciójával csaknem azonos megoldást keresett. Az 1904–1915 folyamán második moldvai püspökségét töltő Nicolae Iosif Camilli 1915. december 30-án elhunyt. Az 1916. január 30-án apostoli adminisztrátorra dezinált, szintén olasz származású Ulderico Cipollonit, a romániai minorita rendtartomány főnökét potenciális püspökjelöltként tartották nyilván. Budapest úgy vélte, hogy az ő véglegesítése árthat a magyar érdekeknek, ezért a magyar kormány igyekezett megakadályozni a kinevezését. A magyar levéltári iratok tanúsága szerint Burián István akkori külügyminiszter utasította a Bernben székelő vatikáni osztrák–magyar ügyvivőt, hogy jelezze a pápa számára: a Monarchia egy semleges államban élő egyházi személy kinevezését preferálná. Az egyházfő nyíl-

ván nem hagyhatta figyelmen kívül az akkor még bizonytalan végkimenetelű háborúban a dualista állam igényét. Ennek köszönhető, hogy a katolikus egyházfő a háború ideje alatt nem is jelölt új személyt a posztra, Cipolloni egészen 1920 áprilisáig apostoli adminisztrátorként vezette az egyházmegyét.

Románia katonai vereségével ismét felmerült ez a magyar szándék, s Apponyi Albert kultuszminister kérte ehhez a mérvadónak tekintett Csernoch János esztergomi érsek támogatását.⁶⁹ A hercegrímás kedvezően fogadta a kezdeményezést, ugyanakkor – többek között a román nép „érzékenységére” hivatkozva – kissé kételkedőbbnek bizonyult. Elfogadva Burián korábbi elképzelését, hogy a szentszéki és román ellenállást figyelembe véve „semleges nemzetiségű” püspököt nevezzenek ki a moldvai egyházmegye élére, fontosnak tartotta, hogy legalább az általános püspökhelyettes személye feleljen meg a magyar érdekeknek.⁷⁰ A jászvásári egyházmegye 1884. évi létrehozása óta már volt precedens arra, hogy olyan személyt helyeztek a püspöki székbe, aki kívül állt a térségben évszázadok óta jelen lévő magyar–olasz ellentétben, így „tisztalappal” indulhatott tisztségének betöltésére. Dominique Jaquet 1895–1903 között állt az egyházmegye élén, aki francia anyanyelvű svájci lévén toleráns magatartást tanúsított egyházmegyéje magyar ajkú nyája iránt. Ez a szubjektív tényező azonban kevésnek bizonyult, hiszen a jórészt idegen származású moldvai papság ellenállása következtében, és szembesülve azzal, hogy a magyar kormány feladta a csángók kisebbségi érvényesülését elősegítő erőfeszítéseit, döntően a román állam segítségére szorult, ami a mozgásterét nagymértékben determinálta.⁷¹

1918 júniusában Wekerle Sándor magyar miniszterelnök a külügyminiszter és a hercegrímás aggályai ellenére arra kérte Buriánt, hogy tegye meg a szükséges lépéseket a Szentszéknél magyar nemzetiségű püspök jelölése érdekében a jászvásári egyházmegye élére. A kormányfő ugyanis úgy vélte, hogy a pápai állam elsődlegesen a vallási célt fogja szem előtt tartani, s a hívek többségének nyelvét és nemzetiségét figyelembe véve abba az irányba mozdul majd el, hogy a moldvai püspöki székbe magyar főpapot nevezzen ki. Elismerte ugyanakkor, hogy a kérdés rendezésénél a román kormánnyal is számolni kell, ezért azt javasolta, hogy diplomáciai tárgyalások keretében szorítsák rá Bukarestet a magyar katolicizmus joghatóságának elismerésére.⁷² A kormányfő átiratában remélt cél azonban a benne tükröződő optimizmus ellenére sem valósulhatott meg, mivel a hadi helyzet megváltozása 1918 őszén éppen a román nemzeti célok kiteljesítését vonta maga után, Magyarország rovására. A magyar törekvések megvalósulására nem maradt idő, a történelmi Magyarország szétesésével pedig az első világháborúban kedve-

zónék mutakozó feltételek is elvesztek, s később rendkívül korlátozottakká váltak.

A konkrét kormányzati lépések mellett mindössze egyetlen olyan adatra bukkantunk, amely arra utal, hogy ekkor Magyarország – társadalmi szervezet révén és egyházi vonalon – némi segínyt juttatott a Csángóföldre. A gorzafalvi lelkész a gyulafehérvári püspöki hatóság által kezszerek és pénzsegély kiutalását kérte a „keleti testvérek” szubvenzionálását már régóta hivatásának tekintő Szent László Társulattól. Az egyesület Várady Árpád kalocsai érsek, egyházi elnök javaslata alapján – segély gyanánt – 50 imakönyvet, 100 rózsafüzért, egy partitúrás könyvet, a lelkész részére pedig 500 korona rendkívüli dotációt szavazott meg.⁷³

6. Zárszó

Úgy vélem, teljesen természetes és jogos igényt jelentett a magyar anyanyelvéhez és vallásához kötődő, népi azonosságtudatát még őrző csángó lakosság számára magyar nemzetiségű egyházi elöljárót választani. A Csángóföldön a XIX–XX. század fordulóján, vagy még az első világháború alatti években, kedvező hatalmi konstelláció esetén a magyar nyelvű vallásosság megőrzésére hivatott intézményrendszer kiépítésével biztosítani lehetett volna a nyelvvesztési folyamat megállítását. Egy ilyenfajta magyar követelés megjelenítése és annak érvényesítése a béketárgyalásokon egy világméretű háború befejezéseként, Románia vagy az Antant veresége esetén, a minimumot jelentette volna. Mint láttuk, mind a Györffy István által felvázolt tudományos koncepció, mind a politikai elit végső esetben számolt Moldva magyar anyanyelvű lakossága legalább egy részének Magyarországra telepítésével, bár a reális megoldást mindkettő a magyar katolikus egyházszerkezet joghatóságának valamilyen mérvű kiterjesztésében és a magyar nemzetiségű papság helybéli pasztorációjának törvényes lehetővé tételében vélte megtalálni.

A párizsi béketárgyalásokon a magyar küldöttség⁷⁴ az ellenkező előjelű végkifejlet után sem hagyta szó nélkül a moldvai csángók kérdését. A magyar békedelegációnak a moldvai csángó-magyarok helyzetéről és sorsáról szóló jegyzékét, valamint a hozzá csatolt néprajzi térképet a szakirodalom feltételezése szerint Györffy állította össze.⁷⁵ A dokumentum történeti és statisztikai adatokra támaszkodva próbálta bebizonyítani a csángók magyar eredetét, továbbá igyekezett kimutatni azokat az adminisztratív módszereket és spontán folyamatokat, amelyek elősegítették a többségi nemzetbe történő beolvadásukat. A népesedési adatokat, számarányokat részletesen vizsgálva a jegyzék a mellékletként hozzácsatolt, az etnikai viszonyokat tükröző térképpel megpróbálta igazolni a

magyar fél álláspontját, mely szerint a csángó népcsoport Moldván belül reprezentáns tömeget alkot. Az irat hivatkozott továbbá a megfelelő román alkotmányi kitételekre, amelyek – kisebb megkötésekkel – biztosították a szabad vallásgyakorlatot Romániában, de hivatkozott az ennek ellentmondó, dokumentálható rendelkezésekre is. A jegyzék tanulságként leszögezte végül: „Kell, hogy a magyar állam a Békekonferencián felszólaljon ennek a tekintélyes néprajzi kisebbségnek érdekében. Ezt Magyarországnak már általános emberi szempontból is meg kell tennie, azért, hogy Románia magyarjainak vallásuk és nyelvük szabad használatát intézményesen biztosítsák, mert hiszen ezt a jogot a román alkotmány elvben már úgysis megadta és a nemzetközi jog ereje is támogatja.”⁷⁶

JEGYZETEK/NOTES

1. A csángók maguk nem használják a „Csángóföld” megnevezést, ez az utóbbi időben a hazai szakirodalom egy részében elterjedt megjelölés. Tanulmányomban a továbbiakban a „Csángóföld” földrajzi egység alatt az autochton moldvai magyar katolikus lakosság Románvásár környékére és Bákó megyére koncentrálódó településterületének egészét értem.
2. A „diákság” intézményére részletesen lásd: Tánczos (1995).
3. Részletesen ld.: Seres (2005).
4. Gulyás László (2012): A térdre kényszerített Románia. A bukaresti béke 1918. Nagymagyarország. 2012/4. szám. 41–51. old; Gulyás László (2019/b): A bukaresti béke születése In. Gulyás László főszerk (2019/a): A trianoni békediktátum története hét kötetben. I. kötet: Trianon Nagy Háború alatti előzményei, az Osztrák-Magyar Monarchia bukása. Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged. 159-168. old.
5. A csángó településterület történeti-táji tagolódásáról és etnikai térszerkezetéről részletesen ld.: Lükő (2002).
6. Legújabbban: Tánczos (2010).
7. Györffy (1942): 466–468. o.
8. Az adatgyűjtés során alkalmazott módszerek rövid ismertetése: Halász (1992).
9. Györffy (1942).
10. Buletinul Statistic al României, XVI. évf. (1921) 6–7. sz., 55. o.
11. Uo. 52. o.
12. A csángóság társadalomtörténetéről részletesen lásd: Benda (2002): 9–51. o.
13. Az erre vonatkozó adatok: Demény (2001).
14. Borsi-Kálmán (1999): 19. o.
15. Az egyik bukaresti lap 1906-ban közölte egy román író moldvai magyar falvakban tett utazása során szerzett tapasztalatait. A román társadalmi fel-fogás érzékeltetése végett érdemes szó szerint idézni az útleírásban megfo-

- galmazottakat: „Volt szerencsétlenségem a moldvai falvakban olyan románokat találni, akik nem tudnak románul beszélni. Sőt, találtam egész falvakat, ahol nincsenek mások, mint *ilyen fajtájú románok* (kiemelés tőlem – Seres Attila). Az említett területeken járva az ember azt hiszi, hogy magyar falvakban van, a nyelv magyar, a szokások magyarok. A kedves Moldova egy idegen hangyafészek, amelyben a magyar szalonnának is megvan a maga része.” Idézi: Bíró (2002): 100. o.
16. Demény (1999): 38–44. o.
  17. Barna (1908): 32–34., 43–56. o.
  18. Posony (1997): 18. o.
  19. Részletesen lásd: Tóth (2004).
  20. Erre lásd pl.: Veszely (1870): 74. o.; Ballagi (1888): 17–18. o.
  21. Magyar (1994): 75. o.
  22. Benda (2002): 9–51. o.
  23. Részletesen lásd: Seres (2005).
  24. Nagybaczoni (1922): III. 24. o, 64. o.
  25. Gazda (1993): 41. o.
  26. Régebben: Ónfálva.
  27. Gazda (1993): 44–47. o.
  28. Uo. 42. o.
  29. Erre szolgáltat adatokat Stefan Lippert jászvásári osztrák–magyar alkonzul, aki még 1893-ban egy részletes tanulmányt készített a csángók helyzetéről. Gecsényi (1988): 180. o.
  30. Nagybaczoni (1922): II. 212. o.
  31. Gazda (1993): 47–48. o.
  32. Nagybaczoni (1922): III. 2. o.
  33. Gazda (1993): 50. o.
  34. Gazda (1993): 53–56. o.
  35. MNL OL, K 148, 1473. köt., 1477. köt.
  36. Ballagi (1888): 27. o.
  37. György (1900).
  38. Az 1944. április 7-i Minisztertanács ülésének jegyzőkönyve. MNL OL, K 27, 260. dob.
  39. Előfizette az Ethnographia című folyóiratot, ahol Rubinyi és Munkácsi erre vonatkozó cikkei megjelentek. Hajdú (1984): 6. o.
  40. Selmeczi (1981): 9. o.
  41. Semayer Vilibáld, az Magyar Nemzeti Múzeum (MNM) Néprajzi Osztálya vezetőjének levele Szalay Imréhez, a MNM igazgatójához. Budapest, 1911. június 12. NMI, 61/1911. sz.
  42. Mészáros Gyula, a MNM Néprajzi Osztálya igazgatóhelyettesének levele a Központi Statisztikai Hivatalhoz (KSH). Budapest, 1914. május 22. NMI 74/1914. sz.; Semayer levele a KSH-hoz. Budapest, 1916. augusztus 1. NMI, 227/1916. sz.
  43. Előterjesztés Györffy István katonai behívása tárgyában. Budapest, 1917. január 10. NMI, 8/1917. sz.

44. Szilágyi (1984): 596–597. o.
45. Lásd pl.: Szilágyi (1984): 585. o.; Selmeczi (1981): 15. o.
46. Kimutatások a bukaresti K. u. K. Abwehrstelle személyi állományáról. Bukarest, 1918. június 11., július 1., augusztus 2., szeptember 1. HIML, 11/470, 11. d.
47. Sándor magánlevele Tiszának. Budapest, 1916. december 19. Tisza válasza Sándornak. Budapest, 116. december 26. MNL OL, K 26 1112. cs., 1917/XII. res. t., 7723/1916. res. sz.
48. Előterjesztés Györffy István katonai behívása tárgyában. Budapest, 1917. január 10. NMI, 8/1917. sz.
49. Ő maga is úgy interpretálta az eseményeket, hogy „román irredenta ügyekben dolgozott” a császári és királyi védelmi állomás politikai osztályán. Szilágyi (1984): 596. o.
50. Erre későbbi utalás: „Györffy István segédőrt a moldvai és bukovinai csángók tanulmányozására katonai szolgálatra hívták be.” A MNM Néprajzi Osztályának 1917. évi jelentése. Budapest, 1918. NMI, 56/1918. sz.
51. Semayer levele a MNM igazgatójának. Budapest, 1918. január 31. NMI, 12/1918. sz.
52. Erről szintén egy múzeumi akta alapján szerezhethünk tudomást. „Györffy István a Bukarestben székelő Cs. kir. Abwehrstelle magyar különítményében főjárulnoki rangban van beosztva, de ezen állomáshelyen is a magyar néprajzi tudományt, a moldvai csángó magyarok ügyét szolgálja, amit a Néprajzi Osztály számára megküldött 8000 darabból álló román antropológiai fényképgyűjteménye is bizonyít.” Semayer jelentése a MNM-nak. Budapest, 1918. március 19. NMI, 39/1918. sz.
53. Szilágyi (1984): 585. o.
54. Makkai (2002): 3. o.
55. Erről részletesen lásd: Romsics (1983).; Makkai (2000).
56. August Kuczka romániai katolikus főtanfelügyelő jelentése. Bukarest, 1917. július 8. MNL OL, K 26, 1121. cs., XX. t., 2601/1917. sz. Kuczka jelentése. Bukarest, 1918. július 6. Uo. 1185. cs., XVIII. t., 3517/1918. sz.
57. Részletesen: Makkai (2003): 117–118. o.
58. Györffy (1916/a): 479–503. o.
59. Uo. 503. o.
60. Nézetei megtalálhatók: Györffy (1916/b.). A kötetben szereplő statisztikai adatok részben azonos szöveggel megjelentek: Györffy (1917/a), Györffy (1917/b). Györffy koncepcióját röviden ismertette: Mikecs (1989): 310–314. o.
61. Batthyány Ignác kezdeményezéséről: Uo. 203. o.
62. A románság kiszorítására és a magyar–német szupremácia megteremtésére vonatkozó javaslatokra ld.: Bárdi (1999): 59–63. o.
63. Képviselőházi Napló. XXXV. köt. Budapest, 1917. 15. o.
64. Részletesen lásd: Mayerhofer (2010).
65. Vargyai (1968): 265–266. o.
66. A határkiigazításról részletesen lásd: Suba (2000).

67. Az erre vonatkozó statisztikai adatokat éppen Györffy tette közzé először. Györffy (1918/a.): 174–175. o. Nagyrészt azonos szöveggel megjelent: Györffy (1918/b.): 69–73. o. A béketárgyalásokra a Györffy által elkészített néprajzi térkép a Gyimesi- és Ojtozi-szorosok közti szűk sávban az egyes körzetekben változóan, 10–20, 40–50, 50–60% körülire tette a magyar ajkú katolikusok arányát. Erre ld.: Béketárgyalások, 1920. Az említett három, Magyarországhoz sorolt településen Tánczos Vilmosnak a 2008–2010. évi viszonyokat tükröző kutatásai alapján a következő volt a magyarul beszélők aránya: Palánka: 8%, Csügés: 40 %. Tánczos (2010): 120–121. o. Megjegyeznénk, hogy Tánczos nagyjából másfél évtizeddel korábbi, 1995–1996-ban a régióban végzett terepmunkája még mindhárom településen kedvezőbb arányokat mutatott ki: 1995–1996-ban kis létszámban még Bruszturószán is éltek magyarul beszélő lakosok, 2008–2010-ben viszont már kizárólag csak román ajkúakat lehetett regisztrálni ott. Tánczos (1999): 26–28. o.
68. Suba (2000): 363–365. o.
69. Apponyi Albert levele Csernoch Jánosnak. Budapest, 1918. január 21. MNL OL, K 26, 1186. cs., 1918/XX. t., 2813/1918. M. E. sz.
70. Csernoch János levele Apponyi Albertnek. Esztergom, 1918. február. 1. Uo.
71. Részletesen: Seres (2005).
72. Wekerle Sándor magyar miniszterelnök átíratának német nyelvű tervezete Burián István közös külügyminiszterhez. Budapest, 1918. június 27. MNL OL, K 26, 1186. cs., 1918/XX. t., 2813/1918. M. E. sz.
73. A Szent László Társulat igazgatósági ülésének jegyzőkönyve. Budapest, 1918. október 17. MNL OL, P 1431, 26. köt.
74. Gulyás László (2019/c): A magyar békedelegáció Párizsban, Apponyi beszéde. In Gulyás László (szerk.): Trianonról közérthetően. Tizenkét előadás a nemzeti, polgári, konzervatív történetírás jegyében. 170–187. old.
75. A térképet megemlíti Rékasy Ildikó a Györffy szakirodalmi munkásságát felsoroló bibliográfiájában. Rékasy (1977). A jegyzék szövegéből következtetve a szerzőséget Vincze Gábor Györffynek tulajdonítja. Vincze (2001): 161. o.
76. Ádám – Cholnoky (2000): 485–490. o.

FELHASZNÁLT IRODALOM/REFERENCES

Levéltári források:

- Hadtörténeti Intézet és Múzeum Levéltára (HIML)
 11/470. sz. Militärverwaltung in Rumänien
 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)
 K 26 Miniszterelnökség
 K 27 Minisztertanácsi ülések jegyzőkönyvei
 K148 Belügyminisztérium Elnöki iratok
 P 1431 Szent László Társulat levéltára
 Nemzeti Múzeum Irattára (NMI)

Szakirodalom:

- Ádám–Cholnoky (2000): Ádám Magda–Cholnoky Győző (Szerk.): Trianon. A magyar békeküldöttség tevékenysége 1920-ban. Budapest, 2000.
- Ballagi Aladár (1888): A magyarság Moldvában. Földrajzi Közlemények, XVI. évf. (1888) 1–2. füz., 1–27. o.
- Bárdi Nándor (1999): A szupremácia és az önrendelkezés igénye. Javaslatok, tervek az erdélyi kérdés rendezésére (1918–1940). In: Bárdi Nándor (Szerk.): Források és stratégiák. A II. Összehasonlító magyar kisebbségtörténeti szimpózium előadásai. Székelyudvarhely, 1997. augusztus 21–22. Csíkszereda, 1999. 29–113. o.
- Barna [Barabás] Endre (1908): Románia nemzetiségi politikája és az oláhjú magyar polgárok. Kolozsvár, 1908.
- Benda Kálmán (2002): Moldvai csángó–magyar okmánytár 1467–1706. Benda Kálmán (Szerk). Budapest, 2002.
- Béketárgyalások (1920): A magyar béketárgyalások. (Jelentés a magyar békeküldöttség működéséről Neuilly S/S.-ben 1920. januárus-március havában.) III/B. köt. XXIII. sz. térkép. Magyar Királyi Külügyminisztérium, Budapest, 1920.
- Bíró Sándor (2002): Kisebbségben és többségben. Románok és magyarok 1867–1940. Csíkszereda, 2002.
- Borsi-Kálmán Béla (1999): A békétlenség stádiumai. Budapest, 1999.
- Demény Lajos (1999): A csángó-magyarok kérdése Moldva Ideiglenes Országgyűlésén. In: Pozsgai Péter (Szerk.): Tűzcsiholó. írások a 90 éves Lükő Gábor tiszteletére. Budapest, 1999. 35–46. o.
- Demény Lajos (2001): Román forráskiadvány a XVII. századi moldvai csángó magyarokról. Turán, IV. új évf. (2001) 3. sz., 53–56. o.
- Gazda József (1993): Hát én hogyan siratnám. (Csángók sodró időben.) Budapest, 1993.
- Gecsényi Lajos (1988): Ein Bericht des österreichisch-hungarischen Vizekonsuls über die Ungarn in der Moldau. Jassy, 1893. In: Horst Glassl–Ekkehard Völkl. (Red.): Ungarn Jahrbuch. Band 16. München, 1988. 157–191. o.
- Gulyás László (2012): A térdre kényszerített Románia. A bukaresti béke 1918. Nagymagyarország. 2012/4. szám. 41–51. o.
- Gulyás László (2019/a): A bukaresti béke születése In: Gulyás László főszerk. (2019/b): A trianoni békediktátum története hét kötetben. I. kötet: Trianon Nagy Háború alatti előzményei, az Osztrák–Magyar Monarchia bukása. Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged. 159–168. o.
- Gulyás László (2019/c): A magyar békedelegáció Párizsban, Apponyi beszéde. In: Gulyás László (szerk.): Trianonról közérthetően. Tizenkét előadás a nemzeti, polgári, konzervatív történetírás jegyében. 170–187. old.
- Györffy István (1916/a): Moldva. Földrajzi Közlemények, XLIV. évf. (1916) 9. füz., 479–503. o.
- Györffy István (1916/b): A moldvai csángók. In: Bátky Zsigmond (Szerk.): Zsebtalasz, naptárral és statisztikai adatokkal az 1917. évre. Budapest, 1916. 68–74. o.

- Györfly István (1917/a): A moldvai csángók. A Vármegye, 1917. január 20.
- Györfly István (1917/b): A moldvai csángók. A Vármegye, 1917. január 27.
- Györfly István (1918/a): Az új magyar föld. A bukaresti békében Magyarországhoz kapcsolt román területek helyrajzi ismertetése. Földrajzi Közlemények, XLVI. évf. (1918) 4–5. füz.
- Györfly István (1918/b): A Romániából hozzánk csatolt területek. In: Bátky Zsigmond (Szerk.): Zsebtalasz naptárral és statisztikai adatokkal az 1919. évre. Budapest, 1918.
- Györfly István (1942): Magyar nép és magyar föld Budapest, 1942.
- György Endre (1900): A moldvai csángókról. Levél a „Vasárnapi Újság” szerkesztőjéhez. Vasárnapi Újság, 1900. október 8. 706. o.
- Hajdú Demeter Dénes (1984): Györfly István és a moldvai csángómagyarok. Honismeret, XII. évf. (1984) 1. sz., 5–7. o.
- Halász Péter (1992): A moldvai magyarok Románia Nagy Földrajzi Szótárában (1898). Honismeret, XX. évf. (1992) 4. sz., 56–59. o.
- Lükő Gábor (2002): A moldvai csángók. I. kötet. A csángók kapcsolatai az erdélyi magyarsággal. Budapest, 2002.
- Magyar Zoltán (1994): Vallás és etnikum kapcsolata egy moldvai csángó faluban. Néprajzi Látóhatár, III. évf. (1994) 1–2. sz., 75–88. o.
- Makkai Béla (2000): Magyarság-gondozás Bukovinában. *Kisebbségkutatás*, IX. évf. (2000) 3. sz., 446–477. o.
- Makkai Béla (2003): Önvédelem vagy expanzió? Magyar „nemzetgondozási” program a délszláv régióban a 20. század elején. Századok, CXXXVII. évf. (2003) 1. sz., 101–122. o.
- Mayerhofer, Lisa (2010): Zwischen Freund und Feind. Deutsche Besatzung in Rumänien 1916–1918. München, 2010.
- Mikecs László (1989): Csángók. Budapest, 1989. (Reprint.)
- Nagybacsoni Nagy Vilmos (1922): A Románia elleni hadjárat 1916–1917. II. köt. Havasalföld meghódítása. Budapest, é. n. [1922]; III. köt. Események 1917-ben és a bukaresti béke. Budapest, é. n. [1922]
- Posony Ferenc (1997): Egy moldvai csángó falu társadalmáról. In: Halász Péter (Szerk.): Csángó sorskérdések. Az újkígyósi tanácskozás előadásai. 1994. október 28–30. Budapest, 1997. 16–23. o.
- Rékasy Ildikó (1977): Györfly István munkássága – Bibliográfia. Szolnok, 1977.
- Romsics Ignác (1983): Bukovinai magyarok – hazatelepítési kísérlet 1917–18-ban. Új Tükör, XX. évf. (1983) 5. sz., 18–19. o.
- Selmezsi Kovács Attila (1981): Györfly István. Budapest, 1981.
- Seres Attila (2005): Moldvai csángók és erdélyi románok a magyar kormányok politikájában a 19–20. század fordulóján (1895–1902). In: Egrý Gábor–Feitl István (Szerk.): A Kárpát-medence népeinek együttélése a 19–20. században. Budapest, 2005. 457–476. o.
- Suba János (2000): Erdély új – az 1918. május 7-i bukaresti békében megállapított – határának kijelölése. In: Észak- és Kelet-Magyarországi Földrajzi Évkönyv. 8. sz. Erdély természeti és történeti földrajza. Nyíregyháza, 2000. 352–365. o.

- Szilágyi Miklós (1984): Györffy István tevékenysége a Néprajzi Múzeumban. *Ethnographia*, XCV. évf. (1984) 4. sz., 577–605. o.
- Tánczos Vilmos (1995): „Deákok” (parasztkántorok) moldvai magyar falvakban. *Erdélyi Múzeum*, LVII. évf. (1995). 3–4. sz., 82–98. o.
- Tánczos Vilmos (1999): A moldvai csángók lélekszámáról. In: Posony Ferenc (Szerk.): *Csángósors. (A Magyarságkutatás Könyvtára XXIII)* Budapest, 1999. 7–32. o.
- Tánczos Vilmos (2010): A moldvai csángók magyar nyelvismerete 2008–2010-ben. *Magyar Kisebbség*, XV. évf. (2010) 3–4. sz., 62–156. o.
- Tóth István György (2004): Missziók és misszionáriusok a moldvai csángók között a 17. században. *Kisebbségkutatás*, XIII. évf. (2004). 1. sz. 86–93. o.
- Vargyai Gyula (1968): A Monarchia által megszállt területek katonai közigazgatása az első világháborúban. In: Csizmadia Andor (Szerk.): *Jogtörténeti tanulmányok II. A dualizmus korának állam- és jogtörténeti kérdései*. Budapest, 1968. 255–269. o.
- Veszely (1870): *Veszely, Imets és Kovács utazása Moldva-Oláhhonban 1868*. Marosvásárhely, 1870.
- Vincze Gábor (2001): A bukovinai székelyek és kisebb csángó-magyar csoportok áttelepedése Magyarországra (1940–1944). *Pro Minoritate*, III. új évf. (2001). 3. sz. 141–187. o.

Orosz László

tudományos főmunkatárs

VERITAS Történetkutató Intézet, Budapest

scientific senior research fellow

VERITAS Research Institute, Budapest

laszlo.orosz@veritas.gov.hu

**A „ZSIDÓ SAJTÓHEGEMÓNIA” ELLENI KÜZDELEM
A HAZAI NÉMET MOZGALOM SAJTÓJÁNAK
KORAI IDŐSZAKÁBAN (1917–1920)**

*THE EARLY STAGES (1917–1920) OF THE STRUGGLE
AGAINST “JEWISH MEDIA HEGEMONY” OF THE GERMAN
MOVEMENT IN HUNGARY*

ABSTRACT

The study attempts to shine a light on a relatively under-analyzed area of media history. It briefly outlines the process whereby the Hungarian German-language media transitioned from being perceived as an ally of the burgeoning ethnic German movement (the start of the 18th century) to an enemy (the turn of the 20th century). The study presents the origins of the Volksdeutsch media, i.e. the early newspapers (the predecessors of the emblematic *Sonntagsblatt*), along with the overlapping goals and objectives of the Volksdeutsch media and the ethnic German movement. Finally, through the articles that appeared in the pages of the *Neue Post*, the study offers a look into how factors considered to be dangerous to the ethnic consciousness of the German people – via the reinforcement of a perceived threat – were interpreted in a specific way, the result of which was the designation of a convenient and evident enemy. The study primarily focuses on a lone segment, the smashing of Jewish media hegemony, through the numerous examples of the political, economic and moral „destruction” attributed to the Jews, gathered from the newspaper mentioned above (between 1917 and 1920).

Kulcsszavak: sajtótörténet, zsidókérdés, német nemzetiség, I. világháború, Horthy-korszak, antiszemitizmus

Keynotes: history of the press, Jewish question, German minority, First World War, Horthy era, antisemitism

1. Sajtótörténeti előzmények. A hazai német nyelvű sajtó a XX. század elején

A magyarországi német nyelvű sajtó hosszú és gazdag múltra tekint vissza. A magyar nyelvű sajtót mintegy fél évszázaddal megelőzve a XVIII. század 30-as éveiben veszi kezdetét,¹ és fejlődése a sajtótörténeti szakirodalom szerint világosan korszakolható.² A mi szűkebb témánk szempontjából az érdemel figyelmet, hogy már a reformkorban megjelenik a zsidó újságírók számottevő befolyása, ami aztán a későbbiekben is megmarad, sőt még tovább erősödik.³ A zsidóságnak a hazai német nyelvű sajtóhoz való kapcsolódását ama általános tendencia magyarázza, miszerint az eltérő helyi viszonyok közül több hullámban Magyarországra áttelepülő zsidók beilleszkedése a kelet-közép-európai német műveltséghez való kapcsolódás jegyében zajlott.⁴

A kiegyezést követően a németajkú városi polgárság gyors elmagyarosodása folytán⁵ a német nyelvű sajtó határozott jelentőségvesztésének kellett volna bekövetkeznie. Abban, hogy ez mégsem történt meg, jelentős részt kell tulajdonítanunk a német nyelven fogyasztó zsidó újságolvasó közönségnek. A magyar nyelvűsége csak fokozatosan áttérő zsidóságnak még 1880-ban is több mint 40%-a vallotta magát német anyanyelvűnek, s noha 1910-re ugyanez a mutató már 10% alá csökkent, a mindkét nyelvben egyaránt otthonosan mozgóok száma ezután is százezres nagyságrendre tehető.⁶ A főváros kétnyelvű közegében a magyar nyelvű sajtó térnyerésének lassúságát mi sem bizonyítja jobban, mint hogy – 1875-ben – a német nyelvű (hazai és külföldi kiadású) sajtótermékek előfizetőinek száma csaknem háromszorosa volt a magyar nyelvűekének.⁷ A századfordulón útjára induló német nemzetiségi mozgalom⁸ számára azonban e német sajtó szellemisége, prioritásrendszere, s persze tulajdoni háttere is teljességgel vállalhatatlan volt. A budapesti német nyelvű napilapokat – 6 ilyen létezett a XX. század elején – a német népi érdekek elárulóinak, a zsidó destrukció eszközének tekintették. A (mások mellett) Dux Adolf, Falk Miksa, Veigelsberg Leó, Alexander Bernát, Vészi József neve által fémjelzett Pester Lloyd (1854–1945), a Bródy Zsigmond által birtokolt Neues Pester Journal (1872–1925), a Bermann Gyula, majd Bródy Dániel féle Politisches Volksblatt (1875–1920), a Tenczer Pál által alapított, később Fleischmann Sándor és Mérei Oszkár által továbbvitt Neues Politisches Volksblatt (1877–1940), a Singer Artúr, majd Rotter Lajos szerkesztette Neues Budapesti Abendblatt (1899–1920), s végül – a későbbiekben még tárgyalandó – Neues Kleines Journal (1897–1917) működésében és szellemiségében aligha vitathatóan fontos szerepet kaptak a zsidó származású újságírók.⁹

Velük szemben szerveződött meg – hangsúlyosan keresztény alapon – a népinémet [volksdeutsch] sajtó, mely (korabeli megnyilatkozásaiból idézve) azt a feladatot tűzte ki maga elé, „hogya a tősgyökeres németiségben újra felébredesse, ébren tartsa és megerősítse a német népi öntudatot.” Ebből következően „a népinémet sajtó az újságírás egy olyan sajátos fajtája, amelynek különleges jellegét a harcias hangnem adja.” E sajtó mindig hű lenyomata a mozgalom állapotának, mivel „a sajtó és a mozgalom kéz a kézben járnak.”¹⁰ A csonka-országi népinémet mozgalom sajtója valójában nem a közismert Sonntagsblatt-tal,¹¹ Bleyer Jakab 1921 őszén megalapított hetilapjával vette kezdetét. Kevésbé ismert tény, hogy már az I. világháború végén is rendelkezésre állt – mégpedig napi megjelenéssel – egy szócső: a Neue Post.

A századelő németül megjelenő budapesti napilapjai közt ott találjuk az 1897 óta megjelenő – a zsidó Weiss Félix által szerkesztett – Neues Kleines Journalt. A lap e korai korszakában a népnézés szenzációhajhász tényfeltárásai révén az elégedetlen alsóbb néprétegek érzelmeire apellált, amiről számos cikke pusztán címeik felületes végigtekintése alapján is („Arbeiterschutz”, „Theures Brod”, „Die vergessenen Armen”, Die Armuth in der Hauptsatadt”, Der Agrarsozialismus im Parlament”, „Wohnungsnot und Wohnungswucher”, stb.) egyértelműen árulkodik. A nem előfizethető, csupán utcai rikkancsoktól beszerezhető lap 15 ezres példányszáma gyakorta kevésnek bizonyult, épp ezért olykor ezres nagyságrendben kellett utánnymolni.¹²

E kimondottan baloldali irányultságú bulvárlapot 1917 augusztusában felvásárolta a századelő befolyásos hitbuzgalmi és közéleti egyesülete, a Katolikus Népszövetség.¹³ A német nyelvű munkásrétegek tömegeinek megszólítására, egyben a szociáldemokrata típusú politikai szervezkedés felől a keresztényszocialista tábor felé orientálására¹⁴ és a „destrukció” eszmeisége helyett a vallásosság irányába terelésére remek lehetőségnek látszott az amúgy népszerű napilap megszerzése. Az „idegen szellemű” és „nemzetrontó” gondolatokkal szemben ettől kezdve a „német” és „keresztény” szellemiség kettős feltételrendszere érvényesült, s a lap karakterét lényegében véve kijelölte a háttérben álló körök konzervatív, vallásos, állampatrióta irányvonala. A tulajdonosváltással a lap kiadó-szerkesztője egy (német származású) katolikus pap lett, az 1920-ban nemzetgyűlési képviselővé is megválasztott Huber János,¹⁵ aki évtizedes gyakorlati tapasztalatokkal rendelkezett már a német katolikus sajtó szolgálatában.¹⁶ A „német ügy” harcos képviselőjét az immár „németté lett” lap egyelőre (a világháborús összeomlásig) még nem vállalta fel, így a magyar nemzeti érdekekkel való látványos azonosulás főképp a zsidó befolyás hangos bírálatában jelentkezett.

2. A zsidó sajtóbefolyás elleni harc első megnyilvánulásai

A tulajdonosváltás után, 1917. augusztus 3-án a Neues Kleines Journal vezércikkben tudatta az olvasókkal, hogy immár „keresztény orgánummá” változott. „Szégyenletes volt és veszélyes is egyben az eddigi állapot, ahol mindenki, aki nem volt birtokában a magyar nyelvnek, amennyiben napilapot akart olvasni, arra kényszerült, hogy nem keresztény, sőt sokszor akár igencsak keresztényietlen lapokhoz nyúljon.” Ezért is oly fontos siker, hogy a piacon lévő budapesti német nyelvű napilapok mellett, „melyek közül az összeszt zsidók írják, ezután immár a katolikusoknak is van napilapjuk.”¹⁷

A lezajlott profilváltás külső megjelenítését szolgálta a lap címének lecserélése. A „zsidó múlttal” történő szakítás jegyében a lap 1917. október 2-án már Neue Post címen jelent meg. A mondanivaló és a terminológia az elmúlt két hónap változásait vitte tovább, vagyis az esetleg nem kívánatos irányt vehető nemzetiségi tematika tudatos háttérbe szorítása mellett kiállt a keresztény értékrend, a magyar nemzetpolitika és a németiség hungarus¹⁸ érzületének további erősítése oldalán, és támadta mindazt, ami veszélyt jelenthet a magyar politikai szupremáciára, nevezetesen a „nemzetrontó zsidó befolyást”, Tisza István – a zsidókat szabadjára engedő – kormányzatát,¹⁹ de még a túlzó, pángermán motivációjú nemzetiségi törekvéseket is.²⁰ E program hangos képviselőéhez egyfelől Bleyer és a magyarbarát hazai német mozgalom támogatására számíthatott,²¹ másfelől az épp ekkoriban körvonalazódó Bangha-féle katolikus sajtóbirodalom²² is kebelébe fogadta a lapot 1918 őszén, hogy aztán – a kommün idején történt betiltása után újjáéledve – a Központi Sajtóvállalat lapcsaládjának német tagjaként támogassa a keresztény kurzus politikáját (egyebek mellett a numerus clausus kérdésében).²³

A hazai lappiac új, illetve újjáprofilírozott szereplőjeként megkapaszkodó Neue Post politikai mozgásterének legnagyobb szabadságfokkal rendelkező eleme volt az antiszemita szellemiség. És ez nem pusztán a korabeli közbeszéd többé-kevésbé általánosan elfogadott gőzkieresztő szelepeként nyert teret, de legalább annyira kívánatos volt a német mozgalom szempontjából is: a német identitást és a népiségi attribútumokat fenyegető számos veszélyforrás közül a politikailag legkevesebb roszszallást kiváltó, ugyanakkor társadalmilag a legszélesebb mozgósítást előidézni képes „ellenség” képét definiálta. A zsidóság ugyanis a lap szemében megtestesítette mindazt, amitől óvni kell a magyarsággal való békés együttélésben érdekelt, patrióta, keresztény „deutschungar”²⁴ népet. Vagyis a nyugalmat és rendet felforgató baloldali és liberális politikai eszmék terjesztését, a Monarchia üdvös szimbiózisban együtt élő népei-

nek egymás ellen lázítását, a gazdasági lehetőségeknek a meglévő erőfőlnyre támaszkodó elszívását, az erkölcsrombolást, értve ez alatt a keresztény egyházi tanoktól való eltántorítást és a hagyományokon nyugvó értékrend kiforgatását, de még a hazai némettség egészséges önvédelmi mechanizmusainak elaltatását, vagy épp önirányításának idegen kezekbe átjatszását is.²⁵

Az itt említett, jól ismert antiszemita toposzoknak a Neue Postban való megjelenését nemrégiben csokorba gyűjtöttem az egyik intézeti kollégám – 70. születésnapja alkalmából összeállítandó – tisztelegő kötetben.²⁶ E helyütt ezért csak egy szűkebb szegmens, a sajtópolitikai küzdőtér, a „zsidó sajtófölény” elleni harc illusztrálására teszek kísérletet a lap néhány cikkének bemutatásával.²⁷

„Aki a magyar viszonyokkal tisztában van, annak számára jól ismert tény, hogy a Magyarországot vezető államférfiakat, ahogyan az értelmiséget is, nem magyar szellemiség irányítja. Nincs is tán más ország, mely történelmi nyomvonaláról annyira más útra lépett volna, mint Magyarország. Az egyesületekben és az újságokban, a regényekben és a színpadokon újra és újra azzal a felfogással és érzülettel találkozunk, mely oly idegennek tűnik.” E gondolatokat a Károlyi-kormány két és fél havi teljesítménye láttán osztotta meg a Neue Post az olvasóival, s egyben a bajok gyökerére és a rombolás eszközeire is rámutatott: „Ennek az idegen szellemnek, ennek az egészségtelen világlátásnak került büvkörébe az egész magyar szépirodalom, különösen a hírlapirodalom. A Budapesten megjelenő 25 napilap közül 20 a zsidók kezében van. A szépirodalmi lapok csaknem kivétel nélkül, a vicclapok kivétel nélkül zsidók. Azok az ideák, amiket e lapok és folyóiratok terjesztenek, mind destruktív természetűek. [...] És saját akarataukra, illetve hasonmásukra formálják át az ország közvéleményét.”²⁸

A történelmi nyomvonalról való letérítésben a Neue Post egy másik írása is a zsidók sajtóhatalmát teszi felelőssé. „A zsidók győzelme a világháborúban. Ausztria–Magyarország szétverése és a zsidók szerepe” című cikk az egykori közös külügyminiszter Czernin gróf öccsének Bécsben megjelent emlékezéseit idézve²⁹ arról ír, hogy a Lajta magyar oldalán élő „sémik” még a túloldaliakhoz képest is „jobban uralták a teljes nemzeti sajtót. A tisztán zsidó, németnyelvű ’Pester Lloyd’ az osztrák–magyar közös érdekeknek nem kevésbé ártott, mint ’Az Est’ vagy más magyarországi zsidó lap.” Főképp azzal, hogy az etnikai torzskoldásokat szította, azok csillapítása helyett: „[...] számtalanszor sikerült volna – kesereg a lap – a különféle nemzeti kiegyezéseket keresztülvinni, ha nem hiúsította volna meg a közeledést valamennyi nemzet zsidó sajtója a maga kártékony, főlényes tollával.” Pedig a háborús veszély fé-

nyesen bizonyította a birodalom népeinek kohéziós erejét. „Általános volt a meglepődés, amikor 1914 augusztusában a Monarchia népei hirtelen ’fölfedezték’ összetartozásukat. E rejtély megoldása egyszerűen az volt, hogy a háború kitörésével a zsidó sajtóra szájkosár került, jobban mondva a büzlő kanális száját elzárták.”³⁰

E destruktívnak minősített sajtó befolyását ugyanakkor nemcsak az idézett módon, tehát korlátozással lehet csökkenteni, hanem egyfajta ellensúly létrehozásával is. Ez a vízió indította a jezsuita Bangha Bélát³¹ a már említett harcos keresztény sajtóvállalkozás létesítésére. Ennek működéséről (még részvényjegyzéseiről is) rendszeresen beszámolt a Neue Post – mindig kidomborítva a zsidó sajtó ellenpólusának szerepkörét s persze a sajtóbirodalomban elfoglalt saját pozícióját is. 1918-at köszöntő újévi számában a lap emlékeztet, hogy „éveken át nem volt a magyar fővárosban egyetlen német nyelvű keresztény napilap sem. Magyarországon keresztény német népe ki volt szolgáltatva a zsidó sajtónak. Zsidó újságírók [...] a zsidó nagytőke és nagykereskedelem zsoldjában állva a keresztény nép legegységesebb érdekei ellenében írtak [...], és bizonyára nevettek azon, hogy e nép még meg is fizette őket mindezekért.” A Neue Post révén azonban keresztény fővárosi napilap született, melynek fő érdeme, hogy a vallásos német nép nyelvén szól, s „nem a zsidó német zsargonban íródik.”³²

A Központi Sajtóvállalat 1918. júniusi közgyűléséről is ebben a szelvényben tájékoztat a lap: „Az egész közgyűlés lángoló tiltakozás volt az erkölcsi kútmérgezést nagyban űző magyarországi zsidó sajtó eddigi monopóliuma ellen.” E gyűlés tudtul adta, hogy ezennel szétörték a közvéleményt fogva tartó keresztényellenes sajtó fojtogató bilincseit, s elhozták annak esélyét, hogy megmeneküljön a keresztény Magyarország a fenyegető parazitauralom igája alól. A lap idézi Bangha zárszavát is, mely szerint egy beteget csak akkor lehet meggyógyítani, ha maga is élni akar, s kimutatja az élet iránti szándékát. Magyarország népe beteg ugyan, de élni akar. Maga a Sajtóvállalat a látványos jele ennek az élet-akarásnak.³³

Az év augusztusában a lap egyéves múltjára visszatekintő főszerkesztői vezércikk sikerként konstatálja, hogy „[...] sokan belátták, számos kérdésben milyen egyoldalúan informálták őket a zsidó lapok [...], hogy pénzüikkel mindaddig saját ellenségüket tették naggyá.” Pedig „azok az emberek, akik a zsidó lapokat állítják elő, a keresztény néptől végtelen távolságra vannak. Ők egy idegen néphez tartoznak, amely keresztény népünkkel sem hitben és erkölcsben, sem pedig a szokások és érdekek terén nem egyezik. A zsidó lapok szerkesztői épp származásuk és népi hovatartozásuk okán mindig saját népük érdekeiért lépnek föl.” Persze

„végül is természetes, hogy minden ember azt a népet szereti a legjobban, melyből maga is származik: a zsidó a zsidót, a németmagyar a németmagyart. Épp ezért az a véleményünk – írja Huber –, hogy a zsidók csak a zsidók számára írjanak újságot, a németmagyar írók pedig a németmagyarok számára.”³⁴

3. Sajtóharc a keresztény kurzus korai időszakában

A kommün idején történt betiltását túlélő Neue Post a kiépülő keresztény kurzus korai szakaszában³⁵ is hangos alakítója volt az antiszemita közbeszédnek. Nemcsak az élet számos területén tetten érni vélt „elzsidósodás” kapcsán, ill. az ellene folytatandó „önvédelmi harc” egyes lépéseit (pl. a numerus clausus-t) támogatva hallatta hangját, de a zsidóság sajtótúl-hatalmának kérdését is napirenden tartotta. „A múlt század hetvenes éveiei a sajtó valóban magyar volt. A magyarság kitűnő publicistákat termelt ki, komoly férfiakat, széleskörű, alapos tudással és lángoló hazaszeretettel. Amíg a sajtó magyar kezekben volt, nem találunk benne mocskot. Ám micsoda változás következett be, amikor az utóbbi évtizedekben csaknem az egész magyar sajtó a zsidók kezébe került! Talán sehol másutt a világon nincs az újságírásban oly sok szenny és aljasság, mint ebben az ’új’ magyar sajtóban. Igazi zsidó cinizmussal lett lerántva a sárba mindaz, ami nekünk, keresztényeknek szent” – panasolja „A magyar sajtó” című vezércikk 1920 nyarán.³⁶

Szóban forgó írásában a lap azt is a zsidó sajtó szemére veti, hogy a világháború kezdetén ő „fújta meg legvadabbul a harci kürtöket [...]; aztán ő volt, aki defetizmust hirdetett; ő és munkatársai idézték elő az 1918. októberi összeomlást; a zsidó újságírók soraiból kerültek ki a proletárdiktatúra fő támaszai; a román megszállás idején pedig e ’magyar’ sajtó viselkedett a legaljasabb módon. Gondoljunk csak azokra a kirohanásokra, melyek akkoriban jelentek meg Horthy és a Nemzeti Hadsereg ellenében.” Azon gazemberek egy része, akik nemrégiben még a „magyar sajtó” fő képviselői voltak, ma külföldön, jórészt Bécsben dolgoznak, „mégpedig Magyarország ellenében, s elárasztva az egész világot hazugságaikkal.” Ugyanakkor „a zsidó-liberális sajtó, mely előszeretettel ruhazza fel magát a ’magyar’ sajtó névvel, belföldön [is] a régi tevékenységét kezdi újra. Nem kevésbé destruktív, mint annak idején, mivel a fő hangadók még mindig Kéri, Göndör-Krauss, Pogány-Schwarz, Kunfi-Kohn, Jászi-Jakubovics és a többi fénylő csillaga a „magyar” sajtónak. Csupán a módszer változott némiképp. [...] Egy magyar mondás úgy tartja: A kutya ugyanaz, csak a nyakörv más.”³⁷

„Magyarország német népe és a Neue Post” című cikkében a lap ismét erkölcsi és kulturális tényezőkkel indokolja létének szükségességét. „Amennyiben leállna a Neue Post, úgy a német nép Magyarország egyéb német nyelvű sajtójára volna utalva. Ez azonban teljességgel – mind a hat német napilap – zsidó. A sajtó révén a zsidó szellemiség megfertőzi a népet. A zsidó sajtó a melegháza az erkölcstelenségnek, az osztályharcnak, a nemzetiségi gyűlölködésnek és az elkeresztényietlenedésnek. Egy nép, mely átítatódik a zsidó sajtó szellemiségével, elveszíti karakterét, erkölcsi gerincét, egészséges életfelfogását, s végül a hitét. Mi azonban Magyarország keresztény német népét nem csupán gazdasági, hanem világnézeti tekintetben is meg akarjuk szabadítani mindennemű sémi befolyástól. Ez okból [...] elengedhetetlen, hogy a Neue Post megfelelő támogatást kapjon és elterjedjen, mert csak egy erős Neue Post lehet olyan szilárd gát, amin megtörnek a zsidó sajtó piszkos hullámai.”³⁸

E támogatás azonban nemigen érződött, így 1920 nyarára a lap már súlyos gazdasági nehézségekkel küzdött. A határváltozások Dél-Magyarországon előfizetői 60%-ától fosztották meg. A Neue Post egyre kétségbeesettebb segélykiáltásokkal fordult a keresztény németajkú olvasóközönséghez, olykor korholó szavakkal is próbálván felébreszteni annak lelkiismeretét. „A legnagyobb világhatalom – még nagyobb, mint a pénz hatalom – a sajtó. S e világhatalmi pozícióba a zsidó sajtó a félrevezetett és vakká tett keresztény tömegek pénze által kapaszkodott fel. Különösen érvényes ez a német nyelvű sajtóra, mely mindezt ujjongva köszöntötte és üdvözölte, ám mindeközben a keresztény sajtótermékeket elhanyagolta, mint megvetendőt kerülte, a kultúrával és a haladással szembenállónak nyilvánította, s a világ elbutítójaként beállítva visszafojtotta.” Vajon a forradalmak tapasztalatai után „észhez tér-e már németmagyar népünk ebben a tekintetben? Kívánja, igényli, vagy akár csak szándékozva-e a keresztény német sajtót ebben a zsidó sajtónak áldozatul esett országunkban?” A válasz szomorú: „Nem igazán. [...] Hol látni itt kiváló németjeink keresztény felfogását, hol látni keresztény politikai és gazdasági buzgalmukat a keresztény orientáció érdekében, s hol a komoly szándék a ma oly égetően fontos keresztény propagandára a rágalmazó, hazug, külföldön minden téren minket lejárató zsidó-német propaganda ellenében? Sajnos igen szomorú, ám annál kevésbé tagadható a tény, amelyet itt rögzítenünk kell: mi németmagyarok elég sokáig hagytuk magunkat hipnotizálni a szocialista és liberális zsidólapok szellemiségétől!”³⁹

S épp ebben látja a cikk a legnagyobb mulasztást: „Nekünk, németeknek nem volt német keresztény sajtónk, s ami még rosszabb, nem is volt igényünk ilyenre, ehelyett – szándékosan vagy nem – jóllaktunk a zsidó

lapok és sajtótermékek patkánytejével, a legnagyobb kárt okozva pozitív kereszténységünknek, német műveltségünknek, német gazdaságpolitikánknak, német összetartozásunknak és német erkölcsünknek.” Ezért tud a destruktív propaganda feltartóztathatatlanul folyni továbbra is. A német nép még mindig a mindent elöntő sémi eredetű sajtótermékek után nyúl, zsidó szellemi árura költi pénzét, ezzel is a zsidó érdekeket szolgálva. Márpedig – emlékeztet a lap – a zsidó nagyhatalom, mondhatni világhatalom, nem egy zsidó államon nyugszik, hanem a szétszórt és hontalan zsidók sajtóhatalmán. S ez ellen igenis van orvosság: „Általában véve a zsidó sajtó, de különösen a semmivel se jobb német zsidó sajtó durva felforgató ideái ellenében [...] egy szavaiban és példájában keresztény német sajtót kell bevetni, mely egy bátor, a mégoly nagy áldozatoktól sem visszariadó keresztes hadjárat gyanánt német népünket lelkesíteni, közös zászló alá gyűjteni és a vörös szellemi áramlat elleni harcot fölvenni hivatott. Igen, ez korunk legnagyobb feladata [...]”⁴⁰

E küzdelmet a Neue Post azonban már nem vihette végig. 1920 őszére a lap komoly válságba került. A határváltozások során elvesztett előfizetőit⁴¹ nem tudta pótolni, s bár kísérletet tett arra, hogy egy névváltoztatással (Pester Zeitungra⁴² átkeresztelve) főként a városi német értelmiségre helyezze át olvasói bázisát, ám ez a kísérlet csupán egy évvel odázta el az 1921 őszén végül mégis bekövetkező elsorvadást. A német mozgalom sajtójának túlélését Bleyer Jakab ugyanakkor (1921 októberében) elindított hetilapja, a Sonntagsblatt⁴³ fogja majd biztosítani, mely azonban az asszimilálódott – s ezért a nemzetiség politikai vezérkara által lényegében veszteséggként „leírt” – városi németiség helyett immár tudatosan a vidéki németiséget célozta meg.

JEGYZETEK/NOTES

1. A hazai német nyelvű sajtóról összeállított legfontosabb adattárak Réz, Heinrich (1935): *Deutsche Zeitungen und Zeitschriften in Ungarn von Beginn bis 1918*. Verlag für Hochschulkunde. München; Rózsa Mária (2001): *Deutschsprachige Presse in Ungarn 1850–1920: I. Teil. Zeitschriften und Fachblätter. Berichte und Forschungen. Jahrbuch des Bundesinstituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa*. 9. évf. 7–198. old.; Rózsa Mária (2003): *Deutschsprachige Presse in Ungarn 1850–1920: 2. Teil. Zeitungen. Berichte und Forschungen. Jahrbuch des Bundesinstituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa*. 11. évf. 59–141. old.; Rózsa Mária (összeállította, az előszót és a mutatókat készítette) (2006): *Deutschsprachige Presse in Ungarn / Magyarországi német nyelvű sajtó, 1921–2000. Bibliographie / Bibliográfia*. Országos Széchényi Könyvtár – Gondolat. Budapest.

2. Fried István (1983): A magyarországi német nyelvű sajtó kutatásának kérdései. Magyar Könyvszemle. 1983/1. szám. 89–101. old.; Rózsa Mária (1993): A magyarországi német nyelvű sajtó a kezdetektől 1944-ig (Vázlat). Magyar Könyvszemle. 1993/2. szám. 224–230. old. – Lásd továbbá Kókay György–Buzinkay Géza–Murányi Gábor (1994): A magyar sajtó története. Magyar Újságírók Országos Szövetsége. [Budapest].
3. Osztern Rózsa (1930): Zsidó újságírók a magyarországi németnyelvű időszaki sajtóban, a „Pester Lloyd” megalapításáig, 1854-ig. Pfeifer. Budapest; Ujvári Hedvig (2010): Zsidó újságírók a magyarországi német nyelvű időszaki sajtóban a Pester Lloyd megalapítása után. Múlt és Jövő. 2010/3. szám. 40–50. old.; ill. Ujvári Hedvig (2011): Der jüdische Beitrag zum deutschsprachigen Pressewesen in Ungarn. Ein Überblick. In: Marten-Finnis, Susanne – Nagel, Michael (szerk.): Die Pressa / The Pressa. Internationale Presseausstellung Köln 1928 und der jüdische Beitrag zum modernen Journalismus / International Press Exhibition Cologne 1928 and the Jewish Contribution to Modern Journalism. Lumiere. Bremen. 393–408. old.
4. Vörös Károly (1986): A budapesti zsidóság két forradalom között, 1849–1918. Kortárs. 1986/12. szám. 100–117. old.
5. A városi németiség elmagyarosodásának érzékeny tollú és gazdagon adatolt – a két világháború között készült – összefoglalása Pukánszky Béla (2000): Német polgárság magyar földön. Lucidus. Budapest.
6. Horváth Pál (szerk.) (1990): Hét évtized a hazai zsidóság életében I–II. MTA Filozófiai Intézet. Budapest. I. 190. old.
7. Ujvári, 2010. 42.
8. A századforduló német mozgalma kapcsán lásd Senz, Ingomar (1977): Die nationale Bewegung der ungarländischen Deutschen vor dem ersten Weltkrieg. Oldenbourg. München. A hazai németiség történetének legfrissebb – monumentális – szintézise Seewann, Gerhard (2015): A magyarországi németek története. I–II. Argumentum. Budapest.
9. Rózsa (2003) 61, 49, 63, 49, 48 és szintén 48.
10. Wirthoven, Anton Franz Christian [Tafferner Antalról van szó, aki a két világháború között egyre radikalizálódó hazai német mozgalomban, 1938-tól Volksbundban, Basch Ferenc tudományos ügyekben illetékes „jobbkeze” volt – O. L.] (1941): Die ersten Anfänge der volksdeutschen Presse im Nachkriegsungarn. Deutsche Forschungen in Ungarn. 1941/1. szám. 1–16. old., 1. – A népinémet sajtó kapcsán lásd még Tafferner, Anton (1981): Das Bleyer’sche „Sonntagsblatt” (1921–1935). Ein Kampfblatt des ungarländischen Deutschtums. In: Volk und Volkstum im Donauraum. Festgabe für Prof. Dr. Franz Hieronymus Riedl zum 75. Lebensjahr. Szerk.: Weiter, Theodor. Braumüller. Wien. 101–131. old.; Klein, Bruno (1944): Die volksdeutsche Presse Ungarns. Von den ersten Anfängen bis zum Ende des Weltkrieges. Deutsche Zeitung. 1944. 01. 15. 3–4. old.
11. Bleyer hetilapja kapcsán lásd Fata, Marta (1997): Jakob Bleyer und das „Sonntagsblatt”. Gründung und Entwicklung des Wochenblattes von 1921 bis 1933. In: Fassel, Horst (szerk.): Deutsche Literatur im Donau-Karpatenraum (1918–

- 1996). Regionale Modelle und Konzepte in Zeiten des politischen Wandels. Institut für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde. Tübingen. 9–21. old.
12. Wirthoven (1941) 2.
  13. Gergely Jenő (1999): A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945. Pannonica. Budapest. 131–139. old. – A Katolikus Népszövetség kiemelkedő szerepet játszott a németajkú katolikusok megszólításában, amit az is igazol, hogy az első világháború idején a több mint 300 ezres taglétszámának egynegyede volt német, akik aztán külön német szekcióban tömörültek, páter Huber János irányítása alatt. V. ö. Haltmayer, Josef (1981/82): Katholische Kirche und nationale Bewußtseinsbildung im Deutschtum der Nachfolgestaaten des Südostens 1918 bis 1944. Südost-deutsches Archiv. 1981/82. 162–180. old., 166.
  14. A témához lásd Gergely Jenő (1977): A politikai katolicizmus Magyarországon (1890–1950). Kossuth. Budapest; Spannenberger Norbert (2009): A politikai katolicizmus. In. A magyar jobboldali hagyomány 1900–1948. Szerk. Romsics Ignác. Osiris. Budapest. 186–213. old.; valamint Gianone András–Klestenitz Tibor (2017): Katolikus nagygyűlések Magyarországon. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézete. Budapest. 131–139. old.
  15. Huber kapcsán lásd Vidor Gyula (szerk.) (1921): Nemzetgyűlési Almanach 1920–1922. A Nemzet-gyűlés tagjainak életrajzi adatai. Magyar Lap- és Könyvkiadó Rt. Budapest. 65. old.; ill. Haltmayer, Josef (1966): Domkapitular Dr. Johannes Huber. Gerhardsbote (Stuttgart). 1966/7. szám. 3. old.
  16. Előbb a Westungarisches Volksblatt, majd a Katolikus Népszövetség orgánuma, a Christliches Volksblatt szerkesztőségében tevékenykedett. V. ö. Almanach. 65.
  17. Ein christliches Blatt fürs christliche Volk! An unsere Leser! Neues Kleines Journal, 1917. 08. 03. 1.
  18. Csáky, Moritz (1982): Die Hungarus-Konzeption. Eine „realpolitische“ Alternative zur Magyarischen Nationalstaatsidee? In. Drabek, Anna M.–Plaschka, Richard G.–Wandruszka, Adam (szerk.): Ungarn und Österreich unter Maria Theresia und Joseph II. Neue Aspekte im Verhältnis der beiden Länder. Texte des 2. Österreichisch-ungarischen Historikertreffens Wien 1980. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. Wien. 71–89. old.
  19. A Tisza Istvánnal szembeni (távozása után is megmaradó) ellenérzés kapcsán lásd Wer trägt die Schuld daran? Neue Post, 1918. 07. 31. 1.
  20. Geringer, Karl: Wir und die Alldeutschen. Neue Post, 1918. október 09. 1.
  21. Orosz László (2016): A hazai svábok és a magyar integritás viszonyának kérdéséhez. Bleyer Jakab megnyilatkozásai a Neue Post című napilapban az I. világháború idején. In. VERITAS Évkönyv 2015. Szerk.: Ujváry Gábor. VERITAS Történetkutató Intézet–Magyar Napló. Budapest. 123–145. old.
  22. Klestenitz Tibor (2013): A katolikus sajtómozgalom Magyarországon 1896–1932. CompLex. Budapest.

23. A Központi Sajtóvállalat lapjainak a numerus clausus kapcsán tett megnyilvánulásaihoz lásd Orosz László (m. a.): A numerus clausus a Bangha-féle katolikus sajtóirodalom lapjaiban. (Megjelenés alatt a Trianon és a magyar felsőoktatás címmel 2017. 12. 04-én, az Eötvös Collegiumban megrendezett konferencia tanulmánykötetében.)
24. A „németmagyar” identitáshoz lásd Pukánszky Béla (1934a): „Deutsch-ungar”. *Deutsch-Ungarische Heimatsblätter* 6. évf. 81–91. old.; Pukánszky Béla (1934b): *Wandlungen und Abwandlungen des deutsch-ungarischen Bewußtseins. Ungarische Jahrbücher* (Berlin-Leipzig), 14. évf. 144–164. old.; Szekfű Gyula (1937): *Schittenhelm Ede. Magyar Szemle* 30. köt. 3. szám. 223–231. old.; König Antal (1938): A hazai németiség két frontja. *Magyar Szemle* 32. köt. 3. szám. 214–224. old.
25. A témához lásd Bihari Péter (2008): *Lövészárkok a hátorszáiban. Középosztály, zsidókérdés, antiszemitizmus az első világháború Magyarországn.* Napvilág. Budapest; Gyurgyák János (2001): *A zsidókérdés Magyarországon.* Osiris. Budapest; valamint Szabó Miklós (1989): *Középosztály és újkonzervativizmus. Harc a politikai katolicizmus jobbszárnya és a polgári radikalizmus között.* In: *Uó: Politikai kultúra Magyarországon 1896–1986.* (Medvetánc könyvek). ELTE–MKKE. Budapest. – A hazai németiség hagyományos erkölcsiségének és identitásának talapzatát képező vallásosság kapcsán lásd Spiegel-Schmidt, Friedrich (2001): *Die Rolle der Kirchen bei den Donauschwaben im Zeitalter des Nationalismus.* *Suevia Pannonica* (Heidelberg). 29. évf. 68–86. old.; továbbá Haltmayer, Josef (1987/88): *Deutschtum und Katholizismus im Königreich Ungarn vor dem Ersten Weltkrieg.* *Südostdeutsches Archiv.* 30/31. évf. 29–39. old.
26. Orosz László (m. a.): *Antiszemita megnyilvánulások a hazai német mozgalom sajtójának korai időszakában.* (Megjelenés alatt a Zinner Tibort 70. születésnapján köszöntő tanulmánykötetben.)
27. A német nyelvű lap a következőkben idézett cikkeinek magyar fordítása tőlem – O. L.
28. König, Anton: *Die Juden in den zukünftigen Ungarn.* *Neue Post*, 1919. 01. 16. 2. – A cikkben nehezményezett, a zsidóságnak a kulturális élet átformálása kapcsán kifejtett tevékenységéhez lásd Varga László (szerk.) (2005): *Zsidóság a dualizmus kori Magyarországon.* Pannonica. Budapest. (Különösen Zeke Gyula: *A nagyvárosi kultúra új formái és a zsidóság.* 273–280. old. és Lackó Miklós: *Zsidók a budapesti irodalomban.* 281–291. old.)
29. Ottokar Czernin gróf Otto nevű öccséről – követi rangban szolgáló egykori k. u. k. diplomatáról – van szó, akinek „*Der jüdische Geist als Hauptsache des Zerfalles der Donaumonarchie*” címmel az ausztriai politikai katolicizmus neves publicistája, Joseph Eberle által 1918–1925 között szerkesztett *Das Neue Reich* című lapban jelentek meg a gondolatai. – A családi háttérhez lásd Ligeti Dávid (2018): *Békepartí külügyminiszter a Nagy Háború árnyékában. Gróf Ottokar Czernin élete és pályafutása.* In: Lukács István – Majoros István (szerk.): *Közép-európai arcképcsarnok – 20. század.* ELTE. Budapest. 229–244. old.

30. Der Judensieg im Weltkrieg. Die Zerstörung Österreich–Ungarns und die Vorarbeit der Juden. Neue Post, 1920. 02. 20. 2.
31. Bangha kapcsán lásd Szolnoky Erzsébet (1998): A páter. Bangha Béla, a sajtó apostola. B. Angelico. Győr; valamint Molnár Antal–Szabó Ferenc SJ. (2010): Bangha Béla SJ emlékezete. JTMR–Távlatok. Budapest.
32. Die 'Neue Post' gehört in jedes christliches Haus! Neue Post, 1918. 01. 01. 1.
33. Die Gründungsversammlung des christlichen Zentral-Pressunternehmens. Neue Post, 1918. 06. 14. 1. – Banghának a „zsidó sajtóról” alkotott véleményéről lásd Bangha Béla (1917): A zsidó sajtó a kereszténység ellen. Katolikus Sajtóegyesület Fővárosi Hölgybizottsága. Budapest.
34. Huber, Johannes: Ein Jahr. Neue Post, 1918. 08. 01. 1.
35. A vesztes világháború és a forradalmak – különösen a proletárdiktatúra – ellenhatásaként létrejövő új színezetű konzervativizmus, illetve a jobboldali radikalizmus irányába forduló közvélemény átalakulása kapcsán alapvető fontosságú munka Lackó Miklós (2007): Válságkorszak – válságelméletek. Három alapmű az 1920-as évek magyar szellemi életéből. Múltunk. 2007/3. szám. 4–39. old.
36. Die ungarische Presse. Neue Post, 1920. 08. 19. 1.
37. Uo.
38. König, Anton: Das deutsche Volk Ungarns und die Neue Post. Neue Post, 1920. 05. 30. 3.
39. Landpfarrer [feltehetően Franz Hufnagel solymári plébános rejtőzik az írói álnév mögött – O. L.]: Notwendigkeit einer deutschen christlichen Presse in Ungarn. Neue Post, 1920. 07. 04. 3–4.
40. Uo. 4.
41. Csak Dél-Magyarországon előfizetői 60%-ától fosztották meg a határváltozások. Lásd König, Anton: Das deutsche Volk Ungarns und die Neue Post. Neue Post, 1920. 05. 30. 3. A déli határ megvonásához lásd Gulyás László (2016): A jugoszláv–magyar határ születése. In: Zombori István (szerk.): A szerbek Magyarországon 1918–1921. METEM. Budapest. 11–26. old.
42. Rózsa (2006) 55.
43. Rózsa (2006) 57.

FELHASZNÁLT IRODALOM/REFERENCES

- Bangha Béla (1917): A zsidó sajtó a kereszténység ellen. Katolikus Sajtóegyesület Fővárosi Hölgy-bizottsága. Budapest.
- Bihari Péter (2008): Lövészárkok a hátorszáiban. Középosztály, zsidókérdés, antiszemitizmus az első világháború Magyarországon. Napvilág. Budapest.
- Csáky, Moritz (1982): Die Hungarus-Konzeption. Eine „realpolitische” Alternative zur Magyarischen Nationalstaatsidee? In: Drabek, Anna M.–Plaschka, Richard G.–Wandruszka, Adam (szerk.): Ungarn und Österreich unter Maria Theresia und Joseph II. Neue Aspekte im Verhältnis der beiden Länder. Texte des 2. Österreichisch-ungarischen Historikertreffens Wien

1980. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. Wien. 71–89. old.
- Fata, Marta (1997): Jakob Bleyer und das „Sonntagsblatt”. Gründung und Entwicklung des Wochenblattes von 1921 bis 1933. In: Fassel, Horst (szerk.): Deutsche Literatur im Donau-Karpatenraum (1918–1996). Regionale Modelle und Konzepte in Zeiten des politischen Wandels. Institut für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde. Tübingen. 9–21. old.
- Fried István (1983): A magyarországi német nyelvű sajtó kutatásának kérdései. Magyar Könyvszemle. 1983/1. szám. 89–101. old.
- Gergely Jenő (1977): A politikai katolicizmus Magyarországon (1890–1950). Kossuth. Budapest.
- Gergely Jenő (1999): A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945. Pannonica. Budapest. 131–139. old.
- Gianone András – Klestenitz Tibor (2017): Katolikus nagygyűlések Magyarországon. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézete. Budapest.
- Gulyás László (2016): A jugoszláv–magyar határ születése. In: Zombori István (szerk.): A szerbek Magyarországon 1918–1921. METEM. Budapest. 11–26. old.
- Gyurgyák János (2001): A zsidókérdés Magyarországon. Osiris. Budapest.
- Haltmayer, Josef (1966): Domkapitular Dr. Johannes Huber. Gerhardsbote (Stuttgart). 1966/7. szám. 3. old.
- Haltmayer, Josef (1981/82): Katholische Kirche und nationale Bewußtseinsbildung im Deutschtum der Nachfolgestaaten des Südostens 1918 bis 1944. Südostdeutsches Archiv. 1981/82. 162–180. old.
- Haltmayer, Josef (1987/88): Deutschtum und Katholizismus im Königreich Ungarn vor dem Ersten Weltkrieg. Südostdeutsches Archiv. 30/31. évf. 29–39. old.
- Horváth Pál (szerk.) (1990): Hét évtized a hazai zsidóság életében I–II. MTA Filozófiai Intézet. Budapest.
- Klein, Bruno (1944): Die volksdeutsche Presse Ungarns. Von den ersten Anfängen bis zum Ende des Weltkrieges. Deutsche Zeitung. 1944. 01. 15. 3–4. old.
- Klestenitz Tibor (2013): A katolikus sajtómozgalom Magyarországon 1896–1932. CompLex. Budapest.
- Kókay György–Buzinkay Géza–Murányi Gábor (1994): A magyar sajtó története. Magyar Újságírók Országos Szövetsége. [Budapest].
- König Antal (1938): A hazai némettség két frontja. Magyar Szemle 32. köt. 3. szám. 214–224. old.
- Lackó Miklós (2007): Válságkorszak – válságelméletek. Három alapmű az 1920-as évek magyar szellemi életéből. Múltunk. 2007/3. szám. 4–39. old.
- Ligeti Dávid (2018): Békeparti külügyminiszter a Nagy Háború árnyékában. Gróf Ottokar Czernin élete és pályafutása. In: Lukács István–Majoros István (szerk.): Közép-európai arcképcsarnok – 20. század. ELTE. Budapest. 229–244. old.

- Molnár Antal–Szabó Ferenc SJ (2010): Bangha Béla SJ emlékezete. JTMR–Távlatok. Budapest.
- Orosz László (2016): A hazai svábok és a magyar integritás viszonyának kérdéséhez. Bleyer Jakab megnyilatkozásai a Neue Post című napilapban az I. világháború idején. In. VERITAS Évkönyv 2015. Szerk.: Ujváry Gábor. VERITAS Történetkutató Intézet–Magyar Napló. Budapest. 123–145. old.
- Orosz László (m. a.): A numerus clausus a Bangha-féle katolikus sajtóirodalom lapjaiban. (Megjelenés alatt a Trianon és a magyar felsőoktatás címmel 2017. 12. 04-én, az Eötvös Collegiumban megrendezett konferencia tanulmánykötetében.)
- Orosz László (m. a.): Antiszemita megnyilvánulások a hazai német mozgalom sajtójának korai időszakában. (Megjelenés alatt a Zinner Tibort 70. születésnapján köszöntő tanulmánykötetben.)
- Osztern Rózsa (1930): Zsidó újságírók a magyarországi németnyelvű időszakai sajtóban, a „Pester Lloyd” megalapításáig, 1854-ig. Pfeifer. Budapest.
- Pukánszky Béla (1934a): „Deutschungar”. Deutsch-Ungarische Heimatsblätter 6. évf. 81–91. old.
- Pukánszky Béla (1934b): Wandlungen und Abwandlungen des deutsch-ungarischen Bewußtseins. Ungarische Jahrbücher (Berlin-Leipzig), 14. évf. 144–164. old.
- Pukánszky Béla (2000): Német polgárság magyar földön. Lucidus. Budapest.
- Réz, Heinrich (1935): Deutsche Zeitungen und Zeitschriften in Ungarn von Beginn bis 1918. Verlag für Hochschulkunde. München.
- Rózsa Mária (1993): A magyarországi német nyelvű sajtó a kezdetektől 1944-ig (Vázlat). Magyar Könyvszemle. 1993/2. szám. 224–230. old.
- Rózsa Mária (2001): Deutschsprachige Presse in Ungarn 1850–1920: I. Teil. Zeitschriften und Fachblätter. Berichte und Forschungen. Jahrbuch des Bundesinstituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa. 9. évf. 7–198. old.
- Rózsa Mária (2003): Deutschsprachige Presse in Ungarn 1850–1920: 2. Teil. Zeitungen. Berichte und Forschungen. Jahrbuch des Bundesinstituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa. 11. évf. 59–141. old.
- Rózsa Mária (összeállította, az előszót és a mutatókat készítette) (2006): Deutschsprachige Presse in Ungarn / Magyarországi német nyelvű sajtó, 1921–2000. Bibliographie / Bibliográfia. Országos Széchényi Könyvtár – Gondolat. Budapest.
- Seewann, Gerhard (2015): A magyarországi németek története. I–II. Argumentum. Budapest.
- Senz, Ingomar (1977): Die nationale Bewegung der ungarländischen Deutschen vor dem ersten Weltkrieg. Oldenbourg. München.
- Spannenberger Norbert (2009): A politikai katolicizmus. In. A magyar jobboldali hagyomány 1900–1948. Szerk. Romsics Ignác. Osiris. Budapest. 186–213. old.

- Spiegel-Schmidt, Friedrich (2001): Die Rolle der Kirchen bei den Donauschwaben im Zeitalter des Nationalismus. Suevia Pannonica (Heidelberg). 29. évf. 68–86. old.
- Szabó Miklós (1989): Középosztály és újkonzervativizmus. Harc a politikai katolicizmus jobbszárnya és a polgári radikalizmus között. In. Uő: Politikai kultúra Magyarországon 1896–1986. (Medvetánc könyvek). ELTE–MKKE. Budapest.
- Szekfű Gyula (1937): Schittenhelm Ede. Magyar Szemle 30. köt. 3. szám. 223–231. old.
- Szolnoky Erzsébet (1998): A páter. Bangha Béla, a sajtó apostola. B. Angelico. Győr.
- Tafferner, Anton (1981): Das Bleyer’sche „Sonntagsblatt” (1921–1935). Ein Kampfblatt des ungarländischen Deutschtums. In. Volk und Volkstum im Donauraum. Festgabe für Prof. Dr. Franz Hieronymus Riedl zum 75. Lebensjahr. Szerk.: Veiter, Theodor. Braumüller. Wien. 101–131. old.
- Ujvári Hedvig (2010): Zsidó újságírók a magyarországi német nyelvű időszak sajtójában a Pester Lloyd megalapítása után. Múlt és Jövő. 2010/3. szám. 40–50. old.
- Ujvári Hedvig (2011): Der jüdische Beitrag zum deutschsprachigen Pressewesen in Ungarn. Ein Überblick. In. Marten-Finnis, Susanne – Nagel, Michael (szerk.): Die Pressa / The Pressa. Internationale Presseausstellung Köln 1928 und der jüdische Beitrag zum modernen Journalismus / International Press Exhibition Cologne 1928 and the Jewish Contribution to Modern Journalism. Lumiere. Bremen. 393–408. old.
- Varga László (szerk.) (2005): Zsidóság a dualizmus kori Magyarországon. Pannonica. Budapest. (Különösen Zeke Gyula: A nagyvárosi kultúra új formái és a zsidóság. 273–280. old. és Lackó Miklós: Zsidók a budapesti irodalomban. 281–291. old.)
- Vidor Gyula (szerk.) (1921): Nemzetgyűlési Almanach 1920–1922. A Nemzetgyűlés tagjainak életrajzi adatai. Magyar Lap- és Könyvkiadó Rt. Budapest.
- Vörös Károly (1986): A budapesti zsidóság két forradalom között, 1849–1918. Kortárs. 1986/12. szám. 100–117. old.
- Wirthoven, Anton Franz Christian (1941): Die ersten Anfänge der volksdeutschen Presse im Nachkriegsungarn. Deutsche Forschungen in Ungarn. 1941/1. szám. 1–16. old.

DÖBÖR András

főiskolai docens

Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar

college associate professor

University of Szeged Gyula Juhász Faculty of Education,

Szeged, Hungary

email: dobor@jgypk.szte.hu

**HELMECZY MIHÁLY, A JELENKOR LAPSZERKESZTŐJE
KÖZÉLETI ÉS SZAKMAI HÁTTERÉNEK VIZSGÁLATA
A KORABELI FORRÁSOK TÜKRÉBEN**

*REVIEW OF THE PUBLIC AND PROFESSIONAL BACKGROUND
OF MIHÁLY HELMECZY, EDITOR OF THE NEWSPAPER
ENTITLED „JELENKOR” IN THE LIGHT OF CONTEMPORARY
SOURCES*

ABSTRACT

In Hungary, at the end of the 1820s, a new political program appeared as Count István Széchenyi came on the scene, which wanted to serve the civil transformation with the help of the national public instead of the county-level scope of the policy of feudal grievances. Széchenyi studied the role of the public in the emergence of modern political debate primarily during his trip to England and after returning home he lobbied for the creation of a political newspaper.

After two years of wrangling for the licenses, „Jelenkor. Politikai tekintetben a két hazá 's külföld hírleveleiből” (Our Times. In Political Point of View from the Newsletters of the Two Nations and Abroad”), edited by Mihály Helmeccy. Originally, Kisfaludy Károly, a member of the Auróra Magazine, highly regarded by Széchenyi, was marked out for the task to unite new literary efforts and political reforms in the new political newspaper. But Kisfaludy died in a serious illness on November 21, 1830, so licensing had to start with a new man. As a result of Széchenyi's habit to make quick moves, he suggested Mihály Helmeccy, who belonged also to the Auróra circle, to be the successor, and he got through with his intention. Finally, on 11 March, 1831, the Court granted Mihály Helmeccy the license, the first issue of Jelenkor was published on January 4, 1832, and edited by Helmeccy until 1848 when the newspaper was ceased.

Széchenyi stood behind the paper, but he was not involved in editing the newspaper, he only published occasionally in the supplementary newspaper.

Jelenkor symbolizes the beginning of a new era of the Hungarian press history with its typography. A new relationship between the demand of the audience and the political newspaper had been marked by an unprecedented number of copies: over 3,000 in 1835, and over 4,000 subscribers in 1837.

In my study, I present the influence of Széchenyi on the newspaper, the selection process of the editor, and Helmeccy's public and professional background, which eventually made him suitable for the long-term operation of the newspaper.

Kulcsszavak: nemzeti identitás, politikai sajtó, Széchenyi István, Helmeccy Mihály, *Jelenkor*

Keynotes: national identity, political press, István Széchenyi, Mihály Helmeccy, *Jelenkor*

1. Széchenyi István szerepe a *Jelenkor* indulásában és Helmeccy Mihály szerkesztővé választásában

A *Jelenkor* című reformkori politikai hírlap megindításában vállalt szerepe Széchenyi Istvánnak a reformkorra vonatkozó sajtótörténeti szakirodalomnak köszönhetően jó ideje ismert. Magyarországon az 1820-as évek végén Széchenyi István gróf színrelépésével megjelent egy új politikai program, ami a rendi sérelmi politika megyei szintű hatósugara helyett az országos nyilvánosság segítségével kívánta a haza polgári átalakulását és fejlődését szolgálni. Széchenyi főként angliai útja alkalmával tanulmányozta a politikai klubok és a sajtó, tehát a nyilvánosság szerepét a modern politikai vitakultúra kialakulásában, és a Nemzeti Kaszinó megalapítása után – a cenzúráviszonyok adta keretek között – modern politikai hírlap létrehozása körül bábáskodott. A mintegy két éves engedélyeztetési huzavona után, 1832 januárjában megjelent a „*Jelenkor. Politikai tekintetben a' két haza 's külföld hírleveleiből*” Helmeccy Mihály szerkesztésében és melléklapja, a „*Társalkodó*”, kezdetben Bajza József, majd Szenvey József szerkesztésében. Széchenyi bár a lap mögött állt, de személyesen nem vett részt a szerkesztésben, és csak a *Társalkodó*ban publikált időnként. A *Jelenkor* tipográfiai is jelképezi a magyar sajtótörténet új korszakának kezdetét: a hagyományos negyedréti formában, kéthasábos szedéssel indult, 1836-tól azonban – Széchenyi által kiprovokálva – áttért a nagy, angol újságformátumra és a háromhasábos szedésre. A közönségigény és a politikai hírlap közti újfajta kapcsolatot jelzik mindaddig ismeretlen nagyságú példányszámai: 1835-ben 3000 fölött, 1837-ben pedig már több mint 4000-en fizettek rá elő. Mindez annak a fényében jelentős olvasói bázist, olvasóközönséget bizonyít, hogy jól tudjuk, a korban egy lap több olvasó kezébe is került, köszön-

hetően az olvasótársaságoknak és a kaszinók könyvtárainak, így a tényleges olvasótábor akár az előfizetői létszám többszöröse is lehet.¹

A lap indításáért tett erőfeszítések mellett azonban tisztázandó kérdés, hogy vajon hogyan és miként került kiválasztásra a lap szerkesztőjének személye, illetve ebben milyen szerepe volt Széchenyinek, aki már a Hitel 1830. évi megjelenése előtt akciót indított a reformkor új politikai sajtójának megteremtésére az új politikai hírlap, a Jelenkor alapításával. Széchenyi naplóbejegyzéseinek hála a folyamat pontosan nyomon követhető és rekonstruálható.

Mint ismeretes, erre a feladatra először az általa nagyra tartott Kisfaludy Károlyt szemelte ki, akitől méltán várhatta, hogy az új irodalmi törekvések és a politikai reformok ügyét az új lapban egyesítse. A lap indításért Kisfaludy 1829-ben folyamodott, 1830-ban Pest vármegye közgyűlésének és a Helytartótanácsnak a támogatását is megszerezte, sőt a Magyar Udvari Kancellária is az engedély megadását javasolta az uralkodónak 1830. május 25-én, azzal a megkötéssel, hogy a külföldi politikai hírek között a szerkesztő ne közölhessen mást, mint ami a bécsi lapokban már megjelent.²

Széchenyi naplójában az 1830. május 27-ei bejegyzésében kommentálta a fejleményeket, utalva Revicky kancellárra való neheztelésére és a bürokrácia szerinte lassan működő gépezetére: „Szegedy azt a hírt hozta, hogy Kisfaludy újságját – R[eviczky] a kabinetnek továbbította. Ő sem más, mint ügyes komédiás, gyakorlott szemfényvesztő. Egészen lesújtott e dolog. Rosszul mennek az ügyeink, vagy egyáltalán nem mennek.”³ Június 20-ai naplóbejegyzéséből pedig világosan körvonalazódik a konfliktusuk oka, beszámol ugyanis arról, hogy a lap engedélye miatt „jelenetet” rendezett Reviczkyvel való beszélgetésekor. Széchenyi szerint ugyanis korábban a kancellár megígérte neki, hogy Kisfaludy kérvényét nem küldi tovább a kabinetnek, hanem saját hatáskörben engedélyt ad, ezt mégis megtette, és mikor Széchenyi ezen ígéretével szembesítette, akkor számonkérését a kancellár zokon vette. „A vége az lett, hogy egészen kibékültünk, és őszintén megvallotta, hogy a Luna⁴ miatt fejmosást kapott etc. – és nem tehettem meg.”⁵

Az udvar végül 1830. július 17-én hagyta jóvá a lapengedélyt, 1831. év eleji indulással. Kisfaludy azonban ezt nem érte meg, súlyos betegségben 1830. november 21-én elhunyt, így az engedélyezést, mivel az az ő személyéhez kötött volt, új emberrel kellett kezdeni.⁶

Széchenyi nem habozott sokat, szokásához híven gyorsan lépéseket tett. Naplóbejegyzése szerint már októberben számot vetett Kisfaludy halálának lehetőségével: „Inkább jó hírek, mint rosszak – Kisfaludy Károly hamari vége nagyon bánt.”⁷ Három nappal Kisfaludy halála után már a szintén az Auróra köréhez tartozó Helmeczy Mihályt javasolta

utódnak a laphoz, amelyet ő eszközölt ki Kisfaludynak: „*Hírét vettem Kisfaludy halálának –. Irigylem. Privilégiumát Helmeczynek szánom. Így akarom; kíváncsi vagyok, sikerül-e kivívnom.*”⁸

És ezt a szándékát keresztül is vitte, holott a kör tagjainak egy része inkább Vörösmarty Mihályban gondolkodott. Kisfaludy Károly barátai a lap szerkesztését Vörösmartyra, a technikai ügyek vitelét Helmeczyre akarták bízni, de mivel kettőre nem lehetett az engedélyt kérni, úgy egyeztek meg, hogy Helmeczy kérje a jogot jobb összeköttetései miatt.⁹

Elmondható tehát hogy Széchenyi akarata érvényesült, aki komolyan lobbizott is jelöltje mellett. Naplóbejegyzései számot adnak arról, hogy a Kisfaludy halála után Bécsbe utazva december 2-án egyeztetett Helmeczyvel,¹⁰ majd a nádornál is tárgyalta „*újságja dolgában.*”¹¹

Az udvar végül 1831. március 11-én Helmeczy Mihályra ruházta át a lapengedélyt, amiről ugyancsak néhány nap múlva, március 18-án értesült Széchenyi, rövid naplóbejegyzésben konstatálva munkálkodása eredményét.¹² A Jelenkor első lapszáma végül 1832. január 4-én jelent meg, és a lap 1848-as megszűnéséig Helmeczy szerkesztette.¹³

2. Helmeczy Mihály személye, személyisége, kapcsolatrendszere a pesti író-újságíró társadalomban

A Széchenyi által feltehetően nem ok nélkül, határozottan választott, és a lapot 16 éven keresztül sikeresen működtető szerkesztő és kiadó, Helmeczy Mihály személye azonban méltatlanul háttérbe szorult az irodalomtörténeti-sajtótörténeti feldolgozásokban. Holott előéletének, személyiségének és a korabeli értelmiségi körökben betöltött státuszának, társadalmi-szakmai szerepének alapos ismerete szükséges a lap sikerének vizsgálatában, illetve magyarázatot adhat arra, miért az ő kinevezését támogatta a gróf Vörösmartyval szemben. Mivel e dolgozatnak nem feladata Helmeczy életútjának részletes bemutatása, ezért csak a témánk szempontjából jelentős momentumok felvillantására vállalkozom ehelyütt.

Helmeczy Mihály 1788. szeptember 27-én született Királyhelmeczen, katolikus német polgárcsalád gyermekeként, eredetileg Bierbrauer Mihály néven, melyet később sárospataki gimnáziumi tanulmányai idején Serfőzőre magyarosít, e néven szerepelt a piarista rendbe való belépésekor 1804–1809 között, amikor Tatán, majd Veszprémben tanítószkodott, és e néven költözött Pestre és kezdte meg egyetemi tanulmányait, ahol Horvát István előadásait hallgatta, és amely végül a bölcsész mellett a jogi doktorátus megszerzésével végződött.¹⁴

Nevét 1811-ben Kazinczy Ferenc javaslatára, a vele való levélváltás után változtatta Helmeczyre: „*Én ezt az Ifjat soha nem láttam, sem leve-*

lekből vagy hírekből nem ismertem. Atyai neve Serfőző, de én kértem, hogy ezt a' nem poeticus nevet lökje-el 's magát Helmechről, hol született – Zemplénynek helysége 's Rákóczy' birtok – nevezze – Helmechrinek, 's ő kapva-kapott a' tanácson. Pesten van, 's Siskovics nevezetű Úrfinak házi Tanítója.”¹⁵

Kazinczyval való kapcsolata a névadáson túl alapjaiban változtatta meg életét a feltörekvő költőnek, miután kiadja és elküldi neki „Széphalom urához”¹⁶ című versét.

Kazinczy Kiss Jánosnak írott levelében bírálja a kiadvány minőségét és az eltúlzott magasztalást: „Huszonnégy órával ezelőtt hogy onnan hazulról eljöttem, vevék Pestről egy kis nyalábot, 's abban az ide zárt nyomtatványoknak néhány exemplárjait. Helmechi látatta velem az Ódát, de csak levélben, kézírásban, 's arról, hogy az ki is fog nyomtattni, álmodni sem tudtam. Ha ettől tarthattam vala, kérni fogtam volna hogy holmit rajta változtasson (ilyen volt volna a: csaknem nevetséges cím is), 's hogy azokat a' gyilkoló magasztalásokat törölje-ki. – Hogy némelly emberek meg nem tudják fogni, hogy az ilyen magasztalás épen úgy pirít, mint a' hogy a' mérsékletesebb dicsérés édesen hízelkedve csikland! – De olvassd magad, 's látni 's érzeni fogod, melly helyekre czélzok. Eggyet kérek Tőled és Rumitól: az Istenért ne recenseáltassék ez az Oda! Helmechi nincs isteni adomány nélkül, de a' munkán kilátni hogy Kezdőnek munkája.”¹⁷

Döbrentei Gábornak írt levelében is hírt ad Helmechy ódájával kapcsolatos fenntartásainak: „Legelőbb is azt kell említenem, hogy 24 órával elindulásom előtt Pestről egy vastag levelet kapék, mellyben nekem Helmechi Mihály azon alcaica Oda nyomtatványait küldi, mellyel Fiamat köszönt meg. Ez Siskovics nevű Úrfinak nevelője a: Pesti Universitásnál. Sajnálom hogy nem tudtam előre hogy nyomtattni akarja; kértem volna, hogy szeretlen magasztalásaival ne tegyen nevetségessé a' világ előtt. Szörnyű kín, édes barátom, a' Célébritás! (...) Ki lévén az Óda nyomtatva, nem tehettem egyebet, mint hogy Helmechrinek barátságát megköszönjem.”¹⁸

Kölcseynek írt levelében azonban meg is védi az ifjú poétát: „Ide zárom a' Helmechi Ódáját. A' címlap agyon vert. mikor megláttam. Magasztalásai pirítanak. De Helmechiből nagy Poétánk válhatik.”¹⁹

Mindezek után mégis meggyőzi Berzsenyit, hogy az Helmechyt bízva meg verseskötetének kiadási munkálataival.²⁰ Helmechy alkalmasságát bizonyította, és megváltoztatta Kazinczy róla kialakított képet azzal, hogy a régóta húzódo kiadásra gyorsan előteremtette a költségeket a pesti és székesfehérvári növendékpapok körében gyűjtött adományokból: „Dátum nélkül érkező leveleddel eggyütt vevém a' Helmechi levelét, mellyben jelenti, hogy 14 nevendék Pap 740 fíot tett öszve a' Te Verseidnek kinyomtatására. (...) Képedet a' könyv elébe Siskovics József Ur, Helmechrinek tanítványa, fogja met-

szetni rézbe. – *Édes barátom, érted mint örvendek mind néked, mind a' Hazának, hogy Verseid valaha kibocsátathatnak.*”²¹ „14 kispap a' Pesti Seminariumban a' Berzsényi verseinek kinyomtatásokra 740 ftot ada a' Helmeczi kezébe. Ez a' Helmeczi kevés idő múlva egyyike lesz legmunkásabb, leghasznosabb, legcsinosbb íróinknak. Helmeczinek tanítványa pedig Siskovics József Úrfi, ki mint Helmeczi is, Philos. Doctorságot adata magának, Berzsényinek képét fogja vésetni rézbe a' könyv elébe. Ez a' Helmeczi gondolatja, és csak azért fogta-fel ezt a' gondolatot, hogy Siskovics, ki gazdag, mert egyetlen egyy fiú, a' M. Literatura szeretetére 's gyámolítására kénszerítessék. Siskovics arra örömmel hajlik.”²²

Kazinczy értékelte és szükségesnek tartotta Helmeczy poétai tehetségét és gondos grammatikus voltát is, és e szavakkal ajánlotta Berzsényinek: „*Ha szabad kérni valamit, bízd Helmecczire azon gondokat, hogy a' Betűrakó' hibáit ő corrigálgassa. Poétái Munkákat Poétának kell corrigálni (die Correctur besorgen), 's Helmeczi gondos Philologus is.*”²³

Berzsényi munkáinak kiadását és egyéb ügyeinek intézését így szívesen és bizalommal bízta Helmeczyre: „*Kedves Barátom! Ime küldök 25 forintokat azzal a bizodalmas kéréssel, hogy méltóztassál nekem verseimből néhány exemplárokat küldeni a' szebb példányokból. Sokan kérnek tőlem, 's szégyenlem, hogy senkinek sem adhatok. (...) Szükségtelen vala előttem számadásod. Aki a szépet olly forrón érzi mint Te, nem várok én attól alacsonyyságot. Te engem örökös szeretetre, tiszteletre és háladásra köteleztél. (...) s tudd, hogy én soha meg nem fogok feledkezni érdemeidről.*”²⁴

Egy évvel később pedig megosztja Helmeczyvel irodalmi pletykáit is, mégpedig azon sejtését, hogy „*Kisfaludi a Mondolatnak szerzője. Egy Vasvármegyei rokonom és barátom azt mondja, minek előtte ez a könyv ki jött volna, már azt Kisfaludi és annak sógora előre mondták és emlegették. (...) E szerint tehát már kétséget nem szenved a dolog.*”²⁵

Berzsényi verseinek kiadása után csakhamar a pesti irodalmi körök elismert alakja lett, tettekéssége, rugalmassága, és nem utolsó sorban a „széphalmi vezér” újdonsült barátsága megnyitotta előtte az ajtókat: „*Helmeccziből meglássátok mi lesz nem sokára. Én előre látom dicsőséget, 's ötöt nagyon szeretem. Kevés írónk kezdte így a' pályát.*”²⁶

Kisfaludy Sándor is igyekezett tiszteletéről és barátságáról biztosítani Kazinczy új felfedezettjét: „*Sokan vagyunk magyarok, de igen kevesen vagyunk igaz hazafiak. Téged a magyar litteratúráért égő buzgóságodért ezen kevesek közé számlálván, szívemből kívánom, hogy sokáig és boldogul élly!*”²⁷

Ekkor vált azon írók partnerévé, akik Pesten akarták kiadatni műveiket, és ennek révén építette ki kapcsolatait a nyomdászokkal – elsősorban

Trattnerrel. Virág Benedek, Kis János köteteinek nyomdai munkálatait is ő irányította.

Kis Jánossal már egészen korán, 1812-ben kapcsolatba került Kazinczy javaslatára, műveinek kinyomtatása kapcsán: *„Kedves drága Barátom! Tetőled, akinek nagyramutató verses poétai ’sengéit Kazintzymhez való hajlandóságát ’s Berzsényimmel tett nemes barátságát előre esmértem, angyali megszólítás lett volna akarmelley baratsagos levél is: elgondolhatod, melly örömmel fogadhattam ezt most, midőn hozzám való szívességednek olly váratlan szép bizonyosságát foglalja magában. – Verseimnek, ámbár azok nagy részén tsak ifjúi gyenge próbák, még is szeretném Trattnernál leendő nyomtatásokat, (...) de akarmint lesz a’ kimenetel, a’ te fáradságod, ’s szíveséged mindenkor elfelejthetetlen lesz előttem.”*²⁸

Virág Benedek például 1816-ban kérte fel Helmecezyt munkáinak kinyomtatásának korrektori és szerkesztői feladataira: *„Kedves Öcsém, Ha dolgaid engedik, látogass meg. M. Századaink már félig elkészültek. (...) Légy segítő Correctorom mart Az, ki eddig a nyomtatásra ügyelt, maholnap el fog utazni. A’ Mutató tábla készítésében is nagy segítségemre lehetnél. E’ fáradságot kérem tőled a hazánkért.”*²⁹

Tőle kért iránymutatást Döbrentei Gábor is nyomtatási és kiadási kérdésekben, ráadásul ő volt sok kötetnek ügyes és megbízható korrektora is.

Döbrentei még 1813-ban vette fel vele a kapcsolatot ugyancsak Kazinczy bízatosára: *„Nemzeti Literatúránk mellett való példás buzgóságodért már rég tiszteltelek. Kazinczy megismerkedtetted veled, ’s lelke feléd hajlott. (...) most Téged kérlek, fogadd-el barátságos megszólításomat. Fogadd el ezen idezárt Híradást is! Lelkedhez nem kell szó, hogy munkákkal segíts, hiszem gyarapítani fogod az igyekezetet. (...) Éljen boldogul, és számálj ezután, barátaid sorába. Ezt megérdemelni igyekezni fogok.”*³⁰

Egy évvel később írt levelei pedig már szoros szerkesztői együttműködéséről tanuskodnak: *„Addig is kérlek tedd-meg barátodnak kéréseit. Buzgóságodba vetett bizodalom nem hagyja gyanítanom azt, hogy alkalmatlankodnám. 1. Barcsay életében Goldsmith helyett Gay kell. 2. A’ legutolsó árkus maradjon nyomtatlanul, mig én Pestre érkezem, mert a végére egy kis jelentést akarok tenni. 3. Trattner barátunkat szívesen tiszteltem. Mond meg neki, hogy Méltós. Krasznai Cserey Farkas Úr is nála akarja nyomtatatni Atyjának ezen munkáját.”*³¹ *„És te édes Helmecezym hallgatsz? Írj kérlek, tudósíts a’ Muzéumról, elég lesz é az a’ munka, mellyet kiküldöttem, vagy még kell hozzá. Megkértem Trattnerünket, hogy a’ nyomtatással siessen. meg, hogy Batthyáni képe a’ lehető csinossággal nyomattassék-le. Rádbizásaim vagynak újra édes Barátom, kérlek igazítsd-el. 1. Add által ezen czédulát, (Kovachiché) oda, hova szöll, ’s az exemplárokat szállítsd bé. 2. Kiliant ölelem. Ne nehezteljen,*

hogyan az adósságot neki még ki nem küldöttem. Vártam-bé Zsibóról, B. Wesselényi Miklóst, 'mert neki is nagy része van a fizetésben.'"³²

Kazinczy felkérte az általa szerkesztett Báróczy kötet nyomdai ügyeinek intézőjévé, sőt saját munkáinak gyűjteményes kiadását és fordításait is Helmeczyre bízta.³³

Kazinczy vele intézte pesti ügyeit az egyre inkább elfoglalt Vitkovics vagy Szemere helyett: „*Vitkovicsnak és Szemerének hallgatások engemet haláláig kínoz. Szemere öt hónap olta nem írt. V. talán Pesten kívül jár. Kérlek, írd-meg nékem, Helmeczi melly úczában és melly szám alatt tart szállást, hogy néki írhaszak.*”³⁴

A pesti szívességek intézőjeként kapcsolatot épített ki Kölcsey Ferencel, Szemere Pállal, sőt Wesselényi Miklós báróval is.

Szemere Pál már 1812-ben kiépíti kapcsolatát Helmeczyvel, és a szívességek mellett művei nyomtatásának ügyeit is rábízta: „*Imhol mennek a Dalok. Fogja pártjokat, édes barátom. A' költséget, 5 fr. küldöm, csak a' gondoskodást instálom. (...) Hogy van Pest? Örvendeztessen meg egy levélkével.*”³⁵

Kölcsey Ferenc 1814-ben Pécelen tartózkodva panaszkodott két levelében is Helmeczynek Pesttől való távolságára, elszigeteltségére, „*(...) én itt, a' Pesthez közel fekvő faluban, mély tudatlanságban ülök, mind a politicára, mind a Litteratúrára nézve*”,³⁶ és könyvek beszerzését kérte: „*Únalom és Reflexió gondolatokat hoztak fejembe, melyek talán külömben nem fogtak volna jönni 's ezek miatt némely könyvekre van szükségem. (...) Megengedsz a' Szabadságért, melyet magamnak vevék, de illő, hogy a' városi Litterator a' falusinak adjon valamit a' maga bőségéből.*”³⁷ „*Vitkovicsnak úgy tetszik mindenik van, de nem tudom, ha ő megjött-é már, 's újra Tégedet kérlek-meg, hogy könyvei kötüln azokat vedd ki, és Erős Úrnak adasd által, hogy vehessük. (...) Terhedre vagyok kéréseimmel, de meg fogsz engedni. Csókolunk mindketten, Pali és én. Éljen szerencsésen.*”³⁸

Wesselényi Miklós báróval is már 1814-től datálódhatnak levélváltásai: „*Első levelednek, mint távol létünkben is barátsági szövetségünk jelének vevése, nagy öröömre szolgált, sok szép órákat, sok lelki öröömöt ígerek én magamnak ezen egyesülésünktől. (...) Pesti barátainkat tiszteltem. Tudósíts a Kazintzy munkái felől, 's egyéb Litteraturankat illető dolgokrol.*”³⁹

Első személyes találkozásukra is nemsokára sor került, amint erre fél év múlva írt levelében utal a báró: „*Hogy vagytok Pesten? Be jó órákat töltöttünk ott együtt, be boldog voltam akkor. (...) Mikor külgyem fel Oszsiánomért a pénzt és mikor és mitsoda alkalmatossággal külditek le. Kérlek Barátom, hogy tsináltass egy szép aranyos rámát 's abba küld le, mert itt tsináltatni nem lehet.*”⁴⁰ „*Téged is hívnálak a' mi Hegyeink meg*

látogatására, *de te oly anyira Pesti ember vagy hogy nem is merlek késérteni.*”⁴¹

Az 1820-as években pedig Kisfaludy Károly köréhez csatlakozott, amelyet többek között Toldy Ferenc, Bajza József és Vörösmarty Mihály neve fémjelzett. Ekkoriban vált Széchenyi hívévé.⁴²

De Kazinczy barátságát mindvégig bírta, későbbi munkásságával is a nyelvújítás és a magyar nemzeti nyelv és eszme harcosa maradt. *„Édes barátom, Holnap lesz esztendeje hogy a' mi jó napjaink Törtelen kezdődtek, 's hálátalan volnék a' Gondviselés 's a' mi Törteli vendéglátó barátunk eránt, ha e' napok emlékezetét meg nem újítanánk magunkban. 'S mennyivel nem nevelte ott élt örömeink számát az, hogy én Tégedet ott leltelek! 'S mik voltak a' mi éldelleiteink ott ahhoz képest a' mit Pestnek lármáji közt, 's az új meg új barát által fel fel kapva, élheténk! A' te barátságod nekem nem csak sok és nagy hasznokat, hanem igen sok és igen nagy gyönyört is ada, 's mi öszve vagyunk forrva örökre 's elszakaszthatatlanul.*”⁴³

A jó kapcsolatokat teremtő kiadói tevékenység mellett saját maga is költeményeket szerzett,⁴⁴ fordított,⁴⁵ és saját műveit is kiadta, amelyekért nyelvújítási kísérleteinek túlzásai miatt sokszor komoly támadások érték, mind a nyelvújítók, mind az ellenzők oldaláról.

A támadások azonban Helmecezyt sem ingattá meg a nyelvújítási harcban, Kölcsey szerint *„a nem rettegő neologismus pártján”* csak négyen voltak: Kazinczy, Szemere, Helmecezy és ő maga: *„Uram Bátyámnak egész leveléből nyilván kijő, hogy az egész Litteraturában a nem rettegő neologismus részén mi négyen, Uram Bátyám, Pali, Helmecezy és én egyedül raaradánk. Azonban szabad legyen kimondanom, hogy egyedül ez a rész mégis legerősb, mert egyedül épült philologiai principiumokon a többek közül.*”⁴⁶

A támadások keresztüzébe akkor került Helmecezy, amikor Berzsenyi verseinek második kiadásához annak tudta nélkül hozzátoldotta saját tanulmányát a nyelvújítási harcról.⁴⁷ Az *„Értekezés az úgy nevezett újításokról a nyelvben”* című munkájának mindezen támadások ellenére a nyelvújítás történetében nagy jelentősége van, hiszen alapos rendszerezése lett a neológia összes addig hangoztatott érveinek, példákkal illusztrált osztályozása módszereinek, és bizonyítása az újítás folyamatos meglétének.⁴⁸

E művében számba vette az újítás eredményeit és a külföldi példákat, valamint támadta a hazai iskolákat, ahol nyolc évig tanulnak a diákok latinul, közben a *„polgárt és hazafit illető tudományokban csak igen csekély 's felületes útmutatást nyernek”,* pedig *„való nemzeti érzést 's hazafiságot csak nemzeti nyelvű nevelés 's oktatás szülhet.*”⁴⁹

Kazinczy tanulmányát is megvédte, és folytatásra biztatta barátját: *„Most érkezik Berzsenyid, 's azonnal neki állék Értekezésednek. – Lever-*

ted a' Hydra' fejét, mint győzedelmes Bajnok; de ne hidd, hogy új fejei ne serkedjenek. Bizonyosan fognak; nem mindennek való tudomány ez. Némmely szem nem láthatja a' világot, mert nyilva van ugyan, de rajta vastag homály ül. - Azt kérded, hogy róla mit ítélek, tudnikillik Értekezésedről; 's íme már feleltem. Soha még ügy jobban védve nem volt. (...) Epistoláddal is igen igen meg vagyok elégedve. Szép és magas; csak hogy komolyabb mint Menyasszonynak kell. Olly formán jössz-ki benne, mint Szemerénk a' Vidához írtban; 's te, mintha philos. poetai Predikáziót tartanál. Több könnyűséget kerestem benne. Szólj Szemerével. (...) Élj szerencsésen."⁵⁰

Két nappal később pedig Döbrenteinek is leírja Helmeczy tanulmányáról ezen véleményét: „*Engem is körűifoga minden baj; én szenvedek, Sophiem szenved, anyja talán halálos ágyában fekszik. Lelkemet egyedül a' dolgozás vidítja-fel, és némelly olvasás. 'S illyen vala mingyárt Helmeczinknek Értekezése a' Nyelvbeli Újítások felől, melyet önn-magától, de Vályi Nagy Ferencznek küldve, tegnap előtt vettem. Leverte a' Hydra' fejét. De új fejek fognak ismét nőni. Nem mindennek való tudomány az.*”⁵¹

Helmeczy e tanulmánya a nyelvújítás irodalmában mindkét párt oldalán újra-és újra feltűnt a későbbiekben, és az ifjabb nemzedék Toldy Ferenc szerint ebből merítette meggyőződését. E munkának nem tiszte elemezni nyelvújító munkásságát, alkotott maradandó és elavult szavakat egyaránt (elem, lény, kényelem, szeszély, ábránd, ünnepélyes, idom, előd, dühöncz, védencz, elméncz, bösz),⁵² és élénk vitákat folytatott a nyelvtani helyesség és az írói műgond tárgyában is, ami számunkra elsődleges, hogy nagy kapcsolatrendszer révén társadalmi úton is hatott. Társasági ember volt; Kulcsárnál és Trattnernél állandó vendég és vitapartner, Kisfaludy Károlyt ő irányította Kazinczy felé, Széchenyi is az ő tanácsait követte és a vele való társalkodásból sokat tanult. Wesselényi pedig így szólt, ha pongyola fogalmazást hallott: „*Mit szólna ehhez Helmeczy?*”⁵³

A Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában őrzött Helmeczy hagyatékban összesen 151 (146 Helmeczynek címzett, 5 Helmeczy által Kazinczyhoz írt) levelet találtam,⁵⁴ az ugyanitt őrzött Széchenyi hagyatékban 4 levelet⁵⁵, tartalmi feldolgozásukon túl ezek statisztikai feldolgozása is szükséges ahhoz, hogy kimutassuk a szerkesztő társadalmi beágyazottságát, a közéleti-művészeti elit kialakuló érintkezési és kapcsolati hálójában elfoglalt helyét, ha indítandó lapját a társadalmi struktúrák és hálózatok együttese termékeként és összetett társadalmi gyakorlat tárgyaként kívánjuk megrajzolni.

Helmeczy fennmaradt levelezése, mely halála után, az özvegye által az Akadémia részére átadott, önmagában is érdekes és elemzendő. Tulajdonosa felvilágosult, szabdelvű politikai és világnézeti szemléletéről

árulkodó könyvhagyatékkal⁵⁶ együtt került a Kézirattárba, kiválóan alkalmas pusztán statisztikai adatokkal is alátámasztani a fentebb leírtakat, azaz Kazinczy körének jelentős jelenlétét és barátságát.

<i>Levél</i>	<i>darab</i>
Kazinczy Ferenc Helmeczy Mihályhoz	101
Berzsényi Dániel Helmeczy Mihályhoz	11
Helmeczy Mihály Kazinczy Ferenchez	5
Krájnik Imre Helmeczy Mihályhoz	4
Széchenyi István Helmeczy Mihályhoz	4
Döbrentei Gábor Helmeczy Mihályhoz	3
Szentmiklóssy Alajos Helmeczy Mihályhoz	3
Szemere Pál Helmeczy Mihályhoz	3
Wesselényi Miklós Helmeczy Mihályhoz	3
Ajtay Sámuel	2
Barkóczy László Helmeczy Mihályhoz	2
Édes Gergely Helmeczy Mihályhoz	2
Horvát József Elek Helmeczy Mihályhoz	2
Kölcsey Ferenc Helmeczy Mihályhoz	2
Virág Benedek Helmeczy Mihályhoz	2
Cserei Miklós Helmeczy Mihályhoz	1
Horvát István Helmeczy Mihályhoz	1
Gömbös Antal Helmeczy Mihályhoz	1
Kis János Helmeczy Mihályhoz	1
Kisfaludy Sándor Helmeczy Mihályhoz	1
Tatay János Helmeczy Mihályhoz	1

Helmeczy levelezésének adatai az MTA Kézirattárában

A Jelenkor és Társalkodó szerkesztői-kiadói megbízatásának közvetlen előzményének tekinthetjük, hogy Helmeczy a Kisfaludy-féle Auróra munkatársa lett, amelyben 1822-től kezdve újra megjelennek művei⁵⁷ és fordításai,⁵⁸ amelyeket Toldy Ferenc később a nyelvújítás terén a legértékesebb munkáinak tartott: „...*első volt, ki érezte, mit bírand meg a nyelv az idegen remekék átültetésében...*”⁵⁹

Az Auróra, mint irodalmi almanach indítása a kor jelentős irodalmi-kulturális eseménye, Kisfaludy Károly szerkesztette kiadványban a kor jeles írói-költői mind megtalálhatóak, és a kor egyetlen számottevő szép-irodalmi orgánumává, és egyúttal az új, nemzeti romantikus irány hirdetőjévé válik. Az indulás után hamarosan megalakul a lap vezérkara Kisfaludy Károly legmeghittebb barátaiból, főként fiatal tehetségekből, például az indulás évében mindössze tizenhét éves Toldy Ferencből, tizennyolc éves Bajza Józsefből, huszonkettő éves Vörösmarty Mihályból. E

fiatal irodalmárokból álló kör tagjaként annak „korelnökének” tekinthető az ekkor harminc éves, ekkor már kiadói tapasztalatokkal is rendelkező Helmeczy Mihály.⁶⁰

Noha az irodalomtörténeti és sajtótörténeti szakirodalom nem tulajdonít meghatározó szerepet az Auróra körben az irodalmárként másodvonalbelinek rangsorolt Helmeczynek, de szerepére vonatkozóan érdekes forrás Toldy (Schedel) Ferenc, az Akadémia első vezetőjének 1832-ből származó visszaemlékezése, amit Helmeczy és Kisfaludy első találkozásáról. Toldy szerint ugyanis az útját és hangját kereső Kisfaludyt „Helmeczy költé-fel álmaiból, 's ennek köszönhetjük nagy részben azon szerencsés változást, melly Kisfaludy' írói életében kétség kívül a' legfontosabb.”⁶¹ Az irodalmi körben egymással először találkozó művészek beszélgetésbe elegyedtek, és a szó hamar Kisfaludy munkásságára terelődött, és Helmeczy komoly és nem kíméletes kritikát fogalmazott meg: „Az úr nem bánik a' nyelvvel úgy mint írónak bánni illik, versei rosszak; drámái tehetséget mutatnak ugyan, de melly studium nélkül soha nem fog azzá kifejleni, a' mivé kellene.”⁶² Kisfaludynak eleinte nem tetszettek Helmeczy ítéletei, azonban egyre inkább megfogadva tanácsait, átvizsgálta és javította műveit, és „kezdé becsülni azt, ki hibáira figyelmezteté, mint kik mindent javallának; érzé hogy ezek elkényezteték, midőn amatortól őszinte ítéletet várhat – és győzött végül büszkeségén, 's felkereste Helmeczyt, ki tulajdonképpen bevezette literatúránkba. Mind ezeket magától tudom elhunyt barátomtól.”⁶³

Az Auróra körhöz tartozó Helmeczy a formálódó irodalmi-közéleti elitezhez, illetve az 1830-as évektől Széchenyihez mind szorosabban fűződő kapcsolatát kiválóan illusztrálják és bizonyítják Széchenyi ide vonatkozó naplóbejegyzései.

1830. január 25-én beszámolt naplójának a Zichy Károly feleségénél, szerelménél, Crescence-nál tartott vacsoráról, ahol a Hitel megjelenésével kapcsolatos, még titkos információkat osztott meg számszerint huszonhárom közeli ismerősével, melyek között Helmeczy neve is felbukkan: „Eötvösnek is beszámoltam immár titkomról a Hitel dolgában – hogy megelőzzem Cr[escence]-t, az édesanyának is (...) Tasner, Andrássy, Károlyi, Károlyi 2 embere, könyvkötő, cenzor, Sándor, Mednyánszky, Kisfaludy, Helmeczy, Forgó, Balogh, Döbrentei, Vörösmarty, Bajza, Bugát szintén be vannak avatva (...) Liebenberg, Péterfy, a vadászom (...) Cr[escence] is tud róla, ám őt nem számítom – minthogy ő nem áruhat el. (...) 23 ember tud hát a titokról, és még nem tudódott ki!”⁶⁴

Levéltári kutatásaim szerint ezen túl Helmeczy, Lunkányi, Döbrentei és Dreschner részt vett mind a Hitel, mind a Stadium nyelvi javításában, melyek a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában megtalálhatóak.⁶⁵

Levelezésében fennmaradt Wesselényi Miklóshoz 1829 decemberében Pesten írott levele, melyben a lovakról értekezve felmerül a mindkettejük által ismert nyelvújító: „*Kedves Barátom, Esterházy Mihály Nov. 29-iki levelét ma vettem. Idomításban levő lovaidd jól vannak. Idomito, – Trainer etc. nem rossz szó . . . idomtalan ellenkezője. – Helmetzy Találmánya.*”⁶⁶

1830. április 2-án ismét árulkodó bejegyzést tett naplójában azon elmélkedve, hogy a közvélemény hite szerint működése során kiknek a befolyása alatt állt, és ezen személyek közötti felsorolásban szerepel Helmeczy is, ráadásul időrendben utoljára, jelenidőben: „*Az emberek azt hiszik, mindig mások befolyása alatt állok. Elsőnek Nagy Pali lovagolt volna meg; aztán Wesselényinek lettem nyerge – később Döbrentei volt reám nagy befolyással – most pedig Helmeczy, Kisfaludy etc. uralkodik rajtam etc. A parasztjaim azt hiszik, én egyáltalán nem is gondolkodom, hanem a jószágigazgató –. A lovászsom, Molnár azt képzei mindjárt, hogy a kocsisom is kormányoz! – etc.*”⁶⁷

A 30-as évek során Széchenyi számos naplóbejegyzésében említi azon legfontosabb munkatársai körét, akik kezdeményezéseinek megvalósításában fontos szerepet játszottak, akik asztaltársaságát alkották,⁶⁸ és akiknek a véleményére adott;⁶⁹ ezen bejegyzések változó szereplői között az állandó biztos pontok egyike Helmeczy Mihály.

1833-ban pedig, mikor, mivel nem volt megelégedve az akadémiai tagok munkájával a Tudománytárban megjelentetendő dolgozatok kapcsán, és ezért át kívánta dolgoztatni a Magyar Tudós Társaság alapszabályait, megreformálva azt, a legszűkebb és legbizalmasabb emberek részvételével tartott ülésen is ott volt a helye a lapszerkesztőnek: „*Reformációs ülés az Akadémián. Fáy András, Vörösmarty, Schedel, Bajza, Helmeczy, én. Délután rendes heti ülés az Akadémián.*”⁷⁰

A lap indulásakor a cenzúrával is súrlódásba került, és Széchenyi ezzel a témával kapcsolatos naplóbejegyzései is megerősítik szerepét a lap indításában. Széchenyi naplójában már 1832. február 22-én olvasható, hogy a szerkesztő figyelmeztetést, „fejmosást” kapott a cenzúrától.⁷¹

Február 25-én pedig azt jegyzi le naplójában, hogy Komáromi Péter helytartótanácsos cenzori minőségében a liberális szövegrészek nagy részét kihúzza, azzal a megjegyzéssel, hogy ezek már megint Széchenyi elvei.⁷²

A magyar rendek fogadtatása is felemás, erről tanúskodik naplójának 1832. február 10-i bejegyzése: „*Ó istenem, még ez is! Zichy Károly: Hét vármegye írt a nádornak, be kellene tiltani a Jelenkort.*”⁷³

S noha a korábbi sajtótörténeti feldolgozások alapján tudjuk, hogy Széchenyi nem vett részt a lap szerkesztésében, azért maradtak fent források arra vonatkozóan, hogy a számára fontos témák publicitása miatt

támogatta a lap elindítását a közvetlen munkatársai közé tartozó Helmeczy támogatásával, és nem riadt vissza attól, hogy belefolyjon a szerkesztésbe.

Egy 1834. május 6-án Bécsben kelt, Tasner Antalhoz írt levelében, például beszámol az aznap tartott simmeringi lóversenyről, amely „*a királyi billikom felett forgott, melyet a kegyes fejedelem annak bebizonyítására ajándékozott a bécsi (vagyis inkább simmeringi) verseny-társaságnak, hogy igen kedveli oly hazafiaknak fáradozásait, kiknek munkássága közhasznú célok elérését tűzte ki magának*”, és amely versenyen a várakozásokkal ellentétben magyar győzelem született, ugyanis „*egy somogyi magyar fiu gróf Festetich Miklós 3 esztendő s kancza csikaján (...) jóval megelőzte a többi 7 versenytársait, melyek mind tanult angol jockeyk által pályáztatának*”. A sikeren felbuzdulva pedig kéri Tasnert, hogy tudósítását Helmeczy szerkessze be a Jelenkorba! „*A kis publicitás csak nem árt mindég! Ülők, beszélgetők theoriákkal bajlódók közt se gróf Festetich, se magyar lovasa bizonyosan nem nyere el vala a díjat, de a factum győzött, s több mással azt is megmutatá, hogy valamint sok van hazánkban még a bitorlott reputatio terhe alatt, úgy másrésről lappang itt-ott ügyesség, talentum, érdem, hol sokszor legkevesebbé kerestetnék, s melynek kifejlésére nem kell egyéb, mint igazi tentamen s egy kis napvilág. Barátom, ha ilyes valami egy kis rendbe szedve, diszesb alakba öntve, illő módon előterjesztve Helmeczynek által a község elibe tétetnék, nem volna tán kár. Sietve eszközölje ezt. Én mindég azt reméltem, 12-kén a gőzhajóval Pesten megjelenek; de nem bizonyos, mert alig végezhetem addig itt Pozsony és Czenk közti dolgaimat.*

Széchenyi. Bécs, május 6-án, későn estve.

Az értetődik, hogy nevémet, mint e híreket közlőét, Helmeczy nem fogja kitenni.”⁷⁴

Jellemző Széchenyi és Helmeczy kapcsolatára, valamint a Jelenkor szerepére, hogy amikor a lap 1838. március 21-i számában bő leírást adott a pest-budai árvízi eseményekről, de Széchenyi nevét nem említette, az sértetten kifakadt: „*Helmeczy. Újságjában sokan említetnek dicsérőleg – engem nem említenek, – ez is sért. De ez csak a rosszabbik természetem.*”⁷⁵

3. Összegzés

A fellelt és bemutatott források fényében megállapítható, hogy a Jelenkor küldetésének Széchenyi István gróf a színrelépésével megjelent új politikai program országos nyilvánosságának biztosítása tekinthető, a lap ennek megfelelően Magyarország polgári átalakulását és fejlődését

kívánta szolgálni, a Széchenyi által eltervezett módon. A Jelenkor megjelentetésével valóban Széchenyi elveinek, politikai programjának és civilizátori kezdeményezéseinek támogatása lehetett a cél, és ehhez megfelelő, személyében megbízható és lojális, Széchenyi és a formálódó reformkori politikai ellenzékhez, ugyanakkor a mindinkább Pesten koncentrálódó véleményformáló, irodalmi körökhöz erősen kapcsolódó szerkesztő, valamint a lap kiadását menedzselni is képes kiadó személye volt fontos. Ezt a személyt ismerte fel és találta meg Helmecczyben Széchenyi, és az eredményekre tekintettel ebben sem tévedett.

JEGYZETEK/NOTES

1. V. ö.: Kókay György (szerk., 1979): A magyar sajtó története I. 1705–1848. Budapest. Akadémiai Kiadó. 372–380. old.; Buzinkay Géza (1993): Kis magyar sajtótörténet. Budapest. 26–31. old.; Ferenczy József (1887): A magyar hírlapirodalom története 1780-tól 1867-ig. III. kötet. Budapest. 3–24. old.; Kókay György–Buzinkay Géza–Murányi Gábor (2001): A magyar sajtó története. Budapest. Sajtóház Kiadó. 64–96. old.; Oplatka András (2005): Széchenyi István. Budapest. Osiris Kiadó. 211–212. old.; *Fülöp Géza (2010): Olvasási kultúra és könyvkiadás Magyarországon a felvilágosodás idején és a reformkorban (1772–1848). Budapest. Hatágú Síp Alapítvány* 92. old.; 94. old.; 106. old.; 109. old.; 120. old.; 122. old.; 124. old.; 140. old.; 156. old.; 172. old.
2. Kókay György (szerk., 1979) 373. old.
3. Vizota Gyula: Gróf Széchenyi István naplói. IV. 1830-1836. In: Gróf Széchenyi István minden írása CD-ROM (2001). Budapest. 1830.05.27. Eredeti: 27ten kam W[entzel] Liecht[enstein], Löwenberg ect. Szegedy brachte die Nachricht, dass die Zeitung Kisfaludy's – von R[evitzky] in das Cabinet gegeben wurde. Er ist auch nichts anders, als ein geschickter Comediant, ein gewandter Taschenspieler. Mich machte diese Sache ganz traurig. Nos affaires vont mal, ou ne vont pas de tout.
4. Horvátországban kiadott hírlap.
5. Gróf Széchenyi István naplói. IV. 1830–1836. 1830. 06. 20. Eredeti: Wegen Kisfaludy hatte ich eine Szene mit Rev[itzy]. „Sie haben mir vesprochen das Gesuch Kisfaludys nicht in das Cabinet zu senden... Sie thaten es... was eine sehr üble Sensation – Diese letzten Worte fasste er auf – – – und kam in eine Art Wuth – „Die mir nicht trauen, sind schlechte Menschen – ich handle und thue vieles, was Ihr Euch nicht zu denken wagt ect. – Nun entbrannte in mir das Blut – – – „Wollen Sie mich ausmachen – Sie imponiren mir gar nicht, – und icha) wage sehr viel zu denken – –. Ich kam nie zum Kanzler ect. – ect. ect. Das Ende war, dass wir uns ganz versöhnten, – und er mir offenherzig eingestanden hat, dass er wegen der Luna ein Latorium bekam ect. – und es nicht thun konnte.

6. Kókay György (szerk., 1979) 373. old.
7. Gróf Széchenyi István naplói. IV. 1830–1836. 1830. 10. 20. Eredeti: Eher gute Nachrichten, wie böse –, Carl Kisfaludy's baldiges Ende kränkt mich sehr –.
8. Gróf Széchenyi István naplói. IV. 1830–1836. 1830. 11. 24. Eredeti: Erhielt die Nachricht von Kisfaludy's Tod –. Ich beneide ihn. Helmetzy soll sein Privilegium haben. Ich will's; bin Neugierig [!] ob ich's durch setzen kann.
9. Kókay György (szerk., 1979) 373–374. old.; Ferenczy József (1887) 2–10. old.
10. Gróf Széchenyi István naplói. IV. 1830 1836. 1830. 12. 02. Eredeti: 2ten Nach Wien gefahren. Der Weg gut. Die Postpferde elend – das Wetter sehr weich. (...) Ass bei der Schwan, – Helmethzy war der erste Mensch, den ich sah.
11. Gróf Széchenyi István naplói. IV. 1830–1836. 1830. 12. 29. Eredeti: In der Früh wegen Helmetzy's Zeitung beym Palatin. Er empfing mich kalt, – nicht wie jemanden, mit den [!] man in näheren Contact kommen möchte. –
12. Gróf Széchenyi István naplói. IV. 1830–1836. 1831. 03. 18. Eredeti: Der heftigste Wind, dessen ich mich zu errinern [!] weiss, Helmetzy bekam sein Zeitungs Privilegium. [Bey] G[eorg] Károly gegessen.
13. Kókay György (szerk., 1979) 374. old.; Ferenczy József (1887) 10. old.
14. Plot Hildegard (1943): Helmeczy Mihály. Budapest. 5–6. old.
15. Kazinczy Ferenc levele Kis Jánosnak 1811. szeptember 6.
16. Helmeczy Mihály (1811) „Széphalom urához, midőn Mark, Emil, Ferencz nevű első fimagzata születnék” Pest.
17. Kazinczy Ferenc levele Kis Jánosnak 1811. szeptember 6.
18. Kazinczy Ferenc levele Döbrentei Gábornak 1811. december 24.
19. Kazinczy Ferenc levele Kölcsey Ferencnek 1812. január 5.
20. Plot Hildegard (1943) 7. old.
21. Kazinczy Ferenc levele Berzsényi Dánielnek 1812. április 2.
22. Kazinczy Ferenc levele Döbrentei Gábornak 1812. április 8.
23. Kazinczy Ferenc levele Berzsényi Dánielnek 1812. április 2.
24. Berzsényi Dániel levele Helmeczy Mihálynak 1813. augusztus 8.
25. Berzsényi Dániel levele Helmeczy Mihálynak 1814. május 20.
26. Kazinczy Ferenc levele Kulcsár Istvánnak 1812. április 12.
27. Kisfaludy Sándor levele Helmeczy Mihálynak 1813. augusztus 8.
28. Kis János levele Helmeczy Mihályhoz 1812. július 18.
29. Virág Benedek levele Helmeczy Mihálynak 1816. június 30.
30. Döbrentei Gábor levele Helmeczy Mihálynak 1813. július 1.
31. Döbrentei Gábor levele Helmeczy Mihálynak 1814. július 9.
32. Döbrentei Gábor levele Helmeczy Mihálynak 1815. január 11.
33. Plot Hildegard (1943) 10-16. old.
34. Kazinczy Ferenc levele Sztrókay Antalnak 1812. március 27.
35. Szemere Pál levele Helmeczy Mihályhoz 1812. január 10.
36. Kölcsey Ferenc levele Helmeczy Mihályhoz 1814. július 23.
37. Kölcsey Ferenc levele Helmeczy Mihályhoz 1814. július 23.

38. Kölcsey Ferenc levele Helmeczy Mihályhoz 1814. augusztus 1.
39. Wesselényi Miklós levele Helmeczy Mihályhoz 1814. december 12.
40. Wesselényi Miklós levele Helmeczy Mihályhoz 1815. július 24.
41. Wesselényi Miklós levele Helmeczy Mihályhoz 1815. augusztus 20.
42. Plot Hildegard (1943) 10-16. p.
43. Kazinczy Ferenc levele Helmeczy Mihályhoz 1816. május 16.
44. Legismertebb költeményei e korból: „Nemzetes Czibulka Anna asszony-sághoz, a' pesti német színjátszó társaság első, és nagyjelességű énekesné-jéhez, midőn a nagytekintetű magyar közönséget nemzeti nyelvün-kön éneklésével örvendeztetné. A' Dunamelletti régi játékszínben, márcz. 25-ikén, MDCCCXII.”; Felsőbüki Nagy Klára kisasszony és boldogasz-szonyfai Igmándy Antal Somogy' főbírája 's egykori Diaetai Követjének menyekzőjök alkalmára 1816. febr. 26.”
45. Eckartshausen Károly kedvelt imakönyvét „Az Isten legtisztább szeretet az én imádságom 's elmélkedésem” címmel fordította le és adta ki 1813-ban Eggenberger könyvárus, a második javított kiadását pedig 1821-ben Müller János könyvárus költségén.
46. Kölcsey Ferenc levele Kazinczy Ferencnek 1815. július 5.
47. Helmeczy Mihály (1816): Értekezés az úgy nevezett újításokról a nyelvben. Pest.
48. Horváth János (1955): Kisfaludy Károly és íróbarátai. Budapest. 120. old.; Horváth János (1936): Kisfaludy Károly évtizede. Budapest. 23–24. old.
49. Plot Hildegard (1943) 21. old.
50. Kazinczy Ferenc levele Helmeczy Mihályhoz 1816. október 18.
51. Kazinczy Ferenc levele Döbrentei Gábornak 1816. október 20.
52. lásd: Simai Ödön (1909): Adalék Helmeczy Mihály nyelvújításaihoz. In: Magyar Nyelv 1909. 120–124. old.
53. Plot Hildegard (1943) 23. old.
54. MTA Kézirattár M. Irod. Lev. 4r. 119. sz. III.
55. Széchenyi István levele Helmeczy Mihálynak 1833. március 28. MTA Kéz-irattár Széchenyi István pozsonyi leveleskönyve 1833-1835. K 201/98; Széchenyi István levele Helmeczy Mihálynak 1834. augusztus 26. MTA Kézirattár Széchenyi István leveleinek másolati könyve 1828–1835. K 210/1/89; Széchenyi István Társalkodó-beli kitérőlt cikk helyeinek pótlása 1835 MTA Kézirattár Széchenyi István leveleinek másolati könyve 1828–1835. K 210/1/132; Ideiglenes szerződés Széchenyi István és Helmeczy Mihály között a Jelenkorra MTA Kézirattár Széchenyi István vegyes fel-jegyzései, műveinek kiadásával kapcsolatos iratok 182?–1848. K 291ff. 303–306.
56. Jegyzéke azon könyveknek, melyeket az akad. könyvtár Helmeczy asz-szonyság ajánlatából átvett. 1853. július 18. MTA Kézirattár Történel. 2r. 83. sz. II.
57. Újra megjelenik Czibulka Annához írott verse, átdolgozva „Auróra éne-kére” (1822); „Harcszózat. 1809” (1823); „Philadelphia” (1824); „A vándor idegen” (1828)

58. Schiller: „Az Ideálok” (1823); „A Patakmelletti Ifjú” (1823); Matthisson: „Dal ’a Távolból” (1823); Tasso: Szofrónia és Olind (1822); Dias irae (1828)
59. Toldy Ferenc (1853): Emlékbeszéd Helmeczy Mihály felett. In: Akadémiai Értesítő. Budapest.
60. Szinnyei Ferenc (1927): Kisfaludy Károly. Budapest. 23. old.
61. Toldy Ferenc (1832): Kisfaludy Károly élete. Buda. 30. old.
62. Toldy Ferenc (1832) 30. old.
63. Toldy Ferenc (1832) 31. old.
64. Gróf Széchenyi István naplói. IV. 1830–1836. 1830. 01. 25. Eredeti: 25ten Diner bei C[ar]l] Z[ichy]. – Ich kam der Erste an. Mein Herz und meine Seele fühlten verkohlt! Mein Inneres zitterte nicht mehr, es war wie kalter Stein. – Leise hoffte, wagte ich zu hoffen. „Sie* endlich wieder zu sehen”. Es blieb beim hoffen. Ich kam neben der Mutter zu sitzen. – Sie war gut mit mir. An Öttvös erzählte ich nun auch mein Geheimniss wegen den Hitel, – um Cr[escence] deshalb dann zu preveniren, so auch die Mutter, – das sind ----- 2 (...) Tasner, Andrássy, Károlyi, 2 seiner Leute, Buchbinder, Censor, Sándor, Mednyanszky, Kisfaludy, Helmetzy, Forgó, Balog, Döb-rönte, Vörösmarty, Bajza, Bugát sind auch im Geheimniss ----- 17 (...) Liebenberg, Péterfy, Mein Jäger – – – – – 4 (...) 23 (...) Cr[escence] weiss es auch, die rechne ich aber nicht – denn die kann mich nicht verrathen. 23 Menschen wissen also ob des Geheimnisses, und noch ist es nicht verrathen!
65. Széchenyi István Hitel 1830. Részben autogr., részletek, töredékek, jegyzetek, ill. Lunkányi, Döbrentei és Helmeczy javításai MTA Kézirattár Széchenyi hagyaték K 257/1-2. Poss. Sz.M. 846.; Széchenyi István Stadium 1831–1836 Helmeczy és Dreschner javításai MTA Kézirattár Széchenyi hagyaték K 261/1-4. Poss. Sz.M. 847.
66. Széchenyi István levele Wesselényi Miklóshoz 1829. december 5.
67. Gróf Széchenyi István naplói. IV. 1830-1836. 1830.04.02. Eredeti: Die Leute glauben, ich liesse mich von andern immer influenciren. Erstens ritt mich Nagy Pali; sodann sattelte mich Wesselényi – später bekam Döbrentei auf mich einen grossen Einfluss – jetzt ist Helmetzy, Kisfaludy ect, die mich beher[r]schen ect. Meine Bauern glauben, ich denke gar nicht, aber der Director –, Mein Reit Knecht Molnár denkt sogar, mein Kutscher regiere mich! – ect.
68. Gróf Széchenyi István naplói. IV. 1830–1836. 1835. 04. 12. Eredeti: Gehe mit Helmeczy ect. ect. ect. nach Lórintzy – Esse dort.; 1835. 07. 23. Eredeti: Diner bei mir, der letztere, Valero, Takácsy, Havas, Tasner, Lonyai, Vörösmarty, Fay, Nose, Helmeczy, Nagy liess mir im le[t]zten Augenblick absagen. Er ist ein Narr, macht mir viel Galle.; 1836. 02. 11. Eredeti: Kopfweh. Essen bei uns Schedius, Heinrich, Helmecczy, Pregard, Tasner. Cr[escence] ist unwohl. Wir gehen nicht auf den Ball von Wenkheim; ich pflege sie.; 1839. 01. 02. Eredeti: 2ten Meine Gesundheit bedeutend besser. Wahlbürg[er] Sitzung; – Deák bei Helmetzy. Tini Gr[assalkovich] bei uns.

69. pl. Gróf Széchenyi István naplói. IV. 1830–1836. 1831. 10. 17. Eredeti: Döbrentei–Helmeczy–Tekusch–Huszár rfüllten meine Ohren mit hiobspos-ten –, Es wurde mir so oft eiskalt um das Herz! – Ausdauer!
70. Gróf Széchenyi István naplói. IV. 1830–1836. 1833. 06. 10. Eredeti: 10ten Reformations Sitzung in der Academie. Fay András, Vörösmarty, Schedel, Bajza, Helmeczy, ich. Nachmittag gewöhnliche Wochen Sitzung in der Academie.
71. Gróf Széchenyi István naplói. IV. 1830–1836. 1832. 02. 25. Eredeti: Hel- metzy bekam ein Lavatorium
72. Gróf Széchenyi István naplói. IV. 1830–1836. 1832. 02. 25. Eredeti: 25ten Freudenleer lebe ich weiter –. [Komáromi streicht den (!) alten Helmetzy eine Menge – und ruft bei jeder liberalen Stelle aus – Adhuc principia Co- mitis Széchenyi.
73. Gróf Széchenyi István naplói. IV. 1830–1836. 1832. 02. 10. Eredeti: O mon Dieu, das auch noch! – C. Z.: Sieben Comitaten haben an Palatin geschrie- ben, ‘es sollte der Jelenkor verboten werden.
74. Széchenyi István levele Tasner Antalhoz 1834. május 6.
75. Gróf Széchenyi István naplói. IV. 1830–1836. 1838. 03. 21. Eredeti: Hel- meczy. In seiner Zeitung werden viele gelobt – ich bin nicht genannt, – das kränkt mich auch. Es ist aber nur die schlechtere Natur in mir.

FELHASZNÁLT IRODALOM/REFERENCES

- Bártfai Szabó László (1943): Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez 1808–1860. Budapest.
- Buzinkay Géza (1993): Kis magyar sajtótörténet. Budapest.
- Ferenczy József (1887): A magyar hírlapirodalom története 1780-tól 1867-ig. Budapest.
- Fülöp Géza (2010): Olvasási kultúra és könyvkiadás Magyarországon a felvi- lágosodás idején és a reformkorban (1772–1848). Budapest. Hatágú Síp Alapítvány.
- Horváth János (1936): Kisfaludy Károly évtizede. Budapest.
- Horváth János (1955): Kisfaludy Károly és íróbarátai. Budapest.
- Kókay György–Buzinkay Géza–Murányi Gábor (2001): A magyar sajtó törté- nete. Budapest. Sajtóház Kiadó.
- Kókai György (szerk., 1979): A magyar sajtó története I. 1705–1848. Budapest. Akadémiai Kiadó.
- Majláth Béla (1889): Gróf Széchenyi István levelei I. Budapest.
- Oplatka András (2005): Széchenyi István. Budapest. Osiris Kiadó.
- Plot Hildegard (1943): Helmeczy Mihály. Budapest.
- Simai Ödön (1909): Adalék Helmeczy Mihály nyelvújításaihoz. In: Magyar Nyelv. 1909. 120–124. old.
- Szinnyi Ferenc (1927): Kisfaludy Károly. Budapest.
- Toldy Ferenc (1832): Kisfaludy Károly élete. Buda.

- Toldy Ferenc (1853): Emlébeszéd Helmeczy Mihály felett. In: Akadémiai Értesítő, 1853.
- Váczy János (szerk., 1899): Kazinczy Ferenc levelezése. IX. kötet. Budapest. Magyar Tudományos Akadémia
- Váczy János (szerk., 1903): Kazinczy Ferenc levelezése. XIII. kötet. Budapest. Magyar Tudományos Akadémia
- Viszota Gyula (szerk.): Gróf Széchenyi István naplói. IV. 1830-1836. In: Gróf Széchenyi István minden írása CD-ROM. (2001). Budapest. Logod Bt.

Levéltári források

- Berzsényi Dániel levele Helmeczy Mihálynak 1813. augusztus 8. MTA Kézirattár M. Irod. Lev. 4r. 119. sz. III.
- Berzsényi Dániel levele Helmeczy Mihálynak 1814. május 20. MTA Kézirattár M. Irod. Lev. 4r. 119. sz. III.
- Döbrentei Gábor levele Helmeczy Mihálynak 1813. július 1. MTA Kézirattár M. Irod. Lev. 4r. 119. sz. III.
- Döbrentei Gábor levele Helmeczy Mihálynak 1814. július 9. MTA Kézirattár M. Irod. Lev. 4r. 119. sz. III.
- Döbrentei Gábor levele Helmeczy Mihálynak 1815. január 11. MTA Kézirattár M. Irod. Lev. 4r. 119. sz. III.
- Jegyzéke azon könyveknek, melyeket az akad. könyvtár Helmeczy asszonyság ajánlatából átvett. 1853. július 18. MTA Kézirattár Történel. 2r. 83. sz. II.
- Kazinczy Ferenc levele Berzsényi Dánielnek 1812. április 2. MTA Kézirattár M. Irod. Lev. 4r. 135. sz.
- Kazinczy Ferenc levele Döbrentei Gábornak 1811. december 24. MTA Kézirattár M. Irod. Lev. 4r. 53. sz. I.
- Kazinczy Ferenc levele Döbrentei Gábornak 1812. április 8. MTA Kézirattár M. Irod. Lev. 4r. 53. sz. I.
- Kazinczy Ferenc levele Döbrentei Gábornak 1816. október 20. MTA Kézirattár M. Irod. Lev. 4r. 53. sz. I.
- Kazinczy Ferenc levele Helmeczy Mihályhoz 1816. május 16. MTA Kézirattár M. Irod. Lev. 4r. 119. sz. III.
- Kazinczy Ferenc levele Helmeczy Mihályhoz 1816. október 18. MTA Kézirattár M. Irod. Lev. 4r. 119. sz. III.
- Kazinczy Ferenc levele Kis Jánosnak 1811. szeptember 6. Közli: Közli: Váczy János (szerk., 1899): Kazinczy Ferenc levelezése. IX. kötet. Budapest. MTA. 17–173. old.
- Kazinczy Ferenc levele Kölcsey Ferencnek 1812. január 5. Közli: Közli: Váczy János (szerk., 1899): Kazinczy Ferenc levelezése. IX. kötet. Budapest. MTA. 212. old.
- Kazinczy Ferenc levele Kulcsár Istvánnak 1812. április 12. Közli: Közli: Váczy János (szerk., 1899): Kazinczy Ferenc levelezése. IX. kötet. Budapest. MTA. 405. old.
- Kazinczy Ferenc levele Sztrókay Antalnak 1812. március 27. Közli: Közli: Váczy János (szerk., 1899): Kazinczy Ferenc levelezése. IX. kötet. Budapest. MTA. 366–368. old.

- Kis János levele Helmeccy Mihályhoz 1812. július 18. MTA Kézirattár M. Irod. Lev. 4r. 119. sz. III.
- Kisfaludy Sándor levele Helmeccy Mihálynak 1813. augusztus 8. MTA Kézirattár M. Irod. Lev. 4r. 119. sz. III.
- Kölcsey Ferenc levele Helmeccy Mihályhoz 1814. augusztus 1. MTA Kézirattár M. Irod. Lev. 4r. 119. sz. III.
- Kölcsey Ferenc levele Helmeccy Mihályhoz 1814. július 23. MTA Kézirattár M. Irod. Lev. 4r. 119. sz. III.
- Kölcsey Ferenc levele Kazinczy Ferencnek 1815. július 5. Közli: Váczy János (szerk., 1903): Kazinczy Ferenc levelezése. XIII. kötet. Budapest. MTA. 9. old.
- Széchenyi István Hitel 1830. Részben autogr., részletek, töredékek, jegyzetek, ill. Lunkányi, Döbrentei és Helmeccy javításai. MTA Kézirattár Széchenyi hagyaték K 257/1-2. Poss. Sz.M. 846.
- Széchenyi István Stadium 183–1836 Helmeccy és Dreschner javításai. MTA Kézirattár Széchenyi hagyaték K 261/1-4. Poss. Sz.M. 847.
- Széchenyi István levele Helmeccy Mihálynak 1833. március 28. MTA Kézirattár Széchenyi István pozsonyi leveleskönyve 1833–1835. K 201/98.
- Széchenyi István levele Helmeccy Mihálynak 1834. augusztus 26. MTA Kézirattár Széchenyi István leveleinek másolati könyve 1828-1835. K 210/1/89.
- Széchenyi István levele Tasner Antalhoz 1834. május 6. Közli: Majláth Béla (1889): Gróf Széchenyi István levelei I. Budapest. 239. sz.
- Széchenyi István Társalkodó-beli kitörölt cikk helyeinek pótlása 1835 MTA Kézirattár Széchenyi István leveleinek másolati könyve 1828-1835. K 210/1/132
- Ideiglenes szerződés Széchenyi István és Helmeccy Mihály között a Jelenkorra MTA Kézirattár Széchenyi István vegyes feljegyzései, műveinek kiadásával kapcsolatos iratok 182?–1848. K 291ff. 303–306.
- Széchenyi István levele Wesselényi Miklóshoz 1829. december 5. Közli: Bártfai Szabó László (1943): Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez 1808–1860. Budapest. 96. old.
- Szemere Pál levele Helmeccy Mihályhoz 1812. január 10. MTA Kézirattár M. Irod. Lev. 4r. 119. sz. III.
- Virág Benedek levele Helmeccy Mihálynak 1816. június 30. MTA Kézirattár M. Irod. Lev. 4r. 119. sz. III.
- Wesselényi Miklós levele Helmeccy Mihályhoz 1814. december 12. MTA Kézirattár M. Irod. Lev. 4r. 119. sz. III.
- Wesselényi Miklós levele Helmeccy Mihályhoz 1815. augusztus 20. MTA Kézirattár M. Irod. Lev. 4r. 119. sz. III.
- Wesselényi Miklós levele Helmeccy Mihályhoz 1815. július 24. MTA Kézirattár M. Irod. Lev. 4r. 119. sz. III.

BARACSI Lóránt

PhD-hallgató

Pécsi Tudományegyetem Földtudományok Doktori Iskola

PhD student

University of Pécs Doctoral School of Earth Sciences, Pécs, Hungary

email: baracsil@mnbn.hu

MEGJEGYZÉSEK A MAGYAR BANKOK TRIANON UTÁNI REÁLGAZDASÁGI AKTIVITÁSÁNAK KÉRDÉSÉHEZ

SOME REMARKS TO THE ISSUE OF ACTIVITY IN REAL ECONOMIC ACTIVITY OF HUNGARIAN BANKS AFTER THE TREATY OF TRIANON

ABSTRACT

According to Rudolf Hilferding the funding of real economy (industry, commerce, agriculture) by banks and the domination of banks over industrial capital evolved thus is an accompany of modern capitalism; conversely, Alexander Gerschenkron, on the basis of economic development of European countries, especially of Germany and Austro-Hungarian Monarchy argued that this phenomenon is related with economic backwardness and the “credit mobilier” banks played an important role in the development of economically backward countries. Although the recent researches in the main questioned these theories (e.g. the large banks not undertaken in the least to encourage and establish innovations, “startups”, risky investments, rather they financed a narrower group of established, stable companies, gave “development assistance for the strong”), may arise if they could be acceptable with reference to the economic development of Hungary. Before the First World War in Hungary gave the impression of bank domination the fact that members of some bank’s management were simultaneously members of board of directors of many companies in real economy (above all from the Hungarian General Credit Bank and the Hungarian Commercial Bank of Pest). However, there is little evidence of banks domination of industrial companies’ activities, the actually measures of relations between these entities (lending, respectively founding or strategy ownership) was not significant, from nor the banks and nor the companies point of view. In our issue we examine if had been modified significantly participation, influence of banks in funding of real economy after Treaty of Trianon.

Kulcsszavak: banktörténet, két világháború közötti időszak, bank–ipar kapcsolat, összekapcsolódó igazgatóságok, Magyarország

Keynotes: Bank History, The Interwar period, Bank-Industry Relations, Interlocking directorship, Hungary

1. Bevezetés

A banktörténetírás meghatározó, klasszikus munkái szerint¹ a banknak, mint intézménynek, alapvetően három területen lehet komoly szerepe a reálgazdaság (ipari, kereskedelmi, közlekedési stb. vállalatok) működésében, fejlődésében:

1. Befogadja, összegyűjti a gazdaság szereplőitől a megtakarításokat, kamat ígérete mellett és kihelyezi azokat hiteligénylőkhöz. Első megközelítésben ez közvetítés, de valójában vállalja („futja”) is az adósok hitelkockázatait, rákényszerülve így azok minősítésére, hitelbírálataira, és ezáltal a reálgazdaság közelebbi ismeretére is. A megtakarítók úgy juthatnak hozamhoz, hogy nem kell egy-egy rossz adós hitelkockázatát futniuk, továbbá a megtakarításokat is többnyire tetszés szerinti időpontban vonhatják vissza, legfeljebb a hozam egy részét vagy egészét veszítve el. (Egy jelentősebb bedőlési hullám, lényegében gazdasági válság esetén persze elképzelhető, hogy a bank akkora hitelezési veszteségeket szenved, hogy nem képes kötelezettségeinek maradéktalanul eleget tenni.) A kockázat átvállalásával a bank tehát megolajozza a tőkék áramlását a megtakarítók és a hiteligénylők között, hatékonyabbá téve a gazdaság működését.
2. Ellátja a fizetőforgalmat, pénzügyi szolgáltatásokat nyújt, amikkel befolyásolhatja a forgalomban lévő pénzmennyiséget (pl. váltóle számítolás, hitelnyújtás értékpapír- vagy egyéb fedezet mellett).
3. Bizonyos időszakokban és régiókban reálgazdasági vállalkozóként is megjelenhet, és, pl. jó információs helyzetét kihasználva, életképesnek ítélt vállalkozások születését segítheti elő tőkével, majd, szükség esetén menedzselheti azokat a továbbiakban is. Dolgoztunk a magyarországi bankok ilyen irányú tevékenységének vizsgálata, egyáltalán: létezésének kérdése az I. világháborút követően.

A reálgazdasági aktivitás „nem bankszerű” tevékenységnek számított, és csak viszonylag kevés, ún. univerzális bank üzte. Az univerzális bankok, más néven mobilbankok a hagyományos kereskedelmi banki funkciókat kombinálták a beruházási bankiakkal, vagyis nemcsak betéteket fo-

gadtak és váltókat számítottak le, hanem egyben vállalatok alapításában is közreműködtek, értékpapírokat bocsátottak ki, esetenként hosszú lejáratra is kölcsönöztek.² Az alapmodell a 1852, Párizs, Pereire testvérek által 1852-ben, Párizsban alapított Sociéte générale de Crédit mobilier volt, amely ugyan viszonylag rövid időn belül tönkrement, de a hasonló üzleti modellel létrejött bankok közül néhány életképesnek bizonyult. Ilyen volt a Rothschild-csoport által 1855-ben, Bécsben alapított Creditanstalt, illetve az ugyanezen csoport által 1867-ben Budapesten alapított Magyar Általános Hitelbank. A két intézmény szoros együttműködését meg-megújuló szerződések szabályozták. A Kiegyezés és az 1873-as tőzsdekrach közötti gründerzeit időszakában számos mobilbank alakult még Magyarországon (is), de ezek jelentősen meggyengültek a krach alatt/után, és később már nem játszottak jelentős szerepet.

Egy bank és egy reálgazdasági vállalat együttműködése alapvetően háromféle formát ölthet:

1. A bank közreműködhet egy vállalat
  - a) zöldmezős alapításában,
  - b) egy működő (vállalat) tőkeemelésében, részvénytársasággá alakulásában (részvénykibocsátás megszervezésével, esetleg garanciával a le nem jegyzett részvények átvételére, amiket megtart vagy a körülmények kedvezőbbre fordulásával később értékesít), vagy
  - c) egy szorult helyzetbe került szanálásában (aminek eredménye rendszerint a vállalat – esetleg csak átmeneti – banki tulajdonba kerülése).
2. Kezdetben folyószámla vezetés, esetleg tőzsdei tranzakciók végrehajtása; egy későbbi szakaszban, a vállalat piaci helyzetének megismerését követően, rövid-, majd hosszútávú hitelezés, amit követhet (szigorúan feltételes módban, és távolról sem jellemzően) a tulajdonszerzés a vállalatban. Ugyanakkor nem volt ritka a banki tulajdonszerzés (pl. az osztalékfizetéssel realizálható profit reményében), anélkül, hogy az hitelezéssel, vagy egyéb banki szolgáltatásokkal párosult volna. (Egy részvénytársaság részvényeiből több bank is szerezhette, anélkül, hogy bármelyik is ki tudta volna érdemben terjeszteni a befolyását a vállalatra.)
3. Személyi összefonódások, részvétel egymás igazgatótanácsaiban (interlocking directorship) – nem jelentenek automatikusan befolyást, a pozíciók sokkal inkább egyfajta információs és társadalmi hálózat csomópontjai. Ez a kicsit bulvárjellegű téma, ami alapján nem sok konkrétum jelenthető ki a tényleges, érdemi kapcsolatokról, a kutatások kedvelt célpontja, mivel viszonylag könnyen meg-

állapíthatók egzakt tények (ki hol volt igazgatósági tag). (Ennek leágazása a családi kapcsolatok vizsgálata: melyik befolyásos család tagja melyik másik befolyásos család tagjával kötött házasságot.) A vállalatnak is érdeke lehet a transzparencia a bank irányában (kedvezőbb megítélés az információs aszimmetria csökkentésének biztosításával), a bank képviselőjének beengedése az igazgatóság soraiba ezt a célt is szolgálhatta.

A bankok esetleges vállalatok fölötti „uralmát”, befolyását illetően azonban mindenképpen érdemes feltenni magunknak pár kérdést:

- ha van lehetősége befolyásolni a vállalatot, érdemes-e ezt megpróbálnia? Hozzá tud-e járulni annak magasabb profitjához, delegált képviselői jobb üzleti döntéseket tudnak-e hozni a vállalat szakembergárdájánál? Kevésbé pozitív megközelítéssel: rá tudja-e kényszeríteni a vállalatot olyan döntésekre, amelyek a vállalatnak kevésbé előnyösek, a banknak annál inkább? (Pl. banki szolgáltatások kizárólagos igénybevétele, ahol a feltételeket már a bank szabja meg.)
- A kockázati költségeket is figyelembe véve, tud-e magasabb profitot realizálni ipari befektetéssel, mint hagyományos bankszerű működéssel (hitelezéssel)? Milyen gyorsan és milyen áldozatok árán tudja mobilizálni a befektetett tőkét? Milyen tőkét fektethet be? (Saját tőkét vs. idegen tőkét? Az utóbbinak jellemzően van – nem túl hosszú futamidejű – lejárat.)

2. A magyarországi bankok reálgazdasági szerepvállalására esetlegesen alkalmazható fontosabb elméletek

A bankok reálgazdasági szerepvállalására vonatkozó diskurzus egyik alapmotívumát az Osztrák–Magyar Monarchiában szocializálódott Rudolf Hilferding (Bécs, 1877 – Párizs, 1941), eredetileg orvos végzettségű osztrák közgazdász, később német szociáldemokrata teoretikus, politikus leghíresebb munkája, az 1910-ben, Bécsben megjelent „A finánc-tőke” (Das Finanzkapital) című munkájának mondanivalója, üzenete szolgáltatta. Ez a mű a szabad versenyen alapuló liberális kapitalizmus monopolista, ún. fináncapitalizmussá való átalakulásának elemzése. A fejlődő kapitalista termelésben egyre nagyobb a tőke szerepe, ami miatt az ipar rászorul a bankoknál lévő tőkére, hosszú lejáratú hitelekre, amelyek ezáltal az ellenőrzésük alá vonják adósaikat. A profitráta növelése érdekében a bankok monopóliumok, kartellek kialakítására törekednek a legtöbb iparágban, illetve főleg ilyen esélyekkel kecsegtető iparágban te-

vékénykedő vállalatokkal lépnek kapcsolatba. A bankok – szerinte – uralkodnak a reálgazdasági szereplők fölött. Az összefonódott banki és ipari tőke a fináncsőke. A századfordulóra már számos iparágat illetően elkartellessedett Osztrák–Magyar Monarchiában írt műben Hilferding szembeállítja a monopolista fináncskapitalizmust a korábbi liberális korszak szabad versenyes kapitalizmusával: a fináncsőke érdekében áll, és ezért, lobbijerejének függvényében, követeli a központosított és privilégiumokat osztogató államot. Erősen vitatható állítása, hogy a tőkés a XX. század elejére sokkal inkább uralják az államot, mint korábban a nemesség, de tény, hogy pl. az 1910-es magyar választás után az (elsősorban a Nemzeti Munkapárthoz tartozó) országgyűlési képviselők között is jelentősen megszorodott azok száma, akik (esetleg csak azt megelőzően, de többnyire azt követően is) banki érdekeltségektől kaptak jövedelmet.³

Alexander Gerschenkron (1904, Odessa – 1978, Cambridge, USA) legfontosabb művét, a Gazdasági elmaradottság – történeti távlatból (Economic Backwardness in Historical Perspective) címmel 1951-ben írta. Azt vizsgálta, milyen lehetőségei voltak a XIX. században az Angliánál, a gazdasági fejlettség akkori élvonalánál kevésbé fejlett európai országoknak a felzárkózásra. Elsősorban Németországra koncentrált, és erre az államra vonatkozóan fogalmazza meg, hogy az univerzális bankok az iparosítás jelentős eszközeivé válhattak a felzárkózni kívánó országokban, a növekedés egyéb feltételeinek megléte esetén, amennyiben elő tudják teremteni az iparosítás finanszírozásához szükséges tőkét. Az elmaradottság következményének tekintette a bankuralmat. Ugyanakkor ennek mértéke attól is függött, mennyire tőkeigényes iparágat kívánt az állam fejleszteni. (A nehézipar, amelyet Németországban kívántak fejleszteni például jóval tőkeigényesebb, mint mondjuk a textilipar. Érték is más kutatók részéről olyan vádak a német bankokat, hogy a rendelkezésükre álló tőkét nem elég hatékonyan használták az ipar fejlesztésére, túlzottan a nehézipar tőkeellátására koncentráltak.)⁴

Annak, hogy a bankok iparfejlesztő szerepet tudjanak vállalni, vannak bizonyos fejlettségbeli feltételei, leginkább az, hogy legyen lehetőségük a betétesektől tőkét gyűjteni. Németországban ezek a feltételek adottak voltak, de az európai fejlettségi skála másik végén elhelyezkedő Oroszország esetében ez komolyan fel sem merülhetett: ott az államra hárult az ország, a gazdaság fejlesztésének szinte minden terhe. (Amely fejlődés aztán a XIX. század végétől, az orosz–francia megállapodás 1892-es megkötésétől az I. világháborúig igen jelentős volt; ebben azonban hatalmas szerepük volt a Franciaországból érkező kölcsönöknek, amelyek főleg abból a megfontolásokból érkeztek, hogy egy esetleges fegyveres

konfliktus esetén Németországgal, Oroszország számottevő katonai erejű szövetséges lehessen.) Ugyanakkor az újabb kutatások kimutatták, hogy Ausztriában és Németországban is megindult (és szárba szökken) az iparosodás folyamata már az univerzális bankok megjelenése előtt,⁵ vagyis a bankok legfeljebb elősegítői voltak a folyamatnak. Ráadásul, konzervatív szemlélettel, jellemzően irtóztak is a profiljuktól idegen kockázatoktól, bizonytalan jövőjű innovációk felkarolásától, így inkább csak a már befutott, megerősödött vállalatokat támogatták.⁶

Magyarország kimondottan tőkeszegény ország volt a XIX. század végéig (majd, egy rövid, tőkében valamivel gazdagabb időszakot követően, később is), amelynek a jogi berendezkedése sem kedvezett a befektetéseknek a század első évtizedeiben. A hitelintézeti tevékenység feltételeinek megteremtésében nagy szerepe volt az 1840-ben hatályba lépett váltótörvénynek és csődtörvénynek, amely jogszabályok már érdemi jogi védelmet nyújtottak a hitelnyújtóknak. Az uralkodó engedélye alapján 1842-ben kezdi meg tevékenységét a gazdag pesti kereskedők által alapított Pesti Magyar Kereskedelmi Bank, de 1848-ig takarékpénztárból is 33 alakul országSZerte. A forradalmat követően a pénzintézet-alapítási láz megtorpan, majd a Kiegyezést követő gründerzeit időszakában vesz újabb lendületet. Ebben a 6 évben (az 1873-as válságig) valóban beszélhetünk a bankok reálgazdasági szerepvállalásáról, alapításokról, tőkeemeléséről, azonban hiányzott az óvatosság, ami a válság után megbosszulja magát: a felelőtlen befektetések a megromlott gazdasági környezetben a bankokat is csődbe, vagy csődközelbe, erősen meggyengült állapotba sodorják. Belföldi tőke továbbra sem volt, az esetleg Magyarországra érkező külföldi tőke pedig államkötvényekben vagy záloglevelekben talált helyet magának.

A magyar bankoknak tehát az 1873-as válságot követően egyrészt tőkéjük sem igazán volt ipartámogatás céljára, de – utólag – érzékelhető hajlandóságuk sem igazán. Ezzel együtt már a kortárs sajtó és szakirodalom is előszeretettel beszél bankuralomról, amely narratíva a szocialista gazdasági történetírást is erőteljesen jellemezte. Berend T. Iván és Ránki György 1950-es évektől megjelenő – amúgy igen adatgazdag, részletes – magyar gazdaságtörténeti munkái a hilferdingi szemléletet tükrözik: mind a magyar, mind a külföldi székhelyű bankok az 1890-es évektől egyre nagyobb részesedést szereznek az iparban, ami a magyar bankok esetén a világháború előestéjére eléri a 47%-ot. Ez a folyamat a világháborút (és gazdasági stabilizációt) követően folytatódott, az érdekeltségi arányt az iparban 55%-ra becsülik. Nem foglalkoznak sokat ugyanakkor az esetleges tényleges banki befolyás mibenlétével. A bankok befolyási körébe azokat a vállalatokat sorolják, amelyekben az illető bankoknak

tulajdoni részesedésük van, nem részletezve azonban az egyes részesedések mértékét, homályban hagyva így nem csak a tényleges, de még a potenciális befolyás vélelmezhető mértékét is. Adataik átvételével, hasonló szellemben ír a témáról Katus László a Magyarország története című sorozat vonatkozó részében. Szerinte „a bankok egyetlen más országban sem játszottak oly nagy szerepet a tőkés gazdaság finanszírozásában, mint az Osztrák–Magyar Monarchiában.”⁷

A téma fiatalabb generációhoz tartozó kutatóinak 1980-as évektől megjelenő tanulmányai vitatják, hogy bankuralomról beszélhetnénk. Pogány Ágnes a Magyar Általános Hitelbank kapcsán emeli ki, hogy reálgazdasági érdekeltségei nem annyira stratégiai célúak voltak, mint inkább a rövid távú haszonszerzést (olcsó bevásárlás, kedvezőbb gazdasági helyzetben jobb áron történő értékesítés célját) szolgálták.⁸ Míg pl. Gerschenkron szerint „a német bankok [...] sikeresen kombinálták a Crédit Mobilier eszméjét a kereskedelmi bankok rövid távú tevékenységével” így jöttek létre az univerzális bankok, amelyek „elkísérték az iparvállalatokat a bölcsőtől a koporsóig, alapításuktól a felszámolásukig, életük minden viszontagságán keresztül”,⁹ Pogány Ágnes ezt a magyar bankokra vonatkozóan cáfolja.¹⁰ Tomka Béla a téma I. világháború előtti két évtizedének szentelt egy monográfiát, amiben a teljes szektoron belül a Pesti Magyar Kereskedelmi Banknak szentelt kiemelt figyelmet. Kutatásai alapján arra a következtetésre jut, hogy a korábbi, bankuralomra vonatkozó elméletek, számítások erősen túlzóak voltak, ilyesmiről nem beszélhetünk, sőt, a bank-iparvállalat viszony sem volt feltétlenül olyan megoldalú, mint azt a korábbi munkák sugallták.

3. Magyar bankok reálgazdasági szerepvállalása az első világháború előtt

Az I. világháború előtti időszakban az első, jelentősebb reálgazdasági szerepet vállaló bank a Magyar Általános Hitelbank (MÁH) volt. Ennek tulajdonosa, a Rothschild-csoport elérte, hogy a MÁH a magyar állam bankja legyen, amiben nagy szerepet játszott a bank államnak nyújtott segítsége a külföldi kölcsönök felvételében az 1873-as válság során és után.¹¹ Ez sokat segített a bank megerősödésében, amelynek a „nem bankszerű” reálgazdasági befektetései az első évtizedeiben az eszközállományának csak jelentéktelen részét tették ki. Ugyanakkor ebből következett korai reálgazdasági szerepvállalása is: elsősorban olyan üzletekbe szállt be, amelyekben az állam is jelen volt valamilyen formában. Időben elsőként ugyan két malmot szerez meg, amelyek helyzete 1869-ben megrendült, hitelt vettek fel, ám ezzel együtt sem sikerült a konszolidáció; a

MÁH 1875-ben átveszi és egyesíti őket. Az 1880-as évek elején Fiumében segíti vállalatok alapítását, összhangban a magyar állam azon céljával, hogy felvirágoztassa egyetlen tengeri kikötőjét. Az évtized végén és a következő évtized elején malom- és cukoripari konszernt épít ki. Az 1890-es évtizedre konszolidálódik az állami költségvetés, 1892-ben pedig valutareformra kerül sor, aminek következtében az osztrák–magyar valuta ugyanúgy arany-alapú lesz, mint a nyugat-európai devizák, így azokkal rögzített árfolyamon konvertibilis lesz. Ekkorra lényegében megszűnik az állam „kiszorító hatása”, így több pénz jut a reálgazdaságba. 1895-ben vásárolja meg a Ganz és Társa Vasöntöde és Gépgyár Részvénytársaságot (nagyreszt Ganz Ábrahám Svájcban élő örökösaitől), aminek az ezt követő években már annyi megrendelése volt (pl. európai városok áramfejlesztő központjainak megépítésére), hogy hitelre volt szüksége ezek kielégítéséhez, olyan mértékben, hogy ennek kielégítésére a MÁH egyedül nem is vállalkozott, inkább konzorciumot hozott létre külföldi bankokkal.¹²

Az 1880-as, 1890-es évekre esett a MÁH malom- és cukoripari kartelljeinek kiépítése,¹³ amik azzal jártak, hogy a bankon belül áruosztály létesült, amely a termékek értékesítésével foglalkozott: a bank érdekeltségei megtermelték az árut, amit a bank (áruosztálya) értékesített. Nem tudjuk, mennyire volt alá-fölrendeltségi viszony a bank és a vállalatok között, de szoros együttműködésről mindenképp beszélhetünk. A MÁH az egyetlen nagyobb pénzintézet volt (egyébként már ebben a korban is a legnagyobb magyarországi bank és ezt a pozícióját „végig” meg is tartja), amelyik az I. világháború előtt (pontosabban: 1925-ig) nem vett részt a magyar bankrendszer legnagyobb eszköz-szegmensét kitevő jelzáloghitelkezésben.

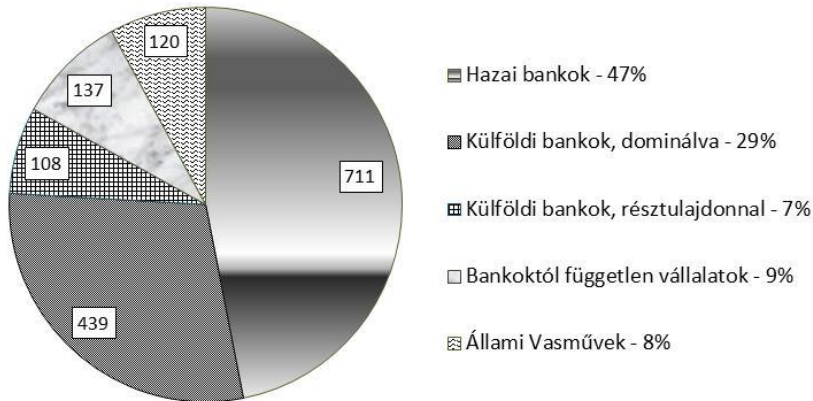
Az első világháború előestéjén az első magyarországi bank, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank (PMKB) bírt a legnagyobb ipari érdekeltségi körrel, ha azt a vállalatok összesített alaptőkéje alapján számítjuk. Adatokat erről Berend (ekkor szerzőként még nem „T.”) Iván és Ránki György 1955-ös, „Magyarország gyáripara az imperializmus első világháború előtti időszakában, 1900–1914” című művéből vettünk; a szerzők csak az ipari vállalatokban meglévő banki érdekekkel, érdekeltségekkel foglalkoznak, anélkül azonban, hogy ezen érdekeltségeket közelebbről meghatároznák. (Vagyis kimaradnak a közlekedési és a kereskedelmi vállalatokban meglévő banki érdekeltségek, bár, értelmezésünk szerint, ezek is a reálgazdasághoz tartoznak. Az érdekeltségi kör felsorolását Tallós György is átveszi a MÁH-ról az 1990-es évek elején írt monográfiájában.¹⁴ Az érdekeltség fogalmának tisztázatlansága ellenére sincs módunkban explicit módon cáfolni, hogy a műben nevesített iparvállalatok

valóban az adott bankok érdekeltségei voltak.) Mint említettük, a szerzők hilferdingi szemlélettel tárgyalták a kérdést, vagyis igyekeztek minél nagyobb ipari érdekeltséget kimutatni a bankok részéről; adataik fenntartásokkal kezelendők.

Az 1. ábrán a magyar ipar tulajdonosok szerinti felosztása szerepel, ahol tulajdonos alatt természetesen a domináns tulajdonos értendő. Az 1913-as évszám érthető úgy is, mint az utolsó békebeli időpont, de úgy is, mint az első olyan időpont, ami a háború után lehetett volna a kezdő időpont, ha nincs háború. Vagyis, körülbelül innen „indult volna a helyzet”, ha nincs háború. (Még ha a történelemben soha nincs is olyan, hogy „mi lett volna, ha?”)

1. ábra: Az ipari részvénytársaságok alaptőke szerinti megoszlása tulajdonosi típusok szerint 1913-ban (Összesen: 1.515 millió korona, az egyes körcikkekben az összesített alaptőkékkel, milliói koronában, a jelmagyarázatban a részesedési aránnyal)

Figure 1.: Distribution of industrial joint-stock companies in share capital by types of owners in 1913 (Total: 1,515 millions Crown, with summarized share capitals in pie slices in millions Crown, and the level of shareholding in the legend)

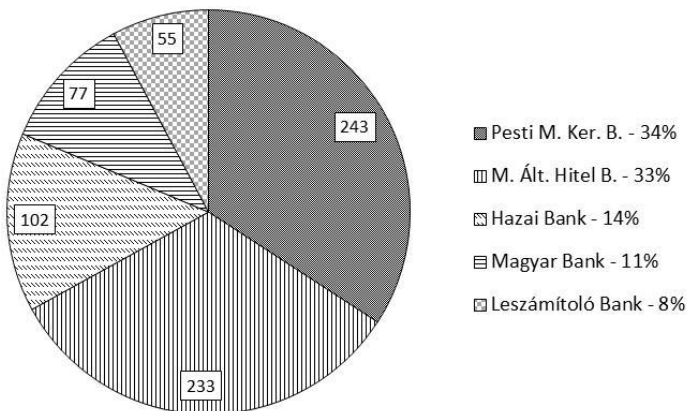
Forrás: Berend Iván–Ránki György: Magyarország gyáripara az imperializmus első világháború előtti időszakában, 1900–1914, Szikra, Budapest, 1955 adatai alapján saját szerkesztés

Mint az ábráról leolvashatjuk, legnagyobb részesedése a magyarországi iparban a magyarországi székhelyű bankoknak volt: 711 millió korona összesített alaptőkéjű vállalatban voltak érdekeltségeik, ami – alaptőkék alapján számolva – a magyar ipar közel felét, 47%-át tette ki. Szintén elég nagy érdekeltségük volt a kimondottan külföldi bankoknak, 29 + 7%, összesen 36%, ami több mint harmada a szektornak. (Magyar bankok esetében a szerzők nem különböztetik meg az érdekeltségeket annak alapján, mekkora azok részesedése egy-egy vállalatban. Bár nyíl-

ván meg kell különböztetni a magyar bankokat a külföldiektől, azért nem szabad szem elől tévesztetni, hogy a magyar bankok nagy része mögött is külföldi tőke, jellemzően banki tőke állt.)

2. ábra: A magyar banki ipari érdekeltségek megoszlása az egyes bankok között 1913-ban (összesített alaptőkék millió koronában a körcikkekben, ill. részesedési arány a jelmagyarázatban)

Figure 2.: Distribution of the Hungarian banks's industrial interests in 1913 (with summarized share capitals in pie slices in millions Crown, and the level of shareholding in the legend)

Forrás: Berend Iván–Ránki György: Magyarország gyáripára az imperializmus első világháború előtti időszakában, 1900–1914, Szikra, Budapest, 1955 adatai alapján saját szerkesztés

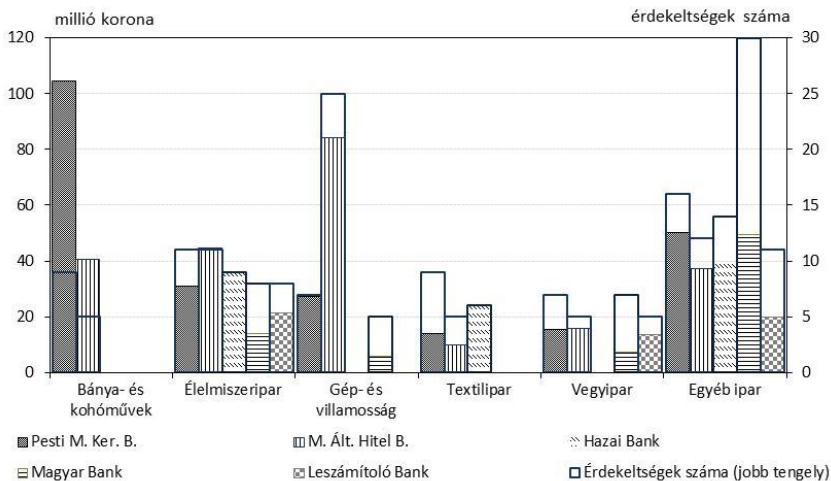
A 2. ábrán a magyarországi székhelyű nagybankok érdekeltségeit látjuk, vagyis a 711 millió koronányi összesített alaptőke partícióját az egyes bankok között; bár nyilván voltak olyan ipari vállalatok, amelyekben több banknak is volt érdekeltsége, a szerzők egy vállalatot csak egy bankhoz (a dominánsnak tekintett tulajdonoshoz) soroltak be.

A 3. ábrán mutatjuk be a magyarországi bankok ipari érdekeltségeit szektorok szerinti bontásban. Az egyes szektorokban az érdekeltségükbe tartozó vállalatok alaptőkéi vannak a bal tengelyen (színesen), ezek darabszáma a jobb tengelyen (egyszerű, fekete körvonallal). Ha a színes oszlopról leolvasható adatot (összesített alaptőke) elosztjuk a feketével keretezett oszloppal (darabszám), megkapjuk az adott iparági érdekeltségek átlagos alaptőkéjét. Az ábráról leolvasható, hogy a bányá- és kohóművekben tevékenykedő vállalatok jóval magasabb alaptőkével rendelkeztek, mint a többi szektor vállalata – vagyis, ez a szektor jóval tőkeigényesebb volt a többinél; ebben a szektorban csak a két legnagyobb ipari érdekeltségű banknak vannak érdekeltségei. (A két tengely összevetéséből leolvasható, hogy ahol a két oszlop egyforma magasságú, ott

pontosan 4 millió korona volt az átlagos alaptőke – ahol a feketével ke-
reztett oszlop magasabb, ott ennél nyilván alacsonyabb, ahol alacso-
nyabb, ott ennél magasabb.)

**3. ábra: Bankok ipari érdekeltségei szektorok szerinti bontásban:
az érdekeltségükbe tartozó részvénytársaságok összesített alaptőkéi
és száma 1913-ban**

**Figure 3. Banks's industrial interests in 1913 by sector breakdown: summarized
share capitals and number of their industrial interests in 1913**

Forrás: Berend Iván–Ránki György: Magyarország gyáripára az imperializmus első világháború előtti időszakában, 1900–1914, Szikra, Budapest, 1955 adatai alapján saját szerkesztés

A közölt adatokat fenntartásokkal kell kezelni. Tomka Béla 1999-es monográfiájának függelékében közöl egy összeállítást a PMKB-vel 1913 végén kapcsolatban álló vállalatokról, a PMKB Könyvelőségének Országos Levéltárban megőrzött iratai alapján. Ebben (a Berend–Ránki páros által megjelölt 59 helyett csak) 41 vállalat esetében jelöl meg tulajdoni részesedést, amelynek mértéke 4 esetben haladja meg a 75%-ot, további 3 esetben az 50%-ot, míg 14 esetben 5% alatt marad. Az általa banki tulajdoni részesedéssel megjelölt vállalatok együttes alaptőkéje 138,3 millió korona, amelyekben a banknak együttesen 28,1 millió korona részesedése van, ami 20,4%-os átlagos tulajdoni arányt jelent.

Másrészt figyelembe kell venni, hogy az érdekeltségi rendszernek volt egy sajátossága: gyakran a bank vezető tisztviselői, igazgatósági tagjai is birtokoltak részvényeket, esetenként a banknál nagyobb mértékben is, a közgyűléseken pedig a bankkal megegyező álláspontot képviseltek. Ezeknek az érdekeltségeknek természetesen nincs nyomuk a könyvelésben, de attól még reálisan léteztek. (Költői kérdés, hogy ilyen esetek-

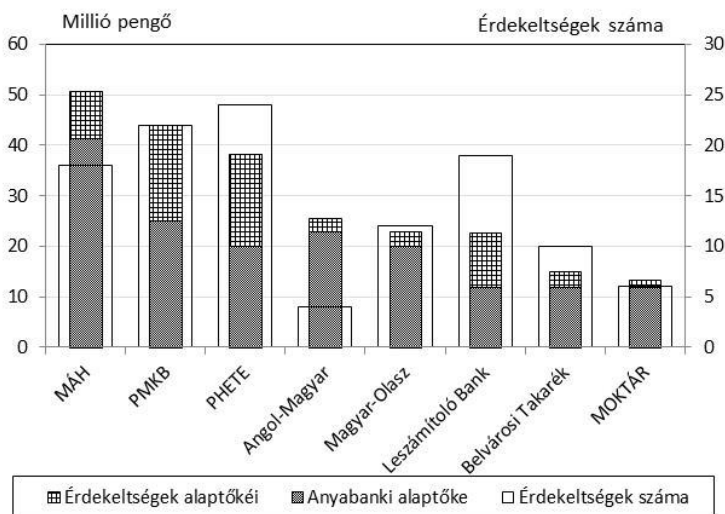
ben vajon ki döntött a képviselendő álláspontról?) Erre a jelenségre Tomka Béla is utal a 40 milliós alaptőkéjű Rimamurány–Salgótarjáni Vasmű kapcsán, amelyben a PMKB könyvelése szerint a banknak nincs tulajdoni részesedése, miközben bizonyítható, hogy a bankkal kapcsolatban álló személyeknek volt. (A vállalat igazgatóságában volt PMKB-hez kötődő tag.)

4. A magyar bankok reálgazdasági szerepvállalása az első világháború után

A magyar bankrendszer kezdetben egyfiókos bankokból állt. A PMKB volt az első, amely nyitott egy második fiókot is, 1886-ban. Ezt követően kezdtek el fiókokat nyitni a magyar bankok, előbb lassan, a századfordulót követően némileg gyorsuló ütemben. A több helyszínen való képviseletet ugyanakkor inkább helyben már működő pénzügyintézetek érdekkörbe vonásával (affiliációjával) valósították meg. Ez a folyamat a világháborút követően felgyorsult, ami a bankrendszer koncentrációjának növekedéséhez vezetett. A következő ábrán látható, hogy a '20-as évek végén az egyes budapesti nagybankok érdekkörébe hány pénzügyintézet tartozott, mennyi összesített alaptőkével.

4. ábra: Budapesti nagybankok érdekltségi köreibe tartozó hitelintézetek száma és összesített alaptőkéi

Figure 4: Number and summarized share capitals of banks in the interest set of Budapest large banks

Forrás: Berend T. Iván–Ránki György: Magyarország gazdasága az első világháború után, 1919–1929 adatai alapján saját szerkesztés

Mindössze három olyan intézmény volt, amelyik a saját alaptőkéjét megközelítő összesített alaptőkével rendelkező „holdudvarral” rendelkezett: a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület (PHETE, 92%, amibe beletartozik a Hazai Bank, amelynek 10 millió pengős alaptőkéje a holdudvar több mint felét kitevte), a Leszámítoló Bank (89%) és a PMKB (76%). Az érdekeltség, befolyás mértékéről ezúttal sem esik szó a monográfiában, és van egy olyan adat, ami alapján erősen indokolt az érdekeltséget gyanakvással fogadnunk, és elvetni azt a feltételezést, hogy az érdekkörbe tartozó intézmények a mai értelemben vett leánybankok lettek volna: a PMKB érdekeltségi körébe van besorolva az 1928-ban alapított Országos Magyar Ipari Jelzálogintézet is, 10 millió pengős alaptőkével, amiről maga a monográfia írja pár oldallal korábban (180. oldal), hogy az alaptőkéből 8 milliót a kincstár, 2 milliót pedig a Gyáriparosok Országos Szövetsége fizetett be. A PMKB természetesen szerezhette benne később tulajdonrészt, de erre vonatkozó adatot nem találtunk. Az érdekeltségek összesített alaptőkéit összevetve azok számával megállapítható, hogy az egyes alaptőkék töredékei voltak csak a nagybankokéinak, vagyis, mikor arról látunk adatot, milyen sok hitelintézet volt, érdemes azt is felidézni, hogy döntő többségük egészen kicsi intézmény volt. A 8 nagybank érdekkörébe összesen 115 hitelintézet tartozott, összesen 67,4 millió pengős alaptőkével, ami 586 ezer pengős átlagot jelent. A 8 nagybank összesített alaptőkéje 165,4 millió pengő, aminek a holdudvarok összesített alaptőkéje 41% volt. Amikor tehát a koncentráció kétségtelenül létező jelenségéről beszélünk, érdemes ezekre az adatokra is tekintettel lenni, és nem túldimenzionálni azt.

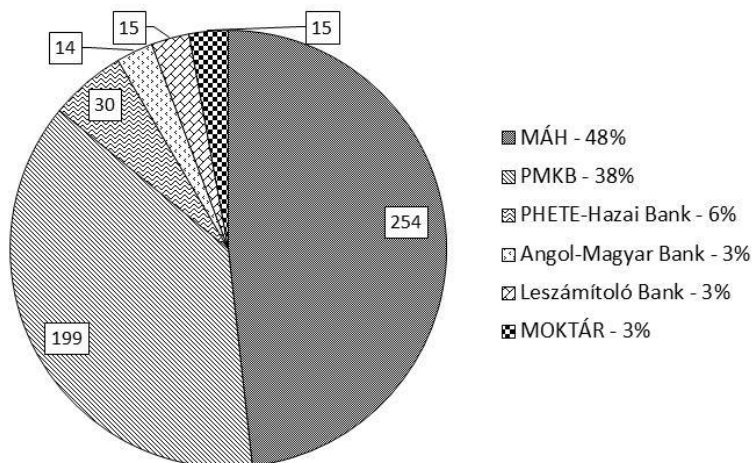
Érdekességként jegyezzük meg, hogy területi koncentrációt egyetlen bank holdudvara kapcsán figyelhetünk meg: a Magyar-Olasz Bank elsősorban az Alföld északi részén elhelyezkedő hitelintézeteket vont az érdekkörébe. A területi koncentráció még szembetűnőbb, ha a 12 intézmény közül kivesszük a viszonylag outliernek minősülő kisvárdait és paksit. A többi bank holdudvarát területi szempontok alapján tanulmányozva inkább az országos lefedettség szándékát figyelhetjük meg azzal, hogy kelet-magyarországiból szemmel láthatóan több van, mint dunántúliból.

Külföldi irányításúnak egyetlen nagy magyarországi bankot tekinthetünk, a Magyar-Olasz Bankot, amit a milánói Banca Commerciale Italiana hozott létre különböző intézmények (pl. a világháború alatt felfutott ún. Fabank) fuzionálásával, ennek azonban nem volt érdemi ipari érdekeltsége. Jelentős brit tulajdon volt az Angol-Magyar Bankban (korábbi Magyar Bank, semmi köze viszont a gründerzeit Angol-Magyar Bankjához, ami az 1873-as krachot meggyengülve, néhány évvel élte csak túl), an-

gol-amerikai a Belvárosi Takarékpénztárban, mintegy 1/3 résznyi francia a MOKTÁR-ban, ténylegesen azonban nem álltak külföldi irányítás alatt.¹⁵

Bár mindkettőben jelen volt, sem a MÁH-t, sem a PMKB-t nem tekinthetjük a külföldi tőke érdekeltségének. A PMKB részvényeinek 20%-át birtokolta az amerikai Schröder bankház, de azt, annak érdekeit a bank közgyűlésein Weiss Fülöp képviselte (akinek ezáltal jelentősen megnőtt a befolyása). A MÁH-t eredetileg is a Rotschild család bécsi ága alapította, amely a világháborút követően azonban némileg visszaszorult. A világháború utáni években a franciák igyekeztek viszonylag erős pozíciókat szerezni a magyar gazdaságban (pl. közlekedési monopóliumokat, ehhez kapcsolódóan bányák megszerzésével), ám egyrészt az árakban nem sikerült megállapodni, másrészt Nagy-Britannia, politikai okokból ezt meggátolta. A legnagyobb eredményük egy, a Schneider-Creuzot konszernbe tartozó iparvállalatok által létrehozott pénzintézet (Union Européenne Industrielle et Financière) 20%-os részesedés-szerzése a MÁH-ban (tőkeemelés formájában). Igaz, ez általuk delegált (francia) igazgatókat is jelentett a későbbiekben; 1930-ban pl. 25 igazgatósági helyből 5-öt foglalnak el, miközben a bank operatív vezetői (ügyvezető igazgatók) között nincsenek képviselőik. Vezérigazgató 1925-ben bekövetkezett haláláig Ullmann Adolf (aki Kornfeld Zsigmond 1909-es halálától töltötte be ezt a tisztséget), őt Scitovszky Tibor nyugalmazott külügyminiszter követi, 1930-ig.¹⁶

5. ábra: A hat nagybank ipari érdekeltségeinek összesített alaptőkéi 1929-ben
Figure 5.: The summarized share capitals of banks in the interest of six largest banks of Hungary in 1929.

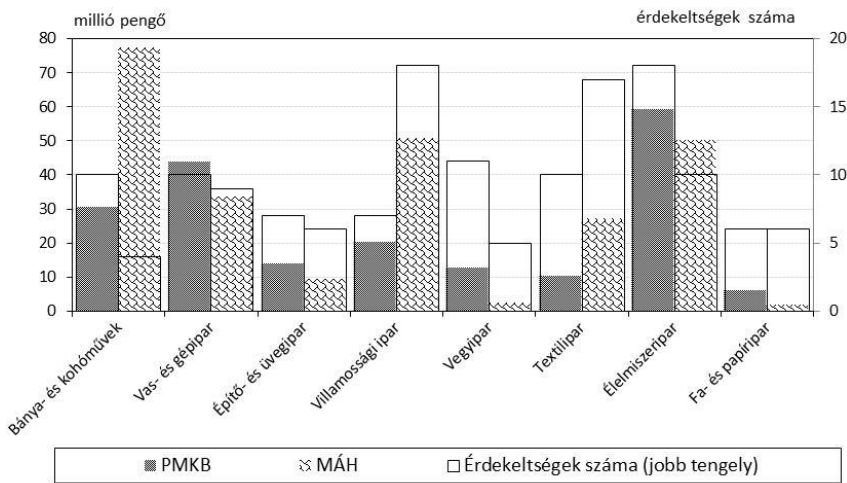
Forrás: Berend T. I.–Ránki Gy.: Magyarország gazdasága az első világháború után, 1919–1929 adatai alapján saját szerkesztés

Berend T. Iván és Ránki György számításai szerint az első világháborút követően a külföldi székhelyű bankok közvetlen magyarországi ipari érdekléségeinek részesedése a teljes iparból alaptőke alapján számítva) a korábbi 36%-ról 1929-re 28%-ra csökkent. Ezzel párhuzamosan, a magyarországi bankok részesedése 58,6%-ra nőtt.¹⁷

Mint az az ábrán jól látható, a két legnagyobb bank összesített részesedése a banki részesedések több mint ¾-ét teszik ki, ezért az érdekléseket csak e két hitelintézet esetében bontja meg szektoronként a monográfia.

6. ábra: A PMKB és a MÁH ipari érdekléségei szektorok szerinti bontásban: az érdeklésükbe tartozó részvénytársaságok összesített alaptőkéi és száma 1929-ben

Figure 6: The industrial interests of Hungarian General Credit Bank (MÁH) and the Hungarian Commercial Bank of Pest (PMKB) by sectors: by the summarized share capitals and the number of institutions in 1929

Forrás: Berend T. I.–Ránki Gy.: Magyarország gazdasága az első világháború után, 1919–1929 adatai alapján saját szerkesztés

Legnagyobb alaptőkés ipari vállalatokat a MÁH bányászati érdekléségeinél figyelhetünk meg, köszönhetően a Magyar Általános Kőszénbánya (MAK) 48,4 millió pengő és az Urikány-Zsilvölgyi Magyar Kőszénbánya 21 millió pengős alaptőkéinek. A PMKB érdeklésébe, sok, kisebb alaptőkés bányatársaság mellett a Salgótarjáni Kőszénbánya tartozik, 27,3 millió pengős alaptőkével. Ezek az érdeklések jelentős szerepet játszanak akkor, mikor a kormány egy új, Budapestet árammal ellátó erőmű felépítését határozza el, amelyhez külföldről szeretne hitelt kapni; a két nagybank komoly háborúba kezd, melyikük érdeklésébe kapja meg a megrendelést, illetve melyik bank közvetítheti a hitelt, a

megfelelő jutalékért. (Természetesen nem ugyanattól a hitelnyújtótól.) Az eredmény kormányzati szinten dőlt el, és ebből lett az ún. Talbot-kölcsön Nagy-Britanniából, a megrendelést pedig a MÁH (és a MÁK) nyerte el.

Tomka Béla utal rá, hogy Kövér György egy, '80-as évek végi tanulmányában¹⁸ hívja fel a figyelmet az érdekeltség fogalmának elmosódottságára, nem megfelelő precizitással definiáltságára.¹⁹ Hogy ez mennyire igaz a Berend-Ránki monográfiákra, arra jó példa lehet, ha összevetjük az azokban szereplő érdekeltségi adatokat a MÁH és a PMKB mérlegadataival.

- A PMKB érdekeltségébe tartozó ipari vállalatok összesített alaptőkéi 1913-ban 243 millió koronát, 1929-ben 199 millió pengőt tettek ki. Ezzel szemben a bank mérlegében „Értékpapírok, érdekeltségek, szindikátusok” tételoron 1913-ban 129,5 millió koronát, 1932-ben 44,7 millió pengőt látunk (Botos 1992). Nem tudjuk, hogy a tételből mennyit tettek ki az értékpapírok, de a teljes összeg az összesített alaptőkéké 53,3%-át, illetve 22,5%-át teszi ki. (Tomka Béla korábban már említett adatközlése alapján erősen valószínűsíthető, hogy 1913-ban az összeg nagy részét tették ki a PMKB tárcájában tartott záloglevelek, a tényleges részesedések, számításaink szerint, csak 28,1 millió koronát.)
- A MÁH mérlegében a háború előtt „Értékpapír és társasüzleti részesedések”, a háború után „Érdekeltségek, állami és közületi kölcsönök” sorokat találunk, amelyeken 1913-ra vonatkozóan 41,5 millió korona, 1929-re vonatkozóan 54,4 millió pengő szerepel (ami mintegy 8–10%-a az aktuális mérlegfőösszegnek).²⁰ Ezek az összegek az érdekeltségek alaptőkéinek 17,8%-át, illetve 21,4%-át tették ki, vagyis maximum ennyi lehetett a bank átlagos tulajdoni részesedése az érdekeltségeiben.

Az átlagos banki tulajdonrész az egyes vállalatokban meglehetősen szerény mértékű volt, dominanciát, „uralmat” nem tett lehetővé. Nem következett tehát tömegesen be az a jelenség, hogy a bank meghitelezze a vállalatot, amelyet annak fizetési nehézségei esetén átvesz. Annál inkább, mert ebben a néhány évben a bankok alig hiteleztek vállalatoknak. A valutastabilizációt követően először 48 város együttesen vett fel külföldről hitelt, majd a Rimamurányi Vasmű szintén közvetlenül külföldről, majd vármegyéék tömörülése úgyszintén. 1925-ben indul meg a záloglevél-kibocsátás. A nagy magyar bankok mind az állam, mind a vállalatok felé inkább csak közvetítik a kölcsönöket, jutalékért cserébe, de azokat nem ők nyújtják, nem viselik a hitelkockázatot. Forrást külföldről

érdemi mértékben csak záloglevelekkel tudnak szerezni, de azokból csak jelzálogkölcson volt nyújtható. 1929 után ez a forrásbevonási mód is megszűnt.

A beáramló külföldi tőke nem megfelelő módon történő felhasználása így is végzetesnek bizonyult. 1929-ben már a felvett hitelek nem fedezték az ország adósságszolgálatát,²¹ a termelésbe pedig alig áramlott az addig felvett hitelekből, így az ország GDP-je, exportálható termékmennyisége nem nőtt számottevően. Magyarország megmaradt mezőgazdasági országnak, amelyet a padlóra küldött az 1929-ben még csak tőzsdekrachnak indult világválság során kialakult mezőgazdasági áresés. Az ország konkrétan alig jutott devizához, így a kormány 1931-ben kénytelen volt devizaátutalási moratóriumot elrendelni, ami egyenértékű volt a külföld felé egy államesóddal, úgy, hogy a saját állampolgárai felé az állam viszont megőrizte a fizetőképességét. Némi sarkítással, ezzel zárult a II. világháború előtti gazdaságtörténet külföldi kapcsolatokkal foglalkozó része.

5. Összefoglalás

A két világháború közötti Magyarország bank-ipar kapcsolatát R. Hilferding és A. Gerschenkron elméleteinek tükrében vizsgálva arra a következtetésre jutottunk, hogy a megadott korszakban Magyarországon egyik elmélet helytállósága sem igazolható.

Ahhoz, hogy a bankok az uralmuk alá hajtsanak bizonyos iparvállalatokat elsősorban az kell, hogy meglegyenek ehhez az eszközeik, másodsorban, hogy legyen ehhez motivációjuk. Ehhez képest a nagy, viszonylag nyereségesen működő vállalatok nem voltak rászorulva a magyarországi bankokra, amelyeknek tőkéjük sem igazán volt a vállalati hitelezéshez. Voltak kisebb, kevésbé hatékonyan működő vállalatok, amelyeket a klaszrikus elmélet szerint hitelezés révén az érdekkörébe vonhattak, de ezek esetében felmerülhet: mennyire voltak vonzó célpontok, mikor a nyereségességük alapján még a hiteleiket sem tudták rendben törleszteni?

Az adatok alapján egyrészt az mutatható ki, hogy bár számos vállalatot lehet banki érdekkörbe sorolni, ezek többségében csak szerény mértékű volt a banki tulajdon, ami nem tett lehetővé domináns befolyást. A tulajdonlás gyakran nem stratégiai, hanem befektetés jellegű volt, vagyis a piaci viszonyok javulásakor a bank értékesítette a tulajdonában álló részvénycsomagot.²² Az ausztriaiakéhoz hasonlóan, a magyarországi bankok szándékait sem a „bölcstől a sírig történő elkísérés” szándéka jellemezte, sokkal inkább a tőkeerős, már befutott vállalatokkal történő együttműködésé.

A bankuralom látszatát kelthette, hogy banki felsővezetők számos iparvállalat igazgatóságában foglaltak helyett, nincs azonban bizonyíték arra, hogy érdemi befolyással bírtak volna a vállalat irányítására, a menedzsmenttel szemben érvényesíteni tudták volna az akaratukat. (Nyoma még ilyen szándéknak se maradt – igaz, nem is szükségszerű, hogy maradjon, ha voltak is viták, annak nem kellett írásos nyoma maradjon). Több elmélet is van az interlocking directorship (más országokban is elterjedt) jelenségének magyarázatára, amelyek közül talán az a leghihetőbb, amelyik egyfajta információs hálózatként és egyben gazdasági elitként írja le az igazgatósági tagok csoportját.

JEGYZETEK/NOTES

1. Lásd például Cameron, Rondo (1967): *Banking in the Early Stages of Industrialization. A Study in Comparative Economic History*. Oxford U. P.; Cameron, Rondo (1972): *Banking and Economic Development. Some Lessons of History*. O. U. P.
2. Mai szóhasználattal: ideális esetben ezek a bankok seed (= elvetett mag) fázisú startupokba fektettek volna, jól megválogatva azokat, de a kiválasztottakat lehetőség szerint felfuttatva.
3. Berend Iván–Ránki György (1955): *Magyarország gyáripára az imperializmus első világháború előtti időszakában, 1900–1914*. Szikra, Budapest.
4. Neuberger, Hugh–Stokes, Houston H. (1974): *German Banks and German Growth: An Empirical View*. *Journal of Economic History*, Vol. 34, No. 3., 710–731. p.
5. Rudolph, Richard L. (1976): *Banking and Industrialization in Austria-Hungary, 1873–1914*. Cambridge; Tilly, Richard H. (1986): *German Banking, 1850–1914: Development Assistance for the Strong*. *Journal of European Economic History*, vol. 15, no. 1. 113–152. p.
6. Tilly (1986).
7. Katus László (1978): *Magyarország gazdasági fejlődése, 1890–1914*. In: *Magyarország története*. 7/1. kötet. Szerk.: Mucsi Ferenc. Budapest, 265–401. p., 369. o.
8. Pogány Ágnes (1997): *Bankárok és üzletfelek. A Magyar Általános Hitelbank és vállalati ügyfelei a két világháború között*. Replika, 25. 1997. március. 55–66. p.
9. Gerschenkron, Alexander (1984): *A gazdasági elmaradottság – történelmi távlatból*. Budapest, 46. o.
10. Pogány Ágnes (1989): *From the Cradle to the Grave? Banking and Industry in Budapest in the 1910's and 1920's*. *Journal of European Economic History*, vol. 18, no. 3. 529–549. p.
11. A MÁH igazgatója 1870-től 1879-ben bekövetkezett haláláig Weninger Vince, a pénzügyi matematika magyarországi úttörője, többek között a biz-

- tosításmatematika és az annuitásos részletszámítás kidolgozója. Ez utóbbi ma banális ismeretnek számít, középiskolai tananyag, de 1864-ben még a Magyar Tudományos Akadémián került felolvasásra az erről szóló tanulmánya. A MÁH vezérigazgatójaként ő tárgyalta a külföldi pénzügyi piacokon a magyar államnak folyósítandó kölcsönök – meglehetősen szigorú, a magyar államra nézve hátrányos – feltételeiről (Kövér 1986).
12. Tallós (1991).
  13. Alátámasztva Hilferding későbbi elméletét – más megközelítésből: azt inspirálva (még ha Hilferding valószínűleg nem is elsősorban a MÁH tevékenysége alapján alkotta azt meg).
  14. Tallós György (1991): Fejezetek a Magyar Általános Hitelbank történetéből, 1867–1948. Budapest.
  15. Berend T. Iván–Ránki György (1966): Magyarország gazdasága az első világháború után, 1919–1929. Akadémiai Kiadó, Budapest.
  16. Berend–Ránki (1966), Tallós (1991).
  17. Bár a monográfiában 55,1% szerepel, de az összesített banki 527,4 millió pengő és a teljes 900,1 millió pengő ipari összesített alaptőkék aránya valójában 58,6%. Berend–Ránki (1966, 229. o.)
  18. Kövér György: Banking and Industry in Hungary before 1914. In: Banking and industry in Hungary. Uppsala Papers in Economic History. Working Paper. No. 6. Uppsala, 1989. – A mű ma sem hozzáférhető interneten keresztül, így e sorok szerzője sem olvasta, de megbizik az idézőben.
  19. Tomka (1999, 48. o.)
  20. Tallós (1991)
  21. Berend–Ránki, (1966, 176. o.)
  22. Pogány (1997)

FELHASZNÁLT IRODALOM/REFERENCES

- Berend Iván–Ránki György (1955): Magyarország gyáripára az imperializmus első világháború előtti időszakában, 1900–1914. Szikra, Budapest.
- Berend T. Iván–Ránki György (1966): Magyarország gazdasága az első világháború után, 1919–1929. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Berend T. Iván–Ránki György (1974): Gazdaság és társadalom. Tanulmányok hazánk és Kelet-Európa XIX–XX. századi történetéről. Magvető, Budapest.
- Botos János (1992): A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank története. Budapest.
- Cameron, Rondo (1967): Banking in the Early Stages of Industrialization. A Study in Comparative Economic History. Oxford U. P.
- Cameron, Rondo (1972): Banking and Economic Development. Some Lessons of History. O. U. P.
- Gerschenkron, Alexander (1984): A gazdasági elmaradottság – történelmi távlatból. Budapest.
- Hilferding, Rudolf (1959): A fináncőke. A kapitalizmus legújabb fejlődési szakaszának vizsgálata; Közgazdasági és Jogi, Budapest.

- Katus László (1978): Magyarország gazdasági fejlődése, 1890–1914. In: Magyarország története. 7/1. kötet. Szerk.: Mucsi Ferenc. Budapest, 265–401. p.
- Kövér György (1986): 1873. Egy krach anatómiája, Kozmosz, Budapest.
- Kövér György (1997): A pesti kereskedő-bankár másodvirágzása és az iparfianszírozás a 20. század első felében. Replika, 25. 1997. március. 47–53. p.
- Neuburger, Hugh–Stokes, Houston H. (1974): German Banks and German Growth: An Empirical View. *Journal of Economic History*, Vol. 34, No. 3., 710–731. p.
- Pogány Ágnes (1989): From the Cradle to the Grave? Banking and Industry in Budapest in the 1910's and 1920's. *Journal of European Economic History*, vol. 18, no. 3. 529–549. p.
- Pogány Ágnes (1997): Bankárok és üzletfelek. A Magyar Általános Hitelbank és vállalati ügyfelei a két világháború között. Replika, 25. 1997. március. 55–66. p.
- Popovics Sándor (1926): A pénz sorsa a háborúban. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- Rudolph, Richard L. (1976): Banking and Industrialization in Austria-Hungary, 1873–1914. Cambridge.
- Szádeczky-Kardoss Tibor (1928): A magyarországi pénzüintézetek fejlődése, Budapest.
- Tallós György (1991): Fejezetek a Magyar Általános Hitelbank történetéből, 1867–1948. Budapest.
- Tilly, Richard H. (1986): German Banking, 1850–1914: Development Assistance for the Strong. *Journal of European Economic History*, vol. 15, no. 1. 113–152. p.
- Tomka Béla (1996): A magyarországi pénzüintézetek rövid története (1836–1947), Gondolat, Budapest.
- Tomka Béla (1999): Érdek és érdektelenség – a bank-ipar viszony a századforduló Magyarországon, 1892–1913, Multiplex Media, Debrecen University Press.

PLÓSZ Dániel János

PhD-hallgató

Pécsi Tudományegyetem, Földtudományok Doktori Iskola, Pécs

PhD student

University of Pécs, Doctoral School of Earth Sciences, Pécs, Hungary

email: ploszd@gmail.com

A FELZÁRKÓZÁS KULCSA: VISEGRÁD PLUSZ EGYÜTTMŰKÖDÉS

THE KEY OF CONVERGENCE: VISEGRAD PLUS COOPERATION

ABSTRACT

The study presents the necessary factors for Visegrad Cooperation how to become a regional hegemon. Poland is perhaps the most important country of Central and Eastern Europe, both in terms of population and economic strength, but its ability to enforce its interests may be much stronger within the framework of Visegrad Cooperation as one of its leading powers. The Visegrad countries are connected to the sea via Poland, but further expansion of the partnership is proposed with the involvement of Croatia and Romania, for strategic reasons. The 6 countries mentioned above together cover the coasts of three seas and a significant part of Central Europe, ie, due to their geographical location, they could become an inevitable factor in building the appropriate infrastructure background. As is known, infrastructure development is a key element of real economic convergence, but other factors are also relevant for catching up. Developing education systems, supporting domestic owned SMEs and large companies, increasing export opportunities, and favoring renewable energy sources, especially the latter, can make a significant contribution to successful catch-up. This is also evidenced by the results of other authors' analyzes and the econometric model used in this study. The development of health, social protection and recreational activities can also make a significant contribution to economic growth. The structure of hungarian budgetary expenditures and revenues is growth-friendly, it fulfills most of the criteria mentioned above.

Kulcsszavak: konvergencia, visegrádi országok, Horvátország, Románia, Európai Unió, regionális hegemonia, geoökonómia, geopolitika

Keynotes: convergence, Visegrad Countries, Croatia, Romania, European Union, regional hegemony, geoeconomics, geopolitics

1. Bevezetés

A Kárpát-medence térfelosztása a XX. században a két világháború és az 1990-es években végbement rendszerváltozások következtében jelentősen megváltozott. A törökök kiűzését követően a Habsburg Birodalom, majd az Osztrák–Magyar Monarchia vált a térség egyeduralgó középhatalmává. Az I. világháborút követően azonban Ausztria–Magyarország, mint államalkulat megszűnt, helyét kisebb országok vették át. A trianoni békeszerződést követő térstruktúrában a II. világháború lezárása után számottevő változások a Kárpát-medencét tekintve nem történtek, még a rendszerváltozásokat követően sem.

A közép- és kelet-európai térségben árnyaltabb a helyzet. Az I. világháborút megelőzően a német orientációjú dominancia volt a meghatározó (Német Birodalom és Osztrák–Magyar Monarchia), a II. világháborút követően pedig az orosz, a szovjet térnyerés (KGST és a Varsói Szerződés). Az 1990-es években végbement rendszerváltozások után a térség középhatalmai közül Csehszlovákia, majd Jugoszlávia bomlott fel (az utóbbi esetében még mindig vannak nyitott kérdések). Csehszlovákia és Jugoszlávia felbomlásával Lengyelország szerepe Közép- és Kelet-Európa (továbbiakban: KKE) térségében tovább erősödött, ám a regionális hegemon szerepkör a térségben betöltetlen maradt.

Gazdasági súlya, területe, népességszáma és más egyéb tényezők alapján Lengyelországnak van a legnagyobb esélye arra, hogy Közép-és Kelet-Európa domináns hatalma legyen, azonban ehhez „támogatókra” van szüksége. Magyarország – földrajzi elhelyezkedése miatt is – elsőszámú patrónusa lehet a lengyel törekvéseknek. Valódi gazdasági súlya és politikai jelentősége azonban a Visegrádi Együttműködés kibővítésének lehet.

2. Az európai erőviszonyok átalakulása

2.1. KKE-országok geopolitikai relevanciája a múltban

A XIX. század végén (1890) Magyarország – még az Osztrák–Magyar Monarchia részeként – egy európai szinten jelentős birodalom meghatározó tagja volt. Az Osztrák–Magyar Monarchia nagyságát jól jelzi, hogy – Oroszország európai részeit leszámítva – a legnagyobb területtel és a második legnagyobb népességgel rendelkező államalakulat volt. Bár szárazföldi katonai erejét tekintve csak Olaszországot előzte meg, egyértelműen Európa egyik vezető középhatalma volt (*1. táblázat*).

1. táblázat: Az Osztrák–Magyar Monarchia relevanciája európai összehasonlításban, 1890
Table 1.: The relevance of Austro-Hungarian Monarchy in european comparison at 1890

Ország	Terület (km ²)	Népesség (millió fő)	Szárazföldi katonai erő (fő)
Ausztria-Magyarország	677 000	42,60	346 000
Franciaország	536 000	38,30	542 000
Nagy-Britannia	314 000	37,40	420 000
Németország	541 000	49,20	504 000
Olaszország	287 000	30,00	284 000
Európai Oroszország	4 925 000	116,80	677 000

Forrás: Hajdú Zoltán (2009): Az Osztrák–Magyar Monarchia: a geopolitikai kényszertől a világpolitikai feleslegességig. Közép-Európai Közlemények. 2009/1. szám. 73–85. old. Saját szerk.

Az Osztrák–Magyar Monarchia szétzúzása következtében azonban a közép-európai országok – pusztán már méretükből fakadóan is – vesztek gazdasági súlyukból az elmúlt közel 120 évben. Egyedül Szlovákia javított két helyezést az egy főre jutó vásárlóerő-paritáson számolt reál GDP pozícióján. Románia 4 hellyel került hátrébb, míg Svédország 10 hellyel előrébb! (2. táblázat).

2. táblázat: A közép- és kelet-európai országok gazdasági súlyának változása, egy főre jutó, vásárlóerő-paritáson, 1890
Table 2.: The change of Central and Eastern European countries' economic weight, based on purchasing power parity per capita at 1890

Országok	1890-es rangsor	2017-es rangsor	Változás
Románia	18	22	-4
Csehország	11	14	-3
Magyarország	15	18	-3
Horvátország	19	21	-2
Lengyelország	16	17	-1
Svájc	3	2	1
Hollandia	4	3	1
Szerbia	26	25	1
Szlovákia	17	15	2
Ausztria	9	7	2
Görögország	22	20	2
Finnország	13	9	4
Portugália	20	16	4
Oroszország	23	19	4
Norvégia	10	1	9
Svédország	14	4	10

Forrás: Brilliantmaps.com (2019): Europe in GDP per capita 1890. brilliantmaps.com. 2019. 04. 06. Megjegyzés: A félkövér betű a vizsgált KKE-országokat, a szürke háttér a Skandináv-országokat jelöli. A KKE-országok közé Lengyelország, Csehország, Szlovákia, Magyarország, Horvátország és Románia tartozik jelen tanulmányban.

A Skandináv-országok jelen esetben Finnországot, Svédországot és Norvégiát jelentik. Saját szerk.

A szürkével jelölt, skandináv országok relatív pozíciójának jelentős javulása mindenképp mintaként szolgálhat a KKE-országok számára is. Mindhárom ország ismert a magas színvonalú jóléti ellátásokról, ezen belül is az oktatás szerepe kiemelendő. Országspecifikus iparági tényezők is szerepet játszhatnak a skandináv államok sikerében: Finnország esetében a faipar, elektronikai ágazat (Nokia), valamint a hajógyártás; Svédországban meghatározó a vasérc és az erre épülő iparágak, mint a gépgyártás (Volvo és Scania), Norvégia pedig jelentős halászatának, vízierőmű-hálózatának, kőolajkészletének, valamint tengeri kereskedelmének köszönhetően tartozik Európa legmeghatározóbb gazdaságai közé.

A kormányzat közvetve és közvetlenül is tudja támogatni az olyan területeket, amelyek meghatározók a felzárkózás szempontjából, ezek bemutatására és meghatározására a későbbiekben részletesen kitérek.

2.2. KKE-országok individuális geopolitikai jelentősége napjainkban

A következő alfejezetben az egyes országok geopolitikai jelentőségét meghatározó tényezők vizsgálatára térek ki, mint országimázs, nagyvárosok helyzete, köz- és felsőoktatási, valamint az egyes országok vállalatainak, presztízsének európai rangsorokban betöltött helyezése.

2.2.1. Nagyvárosi régiók

Európa legjelentősebb városi régiót tekintve jól látható, hogy a KKE-térség országai közül egyedül Szlovákia fővárosa, Pozsony került be az egy főre jutó vásárlóerő-paritáson számolt GDP érték alapján, ráadásul az előkelő 4. helyet tudhatja magáénak (3. táblázat). A többi város jellemzően német területről (München, Ingolstadt, Düsseldorf, illetve Frankfurt), valamint a kék banán és az ahhoz közel elhelyezkedő perifériális zónából került ki (Luxembourg, Groningen; Párizs és Dublin).

A felsorolt tényezők alapján levonható az a következtetés, hogy a jól teljesítő nemzetgazdaságok háttérében jól teljesítő nagyvárosok, nagyvárosi térségek állnak.

3. táblázat: A 10 legnagyobb európai nagyvárosi régió egy főre jutó vásárlóerő-paritáson számolt GDP alapján, népesség és terület adatokkal együtt, 2015
Table 3.: The rank of 10 biggest metropolitan region based on purchasing power parity per capita, with population and area at 2015

Nagyvárosi régió	Egy főre jutó vásárlóerő-paritáson számolt GDP (EUR)	Népesség (1000 fő)	Terület (km ²)
Luxembourg, Luxemburg*	75 000	558	2 595
München, Németország	59 000	2 827	5 501
Ingolstadt, Németország	59 000	477	2 848
Pozsony, Szlovákia	54 000	629	2 053
Düsseldorf, Németország	53 000	1 535	1 200
Dublin, Írország*	52 000	1 825	6 988
Frankfurt am Main, Németország	51 000	2 628	4 305
Párizs, Franciaország	51 000	12 111	12 070
Groningen, Hollandia	51 000	388	1 281
Stockholm, Svédország	51 000	2 215	7 153

Forrás: Eurostat.eu (2019a): Gross domestic product (GDP) at current market prices by metropolitan regions. eurostat.eu. 2019. 04. 07. Eurostat.eu (2019b): Average annual population to calculate regional GDP data by metropolitan regions. eurostat.eu. 2019. 04. 07. Eurostat.eu (2019c): Area of the regions by metropolitan regions. eurostat.eu. 2019. 04. 07. Megjegyzés: A *-jal jelölt országok esetében a dőlt adatok 2014-ből származnak. Saját szerk.

2.2.2. Vállalatok

A vállalatok terén is Európa legnagyobb gazdaságai, Németország és Franciaország dominálnak Svájc, Olaszország és – az Európai Uniót elhagyni szándékozó – Egyesült Királyság mellett.

Módszertani elemzések nélkül, megfigyelés alapján az a következtetés vonható le, hogy pozitív irányú sztochasztikus kapcsolat lehet az egy főre jutó (vásárlóerő-paritáson számolt reál) GDP alakulása és a felsőoktatási, valamint a vállalati rangsorban szereplő ismérvek alakulása között. Azaz kimagasló oktatási rendszerrel és erős vállalatokkal rendelkező ország hosszabb távon magasabb növekedési pályára és gyorsabb gazdasági felzárkózásra számíthat.

4. táblázat: A 10 legnagyobb európai vállalat árbevétele szerint, 2017
 Table 4.: The rank of 10 biggest companies based on revenues at 2017

Sorrend	Vállalat	Iparág	Bevétel (Mrd USD)	Székhely
1.	Volkswagen	Autóipar	260,2	Németország
2.	British Petroleum	Kőolaj és földgáz	244,6	Egyesült Királyság
3.	Glencore	Holding: kereskedelem, bányászat, mezőgazdaság	205,5	Svájc
4.	Daimler	Autóipar	185,2	Németország
5.	EXOR Group	Holding: autóipar, média, pénzügyi szolgáltatások, sport	161,7	Olaszország
6.	AXA	Pénzügyi szolgáltatások	149,5	Franciaország
7.	Total	Kőolaj és földgáz	149,1	Franciaország
8.	Trafigura	Energetika, nemesfém-kereskedelem	136,4	Svájc
9.	Allianz	Pénzügyi szolgáltatások	123,5	Németország
10.	BNP Paribas	Pénzügyi szolgáltatások	117,4	Franciaország

Forrás: Statista.com (2019): Largest European companies based on revenue in 2017 (in billion US dollars). statista.com. 2019. 04. 08. Saját szerk.

2.2.3. Építészet

A legmagasabb épületek sorrendjét vizsgálva egyértelmű az orosz dominancia (5. táblázat). Az európai kontinensen a 10 legmagasabb épületből jelenleg 7 Oroszországban található, abból 6 az orosz fővárosban, Moszkvában. A világ pénzügyi központja, London az 5. helyen, Európa egyik jelentős vallási központja, Isztambul a 8–9. helyet tudhatja magáénak.

A Wordatlas (2019) listája szerint az első nyugat-európai kontinentális épület Németországban, a 12. helyen található, míg Közép-Európából a 20 legnagyobb épület közé sem jutott be egy építmény sem, a 20–25. helyet tudhatja magáénak a varsói Tudomány és Kultúra Palotája.

5. táblázat: A 10 legnagyobb európai épület, 2018
 Table 5.: The rank of 10 biggest european buildings at 2018

Sor- rend	Épület	Helyszín	Magas- ság (láb)	Magas- ság (méter)	Átadás idő- pontja
1.	Lakhta Center	Szent Pétervár, Orosz- ország	1517	462,4	2018
2.	Federation Tower: East Tower	Moszkva, Oroszország	1226	373,7	2016
3.	OKO: South Tower	Moszkva, Oroszország	1162	354,2	2015
4.	Mercury City Tower	Moszkva, Oroszország	1112	338,9	2013
5.	The Shard	London, Egyesült Királyság	1017	310,0	2012
6.	Eurasia	Moszkva, Oroszország	1013	308,8	2014
7.	CoC: Moscow Tower	Moszkva, Oroszország	990	301,8	2010
8.	Skyland İstanbul (1, 2)	Isztambul, Törökország	932	284,1	2017
9.	Metropol İstanbul	Isztambul, Törökország	919	280,1	2017
10.	Naberezhnaya Tower C	Moszkva, Oroszország	881	268,5	2007

Forrás: Wordatlas.com (2019): Tallest Buildings In Europe. wordatlas.com.
 2019. 04. 08. Saját szerk.

2.2.4. Köz- és felsőoktatás

A közoktatás vizsgálatára a PISA tesztek 2015-ös eredményeit használtam fel. A visegrádi országok közül egyedül Lengyelország az, aki 15 éves diákjai eredményei alapján beletartozik az iskolások matematikai, szövegértési és természettudományos képességei alapján az Európai Unió TOP 10-be (6. táblázat), a többi V4 ország nem.

A felsőoktatási rangsort nézve a helyzet sokkal kedvezőtlenebb. A QS World University Rankings 2019 szerint egyértelmű az Egyesült Királyság és Svájc dominanciája a legjobb 10 európai egyetemet tekintve, a TOP 20-ban francia, német és holland felsőoktatási intézmények megtalálhatók. Az első „V4 egyetem” a 139.! a cseh Károly Egyetem, 175.! a lengyel Varsói Egyetem, 201.! a Szegedi Egyetem Magyarországról, 343.! a Kassai Műszaki Egyetem.

6. táblázat: A 2015-ös PISA teszt eredmények, tudományterületek szerint, 2015
Table 6.: The results of PISA test, based on subjects at 2015

Matematika		Szövegértés		Természettudomány	
Ország	Pontszám	Ország	Pontszám	Ország	Pontszám
Észtország	520	Finnország	526	Észtország	534
Hollandia	512	Írország	521	Finnország	531
Dánia	511	Észtország	519	Szlovénia	513
Finnország	511	Németország	509	Egyesült Királyság	509
Szlovénia	510	Lengyel-ország	506	Németország	509
Belgium	507	Szlovénia	505	Hollandia	509
Németország	506	Hollandia	503	Írország	503
Lengyel-ország	504	Svédország	500	Belgium	502
Írország	504	Dánia	500	Dánia	502
Ausztria	497	Franciaország	499	Lengyelország	501
		Belgium	499	Portugália	501
OECD átlag	490	OECD átlag	493	OECD átlag	493

Forrás: Oecd.org (2019): OECD Skills Surveys. oecd.org. 2019. 04. 08. Saját szerk.

7. táblázat: A 10 legjobb európai egyetem, 2019
Table 7.: The rank of 10 best university of Europe at 2019

Európai rangsor	Egyetem	Ország	Világ rang-lista
1.	University of Oxford	Egyesült Királyság	5.
2.	University of Cambridge	Egyesült Királyság	6.
3.	ETH Zurich - Swiss Federal Institute of Technology	Svájc	7.
4.	Imperial College London	Egyesült Királyság	8.
5.	UCL	Egyesült Királyság	10.
6.	The University of Edinburgh	Egyesült Királyság	18.
7.	EPFL - Ecole Polytechnique Federale de Lausanne	Svájc	22.
8.	University of Manchester	Egyesült Királyság	29.
9.	King's College London	Egyesült Királyság	31.
10.	The London School of Economics and Political Science (LSE)	Egyesült Királyság	38.

Forrás: Topuniversities.com (2019): QS World University Rankings® 2019. topuniversities.com. 2019.04.08. Saját szerk.

2.2.5. Ország- és városimázs

Az országok és a városok imázsának mérésére a Bloom Consulting által kifejlesztett Digital Country és Digital City Indexeket használtam. Az országimázst tekintve a KKE-országok közül egy sem került be a TOP 10-be (8. táblázat), döntően az 1995 előtti Európai Unió tagországok, valamint Svájc, Oroszország és Törökország. A legjobban teljesítő ország a KKE-térségből Lengyelország volt a listában elfoglalt 13. hellyel.

8. táblázat: A 10 legjobb országimázssal rendelkező európai ország, 2017
Table 8.: The rank of 10 european countries with the best countryimage at 2017

Ország	Összesített rangsor	Export	Beruházás	Turizmus	Tehetség	Kiválóság
Egyesült Királyság	1	2	2	4	1	1
Németország	2	1	1	5	2	2
Spanyolország	3	4	4	1	3	4
Franciaország	4	5	3	3	4	3
Olaszország	5	3	5	2	5	5
Svájc	6	7	7	13	8	7
Írország	7	14	9	8	6	8
Törökország	8	8	8	6	19	20
Oroszország	9	6	6	19	12	19
Portugália	10	11	12	9	11	11

Forrás: Digitalcountryindex.com (2019): Digital Country Index '17.
 digitalcountryindex.com. 2019. 04. 11. Saját szerk.

A városimázst tekintve kedvezőbb a helyzet. Az európai városok TOP 10-es rangsorába a KKE-térségből Csehország fővárosa, Prága került be, a 10. helyen (9. táblázat). Az első 10 helyet – az országokhoz hasonlóan – döntően nyugat- és dél-európai városok foglalják el, hazánk fővárosa, Budapest a 13. helyet foglalta el.

9. táblázat: A 10 legjobb városimázssal rendelkező európai város, 2017
Table 9.: The rank of 10 european cities with the best cityimage at 2017

Városok	Összesített rangsor	Beruházás	Turizmus	Tehetség
London, Egyesült Királyság	1	1	1	1
Barcelona, Spanyolország	2	4	2	2
Párizs, Franciaország	3	3	3	3
Berlin, Németország	4	2	6	4
Amszterdam, Hollandia	5	5	4	6
Róma, Olaszország	6	7	5	11
Dublin, Írország	7	12	12	5
Madrid, Spanyolország	8	8	8	8
Bécs, Ausztria	9	10	9	7
Prága, Csehország	10	27	7	16

Forrás: Digitalcityindex.com (2019): Digital City Index. digitalcityindex.com.
 2019. 04. 11. Saját szerk.

3. Visegrád+ Együttműködés

3.1. A Visegrádi Együttműködéshez vezető út

A Visegrádi Együttműködés előzményének az 1335-ös visegrádi királytalálkozó tekinthető, ahol III. Kázmér lengyel, Luxemburgi János cseh és Károly Róbert magyar király új kereskedelmi útvonal kijelölésében, valamint katonai akciókról döntött Béccsel szemben. Az együttmű-

ködés az előbb említett országok között rövid ideig fennmaradt, de egészen az I. világháborúig nem éledt újjá.

Az I. világháborút követő területrendezés következtében a korábbi, a külső sokkokkal szemben hatékonyabban ellenálló egységes állam helyett 7 kis állam jött létre a Kárpát-medencében. Az 1929–1933-as nagy gazdasági világválság azonban egyik Trianon után létrejött országot sem hagyta sértetlenül. Eduard Beneš, csehszlovák külügyminiszter Ausztria–Csehszlovákia–Magyarország vámszövetségének létrehozását javasolta a válság hatásait ellensúlyozandóan, 1931-ben. Terveit általa feltételezett magas szintű francia politikai támogatásra alapozta (tévesen).¹

Ausztria hiányolta a nagyhatalmi – elsősorban Németország – részvételt és elvetette a csehszlovákokkal közös vámunió lehetőségét, ugyanakkor Magyarország, mint agrárország felé nyitott volt. Olaszország féltékenyen nézte az osztrák-magyar törekvéseket, felerősödött a Monarchia restaurációjához kapcsolódó félelme, ezért az integrációt „Itália” bevonásával képzelték el. Az olaszok Jugoszlávia csatlakozását is ösztönözték. Németország kizárólag saját részvételével támogatta az elképzelést, s lényegében Csehszlovákia is.²

Az előző bekezdésekben ismertetett elképzelések közül végül egyik sem valósult meg. 1991-ben, a térségben végbement rendszerváltásokat követően Csehszlovákia, Lengyelország és Magyarország aláírta a Visegrádi Együttműködést, s Csehszlovákia kettéválásával létrejött a Visegrádi Négyek.

3.2. A híd nyugat és kelet, észak és dél között

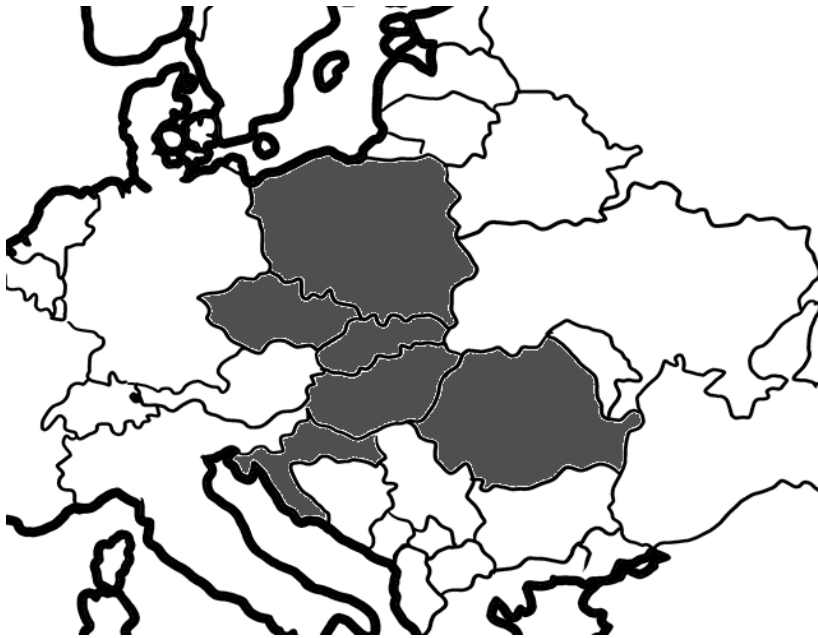
A Visegrádi Együttműködés céljának megvalósítására a kooperáció kiterjesztésének keretében nyílna valódi lehetőség. A Visegrád Plusz Együttműködés országai; Lengyelország, Csehország, Szlovákia, Magyarország, Horvátország és Románia együttesen már releváns gazdasági súlyt képeznek Közép-és Kelet-Európában, valamint az Európai Unióban egyaránt.

Az említett 6 ország hermetikusan elválasztja egymástól Észak- és Dél-, Nyugat-, és Kelet-Európát. A híd szerepét tölt(het)i be Európa négy része és Ázsia között. A Visegrád Plusz országok partját három tenger mossa; északon a Balti-, délnyugaton az Adriai-, délkeleten a Fekete-tenger, ami tovább erősíti összekötő szerepét a többi kontinens, elsősorban Amerika és Afrika irányába (*1. ábra*).

A Visegrád Plusz „szövetség” pusztán a földrajzi elhelyezkedéséből adódóan is megkerülhetetlen geopolitikai tényezővé válhat. Ehhez azonban erőteljes közlekedési, energetikai, logisztikai infrastruktúra-fejlesztés

tés, valamint a szakpolitikai döntések és az erőforrások elosztásának optimális döntési szintjének meghatározása egyaránt szükséges. A releváns tényezők bemutatására a későbbiekben, statisztikai összehasonlító elemzések keretében kerül sor.

1. ábra: Visegrád Plusz Együtműködés országai
Chart 1.: Countries of Visegrad Plus Cooperation

Forrás: Marvorlagen-seite.de (2019): Térkép Európa színezésére és tervezésére. marvorlagen-seite.de. 2019. 04. 12. Saját szerk.

3.3. A Visegrád+ Együtműködés irányába mutató jelek

A migrációs válság 2015-ös csúcspontját³ követően a Visegrádi Együtműködés országai összezártak, a tömeges bevándorlást tekintve közös állásponot fogalmaztak meg: mereven elutasítják azt.⁴ Talán ez (volt) a legerősebb centripetális erő a Visegrád Csoport országai között. A tömeges bevándorlás mellett további összetartó erőt jelentenek a közös infrastrukturális fejlesztések. A vasúthálózat fejlesztése terén pl. a Budapest–Pozsony–Brünn–Varsó gyorsvasút ötlete, a közúthálózati kapcsolatok színvonalának emelését illetően pedig többek között a Budapest–Miskolc–Kassa, Budapest–Debrecen–Nagyvárad, Budapest–Bóly–Eszék autópálya(szakasz) megépítése jelent(het) előrelépést.

A centripetális erők mellett sajnos centrifugális erők is jelen vannak a térségben, amelyek elsősorban történelmi okokra vezethetők vissza. Az általam javasolt Visegrád Plusz Együtműködés 6 országa közül 3 (Szlo-

vákia, Horvátország és Románia) részben vagy egészben a Magyar Királyság része képezte, így egy magyar-lengyel dominanciájú együttműködést nem feltétlenül néznének jó szemmel. Különösen igaz ez Románia esetében, amely feltehetően releváns befolyást követelne meg magának egy ilyen típusú együttműködés keretein belül, népességi, területi és gazdasági súlyára tekintettel.

3.4. A Visegrád+ Együttműködés geoökonómiai ereje

A Visegrád Plusz Együttműködés országai 2017-ben 1 104 217 millió euro bruttó hazai összterméket állítottak elő, amely 112 344 millió euróval haladja meg a Skandináv Államok összesített gazdasági teljesítményét, míg 127 182 millió euróval marad el a Benelux Államok kibocsátásától⁵. A Visegrád Plusz erőssorrendben mindössze a 6. legnagyobb gazdasági térsége az Európai Uniónak, 7,2 százalékkal járult hozzá az EU-28 gazdasági teljesítményéhez a térség 2017-ben (10. táblázat).

A Visegrád Plusz Együttműködés országai népesség szerint a 2. legnagyobbak (87,45 millió fő), 4,25 millió fővel haladják meg Németország népességét (83,2 millió fő).⁶ Terület nagysága szerint holtversenyben a 2., a Skandináv Államokkal együttesen (829 ezer km²)⁷ (10. táblázat).

Az előbb említett területi és népesség statisztikák egyértelműen alátámasztják a Visegrád Plusz Együttműködés regionális dominanciáját, ugyanakkor gazdasági súlya az Európai Unión belül jelentősen elmarad az általa birtokolt népesség és terület arányához képest (7,2% vs. 17,0% és 18,90%, 3. táblázat).

A Visegrád Plusz Együttműködés erejének egyik korlátját a demográfiai kilátásai jelentik. 2050-re lakossága a jelenlegi 87,45 millió főről (2017-es adat) 80, 2080-ra pedig 70 millió körülire csökkenhet, az EU-28-on belüli aránya pedig a jelenlegi 17 százalékról 2050-re 15, 2080-ra pedig 13,5 százalékra csökkenne⁸. A negatív demográfiai trend megállításhoz összeurópai demográfiai fordulatra van szükség!

A népesedési trendforduló mellett a hazai kis- és középvállalati szektor kiemelt támogatása, továbbá az egyetem és a nagyvállalatok pozíciójának további erősítése szükséges. A MOL vagy az OTP Bank már most szinte majdnem mindegyik kelet-közép-európai országban jelen van, más iparágakban (gyógyszeripar, közlekedés) a sikeres nemzeti vállalatok (Richter, Credo) határokon átnyúló terjeszkedésére lenne szükség. Emellett az egyes országok a költségvetési kiadásaik révén is tudják támogatni a magasabb növekedést és a sikeres gazdasági felzárkózást. Ennek tárgyalására a következő fejezetben térek ki részletesebben.

10. táblázat: Visegrád Plusz gazdasági ereje, népessége, területe térségi összehasonlításban, az Európai Unió megadott paraméterének százalékában, 2017
Table 10.: The economic power, population and area of Visegrad Plus in regional comparison, compared to the appropriate data of European Union at 2017

Országok/térségek	Bruttó hazai össztermék	Népesség	Terület
Németország	21,3%	16,2%	8,2%
Periféria-országok	21,2%	25,0%	23,5%
Egyesült Királyság	15,2%	12,9%	5,6%
Franciaország	14,9%	13,1%	12,5%
Benelux Államok	8,0%	5,7%	1,7%
Visegrád Plusz Együttműködés	7,2%	17,0%	18,9%
Skandináv-országok	6,5%	4,2%	18,9%
Ausztria	2,4%	1,7%	1,9%
Írország	1,9%	0,9%	1,6%
Balti Államok	0,6%	1,2%	4,0%
További országok	0,8%	2,0%	3,2%
Európai Unió	100,0%	100,0%	100,0%

Forrás: Eurostat.eu (2019d): GDP and main components (output, expenditure and income). eurostat.eu. 2019. 03. 23. Eurostat.eu (2019e): Population on 1st January by age, sex and type of projection. 2019. 03. 23. Indexmundi.com (2019): Surface area (sq. km) – Country Ranking – Europe. indexmundi.com. 2019. 04. 05.

Megjegyzés: A Periféria-országok közé Spanyolországot, Portugáliát, Olaszországot és Görögországot soroltam. A Visegrád Plusz Együttműködés országai közé Lengyelország, Csehország, Szlovákia, Magyarország, Horvátország és Románia tartozik. A Skandináv-országok jelen esetben Finnországot, Svédországot és Dániát jelentik. A további országok Bulgária, Szlovénia, Málta és Ciprus csoportja. Saját szerk.

4. Kitörési lehetőségek

4.1. Infrastruktúra

A gazdasági fejlettséget tekintve Csehország önmagában a 15. helyet foglalja el az egy főre jutó vásárlóerő-paritáson számolt GDP-t tekintve. Az első 10 helyezést skandináv és nyugat-európai országok foglalják el. A repülőterek számát tekintve a dél-európai országok is benne vannak az első 10-ben, ez a turisztikai szerepükkel is magyarázható.

Az autópályák esetében összetettebb a kép. A Visegrád+ országok közül Horvátország bejutott a TOP-10-be. A vasúthálózatot tekintve – részben az Osztrák–Magyar Monarchia – öröksége miatt, a V4 országok kedvező helyzetben vannak, ugyanakkor ez még nem jelenti azt, hogy a vasúti pályák állapotát és a gyorsvasúti pályák minőségét tekintve hasonlóan jó helyezést érnek el. (Adathiány miatt ilyen típusú elemzések nem voltak elvégezhetőek.)

11. táblázat: A 10 legfejlettebb gazdasággal és infrastruktúrával rendelkező ország, 2017

Table 11.: The rank of 10 most economically and infrastructurally developed countries at 2017

Gazdasági fejlettség		Repülőterek (2016)		Autópályák		Villamosított vasútvonalak	
Országok	GDP/ fő PPS	Országok	Db	Országok	km/ 1000 km ²	Országok	km/ 1000 km ²
Luxembourg	75 900	Franciaország	62	Hollandia	66,4	Luxembourg	101,2
Írország	54 300	Egyesült Kir.	43	Luxembourg	62,2	Belgium	98,4
Dánia	38 400	Németország	41	Belgium	57,7	Magyarország	59,2
Hollandia	38 400	Spanyolország	38	Szlovénia	38,6	Németország	58,0
Ausztria	38 100	Olaszország	35	Németország	36,4	Hollandia	55,6
Németország	37 100	Görögország	34	Portugália	33,2	Ausztria	47,1
Svédország	36 300	Svédország	30	Spanyolország	30,7	Csehország	41,0
Belgium	35 000	Finnország	17	Dánia	30,5	Olaszország	39,9
Finnország	32 700	Portugália	13	Ciprus	27,8	Lengyelország	37,9
Egyesült Kir.	31 600	Lengyelország	12	Horvátország	23,1	Szlovákia	32,4

Forrás: Eurostat.eu (2019f): Purchasing power parities (PPPs), price level indices and real expenditures for ESA 2010 aggregates. 2019. 04. 14. Eurostat.eu (2019g): Number of commercial airports (with more than 15,000 passenger units per year). 2019. 04. 14. Eurostat.eu (2019h): Length of motorways and e-roads. 2019.04.14. Eurostat.eu (2019i): Railway transport – length of electrified lines, by type of current. 2019. 04. 14. Saját szerk.

4.2. Megújuló energiaforrások

Marius-Corneliu et al. (2018) általános autoregresszív osztott késleltetésű (ARDL) modellt használtak a megújuló energiaforrások GDP-re gyakorolt hatásának vizsgálata során. A GDP-t a megújuló energiafelhasználás függvényében fejezték ki, illetve fordítva is elvégezték az elemzéseket. Minden szokásos szignifikancia-szinten⁹ relevánsnak találták a megújuló energiafelhasználás a GDP szempontjából és fordítva. Egészen pontosan: a megújuló energiafogyasztás 1 százalékpontos emelkedése 0,66 százalékponttal növeli a GDP-t ceteris paribus – minden egyéb tényező változatlansága mellett. A GDP 1 százalékpontos emelkedése pedig az alternatív energiaforrások iránti érdeklődés növekedésével jár, ami a megújuló energiafogyasztás 0,32 százalékpontos emelkedésével jár együtt.

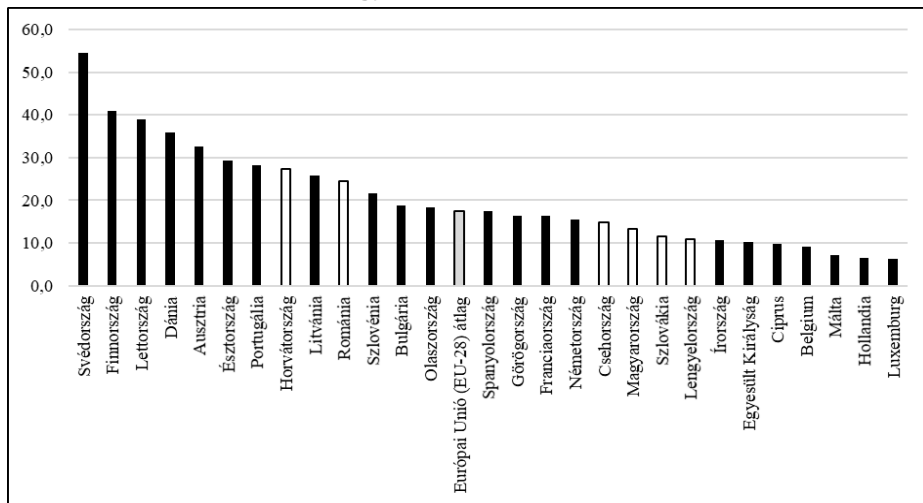
Ugyanakkor hosszú távon kointegrációs folyamatra figyelmeztettek, ami azt jelenti, hogy a két idősor együtt mozgása közötti ok-okozati összefüggés irányát nem tudjuk meghatározni, rövid periódusra vonatko-

zóna viszont igen. Rövid távon a megújuló energiaforrások beruházási költségei miatt a gazdasági növekedés átmenetileg csökken a modell szerint, Magyarország esetében nem értelmezhető pontosan a kapott érték hiányosságok miatt. A térség országai közül egyedül Magyarország esetében nem beszélhetünk rövid távon Granger-okságról.¹⁰

Magyarország teljes bruttó végső energiafelhasználásának 13 százalékát állítja elő megújuló energiaforrások alkalmazásával. Szlovákia és Lengyelország esetén ez az arányszám 11, Csehországban 15 százalék. Meglepő, de a Visegrádi Együttműködésbe további partnerként bevonandó Románia energiaszükségletének 24, Horvátország pedig 27 százalékát fedezi nem-fosszilis energiából. Az élen a skandináv államok, valamint – számomra meglepő módon – a szintén 2004. május 1-én EU taggá vált Lettország állnak (2. ábra).

2. ábra: Megújuló energiaforrásokból származó energia bruttó végső energiafogyasztás arányában, 2017 (százalék)

Chart 2.: Share of energy from renewable sources as a percentage of gross final energy consumption at 2017

Forrás: Eurostat.eu (2019j): Share of energy from renewable sources, eurostat.eu. 2019. 04. 02. Saját szerk.

Az ábra alapján megállapítható, hogy még bőven van mozgástér a megújuló energiaforrások részarányának növelésére a Visegrád Plusz országok esetében. Marius-Corneliu et al. (2018) kutatási eredményei szerint pedig ez jelentős növekedési hatást is eredményezne.

4.3. Külkereskedelem

4.3.1. *A Visegrád+ Együttműködés és legfontosabb partnere, Németország*

Németország és a kelet-és közép-európai országok közötti munkamegosztás erős történelmi gyökerekből táplálkozik. Értékrendileg, történelmileg, kulturálisan és gazdasági téren is szorosan kapcsolódnak egymáshoz, leszámítva a hidegháborús éveket.¹¹

A KKE-térségből a Visegrádi Együttműködés országai kulcsfontosságúak: Magyarországon, Csehországban és Lengyelországban vannak jelentősebb német befektetések.¹² Mindhárman meghatározó autóipari beszállítók (Csehország: Volkswagen, Magyarország: Audi, Mercedes, BMW – folyamatban), de a telekommunikáció (Magyarország: Deutsche Telekom) és a vegyipar (Lengyelország: Henkel) is domináns.¹³

4.3.2. *Keleti nyitás*

Alapkérdés az, hogy mit tekintünk keleti nyitásnak. Ha ide tartozóként definiáljuk az európai volt szocialista partnereket (EU-12, Nyugat-Balkán, Ukrajna és Oroszország), valamint Törökország statisztikáit is a többi földrészen kívül, akkor megállapítható, hogy 2001 és 2012 között – miközben a magyar export megközelítőleg két és félszeresére nőtt – ezekben a viszonylatokban az átlagot többszörösen meghaladó növekedés volt megfigyelhető, mind az összes, mind a magyar többségi tulajdonú cégek exportja esetében. Többszörös szorzó mérhető ezen kívül Ázsiánál, Afrikánál vagy Amerikánál is.¹⁴

A keletre irányuló (kínai, orosz, ázsiai) export felfutásában az országok sajátos gazdaságpolitikai sikere húzódik meg: az állam meghatározó szerepet tölt be a gazdaság és a társadalom különböző alrendszerének szabályozásában, működtetésében, ennek köszönhető, hogy ezen országokat a Nagy Pénzügyi Válság (NPV) alig sújtotta.

Keleti nyitásról nem csak az EU-n kívül, de az EU-n belül is beszélhetünk, hiszen 2001-ről 2011-re Becsey (2014) számításai szerint 10 százalékról 22 százalékra nőtt a keleti EU-tagországokba irányába történő export a kis-és középvállalkozások (kkv) esetében, Becsey (2014) 2. táblázata 2012-re további növekedést mutat (26 százalékra). A magyar többségi tulajdonú vállalati exportban a kkv-k esetében ennél is magasabb az export részesedése: a 2001-es 13 százalékról 2011-ben 36 százalékra növekedett,¹⁵ közel megháromszorozódott.

5. Panelökonometriai vizsgálatok

5.1. Módszertan

Első körben egyszerű, összehasonlító statisztikai elemzést végeztem a költségvetési kiadások és bevételek GDP-arányos összetételére vonatkozóan. A vizsgálathoz olyan 4 országot választottam ki, amely úgy gondolom, hogy jól reprezentálhat egy-egy országcsoporthot.¹⁶ Az összehasonlító elemzést követően panelökonometriai vizsgálatokat végeztem, hogy meghatározhassam, az Európai Unió tagországai esetében milyen adóbevételi és költségvetési kiadási struktúra az, amely leginkább támogathatja a gazdasági növekedést, s ezáltal a felzárkózást, az egyes tagországok közötti különbségek csökkenését.

5.2. Összehasonlító elemzések

A kormányzati kiadások funkciók szerinti osztályozásának főcsoportjai szerinti GDP arányos kiadási szintet a 11. táblázat tartalmazza sikeres felzárkózási, növekedési időszakokat felmutató országok esetében. Az elmélet szerint hazánk esetében az általános közszolgáltatásokra, gazdasági ügyekre, ingatlanberuházásokra és településfejlesztésre fordított magasabb GDP-arányos kiadási arány – a többi vizsgált országhoz képest – ceteris paribus magasabb növekedéssel, tehát gyorsabb felzárkózással kellene, hogy társuljon, ugyanakkor az egészségügyi kiadások alacsonyabb szintje mérsékelheti ezt.

11. táblázat: A kormányzati kiadások funkciók szerinti osztályozásának főcsoportjai, a GDP százalékában, 2016

Table 11.: The main groups of government expenditure's classification by function, as a percentage of GDP at 2016

Kiadási főcsoportok	Országok			
	Németország	Spanyolország	Magyarország	Svédország
Általános közszolgáltatások	5,8	6,1	7,9	6,6
Védelem	1,0	1,0	0,7	1,2
Közrend és közbiztonság	1,6	1,9	2,3	1,3
Gazdasági ügyek	3,1	3,9	7,1	4,2
Környezetvédelem	0,6	0,8	0,5	0,3
Lakásügyek és településfejlesztési ügyek	0,4	0,4	0,8	0,7
Egészségügy	7,2	6,1	4,8	6,9
Szabadidő, kulturális és vallásügyek	1,0	1,1	3,3	1,1
Oktatás	4,2	4,0	4,9	6,7
Szociális védelem	19,3	16,9	14,3	20,7
Összesen	44,2	42,2	46,7	49,7

Forrás: Eurostat.eu (2019k): General government expenditure by function (COFOG). eurostat.eu. 2019. 02. 18. Saját szerk.

A bevételeket tekintve a belföldi termékeket és szolgáltatásokat sújtó adók azok, amelyek nem rendelkeznek torzító hatással. A 4. táblázatban, az előbbi típusból származó adóbevételek a termékekre és importra kivetett adók típusban találhatók meg, a belföldi termékeket sújtó adók képezik a fő részét ennek a csoportnak. A magyarországi GDP arányos termékadóbevételek mértékét a svéd haladja meg egyedül, ami azt jelenti, hogy a magyar adórendszer növekedésbarát.

12. táblázat. A kormányzati adó-és járulékbévételek főbb típusai, a GDP százalékában, 2016

Table 12.: The main types of government tax and contribution revenues as a percentage of GDP at 2016

Adó- és járuléktípusok	Országok			
	Német-ország	Spanyol-ország	Magyar-ország	Svéd-ország
Termékekre és importra kivetett adók	10,6	11,6	18,1	22,5
Jövedelmi és vagyoni típusú adók	12,6	9,9	7,4	18,8
Tőkejövedelmet terhelő adók	0,2	0,6	0,0	0,0
Szociális hozzájárulás (nettó módon)	16,6	12,2	13,6	3,3
Adó- és járulékbévételek összesen	40,0	33,9	39,2	44,6

Forrás: Eurostat.eu (2019): Main national accounts tax aggregates. eurostat.eu. 2019.02.18. Saját szerk.

5.3. Panelelemzések

Első körben a költségvetés kiadások szerkezete, valamint annak GDP-arányos mértéke és az egy főre jutó, vásárlóerő-paritáson számolt GDP közötti kapcsolatot vizsgáltam (3. ábra), Backward modellszelekciós eljárással, a változók relevanciáját az általános, 5 százalékos szignifikancia szinten választottam meg.

A modell szerint a KKE-11 országok¹⁷ esetében az EU-15 országokhoz¹⁸ történő felzárkózás szempontjából az általános közszolgáltatások, védelem, közrend és közbiztonság, valamint a lakás- és területfejlesztésre fordított kiadások negatív, a környezetvédelem, egészségügy, szabadidő, kulturális és vallási tevékenység, valamint a szociális védelem pozitív hatással rendelkeznek.

A modell korrigált többszörös determinációs együtthatójának értéke 74,8 százalék, ami azt jelenti, hogy a modellben feltüntetett tényezők együttesen 74,8 százalékban magyarázzak az egy főre jutó vásárlóerő-paritáson számolt GDP EU-15 országokhoz viszonyított varianciájának alakulását. Annyit azonban hozzá kell tenni, hogy a modellben a kons-

tans tag értéke relatíve magas, ami arra utal, hogy más tényezők is relevánsak lehetnek a konvergencia szempontjából.

3. ábra: A felzárkózást befolyásoló költségvetési kiadások, KKE-11 országok, 2001–2016
Chart 3.: Catching up supportive budgetary expenditures, CEE-11 countries, 2001–2016

Source	SS	df	MS	Number of obs =	176
Model	25396.3531	8	3174.54414	F(8, 167) =	65.93
Residual	8040.64123	167	48.1475523	Prob > F =	0.0000
				R-squared =	0.7595
				Adj R-squared =	0.7480
				Root MSE =	6.9388
Total	33436.9943	175	191.068539		

GDP_PPP_C~15	Coef.	Std. Err.	t	P> t	[95% Conf. Interval]
GENPUBSERV	-1.627073	.3592142	-4.53	0.000	-2.33626 - .9178872
DEF	-5.529169	1.396968	-3.96	0.000	-8.287163 -2.771176
PUBLORD	-13.91541	1.986967	-7.00	0.000	-17.83822 -9.992595
ENVIPROT	6.482373	2.168499	2.99	0.003	2.201169 10.76358
HOUSING	-3.358267	1.346265	-2.49	0.014	-6.016159 - .7003756
HEALTH	4.551997	.5217053	8.73	0.000	3.522009 5.581985
RECR	7.716183	1.213994	6.36	0.000	5.31943 10.11294
SOCPROT	1.119829	.2697757	4.15	0.000	.5872189 1.65244
_cons	49.72017	6.337454	7.85	0.000	37.20832 62.23202

Forrás: Eurostat.eu (2019k): General government expenditure by function (COFOG). eurostat.eu. 2019.02.18. Eurostat.eu (2019m): Purchasing power parities (PPPs), price level indices and real expenditures for ESA 2010 aggregates. eurostat.eu. 2019. 02. 19. Saját elemzés.

Amennyiben a kiadási szint és az egy főre jutó, vásárlóerő-paritáson számolt, EU-15-höz viszonyított GDP-értéket vizsgáljuk kizárólag, a korrigált R^2 értéke 14,6 százalék, tehát gyenge magyarázó erővel rendelkező modellt kapunk.

A bevételeket tekintve szintén Backward szelekciós eljárást alkalmaztam. 5 százalékos szignifikancia szinten két változó maradt releváns: a szociális hozzájárulás (nettó módon), valamint a tőkevédelmet terhelő adó (4. ábra). Ez utóbbi előjele logikus, hiszen, ha valamit adóztatnak, akkor az lassíthatja a felzárkózási folyamatot. A korrigált R^2 értéke 42,6 százalék, míg az adóbevételek szintje és az egy főre jutó, PPP-alapú reál GDP között 16,3 százalék.

4. ábra. A felzárkózást befolyásoló adóbevételek, KKE-11 országok, 2001–2016
Chart 4.: Catching up supportive budgetary revenues, CEE-11 countries, 2001–2016

Source	SS	df	MS	Number of obs =	176
Model	14457.8792	2	7228.93959	F(2, 173) =	65.89
Residual	18979.1151	173	109.705868	Prob > F	= 0.0000
				R-squared	= 0.4324
				Adj R-squared	= 0.4258
Total	33436.9943	175	191.068539	Root MSE	= 10.474

GDP_PPP_CA~15	Coef.	Std. Err.	t	P> t	[95% Conf. Interval]
NET_SOC_CONTR	3.395993	.3502932	9.69	0.000	2.704594 4.087392
CAP_TAX	-21.68542	9.969613	-2.18	0.031	-41.36315 -2.007681
_cons	16.67974	4.254921	3.92	0.000	8.281497 25.07798

Forrás: Eurostat.eu (2019): Main national accounts tax aggregates. eurostat.eu. 2019.02.18. Eurostat.eu (2019m): Purchasing power parities (PPPs), price level indices and real expenditures for ESA 2010 aggregates. eurostat.eu. 2019. 02. 19. Saját elemzés.

További vizsgálatok részét képezte a költségvetés egyenlege és a felzárkózás, valamint az időszak elején fennálló államadósság szint és a konvergencia közötti kapcsolat vizsgálata.¹⁹ Előbbi nem bizonyult szignifikánsnak a szokásos szignifikancia szinteken, utóbbi viszont 5 és 10 százalékos érték mellett annak bizonyult, igaz rendkívül alacsony (3,1 százalékos) magyarázó erő mellett, nagyon gyenge pozitív irányú kapcsolatot mutatva.

6. Konklúzió

Egy 6 országból álló, kibővített Visegrád Plusz Együttműködés keretei között Lengyelország, Csehország, Szlovákia, Magyarország, Horvátország és Románia népességét, területét, illetve szárazföldi és vízi megközelíthetőségét tekintve együttesen, „szövetségben” regionális hegemónná válhatna, azonban az Európai Unióhoz viszonyított gazdasági ereje még mindig jelentősen elmaradna az EU-28 népessége és területe arányszámához képest.

Bár a politikai és gazdasági érdekek egyértelműen a Visegrádi Együttműködés kibővítésének irányába mutatnak, a közös történelmi múlt hátrány is lehet: Horvátország egésze, Románia nagy része a Magyar Királyság területi egységét képezte, különösen utóbbiban vannak ellenérzések a magyarsággal szemben. Pedig a gyorsabb realgazdasági konvergencia szempontjából nélkülözhetetlen a közös infrastrukturális háttér megteremtése, erős oktatási rendszer és vállalati szektor létesítése, a fővárosok mellett erős regionális gazdasági központok létrejötte, továbbá a megújuló energiaforrások térnyerésének támogatása. Mindezekhez pedig minél széleskörűbb együttműködés kialakítása szükséges.

A panelökonometriai vizsgálatok eredményei azt mutatják, hogy a környezetvédelemre, egészségügyre, szabadidő, kulturális és vallási tevékenységre, valamint a szociális védelemre fordított kiadások relevánsak a konvergencia szempontjából. A bevételek kapcsán a belföldi termékeket és szolgáltatásokat terhelő adók – statisztikai értelemben – nem voltak relevánsak, míg a szociális hozzájárulás (nettó módon), valamint a tőkejövedelmet terhelő adók GDP-arányos szintje igen. A hazai adórendszerrel mindezek alapján elmondható, hogy növekedésbarát; hiszen a tőkejövedelmeket terelő adók szintje rendkívül alacsony ma Magyarországon. A hazai adórendszer tehát mintaként is szolgálhat a sikeres felzárkózási pályát követni szándékozó országok számára.

JEGYZETEK/NOTES

1. Diószegi László (1987): Beneš terve Csehszlovákia, Ausztria és Magyarország gazdasági együttműködésére. In: Juhász Gyula (szerk.): Évkönyv 1987. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet. Budapest. 47–57. old.
2. Diószegi (1987).
3. Europa.eu (2018): Az Unió migrációs politikája. 2018. 12. 14. URL: <https://www.consilium.europa.eu/hu/policies/migratory-pressures>. Letöltés ideje: 2018. 12. 14.
4. Szalai Máté–Csornai Zsuzsanna–Garai Nikolett (2017): V4 Migration Policy: Conflicting Narratives and Interpretative Frameworks. 2017. 12. 29. https://www.cidob.org/content/download/65934/2018784/version/7/file/19-30_M%20C3%81T%20C3%89%20SZALAI%20%20ZSUZSANNA%20CSORNAI%20AND%20NIKOLETT%20GARAI.pdf. Letöltés ideje: 2017. 12. 29.
5. Eurostat.eu (2019d): GDP and main components (output, expenditure and income). eurostat.eu. 2019. 03. 23. URL: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=nama_10_gdp&lang=en. Letöltés ideje: 2019. 03. 23.
6. Eurostat.eu (2019e): Population on 1st January by age, sex and type of projection. 2019. 03. 23. URL: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=proj_15npms&lang=en. Letöltés ideje: 2019. 03. 23.
7. Indxmundi.com (2019): Surface area (sq. km) – Country Ranking – Europe. indexmundi.com. 2019. 04. 05. URL: <https://www.indexmundi.com/facts/indicators/AG.SRF.TOTL.K2/rankings/europe>. Letöltés ideje: 2019. 04. 05.
8. Eurostat.eu (2019d).
9. Szokásos szignifikancia-szint: 1, 5 és 10%. A regressziós béták értelmezése hibás a 2018-as tanulmányban.
10. Marius-Corneliu Marinaș–Marin Dinu–Aura-Gabriela Socol–Cristian Socol (2018): Renewable energy consumption and economic growth. Causality relationship in Central and Eastern European countries. 2019. 04. 15. URL:

- <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6175504>. Letöltés ideje: 2019. 04. 15.
11. Erdei Balázs (2019): Az Európai Unió keleti bővítése francia szemszögből. 2019. 04. 15. URL: <http://mek.oszk.hu/01400/01458/01458.pdf>. Letöltés ideje: 2019. 04. 15.
  12. Juhász Krisztina (2016): A német vállalatok terjeszkedésének földrajzi jellemzői – Magyarország, mint célterület. Tér és Társadalom. 2016/3. szám. 63–80. old.
  13. Erdei (2019).
  14. Becsey Zsolt (2014): A keleti nyitás súlya a magyar külgazdaságban. 2019. 04. 15. URL: <https://polgariszemle.hu/archivum/87-2014-marcius-10-evfolyam-1-2-szam/tudomanyos-muhelyek/594-a-keleti-nyitas-sulya-a-magyar-kuelgazdasagban>. Letöltés ideje: 2019. 04. 15.
  15. Becsey (2014).
  16. Országcsoportok: Németország a mag, Spanyolország a mediterrán, Magyarország a volt szocialista, Svédország pedig a skandináv országok csoportját képviselheti.
  17. KKE-11: Bulgária, Csehország, Észtország, Horvátország, Lengyelország, Lettország, Litvánia, Magyarország, Románia, Szlovákia, Szlovénia.
  18. EU-15: Ausztria, Belgium, Dánia, Egyesült Királyság, Finnország, Franciaország, Görögország, Hollandia, Írország, Luxemburg, Németország, Olaszország, Portugália, Spanyolország, Svédország
  19. Eurostat.eu (2019m): Purchasing power parities (PPPs), price level indices and real expenditures for ESA 2010 aggregates. eurostat.eu. 2019. 02. 19. URL: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=prc_ppp_ind&lang=en. Letöltés ideje: 2019. 02. 19. Eurostat.eu (2019n): Government deficit/surplus, debt and associated data. eurostat.eu. 2019. 02. 19. URL: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=gov_10dd_edpt1&lang=en. Letöltés ideje: 2019. 02. 19.

FELHASZNÁLT IRODALOM/REFERENCES

- Becsey Zsolt (2014): A keleti nyitás súlya a magyar külgazdaságban. 2019. 04. 15. URL: <https://polgariszemle.hu/archivum/87-2014-marcius-10-evfolyam-1-2-szam/tudomanyos-muhelyek/594-a-keleti-nyitas-sulya-a-magyar-kuelgazdasagban>. Letöltés ideje: 2019. 04. 15.
- Brilliantmaps.com (2019): Europe in GDP per capita 1890. brilliantmaps.com. 2019. 04. 06. URL: <https://brilliantmaps.com/europe-in-gdp-per-capita-1890>. Letöltés ideje: 2019. 04. 06.
- Digitalcityindex.com (2019): Digital City Index '17. digitalcityindex.com. 2019. 04. 11. URL.: <https://www.digitalcityindex.com/city-index-results>. Letöltés ideje: 2019. 04. 11.
- Digitalcountryindex.com (2019): Digital Country Index '17. digitalcountryindex.com. 2019. 04. 11. URL.: <https://www.digitalcountryindex.com/resultscontinent.php?continente=4>. Letöltés ideje: 2019. 04. 11.

- Diószegi László (1987): Beneš terve Csehszlovákia, Ausztria és Magyarország gazdasági együttműködésére. In: Juhász Gyula (szerk.): Évkönyv 1987. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet. Budapest. 47–57. old.
- Erdei Balázs (2019): Az Európai Unió keleti bővítése francia szemszögből. 2019. 04. 15. URL: <http://mek.oszk.hu/01400/01458/01458.pdf>. Letöltés ideje: 2019. 04. 15.
- Europa.eu (2018): Az Unió migrációs politikája. 2018. 12. 14. URL: <https://www.consilium.europa.eu/hu/policies/migratory-pressures>. Letöltés ideje: 2018. 12. 14.
- Eurostat.eu (2019a): Gross domestic product (GDP) at current market prices by metropolitan regions. eurostat.eu. 2019. 04. 07. URL: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=met_10r_3gdp&lang=en. Letöltés ideje: 2019. 04. 07.
- Eurostat.eu (2019b): Average annual population to calculate regional GDP data by metropolitan regions. eurostat.eu. URL: 2019. 04. 07. http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=met_10r_3pgdp&lang=en. Letöltés ideje: 2019. 04. 07.
- Eurostat.eu (2019c): Area of the regions by metropolitan regions. eurostat.eu. 2019. 04. 07. URL: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=met_d3area&lang=en. Letöltés ideje: 2019. 04. 07.
- Eurostat.eu (2019d): GDP and main components (output, expenditure and income). eurostat.eu. 2019. 03. 23. URL: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=nama_10_gdp&lang=en. Letöltés ideje: 2019. 03. 23.
- Eurostat.eu (2019e): Population on 1st January by age, sex and type of projection. 2019. 03. 23. URL: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=proj_15npms&lang=en. Letöltés ideje: 2019. 03. 23.
- Eurostat.eu (2019f): Purchasing power parities (PPPs), price level indices and real expenditures for ESA 2010 aggregates. 2019. 04. 14. URL: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=prc_ppp_ind&lang=en. Letöltés ideje: 2019. 04. 14.
- Eurostat.eu (2019g): Number of commercial airports (with more than 15,000 passenger units per year). 2019. 04. 14. URL: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=avia_if_arp&lang=en. Letöltés ideje: 2019. 04. 14.
- Eurostat.eu (2019h): Length of motorways and e-roads. 2019. 04. 14. URL: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=road_if_motorwa&lang=en. Letöltés ideje: 2019. 04. 14.
- Eurostat.eu (2019i): Railway transport – length of electrified lines, by type of current. 2019. 04. 14. URL: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=rail_if_electri&lang=en. Letöltés ideje: 2019. 04. 14.
- Eurostat.eu (2019j): Share of energy from renewable sources, eurostat.eu. 2019. 04. 02. URL: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=nrg_ind_ren&lang=en. Letöltés ideje: 2019. 04. 02.

- Eurostat.eu (2019k): General government expenditure by function (COFOG). eurostat.eu. 2019. 02. 18. URL: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=gov_10a_exp&lang=en. Letöltés ideje: 2019. 02. 18.
- Eurostat.eu (2019l): Main national accounts tax aggregates. eurostat.eu. 2019. 02. 18. URL: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=gov_10a_taxag&lang=en. Letöltés ideje: 2019. 02. 18.
- Eurostat.eu (2019m): Purchasing power parities (PPPs), price level indices and real expenditures for ESA 2010 aggregates. eurostat.eu. 2019. 02. 19. URL: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=prc_ppp_ind&lang=en. Letöltés ideje: 2019. 02. 19.
- Eurostat.eu (2019n): Government deficit/surplus, debt and associated data. eurostat.eu. 2019. 02. 19. URL: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=gov_10dd_edpt1&lang=en. Letöltés ideje: 2019. 02. 19.
- Hajdú Zoltán (2009): Az Osztrák–Magyar Monarchia: a geopolitikai kényszer-től a világpolitikai feleslegességig. Közép-Európai Közlemények. 2009/1. szám. 73–85. old.
- Indexmundi.com (2019): Surface area (sq. km) – Country Ranking – Europe. indexmundi.com. 2019. 04. 05. URL: <https://www.indexmundi.com/facts/indicators/AG.SRF.TOTL.K2/rankings/europe>. Letöltés ideje: 2019. 04. 05.
- Juhász Krisztina (2016): A német vállalatok terjeszkedésének földrajzi jellemzői – Magyarország, mint célterület. Tér és Társadalom. 2016/3. szám. 63–80. old.
- Marius-Corneliu Marinaş–Marin Dinu–Aura-Gabriela Socol–Cristian Socol (2018): Renewable energy consumption and economic growth. Causality relationship in Central and Eastern European countries. 2019. 04. 15. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6175504>. Letöltés ideje: 2019. 04. 15.
- Marvorlagen-seite.de (2019): Térkép Európa színezésére és tervezésére. marvorlagen-seite.de. 2019. 04. 12. URL: <https://malvorlagen-seite.de/hu/t%C3%A9rk%C3%A9p-Eur%C3%B3pa/>. Letöltés ideje: 2019. 04. 12.
- Oecd.org (2019): OECD Skills Surveys. oecd.org. 2019. 04. 08. URL: <http://pisadataexplorer.oecd.org/ide/idepisa>. Letöltés ideje: 2019. 04. 08.
- Statista.com (2019): Largest European companies based on revenue in 2017 (in billion US dollars). statista.com. 2019. 04. 08. URL: <https://www.statista.com/statistics/973337/largest-european-based-revenue>. Letöltés ideje: 2019. 04. 08.
- Szalai Máté–Csornai Zsuzsanna–Garai Nikolett (2017): V4 Migration Policy: Conflicting Narratives and Interpretative Frameworks. 2017. 12. 29. https://www.cidob.org/content/download/65934/2018784/version/7/file/19-30_M%C3%81T%C3%89%20SZALAI%2C%20ZSUZSANNA%20CSORNAI%20AND%20NIKOLETT%20GARAI.pdf. Letöltés ideje: 2017. 12. 29.
- Topuniversities.com (2019): QS World University Rankings® 2019. topuniversities.com. 2019. 04. 08. URL: <https://www.topuniversities.com/university-rankings/world-university-rankings/2019>. Letöltés ideje: 2019. 04. 08.
- Wordatlas.com (2019): Tallest Buildings In Europe. wordatlas.com. 2019. 04. 08. URL: <https://www.worldatlas.com/articles/tallest-buildings-in-europe.html>. Letöltés ideje: 2019. 04. 08.

TACZMANN Róbert

PhD-hallgató

Pécsi Tudományegyetem, Földtudományok Doktori Iskola, Pécs

PhD student

University of Pécs, The Doctoral School of Earth Sciences, Pécs, Hungary

email: taczmann@gmail.com

EURÓPA ÚJ GENERÁCIÓS PÉNZFORGALMI RENDSZEREI

NEW GENERATION PAYMENTS SYSTEMS IN EUROPE

ABSTRACT

In the 2300 year history of money we never experienced such a quick and powerful transformation in the function and the forms of appearance of money. This process started a few decades ago, after technology developments enabled the use of electronic forms of money and made possible new services using that form. Technology alone could not have been able to change everyday use of money, luckily it met the market needs that resulted in significant changes and led all of us to be able to simplify our life and the way we use money. However there are several applications and use cases, one of the most interesting is Instant Payments Systems. These implementations exist in more than 42 countries Today coming along with more than 10 planned systems. Geographically IPS's are diverse, implementations can be found in North and South America, Europe, Asia Pacific region as well as in Africa. This paper explores the root causes of their importance and popularity with an outlook to the World and European implementations. The paper also discusses their contribution to the national eco-systems, showing the most important benefits of IPS on both customer and economy level. We also see the lessons learnt from the implementations already have gone live in Europe and review the expectations towards the new Instant Payments Systems of the European Union, TIPS. Expectedly, the rapid development of IPS around the World will lead to the forming the Internet of Payments, a global network of interconnected financial services that can be accessed by anybody from anywhere.

Kulcsszavak: gyorsfizető rendszer, gazdasági növekedés, RTGS, TIPS, fizetés

Keynotes: instant payments system, economic growth, RTGS, TIPS, payment

1. Bevezetés

A pénz 2300 éves története során folyamatosan fejlődött. Ez a fejlődés bár jellemzően lassú volt – a kezdeti áru pénz létrejöttétől a fém pénzen, majd a korai pénzhelyettesítőkön, s a rendeleti pénzen, a hitelpénzen és a magánpénzen át hosszú utat járt be a papírpénz, majd végül a bankjegy kialakulásáig –, de az utolsó évszázadban tempót váltott: létrejöttek a modern készpénzkímélő megoldások, az ATM¹-ek, a bankkártyák és az internetes fizetés számos más kényelmi szolgáltatás mellett. Ennek a forradalmi fejlődésnek legújabb állomása az elektronikus pénzforgalomban érhető tetten: az elmúlt évtizedekben kialakultak a világ első gyorsfizető (IPS)² rendszerei. Csak ezen az egy területen belül is jelentős változások zajlanak napjainkban, egyre több ország – zömmel a bankrendszer szereplői, a kereskedelmi bankok vagy a jegybank – ismeri fel, hogy ezek a rendszerek jótékony hatással vannak az ország gazdaságára, közvetve hozzájárulnak a kibocsátás javulásához, növelik a pénz forgási sebességét, csökkentik a finanszírozási igényt és emellett a szolgáltatást használó intézmények és magánszemélyek elégedettségét is számottevően javítják, illetve olyan új szolgáltatási csomagot hoznak létre, amelyet az adott nemzetgazdaság egyes szektorai örömmel fogadnak. A mobilitás és az egy-egy feladat elvégzéséhez szükséges időtartam napjainkra annyira fontossá vált a társadalom tagjai számára, hogy az ezekkel kapcsolatos igények, elvárások a pénzügyekre is gyorsan áterjedtek: mindenki ott, akkor és olyan módon szeretne pénzügyeivel foglalkozni, ahol, amikor és ahogy neki megfelelő és kényelmes. A korábbi „holt időket” felhasználva növekedett az egyén saját magával szemben mért hatékonysága, mivel az orvosi váróteremben, vagy a buszon, vonaton hazafelé utazva is gyorsan és kényelmesen intézhetőek a pénzügyek. Ez pedig összhangban van felgyorsult életünkkel,³ melynek így ezen része sem jelent már korlátot a többi alkotó elemhez képest. A tanulmány rövid áttekintést ad a világ gyorsfizető rendszereiről, majd az európai megoldások sajátosságait ismerteti, egyben az egyedi megoldásokban rejlő problémákat is bemutatja, amelyre az Európai Központi Bank a TIPS nevű rendszer létrehozásával talált megoldást. Az egyes rendszerek mellett ismerteti az alapvető feltételeket a pénzforgalom új generációs rendszerével kapcsolatban és kitér azon külső hatásokra is, amelyek katalizálták a gyorsfizető rendszerek létrejöttét.

2. A gyorsfizető rendszerek iránti igény hajtóereje

A pénzforgalmi rendszerek új nemzedékének kialakulását több tényező is segítette. Egyfelől mindenekelőtt szükség volt az alkalmazott technológiák fejlődésére, amelyek költséghatékonyan teszik lehetővé azon koncepcionális változások véghezvitelét, amelyek végül a megújuláshoz hozzásegítették a pénzügyi közvetítő rendszert. Ezekre alapulva a következő főbb erővonalak mentén jelentek meg a változások:

- Új szolgáltatások iránti igények kielégítése első sorban a magán- és a vállalati szektorban,
- Tranzakció-sebesség, kapacitás növelése,
- Nemzetgazdaságra gyakorolt kedvező hatás,
- Költség csökkentés,
- Piacvédelem a pénzügyi dezintermediáció 3. fázisával szemben.

A technológia fejlődése, bár igen fontos tényező a gyorsfizető rendszerek kialakulásában és továbbfejlődésében is, önmagában azonban nem lett volna elegendő, inkább egy belépő feltételként fogható fel, amely támogatta, illetve lehetővé tette új megoldások létrejöttét a pénzforgalomban. De a fejlődés következő lépcsőfokának eléréséhez szükség volt arra is, hogy a jogi és a szabályozói környezet megújuljon, ezáltal lehetővé tegye új szolgáltatások és új szolgáltatók megjelenését a piacon, amelyre a belépés igen korlátozott volt az elmúlt évtizedek során. A PSD2⁴ szabályozás kiadásakor a jogalkotó – egyéb rendelkezések pontosítása mellett – éppen arra helyezte a hangsúlyt, hogy lehetővé tegye újfajta, innovatív szolgáltatások, valamint új szereplők megjelenését a pénzügyi piacon, ezáltal megnyitva a pénzügyi piacokat a lehetséges szolgáltatók szélesebb körének. Az innováció fokát jól mutatja, hogy a korábban teljesen zárt, tulajdonképpen minden más piaci szegmenstől elszigetelt pénzügyi piacokra számlainformációs szolgáltatásokat nyújtó szolgáltatók és a fizetés-kezdeményezési szolgáltatók a szabályozás életbe lépésétől – kizárólag a számlatulajdonos kifejezett hozzájárulása esetén – hozzáférhetnek a bankok rendszereiben tárolt számlaadatokhoz, vagy akár fizetést is kezdeményezhetnek a banknál vezetett számlák terhére. Mivel az újdonságok többnyire kockázatokat is hordoznak, egyúttal kötelezően alkalmazandóvá válnak az erős ügyfél-hitelesítésre és biztonságos kommunikációra vonatkozó rendelkezések is, ezzel növelendő a rendszerlemek és az ügyfelek biztonságát. A szabályozói intézkedéseken túl a piaci igények is meghatározó összetevői a gyorsfizető rendszerek kialakulásának, mivel a pénzforgalom megújulása a korlátozott piaci szereplők, illetve a fokozott biztonság miatt igen lassúnak tekint-

hető más iparágak – pl.: online piacterek, informatika, mobilizáció – fejlődési üteméhez képest. A technológia napjainkban már nem akadály, hanem épp támogatója a fizetésforgalmi fejlesztéseknek. Általános ügyfél elvárásként természetesen itt is megjelenik a költség-hatékonyság és az kis átfutási idő. A gyorsfizető rendszerek éppen ezekben segítik az ügyfeleket leginkább: közel valós idejű, 24 órában működő szolgáltatásokat kínálnak azonos, vagy kedvezőbb áron, mint a korábbi pénzforgalmi rendszerek. A sebesség növekedése és a költségek csökkenése nemzetgazdasági szinten is kedvező hatású, összességében növeli a kibocsátást a forgási sebesség növekedésével. Nem szabad azonban arról sem megfeledkezünk, hogy a pénzügyi közvetítő rendszer a nagy, alapvetően informatikai háttérű online kereskedési platformokkal szemben – ha rövid időre is, de ténylegesen – hátrányba került, mert nem tudott alternatívát kínálni ügyfeleinek. Ezt még az sem kompenzálta, hogy a kereskedési platformok mögött csak igen ritkán állt pénzügyintézet, ezáltal a forgalom kockázata mindenképpen magasabbnak tekinthető, mint a pénzügyintézeteken keresztül bonyolított forgalom esetében. A szolgáltató egyszerűen beárzta a kockázatot, a volumen nagysága képes volt kompenzálni azt, ezáltal a hagyományos pénzügyintézeti tevékenységek közé tartozó területeken is meg tudott jelenni szolgáltatásokkal. A gyorsfizető rendszerek megjelenése erre a veszélyre is megfelelő választ ad, a pénzforgalmi szolgáltatók többé már nincsenek hátrányban a szektoron kívüli óriáscégekkel szemben.

3. A modern gyorsfizető rendszerek fő ismérvei

A gyorsfizető rendszereknek jelenleg nincs közös, a világon egységesen elfogadott definíciója. Ennek oka az, hogy ezek az új pénzforgalmi rendszerek nem léteznek régóta és fejlődésük emellett igen gyorsnak mondható. A fogalom pontos és egységes meghatározása nehézkes, a témával aktívan foglalkozó szakértők értelmezése között is jelentős eltérések vannak. Bár a tudományos meghatározás még várat magára, de a főbb ismérvek áttekintése jó támpontot ad ahhoz, hogy megértsük az ezen rendszerek által nyújtott szolgáltatások újszerűségének mibenlétét. Jelenleg néhány nagyobb, pénzforgalmi megoldásokat kínáló vállalat dominálja a területet és igyekszik elterjeszteni azt az újfajta gondolkodást, amely egy gyorsfizető rendszer bevezetéséhez és működtetéséhez szükséges. Ilyen cégek a SWIFT, a CGI, az ACI Worldwide Inc., a Vocalink és a Nets is, több más vállalat mellett. Az egyik legjelentősebb konzultációs cég a piacon, a Deloitte⁵ egy, a témában 2015-ben készített

tanulmányában rámutat, hogy egy gyorsfizető rendszer legfontosabb ismérveit a valós időben történő engedélyezés és kiegyenlítés, valamint a nap közbeni és nap végi bankközi elszámolás jelenti. A CGI⁶ álláspontja szerint egy gyorsfizető rendszer: 24 órás működésű, valós idejű feldolgozású, alacsony költségű. A SWIFT meghatározása az előzőn kívül még az alábbiakat tartalmazza: üzenet szabványok használata, általános jelenlét,⁷ magas hibatűrő képesség, magas biztonság, másodlagos azonosítók⁸ használata. Jól látható, hogy különböző piaci szereplők más és más módon határozzák meg a gyorsfizető rendszer fogalmát, azonban a legfontosabb működési paraméterekben ezek a meghatározások közel azonosak. A jellemzően központi bankok, vagy elszámoló házak által létrehozott rendszerek főbb üzleti ismérveit a következőképpen határozhatjuk meg a működő rendszerek tulajdonságai alapján:

- 24 órás működés az év minden napján,
- a végpontok közötti gyors – jellemzően 1 perc alatti – ügyletfeldolgozási képesség,
- a hagyományos pénzforgalmi rendszereknél nem magasabb, esetleg zérus ügyleti költség,
- 99,9%-nál magasabb rendelkezésre állási mutató,
- más gyorsfizető rendszerekkel való együttműködés képessége,
- a piaci szereplők minél szélesebb körben történő bevonása akár közvetlen tagként.

A fenti ismérvek mindegyike szoros kapcsolatban áll az ügyfelek alapvető elvárásaival. Az egyes elemek jobb megértéséhez érdemes röviden áttekinteni, hogy mely elemek hogyan javítják a pénzügyi közvetítő rendszer működését mind az azt használó ügyfelek, mind pedig a nemzetgazdaság szintjén. A folyamatos működés iránti igény első sorban az elmúlt 2 évtized technológiai fejlődése, a virtuális eladói terek kialakulása révén jött létre: a 24 órában működő, földrajzi helytől a vásárlás szempontjából független értékesítési csatornák és ügyfelek számára is kiemelt fontosságú, hogy magas rendelkezésre állású és biztonságos platformon keresztül történjenek meg az egyes fizetési ügyletek, valamint azok átfutási ideje megfelelően rövid legyen. Erre a célra éppen a virtuális térben kereskedő vállalatok kezdtek el saját megoldásokat fejleszteni, hiszen a pénzügyi intézmények nem kínáltak ilyen megoldásokat korábban. Még a valós idejűként ható bankkártyás fizetés sem zajlik valós időben, országon belüli tranzakciók esetében is 1-3 munkanapot vesz igénybe, amíg a fizető féltől a kedvezményezett számláján jóváírásra kerül a vásárlás ellenértéke úgy, hogy ezalatt sok esetben az áru már el is hagyta a raktárt. Mivel az online kereskedő cégek számára igen

fontos, hogy vevőik kis időráfordítás mellett rendelkezzenek és rendelkezéseiket elektronikus úton fizethessék ki – a vevők szokásai igen változékonyak, amire az adott pillanatban szükségük van, azt 1-2 nappal később esetleg már meg sem vásárolnák, így kulcsfontosságú, hogy a szándékot az adott pillanatban vásárlássá legyenek képesek alakítani egy egyszerűen kezelhető, hatékony rendszeren keresztül amely magában foglalja a fizetés lehetőségét is – így néhány nagyobb cég, pénzügyi partnereiknél nem lévén ilyen szolgáltatás, önmaga fogott fejlesztésbe. Ezek közül néhány olyan jól sikerült, hogy ma már mint pénzügyi szolgáltató is megjelennek az elektronikus fizetések piacán.

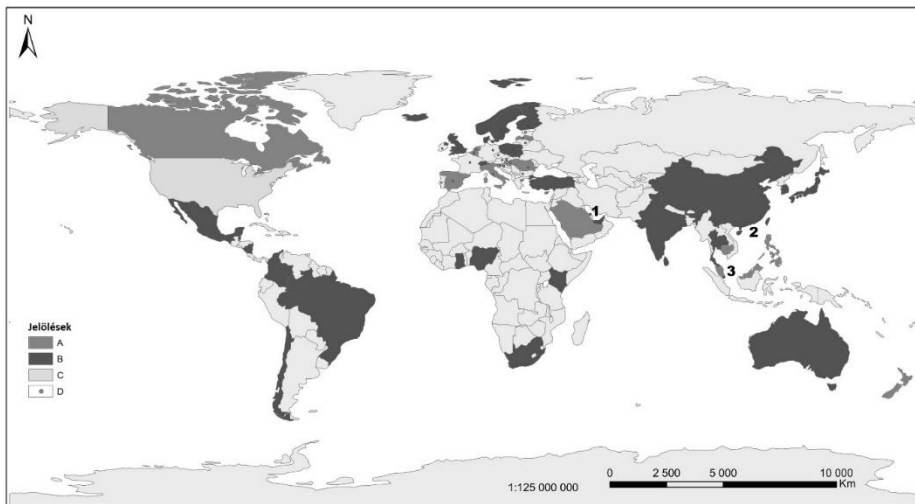
A gyorsfizető rendszerek kialakulásával és terjedésével a teljes folyamat ideje jelentősen lerövidül, zömmel néhány másodpercre, amelybe a kiegyenlítés és az elszámolás is beleértendő. Az alacsony díjak iránti elvárás kettős: egyrészt az új rendszer kiépítője és üzemeltetője abban érdekelt, hogy a régi RTGS⁹ rendszert néhány éven belül kiváltsa, s ezzel a költségeket leszorítsa a nemzetgazdaság szintjén – emellett egy magasabb szolgáltatási díj éppen az új rendszer ellen hat, gazdasági megfontolásból nem terelődik át annyi ügylet, amennyi azonos, vagy alacsonyabb díj mellett áterelődne –, másrészt a pénzügyi intézetek ügyfelei is egyre az egyre olcsóbb, ugyanakkor jobb szolgáltatásokat keresik ma már, a korábban tapasztalható rugalmatlanság e téren is megszűnőben van. A magas műszaki megbízhatóság és a kiemelt rendelkezésre állás jelentősége az, hogy a 24 órában működő vásárlói terek által nyújtotta kényelem csak úgy aknázható ki, ha a pénzügyi közvetítő rendszer maga is legalább akkora szolgáltatási szintet tud garantálni, mint az egyéb szolgáltatások. A 99,9%-os rendelkezésre állás egy folyamatos üzemű megoldás esetében 525 perc, vagy másképpen 8,76 óra állásidőt enged meg évente. Ez, bár elsőre soknak tűnhet, de folyamatos üzemnél igen alacsony, tekintve a nem tervezhető meghibásodásokat és a tervezett karbantartási időket is. A világ rendszereiben alkalmazott megoldások többnyire a főbb rendszer összetevőkből többet alkalmaznak, amelyek segítségével a leállások száma és időtartama alacsonyan tartható. A legújabb megoldások az egyes komponenseket elosztva alkalmazzák egy redundáns hálózatba szervezve, amellyel akár 99,99%-os szolgáltatási szint is biztosítható. A pénzügyi rendszerek együttműködése is minőségi ugrást jelent az iparágban, hiszen a korábbi több napos, akár egy hetet is elérő tranzakciós idők a kapcsolatok kialakítása miatt akár az országon belüli szintig csökkenthetőek, másrészt a devizák közötti konverzió is gyorsabbá és egyszerűbbé válik. A rendszerek összekapcsolásával megvalósulhat az Internet-szerű működés, amely gyors és olcsó, emellett szabványokon alapul. Néhány évtized múlva kialakulhat a fizetési forgalom

globális hálózata, az Internet of Payments.¹⁰ A csatlakozói, partneri kör bővítése segítheti a folyamatosan fejlődő rendszert abban, hogy a valóban a piac által igényelt, s nem a szolgáltató által igénynek tartott funkciók kerüljenek kialakításra. Érdeemes tanulni a legjobbaktól – mint a PayPal,¹¹ az AliPay,¹² az ApplePay¹³ és más Fintech cégek – és ellesni azokat a módszereket, amelyekkel az ügyfelek igényei kifejezhetőek.

4. Új generációs fizetési rendszerek a világban

Az európai példák előtt érdemes röviden áttekinteni, hogy a világ gyorsfizető rendszerei milyen területi eloszlást mutatnak. A 2017. augusztusi állapot szerint a világon 31 új generációs pénzforgalmi rendszer működik, emellett további 17 rendszer áll tervezés vagy bevezetés alatt. A rendszereket bemutató ábrán látható, hogy a világ minden állandóan lakott földrészén jelen vannak az új rendszerek, még a legszegényebb földrészén, Afrikában is több, már működő megoldás található, amely azt jelzi, hogy a megvalósítás nem pusztán finanszírozási kérdés. Az 1. térkép 'A' csoportja azon országokat jelöli, amelyek gyorsfizető rendszer bevezetését tervezik, a 'B' csoportbeliekben már működő rendszer van, míg a 'C' csoportba tartozó országok több rendszerrel is rendelkeznek. Azon kis területű államokat, amelyek méretüknél fogva az ábrán nem lennének láthatóak számokkal jelöli a térkép: 1 – Bahrain, 2 – Hong Kong, 3 – Szingapúr.

1. térkép: A világ gyorsfizető rendszerei 2017 augusztusában
 Map 1: Instant Payments Systems around the World as of 2017 August

Forrás: saját kutatás

Világviszonylatban a legújabb rendszer Ausztrália New Payments Platform-ja, amely több hónapos próbaüzemet követően állt üzembe 2018 év elején. A legrégebbi Japán Zegin nevű rendszere, mely 1973-ban kezdte meg működését, igaz akkor még nem 24 órás folyamatos üzemben. Akkori kiépítésében a mai értelemben nem is lenne gyorsfizető rendszernek tekinthető, azonban a rendszert folyamatosan fejlesztették az elmúlt évtizedekben, s tervezetten 2018 októberében állítják éles üzembe annak 6. generációs változatát, amely már minden mai kritériumnak megfelel, így természetesen a nap 24 órájában működik. S bár Európában, valamint Észak- és Dél-Amerikában is jó területi lefedettséget mutatnak a gyorsfizető rendszerek, a közeljövőben egyértelműen Ázsiában várhatóak a legnagyobb fejlesztések e téren. Ez nem meglepő, ha tekintetbe vesszük, hogy a gazdasági teljesítőképességgel kapcsolatos várakozások szerint Ázsia fogja a világ vásárlóerő paritáson mért GDP¹⁴-jének 48%-át adni¹⁵ 2050-re. Ennek okait nem csak abban kell keresnünk, hogy Ázsia lakossága a Föld teljes népességének már ma is 60%-át adja, s a fejlődő ázsiai országoknak nagy szüksége van jól működő és gyors pénzforgalmi rendszerekre, hanem abban is, hogy az elektronikus pénzforgalom igen gyors ütemben növekszik. A 2014-2015-ös időszakban 11,2%-os mértékű volt a növekedés, amely ezzel elérte a 433,1 milliárd ügyletszámot.¹⁶ A 10 legnagyobb ügyletszámú ország között Kína a 3. helyre kúszott fel 38,1 milliárd készpénz-mentes ügylettel, ezzel megelőzve Brazíliát is.

5. Különbségek az európai megvalósítások között

5.1. A nemzeti rendszerek Európában

Az európai rendszerek száma magas, egyetlen más földrészen sincsenek ekkora arányban jelen a gyorsfizető rendszerek a tervek, illetve a megvalósítás szintjén. Az első európai implementációt a SIC (SIX Interbank Clearing) nevű, Svájcban 1987-ben kialakított rendszer jelenti, amelyet az Egyesült Királyság FasterPayments nevű rendszere követett 2008-ban. 2012-ben a listához Lengyelország (Express Elixir) és Svédország (Swish) csatlakozott, ezt követte 2013-ban Dánia (MobilePay), 2014-ben Norvégia (Straksbetalinger) és 2017-ben Finnország a Siirto rendszerrel. Tervezett bevezetés Belgium, Hollandia, Magyarország, Románia, Szlovénia, valamint az EU szintjén is bejelentésre került.

2. térkép: Európa gyorsfizető rendszerei 2017 augusztusában
Map 2: Instant Payments Systems in Europe as of 2017 August

Forrás: saját kutatás

A 2. térkép 'A' csoportja mutatja be azon országokat, amelyek gyorsfizető rendszer bevezetését tervezik, a 'B' csoportbeliekben már működő rendszer van, míg a 'C' csoport tagjai csatlakozni terveznek a közös európai rendszerhez, a TIPS-hez.

Európa országaira is jellemző, hogy az egyes rendszerek főbb paramétereikben igen nagy különbségeket mutatnak. Míg Lengyelországban és Svájcban az elszámoló ház, Norvégiában a jegybank, Dániában a bankszövetség, addig Svédországban és Finnországban a kereskedelmi bankok által erre a célra létrehozott vállalatok, az Egyesült Királyságban pedig szövényes egységet alkotva, piaci szereplők és szabályozók által kerül üzemeltetésre a nemzeti rendszer. A korábbi rendszerekkel kapcsolatban elmondható, hogy Finnországot és Svájcot kivéve mindenhol megtartották a korábban meglévő pénzforgalmi rendszert is az új mellett. A fedezetkezelés is különböző módokon történik, Dániában, Lengyelországban és Svédországban előzetes fedezetű, Norvégiában és az Egyesült Királyságban veszteségmegosztás elvű, Svájcban pedig jegybanki hitelezés elvű a működés. A használt üzenet-szabványok tekintetében azonban igen egységesnek mondhatóak a rendszerek, egyedül az Egyesült Királyságban – ahol az ISO 8583 szabvány szerinti a működés – használnak az ISO 20022 szabványtól eltérő üzenetkezelést. Érdekesség, hogy Lengyelországban csak a munkanapokon 24 órás a működés, a többi rendszer esetén minden napon.

5.2. Az Európai Unió közös rendszere, a TIPS

Az Európai Unió központi bankja, az Európai Központi Bank¹⁷ felismerve a gyorsfizető rendszerek gazdaságélénkítő hatását tervezte meg az egységes európai rendszert a TIPS¹⁸-et, amellyel egyúttal közös platformot kíván teremteni a változatos felépítésű és működésű európai gyorsfizető rendszerek között. Az EU elsődleges szándéka a TIPS rendszer bevezetésével az, hogy létrejöjjön egy közös európai gyorsfizető platform – ezzel európai szinten megkezdődik az Internet of Payments kialakítása –, s az így összekapcsolja az egyes nemzeti rendszereket egymással. A 12 alapelv közül a legfontosabbak:

- a rendszer elsődlegesen euróban végzi az elszámolást, azonban lehetővé teszi a más devizákban történő elszámolást is (2. alapelv);
- az elszámolás kizárólagosan jegybankpénzben történik (3. alapelv);
- az elszámolt tranzakciók véglegesek és visszavonhatatlanok a rendszerben (4. alapelv);
- a rendszer napi 24 órában az év minden napján működik (5. alapelv);
- a részvétel önkéntes (8. alapelv);
- a használt üzenetszabvány az ISO 20022 (10 alapelv);
- a rendszer a költségek felosztását célozza, profitot nem termel (12. alapelv).¹⁹

A meghatározott alapelvekből látható, hogy a cél az EU tagállamok számára a lehető legjobb feltételek megteremtése a közös európai rendszerhez csatlakozásra, azonban a csatlakozás nem kötelező. Ez utóbbi Lengyelország esetében a nemzeti rendszer kialakításakor azt eredményezte, hogy nagyon lassan terjedt el annak használata. Bár hibának tűnhet a TIPS esetében ugyanez, azonban ennek oka sokkal inkább jogi természetű, mint gazdasági. Külön érdekessége a rendszernek az, hogy a valós idejű feldolgozás nem alapelvként került rögzítése, hanem azokon kívüli elvárásként. A rendszer 2018. novemberi indulása óta megfelelően működik, bár a működésből levonható első következtetésekre még néhány hónapot várni kell. A rendszer használatának ösztönzésére újszerű módszert választott az EKB, a rendszer üzemeltetője: 2019-ben minden csatlakozó tag első 10 millió tranzakciója ingyenes.

6. Összegzés

Bár a gyorsfizető rendszerek erős heterogenitást mutatnak mind a világban, mind európai szinten a céljuk közös: megreformálni az elektronikus fizetés-forgalmat olyan módon, hogy az megfeleljen a legmagasabb ügyfél-elvárásoknak és a kor igényeinek. Az új szolgáltatásokat lehetővé tévő, tervezési elgondolásában nyitott, legmodernebb technológiákat használó rendszerek nagy mértékben átalakítják a pénzügyi világot, így az átmeneti Fintech versenyelőny zsugorodhat, vagy eltűnhet. Megjegyzendő, hogy részben éppen a Fintech cégek megjelenése volt szükséges ahhoz, hogy a gyorsfizető rendszerek elterjedése felgyorsuljon, emellett az is valószínű, hogy a Fintech vállalatok nem kívánják majd előnyüket elveszíteni a pénzügyi piacokon, ezért ezen a területen is tartós marad az erős verseny. Az ebben rejlő kihívás elsősorban szabályozói oldalon van: úgy kell a versenyt fenntartani, hogy közben a szabályozottság is folyamatosan növekszik. Az új szolgáltatások elterjedésével a pénzforgási sebessége nő, a külső finanszírozás iránti igény csökken, a pénzügyi folyamatok jobban tervezhetővé válnak mind vállalati, mind lakossági szinten. Az új rendszerek hálózata emellett megteremt az Internet of Payments (Fizetésforgalmi rendszerek internete) lehetőségét is, amellyel a teljes világra kiterjedően lerövidülnek majd a tranzakciós idők, közel valós idejű fizetések valósulnak meg a világ két – nem feltétlenül csak a hagyományos földrajzi értelemben vett – legtávolabbi szeglete között is.

JEGYZETEK/NOTES

1. Automated Teller Machine. A magyar nyelvben bankautomataként használjuk a fogalmat. A megoldás célja az ügyfelek készpénzzel való ellátása 24 órás üzemben, ezzel a fiók-hálózat terheit is csökkentve egyúttal kényelmi szolgáltatás megvalósításával.
2. Instant Payments System.
3. A tanulmány utóbbi hatásait nem vizsgálja.
4. Az Európai Parlament és a Tanács (EU) Payment Services Directive 2 nevű, 2015/2366 számon elfogadott irányelve a belső piaci pénzforgalmi szolgáltatásokról és a 2002/65/EK, a 2009/110/EK és a 2013/36/EU irányelv és a 1093/2010/EU rendelet módosításáról, valamint a 2007/64/EK irányelv hatályon kívül helyezéséről. Az irányelvet az EU 2015. november 25-én fogadta el.
5. A Deloitte Consulting LLP., a világ egyik legnagyobb konzultáns cége, amely a pénzforgalmi kutatásokban és a gazdasági folyamatok terén is folyamatos munkát végez. A gyorsfizető rendszerek házi definíciója a Real-time payments are changing the reality of payments című tanulmányukban olvasható, amely a felhasznált irodalomban került megjelenítésre.

6. CGI Group az egyik legnagyobb szoftver fejlesztő a pénzforgalmi megoldások piacán több mint 40 éves tapasztalattal. 20 országban működik nemzeti szinten pénzforgalmi megoldása, a kanadai bankközi fizetéseket az általa fejlesztett rendszer biztosítja, valamint Új-Zélandon a kis értékű tranzakciók 70%-át az általa fejlesztett rendszer kezeli. A gyorsfizető rendszerekkel kapcsolatos álláspontjuk a következő linken érhető el: <https://www.cgi.com/sites/default/files/pdf/SEPA/cgi-sepa-real-time.pdf>.
7. A rendszer szolgáltatásainak a lehető legtöbb fizetési helyzetben és fizikai helyen történő elérését jelenti.
8. Másodlagos azonosítók segítségével egyszerűbben adható utasítás egy pénzügyi ügyletre, mivel nem szükséges a bankszámla szám ismerete. Egy mozijegy árát két ismerős egymás között egyszerűbben számolhatja el úgy, hogy az egyik fél ismeri a másik fél mobiltelefon számát, s azt használja az utalás leadásánál a kedvezményezett fél meghatározására. Ennek feltétele, hogy az adott rendszer támogassa a másodlagos azonosítók használatát és a használni kívánt másodlagos azonosító a rendszerben regisztrálva legyen. A SWIFT gyorsfizető rendszerekre vonatkozó ajánlása: Guidelines for the next generation of Real-Time Retail Payments Systems.
9. Az RTGS a Real-Time Gross Settlement System, azaz a valós idejű bruttó elszámolási rendszer rövidítése, amely a hagyományos, több napos tranzakciós idővel működő és a gyorsfizető rendszerek közötti köztes generációja a pénzforgalmi rendszereknek.
10. Az Internet of Payments a szerző által alkotott fogalom, mely azon jövőbeli pénzforgalmi hálózatokat jelöli, amelyek egymással összekapcsolódva, szabványos kommunikáció segítségével teremtik majd meg a világ gyorsfizető rendszerét.
11. A PayPal ma már egy meglévő banki infrastruktúrára épülő internetes fizetési rendszer, ami lehetővé teszi az on-line kereskedelmi térben üzemeltetők számára az egyszerű és biztonságos pénzfogadást, valamint a felhasználóknak az egyszerű fizetést. A PayPal mögött korábban nem állt pénzintézet, csak vállalati garancia, ezt a hiányosságot néhány éve korrigálta az üzemeltető.
12. Az AliPay egy mobil és on-line fizetési platform, amelyet az kínai Alibaba online kereskedő csoport alapítója hozott létre azzal a céllal, hogy az áruházaiiban történő vásárlásokat egyszerűbbé tegye.
13. Az ApplePay az Apple elterjedt mobil fizetési megoldása és digitális pénztárcája, amellyel vásárlások végezhetőek el.
14. GDP (Gross Domestic Product), vagy bruttó hazai termék, a közgazdaságtanban egy bizonyos terület – többnyire egy ország – adott idő alatti gazdasági termelésének a mérőszáma. Alkalmas arra, hogy mérje a nemzeti jövedelmet és teljesítményt.
15. A PricewaterhouseCoopers UK gazdasági előrejelzései szerint 2050-re Ázsia országai fogják adni a világ GDP-jének közel felét.
16. A Cap Gemini and BNP Paribas World Payments Report 2017 jelentése alapján.

17. Az EKB, vagy európai nevén a European Central Bank (ECB) az EU azon 19 országának központi bankja, amelyek az eurót már bevezették fizetési eszközként.
18. TARGET instant payment settlement service. A TARGET az Európai Unió RTGS rendszere. Neve a Trans-European Automated Real-time Gross Settlement Express Transfer System szavak rövidítéséből adódik. A TIPS a meglévő TARGET rendszer gyorsfizetésre felkészített szolgáltatása lesz.
19. A TIPS alapelvei a következő címen érhetőek el: https://www.ecb.europa.eu/paym/initiatives/shared/docs/75717-tips-_tf_mee-ting_2016117_principles.pdf

FELHASZNÁLT IRODALOM/REFERENCES

- Central Bank of Bahrain (2019): Near Real-Time Electronic Fund Transfer System (EFTS). Online. Letöltés időpontja: 2018. február 7. Forrás: <https://www.cbb.gov.bh/payment-settlement/#RT>
- Central Bank of the Republic of China (Taiwan) (2010): The Payment and Settlement Systems in the Republic of China (Taiwan). Online. Letöltés időpontja: 2018. február 10. Forrás: <https://www.cbc.gov.tw/public/Data/010269422971.pdf>
- Central Bank of the Republic of Turkey (2019): Payment Service and Payment System. Online. Letöltés időpontja: 2017. szeptember 10. Forrás: <http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/EN/TCMB+EN/Main+Menu/Core+Functions/Payment+Systems/Key+Issues/Payment+Service+and+Payment+System/>
- Central Bank of the United Arab Emirates (2018): UAE Funds Transfer System (UAEFTS). Online. Letöltés időpontja: 2018. január 30. Forrás: <https://www.centralbank.ae/en/services/service-cards/uae-funds-transfer-system-uaefts>
- Cap Gemini és BNP Paribas (2017): World Payments Report 2017. Online, korlátozott terjesztésű. Letöltés időpontja: 2018. február 5.
- CGI GROUP INC (2017): CGI SEPA Real Time – A flexible, cost-effective approach to real-time payments adoption Online. Letöltés időpontja: 2018. február 7. Forrás: <https://www.cgi.com/sites/default/files/pdf/SEPA/cgi-sepa-real-time.pdf>
- CMA (2018): IFTS – Instant Funds Transfer System. Online. Letöltés időpontja: 2018. február 8. Forrás: <http://www.cma.se/products/instant-funds-transfer-system.html>
- Deloitte Consulting LLP (2015): Real-time payments are changing the reality of payments. Online. Letöltés időpontja: 2018. február 22. Forrás: <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/us/Documents/strategy/us-cons-real-time-payments.pdf>
- Dutch Payments Association (2019): Instant Payments. Online. Letöltés időpontja: 2017. március 15. Forrás: <https://www.betaalvereniging.nl/en/focus/instant-payments/>

- Európai Központi Bank (2017): TARGET Instant Payment Settlement – User Requirements Online. Letöltés időpontja: 2017. november 15. Forrás: https://www.ecb.europa.eu/paym/initiatives/shared/docs/tips_user_requirements_document_final_version.pdf
- Európai Központi Bank (2019): What is TARGET Instant Payment Settlement (TIPS)? Online. Letöltés időpontja: 2019. január 29. Forrás: <https://www.ecb.europa.eu/paym/target/tips/html/index.en.html>
- European Parliament and of the Council (2015): Directive 2015/2366/EU Online. Letöltés időpontja: 2017. október 6. Forrás: https://ec.europa.eu/info/law/payment-services-psd-2-directive-eu-2015-2366_en
- Fang, Lily; Ivashina, Victoria; Lerner, Josh (2013): Harvard Business School Working Knowledge. Online. Letöltés időpontja: 2017. november 10. Forrás: <https://hbswk.hbs.edu/item/the-disintermediation-of-financial-markets-direct-investing-in-private-equity>
- Gallagher, Dave (2015): Opportunities in Global Financial Disintermediation. Calamos Investments. Online. Letöltés időpontja: 2017. október 11. Forrás: <https://www.advisorperspectives.com/commentaries/2015/03/06/opportunities-in-global-financial-disintermediation.pdf>
- Hawksworth, John; Audino, Hannah; Clarry, Rob (2017): The long view: how will the global economic order change by 2050? PricewaterhouseCoopers UK. London.
- Korea Financial Telecommunications and Clearing Institute (2017): Electronic Payment. Online. Letöltés időpontja: 2017. március 30. Forrás: <http://www.kftc.or.kr/kftcEn/business/EgovEnFinInfo.do>
- LankaClear (2017): Common Electronic Fund Transfer Switch (CEFTS). Online. Letöltés időpontja: 2017. november 13. Forrás: <https://www.lankaclear.com/products-and-services/cefts/>
- Magyar Nemzeti Bank (2016): Operational model of the instant payment service in Hungary. Online. Letöltés időpontja: 2017. október 4. Forrás: <https://www.mnb.hu/letoltes/operational-model-of-the-instant-payment-service-in-hungary.pdf>
- MobileTopUp (2017): Does PromptPay have a future? Online. Letöltés időpontja: 2017. december 3. Forrás: <https://medium.com/mobiletopup/does-promptpay-have-a-future-a3c35efa6bb5>
- National Bank of Cambodia (2018): Fast Payment. Online. Letöltés időpontja: 2017. december 7. Forrás: https://www.nbc.org.kh/english/about_the_bank/faqs_fast_payment.php
- PayNet (2017): Real-time Retail Payments Platform (RPP). Online. Letöltés időpontja: 2018. október 5. Forrás: <https://www.paynet.my/fi-rpp.html>
- SEPA (2015): Real Time Payments Systems Around the World. Online. Letöltés időpontja: 2018. március 19. Forrás: <http://www.sepaforcorporates.com/sepa-payments/real-time-payments-systems-around-world/>
- Serena Garralda, Jose Maria María (2014): Financial Disintermediation in International Markets and Global Banks Funding Models. ResearchGate. Online.

- Letöltés időpontja: 2017. október 19. Forrás: https://www.researchgate.net/publication/273456514_Financial_Disintermediation_in_International_Markets_and_Global_Banks_Funding_Models.
- SWIFT (2015): Guidelines for the next generation of Real-Time Retail Payments Systems. La Hulpe, Belgium. 4. old.
- Taczmann Róbert (2017): How Instant Payment Systems can change our world? doi:10.20472/IAC.2017.028.018
- The Association of Banks in Singapore (2014): FAST – Fast and Secure Transfers. Online. Letöltés időpontja: 2018. március 19. Forrás: <https://www.abs.org.sg/consumer-banking/fast>
- The Banco Sentral ng Philipinas (2014): National Retail Payment System. Online. Letöltés időpontja: 2018. március 27. Forrás: http://www.bsp.gov.ph/payments/nrps_overview.asp
- The Central Bank of the People's Republic of China (2017): Financial Services. Online. Letöltés időpontja: 2018. február 6. Forrás: <http://www.pbc.gov.cn/en/3688241/3688663/3688666/index.html>
- The Hong Kong Interbank Clearing Limited (2016): FPS. Online. Letöltés időpontja: 2017. november 15. Forrás: <https://www.hkicl.com.hk/eng/fps/index.php>
- The National Payment Corporation of India (2010): IMPS Product Overview. Online. Letöltés időpontja: 2017. december 10. Forrás: <https://www.npci.org.in/product-overview/imps-product-overview>
- Willison, Matthew (2005): Real-Time Gross Settlement and Hybrid Payment Systems: A Comparison. Bank of England. London. Online. Letöltés időpontja: 2018. január 5. Forrás: https://papers.ssrn.com/sol3/Delivery.cfm/SSRN_ID724042_code234586.pdf?abstractid=724042&mirid=1
- World Population Data (2017): Population Chart. Online. Letöltés időpontja: 2018. március 2. Forrás: <http://www.worldpopdata.org/chart>. Accessed: 2nd March 2018
- Zengin Net (2018): Innovation and reliance. Online. Letöltés időpontja: 2017. március 25. Forrás: <https://www.zengin-net.jp/en/announcement/>
- Európai Központi Bank (2019): What is TARGET Instant Payment Settlement (TIPS)? Online. Letöltés időpontja: 2019. január 29. Forrás: <https://www.ecb.europa.eu/paym/target/tips/html/index.en.html>